

Зелені Карпати

1 (80) 2024

MAGAZINE ZELENİ KARPATY

ПРИРОДООХОРОННІ ПРІОРИТЕТИ

Природно-заповідна справа в Україні – це сукупність науково обґрунтованих теоретичних та практичних аспектів збереження й відновлення природних комплексів і їх компонентів, раціонального використання в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року), розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави є одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України.

Для розв'язання кризи в державному управлінні природно-заповідним фондом, яка останнім часом поглиблюється, на Комітетських слуханнях у Верховній раді України з цього приводу (24 жовтня 2024 року) запропоновано закріпити цю норму Указу Президента України у Законі України «Про природно-заповідний фонд» та вжити заходів щодо забезпечення її реалізації на практиці.

2024, № 1(80)

Заснований 1993 року.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

Founded in 1993.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Рибак М.П., Броджі Маріо (Швейцарія), Вінницькі Томаш (Польща), Довганич Я.О., Зиман С.М., Ібіш П'єр (Німеччина), Кагало О.О., Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Піхлер Вільям (Словаччина), Покин'єрчеда В.Ф., Фельбаба-Клушина Л.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Rybak M.P., Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Dovhanych Y.O., Ziman S.M., Ibisch Pierre (Germany), Kahalo O.O., Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V.S., Moskaliuk B.I., Pichler Viliam (Slovakia), Pokynchereda V.F., Felbaba-Klushyna L.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 № 894 журнал внесений до Реєстру суб'єктів у сфері медіа, ідентифікатор R 30-03332.
By decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated March 21, 2024 No. 894 the magazine was included into the Register of Media Entities, identifier R 30-03332.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
Тел.: (03132) 2-68-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://kbz.in.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
Tel.: (03132) 26893

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://kbz.in.ua>

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів*

ЗАПОВІДНА СПРАВА У КОНТЕКСТІ ДОВГОСТРОКОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Обговорюючи сучасні проблемні питання функціонування об'єктів природно-заповідного фонду України та шляхи їх відновлення й розвитку, насамперед хочемо нагадати, що нещодавно минуло 15 років із часу проведення (9 липня 2009 року) першої наради під головуванням Президента України Віктора Ющенка в Шацькому національному природному парку (с. Гаївка Шацького району Волинської області) з питань розвитку природно-заповідної справи та визначення шляхів вирішення наявних проблем [1].

Особливе значення цієї події полягає, по-перше, в тому, що під час її проведення, експромтом в залі засідання, мені (оскільки я мав запланований виступ на нараді) довелося власноручно написати (за консультації та підтримки Миколи Стеценка) ще й записку із обґрунтування необхідності прийняття Указу Президента про встановлення в Україні Дня працівника природно-заповідної справи, яку начальник Державної служби заповідної справи України Петро Гриник передав до президії наради Міністру охорони навколишнього середовища Георгію Філіпчуку.

Міністр теж схвально поставився до цієї ідеї, і виступаючи першим на нараді, урочисто зачитав нашу пропозицію.

Президент Віктор Ющенко з ентузіазмом її підтримав, наголосивши при цьому, що встановлення Дня працівника природно-заповідної справи стане високою оцінкою її ролі в суспільстві, дасть можливість щорічно відзначати людей цієї важливої для держави професії. І тут же доручив Секретаріату Президента підготувати відповідний Указ Президента.

Як результат, 18 серпня 2009 року за № 629/2009 прийнято Указ Президента, в якому записано: «Враховуючи вагомий внесок працівників природно-заповідної справи у збереження та відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття, розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, на підтримку ініціативи Міністерства навколишнього природного середовища України, установити в Україні професійне свято – День працівника природно-заповідної справи, яке відзначати щороку – 7 липня».[8]

По-друге, за підсумками наради, прийнято фундаментальний Указ Президента України за № 611/2009 «Про заходи щодо розвитку природно-заповідної справи».

І по-третє, на моє прохання, під час зустрічі керівників установ природного фонду, у рамках наради із Президентом, в зазначеному Указі було доручено Кабінету Міністрів України «у тримісячний строк розробити та затвердити план заходів, спрямованих на збереження та розвиток української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат», внесеного до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

І сьогодні не втрачають актуальності та є важливими для розв'язання проблем природно-заповідної справи слова, проголошені тоді Президентом Віктором Ющенком. Так, глава держави наголошував, «що необхідно забезпечити поліпшення бюджетного фінансування цієї галузі, адже сьогодні лівова частина коштів на утримання заповідників йде на оплату праці».

Звертаючись до голів обласних державних адміністрацій, зробив наголос на тому, що вони мають брати активну

участь у розвитку природних заповідників, та доручив керівникам областей опрацювати питання підготовки інформаційно-просвітницьких програм для школярів та студентів. Акцентував увагу на необхідності розширення національної екологічної мережі, адже сьогодні показник заповідності у Європі становить 15%, а в Україні він і сьогодні значно менший. «Не питання, як захистити відповідні масиви від людей. Питання стоїть, як захистити їх для людей, щоб ми пишалися своїм краєм», – сказав Віктор Ющенко.

Тоді Президент детально проаналізував й проблеми процесу розширення території Карпатського біосферного заповідника: «Особливо мене бентежить, що досі не узаконено розширення Карпатського біосферного заповідника. Я б хотів Вас запросити 17 липня піднятися на Говерлу і показав би триста гектарів лісу, унікального лісу, які через Вашу бездіяльність вирізано за останні вісім місяців. На тій території, яка повинна була бути відведена до Карпатського біосферного заповідника – одного з найпотужніших в Україні».

Так Вам для повного щастя не вистачало 300 гектарів смерекового лісу? Це такі патріоти виростають у Закарпатті?.. Закарпатська обласна державна адміністрація та Рахівська районна державна адміністрація затягують процес погодження розширення території Карпатського біосферного заповідника в районі Говерли.

Прошу за сім днів вирішити це питання. Секретаріат Президента просив би взяти це на контроль. Після семи днів, шановні, я чекаю від Вас тільки звіт про всі питання, що стосують-

ся відведення і розширення біосферного заповідника. Ваше подання, не моє подання, шановні, – я пішов Вам назустріч.

До речі, я декілька тижнів тому проїхав дорогою майбутнього заповідника, яка уже років мабуть двісті веде десятки тисяч туристів на Говерлу. Я б дуже хотів, щоб голова, чи хто там залишився на господарстві Закарпатської області, під'їхав сьогодні до «сідловини» закарпатською дорогою. Без БТР ви туди не проїдете. Шановні, два роки назад «Жигулями» виїжджали. Прошу, не порушуйте тільки питання коштів або спецтехніки.

Це маленьке питання вашої великої компетенції – зустріти десятки тисяч людей, які приносять у вашу казну обласного бюджету не один мільйон гривень.

Здивував ще один факт. Коли приїхала комісія з питань відведення відповідної території до Карпатського біосферного заповідника, – це було 11 червня 2009 року, – «охоронці» силою перешкоджали робочій групі з розширення меж біосферного заповідника проводити обстеження лісових масивів на схилах гори Говерла.

Генеральну прокуратуру прошу за 5 днів доповісти суть цього інциденту і зробити висновки для тих людей, які це чинили. Ви представляєте державу, не шахраїв, які хочуть панувати в тих лісах. Зробіть усе, я звертаюся до Генпрокуратури, щоб державна місія відповідного міністерства провела необхідну роботу для відведення конкретної площі до сфери заповідника. Я ще раз, Володимире Васильовичу, заступнику голови Закарпатської ОДА, звертаюся до Тебе, – це Твоя персональна справа. Сім днів і питання всі ці повинні бути вирішені.

Аналогічне звернення у мене до Держкомлісгоспу, Закарпатської обласної держадміністрації – до кінця тижня стосовно Карпатського біосферного заповідника всі питання повинні бути вирішені, а дорога до Козьмещика повинна бути принаймні такою, якою вона була рік назад чи два, без фінансування з Києва, Москви чи Брюсселя. Підтримуйте хоча б у тому порядку, який був ще рік чи два назад. У бік органів місцевого самоврядування я б хотів зробити окреме звернення.

У буковому пралесі

Я розумію, що тут великий конфлікт дуже часто виникає по тих чи по інших проєктах – конфлікт інтересів. Орган самоврядування – це самоврядна влада в Україні, її рішення ніхто не замінить, самоврядування повинно бути партнером у цьому питанні. І тому мене дивує поведінка деяких органів місцевого самоврядування...»

«Бачу єдину причину зволікання із впорядкуванням земельних питань – це корупція, корпоративні інтереси – щось дрібне, низьке, але не державне. Немає розуміння, що це – державна справа», – наголосив Президент.

Чудові, актуальні слова. Але, на жаль, і зараз, через 15 років, через супротив браконьєрів, лісорубів та окремих корумпованих чиновників, і до сьогодні Карпатському біосферному заповіднику не передані землі, визначені відповідним Указом Президента та Розпорядженням Кабінету Міністрів України.

У цьому контексті хочемо нагадати ще і про надважливу нараду, проведену 29 вересня 2017 року в Івано-Франківську, під головуванням Президента України Петра Порошенка, із питань реформування лісового господарства, вдосконалення державної екологічної політики та розвитку природно-заповідного фонду України [4].

У її роботі взяли участь народні депутати України, міністри та інші керівники центральних органів виконавчої влади, правоохоронних органів, голови обласних державних адміністрацій, начальники обласних управлінь лісового та мисливського господарства України, директори заповідників та національних природних парків Карпатського регіону тощо.

У вступній промові Президент України Петро Порошенко глибоко проаналізував критичну ситуацію в лісокористуванні та збереженні навколишнього природного середовища, особливо в Карпатському регіоні. Про стурбованість Президента України з цього приводу свідчать, зокрема, деякі цитати, які хочемо нагадати зараз.

Так, ведучи мову про проблеми у лісовій галузі, Президент різко зауважив, що в Україні не тільки «створено мафіозне угруповання і ще й посилюються нагору, що у них там є «парасольки»... ваші «парасольки» закінчені. І ми для

цього приймали Закон. Для того, щоб ті, хто збирається на сьогоднішній день знищувати Карпати, чітко зрозуміли – ваше місце у в'язниці. І через дуже короткий термін я прошу силовиків, губернаторів підготувати мені звіт щодо ефективності застосування цього Закону. Вам для цього дали повноваження».

Глава держави також акцентував на необхідності проаналізувати ефективність дії мораторію на вивіз лісу-кругляка. Він додав, що різкого зростання завантаження українських деревообробних підприємств у зв'язку із припиненням вивозу кругляка не відбулось. «Значить, існує тінювий ринок, який на сьогоднішній день має бути закрито».

Тоді Президент звернувся також до представників прокуратури, поліції, лісівників і представників місцевого самоврядування із завданням сформувавши чіткі заходи, встановити чіткі терміни відповідальності і нагадав їм про особисту відповідальність. «Це абсолютно чітка моя позиція – досить. Люди мають відчувати, що в нас не просто припинилися незаконні рубки, а й дуже активно ведеться відновлювальна робота (із відновлення лісів – авт.)», – підсумував Глава держави.

Надзвичайно важливими були слова Президента й щодо збереження та розвитку природно-заповідного фонду.

У цьому контексті він чітко наголосив, що **«розвиток природно-заповідної справи належить до пріоритетів державної політики в сфері охорони навколишнього середовища».**

«Нехай площа природно-заповідного фонду України є недостатньою для збереження та відновлення особливих

природних компонентів і об'єктів, але ми працюватимемо над цим», – наголосив Петро Порошенко.

Окремо він звернув увагу на проблему, пов'язану із навмисно організованою плутаниною у межах заповідників і парків. Президент закликав до спільної роботи над її вирішенням.

«Оскільки встановлення меж заповідників – це компетенція Президента, маємо разом з вами попрацювати. Відновити межі, які були, щоб суб'єкти місцевого самоврядування, які хочуть загарбати територію заповідників заднім числом, не змінювали ці межі. Вирішити (це питання – Ф.Г.) на урядовому і президентському рівні», – наголосив Петро Порошенко.

«До правоохоронців окрема позиція – попередьте суб'єктів місцевого самоврядування не бавитися і не чинити злочинів у заповідній справі. Кожен сільський голова має працювати на громаду, а не проти заповідника. Думаю, що це речі, які ми 100% зможемо регулювати».

«Як правило, території, де створена переважна більшість національних заповідних парків, є депресивними. Зайнятість на тих територіях є вкрай низька. І за таких обставин я вважаю, що замість того, щоб намагатися вирубати ліс, забравши частину заповідника і залишити пустелю, ми маємо допомогти організувати екологічний туризм. Це створює і робочі місця... вирубані ліси та ліси гори туристів не приваблюватимуть».

«Вирубав – більше нічого не буде», – дуже слушно зауважив Президент України.

Виступаючи на цій нараді, я запропонував конкретні пропозиції щодо подолання труднощів, які сформувалися в роботі установ природно-заповідного фонду. На прохання адміністрації Президента України, нами також внесено ряд уточнень та доповнень, спрямованих на збереження та сталий розвиток Карпатського регіону і розвиток природно-заповідного фонду України, до проекту Указу Президента, який був ухвалений за підсумками наради [3].

З часу проведення цих історичних нарад і прийнятих за їх результатами надважливих Указів Президента, на думку експертів [5], ситуація у природно-заповідній справі не поліпшилась, а навіть погіршилась.

Через це робочі підгрупи Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, за нашої участі, із залученням керівників багатьох установ природно-заповідного фонду, протягом 2020-2021 років детально проаналізували стан впровадження законодавства у сфері збереження природно-заповідного фонду України (ПЗФ), оцінили проблеми управління установами ПЗФ та визначили пріоритетні завдання, які потребують невідкладного вирішення [6; 7].

Запропоновано до першочергових віднести питання підвищення ефективності управління та впорядкування оплати праці в установах природно-заповідного фонду, розробки і прийняття Державної програми збереження та розвитку ПЗФ й удосконалення природоохоронного законодавства.[3; 6]

Так, з метою впорядкування оплати праці персоналу установ ПЗФ, робочі підгрупи запропонували на першому етапі реформування системи оплати праці працівників природоохоронної сфери внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», зокрема доповнити її розділом «Установи природно-заповідного фонду» із відповідним збільшенням тарифних розрядів для працівників служби охорони та фахівців установ.

Крім того, опрацьовано та запропоновано на розгляд пропозиції щодо внесення змін до Закону «Про природно-заповідний фонд», Земельного кодексу та інших законодавчих актів [6].

До прикладу, запропоновано до статті 7 Закону «Про природно-заповідний фонд» включити положення про те, що «Забороняється вилучення, передача у власність та надання у користування земельних ділянок, стосовно яких прийнято рішення про створення чи оголошення територій об'єктів природно-заповідного фонду» та «До здійснення державної реєстрації права постійного користування природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків загальнодержавного значення, а також регіональних ландшафтних парків земельними ділянками природно-заповідного та іншого природоохоронного призначен-

ня – це право підтверджується матеріалами проектів створення (зміни меж) територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

Крім того, частину першу статті 46 викласти в редакції «Оплата праці працівників природоохоронних установ повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для належного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню природоохоронних установ компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю. Заробітна плата осіб природоохоронних установ складається з посадових окладів, премій, надбавок за вислугу років, за роботу в польових умовах, за виконання роботи вахтовим методом, інших надбавок та доплат, коштів на придбання форменого та спеціального одягу, розмір та порядок встановлення яких визначаються Кабінетом Міністрів України» тощо.

Крім усього іншого, дуже важливим зараз є розв'язання гострої проблеми із сплати установами ПЗФ земельного податку територіальним громадам. Адже через форсмажорні обставини в багатьох із них утворилась значна заборгованість перед місцевими бюджетами.

Так, до прикладу, Карпатський біосферний заповідник боргує громадам близько 70 мільйонів гривень, тому правоохоронні органи провели відповідні слідчі дії і передали кримінальне провадження до суду для притягнення до відповідальності директора та головного бухгалтера заповідника за несплату податків, а органи податкової адміністрації прийняли рішення щодо блокування рахунків та проведення опису майна біосферного заповідника.

Таким чином, природоохоронна, науково-дослідна установа міжнародного значення, яка знаходиться під заступництвом Ради Європи як єдина в Україні установа, яка п'ять разів за природоохоронні досягнення нагороджена Європейським дипломом, стає банкрутом, і згідно з пунктом у Положенні про Карпатський біосферний заповідник (вписаний недавно і затверджений Міндовкіллям), може бути ліквідованою у встановленому законодавством порядку.

Тому зараз, як ніколи, необхідно зосередитися на вдосконаленні системи державного управління територіями та об'єктами ПЗФ, інтеграції її в інші галузі економіки згідно з кращими зразками міжнародної практики.

Свидовецький заповідний масив

Потрібно не допускати перекручень при імplementації до чинного природоохоронного законодавства, європейських стандартів, виправляти уже допущені помилки.

Вкрай важливо налагодити добір та систему підготовки професійних кадрів заповідної справи, планового підвищення кваліфікації фахівців з охорони природи.

Необхідно активізувати екологоосвітню та просвітницьку діяльність, серйозно посилити державний контроль за охороною та використанням природних ресурсів на територіях ПЗФ тощо.

Але найважливіше – слід ужити термінових заходів щодо забезпечення виконання чинного Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року), яким визнано «розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України».

А також, як зазначено в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної

справи в Україні» (№ 600 від 14 серпня 2009 року), необхідно невідкладно, з метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи, удосконалити управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розробити та прийняти відповідну Державну програму, у якій визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

Слід створювати такі умови, щоби природоохоронні території, особливо біосферні заповідники, згідно з програмними документами ЮНЕСКО, забезпечували не тільки збереження унікальних природних цінностей, але й ефективно виконували роль модельних територій для сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнська нарада з питань розвитку природно-заповідної справи. За матеріалами веб-сайту Президента України. / Зелені Карпати, 2009, № 1-4. – С. 15-16.
2. Гамор Федір. Про добрі наміри на екологічних вибоїнах. Проблеми збереження та використання природоохоронних територій у контексті євроінтеграційних процесів в Україні. / Зелені Карпати. 2017, № 1-4. – С.1-4.

3. Гамор Ф.Д. Про деякі питання удосконалення закону України «Про природно-заповідний фонд України. // Заповідна справа в Україні: абсолютна заповідність чи європейська модель гармонії людини і природи? Збірник вибраних матеріалів / [за ред. М.П. Стеценка, Ф.Д. Гамора]. – Львів: «Тиса», 2017. – С. 74-80

4. Гамор Ф. Про мафіозні «парасольки», тіньовий ринок лісу-кругляка, плутанину з межами заповідників, екотуризм замість пустелі... Президент України Петро Порошенко зобов'язав припинити вирубування лісів у Карпатах та забезпечити розвиток природно-заповідної справи. / Зелені Карпати. 2017, № 1-4. – С.14-15.

5. Заповідна справа в Україні: абсолютна заповідність чи європейська модель гармонії людини і природи? Збірник вибраних матеріалів / [за ред. М.П. Стеценка, Ф.Д. Гамора]. – Львів: «Тиса», 2017. – 238 с.

6. Гамор Ф.Д. Деякі питання вдосконалення державного управління природно-заповідним фондом України. – Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. – 2021. – № 1 (6). – С. 74-79.

7. Овчинникова Ю.Ю. (ред.). Матеріали Робочої групи з питань природно-заповідного фонду. Випуск 1 / Київ: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2021. – 123 с.

8. Указ Президента України від 18 серпня 2009 року. «Про день працівника природно-заповідної справи».

ПІД ОСОБЛИВОЮ ОХОРОНОЮ Печера «Молочний камінь» і її таємниці

*Михайло ПРОЦЬ,
провідний інженер
зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

На території Угольського заповідного масиву нараховується понад тридцять карстових печер. Серед них – «Дружба», яка має загальну довжину ходів понад 1 км і є найбільшою в Карпатах. Особливо хочеться виділити печеру «Молочний камінь», яка розташована в кварталі 21 (виділ 6) Угольського ПНДВ поблизу с. Велика Уголька.

Печера відома тим, що в ній у 1972 році Закарпатською палеолітичною експедицією Інституту археології АН УРСР проводились археологічні дослідження та було виявлено давні поселення. Тепер це пам'ятка археології національного значення – «Стоянка печерна» (1,5 млн – 10 тис. років до н.е.), яка занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Стоянка розташована на схилі гори, культурні шари залягають у щербистому суглинку. Дослідженнями також було виявлено: рештки вогнища, вохру, кілька десятків кам'яних знарядь праці й відщепів та один кістяний наконечник списа.

Згідно з паспортом пам'ятки історії та культури, вона є першою на Закарпатті печерною стоянкою людей кам'яного віку, важливою для вивчення господарства населення краю в палеолітичну добу.

Цього року КБЗ, згідно з Постановою Кабміну України від 28.12.2001 року №1768 «Про затвердження Порядку укладання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини», розроблено облікову документацію нового зразка. Також укладено охорон-

ний договір №22 від 29.04.2024 року з органом охорони – Департаментом культури Закарпатської ОДА та погоджено його з центральним органом охорони – Міністерством культури та інформаційної політики України. Ці документи розроблено згідно з укладеним договором із ТОВ «Консерваційно-Реставраційний Центр». Згідно з охоронним договором, КБЗ зобов'язався взяти пам'ятку археології під особливу охорону та використовувати її територію виключно як експозиційне та туристичне місце.

Печера «Молочний камінь» – легкодоступна. До неї прокладено туристичний маршрут, який проходить буковими пралісами від контрольно-перепускного пункту Угольського ПНДВ (5 км від с. Велика Уголька). Маршрут проходить повз мінеральне джерело та вапнякову скелю «Копиця», висота якої понад 70 м.

До печери «Молочний камінь» (фото внизу) повз скелю «Копиця» прокладено туристичний маршрут буковими пралісами Угольського ПНДВ Карпатського біосферного заповідника

ЩОБ НЕ РОЗЧАВИТИ ГОРИ...

НА МІЖНАРОДНОМУ «КРУГЛОМУ СТОЛІ» В КАРПАТСЬКОМУ БІОСФЕРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ РОЗГЛЯНУТО ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

3 жовтня 2024 року в місті Рахові, на базі Карпатського біосферного заповідника, проведено засідання міжнародного «круглого столу» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї».

Організаторами зібрання, за фінансової підтримки Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної військової адміністрації, були: Карпатський біосферний заповідник Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Закарпатська обласна військова адміністрація, Інститут екології Карпат НАН України та Київський університет права НАН України.

Засідання «круглого столу» проведено в умовах жорстокої агресії росії проти українського народу та присвячено 25-річчю міжнародної науково-практичної конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», яка відбулася у рамках міжнародного проекту «Створення передумов для екологічно зорієнтованого сталого розвитку гірських населених пунктів Рахівського району Закарпатської області» (13-15 жовтня 1998 р., м. Рахів). За ініціативою адміністрації Карпатського біосферного заповідника (організатора цієї конференції та згаданого проекту) прийнято історичне рішення: рекомендувати й «з метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону, урядом цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію».

На підставі цих наукових рекомендацій Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна

Скріншот презентації керівника Віденського офісу Карпатської конвенції Гаральда ЕГЕРЕРА; миттєвості «круглого столу»: за трибуною – професор Федір ГАМОР

ГАРЯЧА ТЕМА

та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (2003 р.) у Києві підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

А згодом країни-сторони Конвенції підписали Протоколи до неї: «Про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009), «Про стале управління лісами» (2012) та «Про сталий туризм» (2017), «Про сталий транспорт» (2016) та «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (2020), які також ратифіковані законами України і є обов'язковими для виконання.

Крім того, на сесіях Конференції Сторін Карпатської конвенції ухвалено: Стратегічний план дій для Карпатського регіону, Стратегічний план дій на виконання Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття, Карпатська мережа природоохоронних територій – Середньострокова стратегія, Стратегічний порядок денний щодо адаптації до зміни клімату, Стратегія розвитку сталого туризму в Карпатах, Стратегічний план дій на виконання Протоколу про стале управління лісами, Міжнародний план дій із збереження великих хижих тварин та забезпечення екокоридорів для них у Карпатах, Спільний стратегічний план дій на 2021-2026 роки щодо імплементації Протоколу про сталий транспорт, Довгострокове бачення до 2030 року щодо боротьби зі зміною клімату в Карпатах.

І таким чином, основною метою Конвенції, яка діє вже понад 20 років, є проведення сторонами всебічної політики та співпраці для охорони та сталого розвитку Карпат з метою поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини. Одним із засобів для досягнення цієї мети є транскордонна співпраця.

Але Карпатська конвенція нагодує на винятковому екологічному значенні Карпат, розташованих у центрі Європейського континенту, і її лейтмотивом є проведення збалансованої політики та співробітництва щодо охорони та невиснажливого розвитку Карпат; поліпшення якості життя людей, посилення місцевого економічного розвитку та значення громад; забезпечення збереження та відтворення унікальних, рідкісних і типових природних комплексів та об'єктів Карпат, які мають природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне та інше значення; попередження негативного антропогенного впливу на гірські екосистеми; підтримка спільної політики країн регіону щодо екологічно збалансованого розвитку.

У роботі «круглого столу», в офлайн- та онлайн-режимах, взяли участь близько 80 представників органів державної влади та місцевого самоврядування, наукових, природоохоронних інституцій та громадянського суспільства з України, Австрії, Польщі, Словаччини та Румунії.

Вагомості «круглому столу» додала участь у його роботі голови Секретаріату Карпатської конвенції Гаральда Егерера.

Засідання відкрив перший заступник голови Рахівської районної військової адміністрації Віктор Турок. А вітальні промови виголосили Микола Рибак – директор Карпатського біосферного заповідника, Юрій Бошицький – ректор Київського університету права НАН України та Діана Бабинець – голова Рахівської районної ради.

З доповідями виступили та представили матеріали Гаральд Егерер – голова Секретаріату Карпатської конвенції із Австрії («Роль Карпатської конвенції в поглибленні євроінтеграційних процесів. Місце та роль України»), Федір Гамор – заступник директора Карпатського біосферного заповідника з наукової роботи, доктор біологічних наук, професор («Щодо активізації еколого-правової, науково-освітньої роботи та транскордонної співпраці як важливої складової впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї»), Іван Кайло – проректор Київського університету права Національної академії наук України, доктор юридичних наук («Карпатська конвенція і Протоколи до неї як важливі юридично-правові механізми для поглиблення транскордонної співпраці в

збереженні та сталому розвитку Карпатського регіону»), Вільям Піхлер – професор, доктор, декан факультету лісового господарства Зволеньського технічного університету із Словаччини («Деякі аспекти впровадження Карпатської конвенції в Словаччині»), Софія Шутяк – заступниця голови Комітету з аграрного, земельного та довкілцевого права Національної асоціації адвокатів України, старша проєктна менеджерка реформи управління відходів Команди підтримки відновлення та реформи при Міндовкіллі України («Аналіз стану виконання Україною Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Виклики та перспективи»), Олександр Кагало – завідуючий відділом охорони природних екосистем Інституту екології Карпат Національної академії наук України, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник («Виклики війни в контексті Карпатської конвенції»), Станіслав Кухарчик – доктор, заступник директора Бещадського національного парку із Польщі («Чи можуть біосферні резервати сприяти досягненню цілей Карпатської конвенції?»), Маріана Готра – начальниця управління туризму та курортів Закарпатської обласної військової адміністрації («Організаційно-управлінська взаємодія державних і недержавних інституцій Закарпатської області в контексті реалізації Карпатської конвенції»), Володимир Коржов – перший заступник директора Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник («Роль Карпатської конвенції в забезпеченні сталого розвитку лісового сектору Українських Карпат»), Віктор Клід – завідуючий кафедри лісового та аграрного менеджменту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, кандидат біологічних наук, доцент («Роль вузівської науки та освіти в популяризації та впровадженні Карпатської конвенції»), Алла Ковальчук – професор кафедри міжнародного права та інших галузевих правових дисциплін Київського університету права Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор («Динаміка кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля України»), Володимир Касюхнич – начальник відділу лісового господарства Департаменту лісового господарства Державного підприємства «Ліси України», кандидат економічних наук та Павло Ванджу-

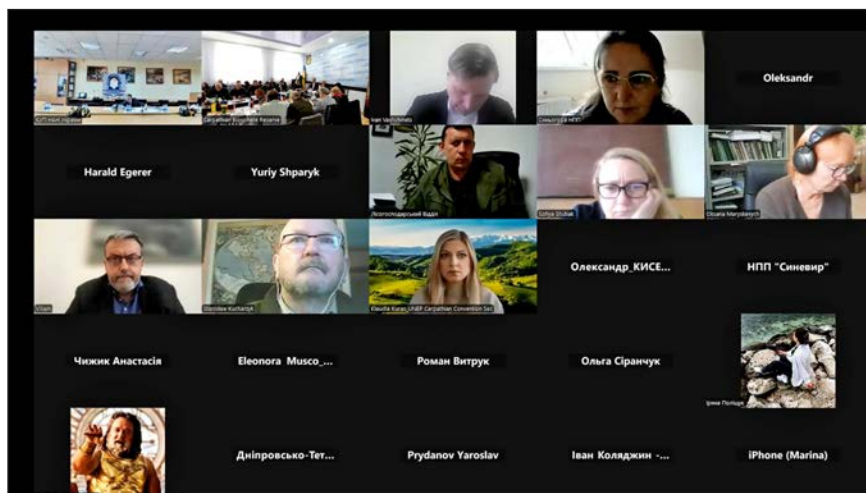
рак – заступник директора Карпатського лісового офісу Державного підприємства «Ліси України» («Деякі практичні аспекти ведення лісового господарства в Українських Карпатах в контексті реалізації Протоколу про стале управління лісами до Карпатської конвенції (на прикладі Закарпатської області)»), Васіле Куреляк – кандидат географічних наук, доктор, член наукової ради природного парку «Гори Марамуреш», голова асоціації українських вчителів Румунії («Про деякі проблеми в збереженні природної та культурної спадщини на Мараморощині у контексті Карпатської конвенції»), Ярослав Довганич – завідувач зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника («Щодо реалізації Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат в Україні») та інші.

На засіданні проведено цікаву дискусію, висловлено багато цінних думок та пропозицій.

Так, Гаральд Егерер анонсував проєкт створення Карпатського природного парку миру на кордоні України і Румунії під егідою Секретаріату Карпатської конвенції, Віктор Клід запропонував розглядати Карпатську конвенцію як інструмент повоєнного відновлення української частини Карпатського регіону, депутатка Закарпатської обласної ради, голова Великобичківського господарського товариства ВГСМ Ірина Мацєпура слушно зауважила, що «Конвенція потребує не лиш розробки відповідних Стратегій, але і детального довготермінового фінансування. Інакше кожне завдання буде залишатися лише добрим побажанням», Олександр Кагало, Володимир Коржов, Софія Шутяк особливо наголосили на необхідності практичного втілення положень Конвенції та Протоколів до неї на місцях.

У цьому контексті Федір Гамор із стурбованістю говорив про проблеми, які виникають через ігнорування постулатів Карпатської конвенції та протоколів до неї.

Так, надмірна централізація лісового управління, створення ДП «Ліси України» та будівництво гігантського деревообробного підприємства у селищі

Культурні цінності міста Рахова;
скріншот учасників
«круглого столу»;
фото на згадку

Батьово, що на Закарпатті, із щорічною переробкою майже одного мільйона кубічних метрів деревини, – може призвести до нарощування лісозаготівель у горах та знищення малих деревообробних підприємств, зменшення робочих місць й занепаду соціально-економічного розвитку у високогірних районах.

А створена в останні роки корупційна система лісокористування та ціноутворення на лісопродукцію, яка призвела до того, що для придбання, до прикладу, громадянам, які живуть буквально у лісі, при нинішніх мінімальних пенсіях і заробітних платах, однієї машини паливних дров (орієнтовно 6-8 кубічних метрів), необхідно до двадцяти тисяч гривень.

Тому, на нашу думку, модель лісокористування у гірських регіонах (особливо в населених пунктах, які розташовані в зоні діяльності природоохоронних територій) має передбачати забезпечення населення за соціально та економічно доступними цінами паливними дровами та будівельною деревиною, а вже потім за ринковими принципами реалізовуватись для бізнесу та на експорт.

Чималі загрози для унікальних гірських екосистем та ландшафтів в Українських Карпатах, сільського зеленого та екологічного туризму несе й будівництво гірськолижного мега-курорту на Свидовці, вітряків на Боржавських полонинах та в інших високогірних мальовничих масивах тощо.

У цьому контексті показовим може бути ще один приклад ігнорування норм Карпатської конвенції.

Так, Конвенція зобов'язує країни-підписанти проводити політику планування сталого розвитку транспорту та інфраструктури, з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття; територій, на яких знаходяться міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення; охорону біологічного різноманіття та ландшафтів; а також тих територій, що мають особливе значення для туризму.

Наголошується, що «сторони співпрацюють щодо розробки сталої транспортної політики, яка забезпечує переваги мобільності і доступу в Карпатах, водночас зменшуючи негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварин та їхні середовища існування».

У супереч таким постулатам, рішенням Президента та Уряду України із питань збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і сталого розвитку регіону їхнього розташування, у яких для поглиблення співпраці між українськими прикордонними громадами й сприяттню екотуризму було чітко визначено завдання і терміни відновлення зруйнованого автомобільного моста через річку Тиса та створення необхідної прикордонної інфраструктури на українсько-румунському державному кордоні у селі Ділове Рахівського району Закарпатської області, подібно не сталося. Виконання цього рішення чомусь було проігноровано, а натомість вирішено збудувати великий, чотирирядний промисловий транспортний міст через Тису у Білій Церкві. І в такий спосіб спрямувати міжнародні, європейські автомобільні транспортні потоки через Яблунецький перевал до країн Євросоюзу і назад.

За відсутності можливостей будувати в гірських ущелинах об'їзні дороги, запуск великовантажних транспортних потоків просто «розчавить» центральні (і не тільки) частини густо заселених міст та сіл (Яремче, Микуличин, Татарів, Ясіня, Кваси, Рахів, Ділове, Великий Бичків та інших), призведе до значного забруднення повітря вихлопними газами, руйнації вулиць та доріг, втрати туристичної привабливості та комфортних умов для проживання людей, не кажучи уже про значні ризики для диких тварин, для яких будуть перекриті міграційні шляхи тощо.

А від цих транспортних потоків, місцеві громади не будуть мати жодних економічних вигод, крім проблем.

Крім того, викинувши «на вітер» під час війни 155 мільйонів гривень із Державного бюджету України на реконструкцію залізничної колії на дистанції Рахів – державний кордон із Румунією, заблоковано проєкт відновлення руху залізничних перевезень до країн Євросоюзу. А саме розвиток залізничного транспорту у Карпатах є найменш екологічно шкідливим та найбільше відповідає вимогам Карпатської конвенції.

За результатами роботи «круглого столу» передбачається публікація окремою книгою збірника-довідника його доповідей і повідомлень, рекомендацій, чинних нормативно-правових та інших довідкових матеріалів, що стосуються історії прийняття та реалізації Карпатської конвенції.

Федір ГАМОР

ЗНАЙДЕНО КЛЮЧ ДО ВИРІШЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ КРИЗИ ЗЕМЛІ

Кліматична криза більше не є чимось абстрактним – вона вже тут, внаслідок чого на світ обрушилися неймовірні хвилі спеки, посухи та лісових пожеж. Останні кілька десятиліть зусилля вчених зосереджені на тому, щоб знайти ключ до розв'язання кліматичної проблеми Землі й тепер, схоже, їм це вдалося, пише PHYS.org.

Автори дослідження виявили, що старі дерева відреагували на підвищення рівня вуглекислого газу в земній атмосфері збільшенням виробництва деревної біомаси. Цікаво, що нове відкриття суперечить поширеній теорії про те, що зрілі ліси навпаки – не здатні реагувати на підвищений рівень CO².

Команда з Бірмінгемського університету виявила, що вплив підвищеного на 40% рівня парникових газів призвів до збільшення виробництва деревини в середньому на 9,8% за період у 7 років. Звичайними словами, великі концентрації CO² в земній атмосфері призвели до скорочення виробництва листя і тонкого коріння, що виділяють в атмосферу вуглекислий газ занадто швидко.

Результати дослідження фактично підтверджують, що зрілі ліси відіграють ключову роль у розв'язанні проблеми кліматичної кризи, а точніше, в проблемі середньострокових сховищ вуглецю на Землі – своєрідних природних розв'язків кліматичної проблеми.

Під час дослідження вчені провели експеримент у 180-річному лісі, де переважали 26-метрові англійські дуби. Загалом було вивчено шість дерев діаметром 30 метрів, три з яких піддавалися впливу підвищеного рівня вуглекислого газу, а три розташовувалися на контрольній ділянці.

Ольга СТЕПАНОВА

ОСНОВИ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів

24 жовтня 2024 року на Комітетських слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування в оф- та онлайн-режимах на платформі ZOOM проведено слухання на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання».

У зібранні взяло участь понад 250 представників парламенту, урядових і природоохоронних установ, міжнародних інституцій, наукових спільнот та громадських організацій.

Голова підкомітету з питань лісових ресурсів, біорізноманіття, природних ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду та з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування Юлія Овчинникова, Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Світлана Гринчук та заступник Міністра Сергій Власенко, керівник портфоліо проектів з енергетики та охорони довкілля Програми розвитку ООН в Україні Роман Шахматенко, член робочої групи високого рівня з екологічних наслідків війни в Україні Шімон Голмштром (Фінляндія), депутатка парламенту Швеції Ребека Ле Моїне, керівник європейських програм Франкфуртського зоологічного товариства Міхаель Бромбахер (Німеччина), засновники Британської фундації «Tellus Conservation» Джоді Брагер та Ангя Айткен, керівник Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генпрокурора Борис Індічечко, завідуючий відділом геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Яків Дідух та група природо-

хоронців, керівників установ природно-заповідного фонду, громадських та міжнародних формувань представили змістовні доповіді та презентації щодо необхідності, у контексті пункту 8 Української формули миру, Європейського зеленого курсу та Закону про відновлення природи Євросоюзу, активізації в Україні роботи із захисту природоохоронних територій та збереження біологічного різноманіття. Прозвучало багато слушних, важливих та цінних пропозицій із питань вдосконалення природоохоронного законодавства, розвитку заповідної справи тощо.

Виступаючи в дискусії із цих проблем, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор запропонував вжити першочергових заходів щодо впорядкування системи оплати праці персоналу установ ПЗФ, внести зміни до статті 46 Закону про ПЗФ й до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», зокрема доповнити її розділом «Установи природно-заповідного фонду» із відповідним збільшенням тарифних розрядів для працівників служби охорони та фахівців установ.

По-друге, як зазначено в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» (№ 600 від 14 серпня 2009 року), невідкладно, з метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи, удосконалити управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розробити та прийняти Державну програму розвитку заповідної справи в Україні, у якій визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

АКТУАЛІЇ

По-третє, необхідно утворити не Агенцію, а Державну службу заповідної справи як центральний орган державного управління в галузі заповідної справи, із повноцінними управлінськими, в тому числі фінансовими та кадровими повноваженнями.

Справа у тому, що є великі побоювання, що Агенція буде проводити політику комерціалізації та самодостатності національних парків та заповідників, а це може мати важкі наслідки для більшості установ ПЗФ.

В усьому світі збереження національного природного надбання фінансується, як правило, за рахунок державних бюджетів, а зароблені, наприклад, національними парками США, кошти спрямовуються безпосередньо до бюджетів.

А національні парки та резервати отримують необхідне для них фінансування із бюджету.

По-четверте, особливу увагу треба привертати до забезпечення виконання чинного Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року), яким визнано «розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України».

Крім того, на слуханнях директор Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак звернувся до Міхаеля Бромбахера з проханням знайти можливість фінансової підтримки для розробки Проекту землеустрою та внесення змін до Проекту організації території Карпатського біосферного заповідника.

З цього приводу Міхаель Бромбахер пообіцяв допомогти, а Анастасія Драпалюк (БО «Фонд природи України») внесла аргументоване обґрунтування щодо врегулювання проблеми сплати земельного податку установами природно-заповідного фонду.

І дуже важливо, що в заключній промові Юлія Овчинникова підтримала всі наші пропозиції. Вони будуть розглянуті на Комітеті. Крім того, вона повідомила, що на законопроект щодо збереження природної спадщини ЮНЕСКО в Україні, який ми раніше розробили разом із Григорієм Парчуком, уже є експертний висновок, і він теж буде розглядатись.

***

У контексті дискусії на Комітетських слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, проведених 24 жовтня 2024 року на тему «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання», нами підготовлено та направлено Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування пропозиції щодо розв'язання актуальних проблем розвитку природно-заповідної справи, якими передбачається:

1. Розробити та забезпечити правові механізми виконання чинного Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року), яким визнано «розвиток

природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України».

З цією метою внести до статті 5 Закону про природно-заповідний фонд частину 5 такого змісту: «Природно-заповідна справа в Україні – це сукупність науково обґрунтованих теоретичних та практичних аспектів збереження й відновлення природних комплексів та їх компонентів, а також їх раціонального використання в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави є одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України.

2. Згідно з Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» (№ 600 від 14 серпня 2009 року), з метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи, удосконалити управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розробити та прийняти Державну програму розвитку заповідної справи в Україні, у якій визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

3. Утворити не Агенцію, а Державну службу заповідної справи як центральний орган державного управління в галузі заповідної справи, із повноцін-

ними управлінськими, в тому числі фінансовими та кадровими повноваженнями.

Адже є великі побоювання, що Агенція буде проводити політику комерціалізації й забезпечення самодостатності національних природних парків та заповідників, а це може мати важкі наслідки для більшості установ ПЗФ.

В усьому світі збереження національного природного надбання фінансується, як правило, за рахунок державних бюджетів, а зароблені (наприклад, національними парками США) кошти спрямовуються безпосередньо до бюджетів. А національні парки та резервати отримують необхідне для них фінансування із бюджету.

4. Вжити невідкладних заходів щодо вирішення проблеми оплати праці та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду, для цього:

а) статтю 46 Закону про природно-заповідний фонд викласти в редакції:

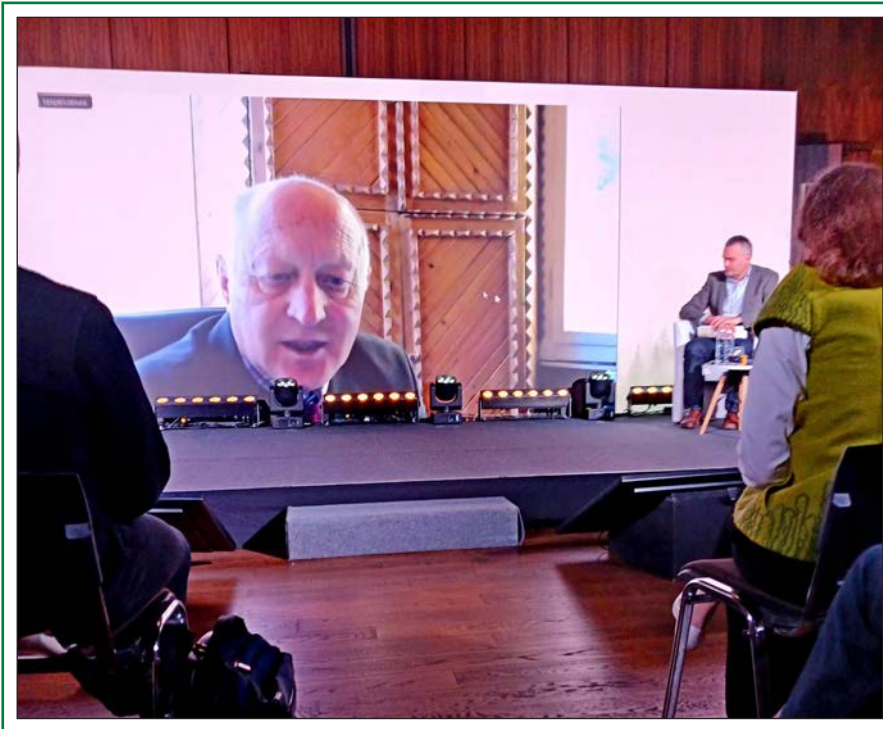
Фінансування заходів, пов'язаних із функціонуванням територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Фінансування природоохоронних заходів, проведення науково-дослідних та еколого-освітніх робіт, створення інфраструктури, матеріально-технічного оснащення та сплати земельного й інших податків, зборів і обов'язкових платежів природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків загальнодержавного значення здійснюється за рахунок державного бюджету України. Для цієї мети залучаються також кошти Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, Державного фонду регіонального розвитку, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян й міжнародної фінансової допомоги.

Оплата праці працівників природоохоронних установ повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для належного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню природоохоронних установ компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю.

Заробітна плата осіб природоохоронних установ складається з посадових окладів, премій, надбавок за вислу-

Комітетські слухання у Верховній Раді України відкривас народний депутат, голова підкомітету Юлія ОВЧИННИКОВА

На Комітетських слуханнях у Верховній Раді України в онлайн-режимі виступає доктор біологічних наук, професор Федір ГАМОР

гу років, за роботу в польових умовах, за виконання роботи вахтовим методом, інших надбавок та доплат, коштів на придбання форменого та спеціального одягу, розмір та порядок встановлення яких визначаються Кабінетом Міністрів України.

У випадку необхідності проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню та пошкодженню природних комплексів, територій та об'єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність, пралісів, квазіпралісів, природних лісів, типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду зазначених категорій та для збереження природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО й забезпечення сталого розвитку регіонів їхнього розташування, можуть виділятися кошти:

- державного бюджету та міжнародної фінансової допомоги – для територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення;

У зоні розташування територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечують створення привабливого інвестиційного клімату та стимулюють екологічно безпечні методи господарювання.

б) Доповнити Постанову Кабінету Міністрів України № 1298 від 30 серпня 2002 р. «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» окремим розділом такого змісту (див. текст зліва).

5. Внести на розгляд Верховної Ради законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку все-світньої спадщини ЮНЕСКО».

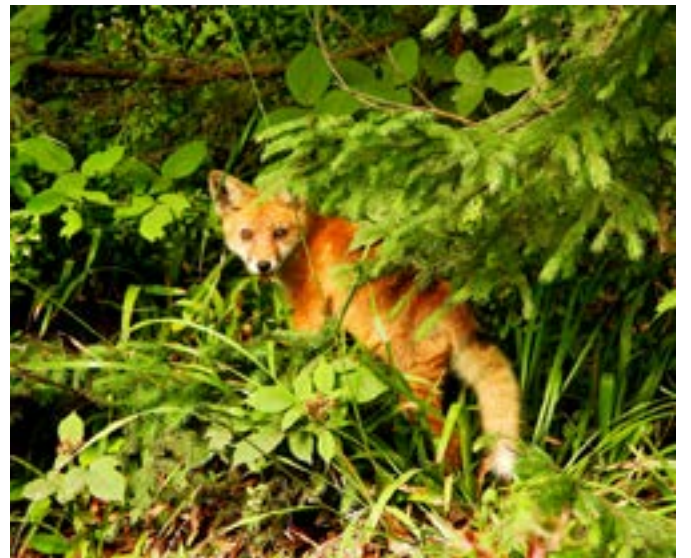
УСТАНОВИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Директор	20-23
Завідувач наукового відділу, лабораторії	16-19
Керівники основних структурних підрозділів	16-19
Керівники інших підрозділів	8-12
Головний науковий співробітник, старший науковий співробітник, науковий співробітник, молодший науковий співробітник	14-21
Головний редактор, відповідальний секретар наукових видань	16-20
Провідні фахівці та службовці	
Провідний інженер, провідний фахівець, провідний економіст, провідний бухгалтер, програміст системний, фахівець з рекреації, фахівець I категорії, провідний юрисконсульт, технік-лаборант I категорії, провідний редактор	12-15
Майстер з охорони природи, інспектор з охорони природно-заповідного фонду, інспектор з кадрів, документознавець	9-13
Інші фахівці та технічні службовці	
Художник-оформлювач, архіваріус, природоохоронник, слюсар-сантехнік, верстатник деревообробних верстатів, робітник з комплексного обслуговування, електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування, електрогазозварник, слюсар з ремонту автомобілів, столяр	5-7
Водії автотранспортних засобів I класу, тракторист	5-7
Сторож, прибиральник службових приміщень, кастелянка, робітник з благоустрою	3-4

**Артефакт своєї минувшини –
руїни середньовічного
Хустського замку**

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

ЗАВДЯКИ ПРОЄКТАМ НПП «ГУЦУЛЬЩИНА»

8 січня 2024 року. У 2023 р. нацпарк за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства в Україні та Українського культурного фонду реалізував два важливі проєкти, які вже дали значний внесок у підвищення рекреаційної привабливості Гуцульщини:

- «Гуцулик» – про збереження породи унікальних гуцульських коней. Перші згадки про них датовані ще 1603 роком. Проєкт не лише зберігає цю породу, але і створює дружнє до природи підприємництво, а саме: оздоровчу верхову їзду та інші послуги для туристів.

- «Гуцульська світлиця» – новий концептуальний та креативний продукт для відвідувачів Косівщини. Музей «Гуцульська світлиця» демонструє давні традиції та обряди гуцулів через сучасні інтерактивні експозиції, доповнену реальність, майстер-класи, розважальні програми тощо. Проєкт реалізувався нацпарком у співпраці з Косівським інститутом прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

ЧЕТВЕРТА ЗУСТРІЧ РАДНИКІВ З НАЦБЕЗПЕКИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ФОРМУЛИ МИРУ

15 січня 2024 року. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець спільно з Першою віце-прем'єр-міністеркою – Міністеркою економіки Юлією Свириденко на полях Четвертої зустрічі радників з нацбезпеки щодо Формули миру Президента Володимира Зеленського у швейцарському Давосі розповіли про напрацювання щодо досягнення екологічної безпеки та представив актуальні цифри щодо збитків довкіллю.

За словами Руслана Стрільця, зусилля України на міжнародній арені дають результати. Увага світу до мирного треку України зростає. Цього разу обговорення Формули миру залучило понад 81 країну та міжнародну організацію.

«Екологічний вплив війни поширюється далеко за межі України. Підлив Каховської ГЕС, масовані обстріли, бойові дії на заповідних територіях, лісові пожежі, знищення видів – усе це нівелює багато років зусиль для сталого розвитку та кліматичної нейтральності. Усе це потребує оцінки міжнародної спільноти», – наголосив Руслан Стрілець.

Самка ящірки прудкої (*Lacerta agilis*);
свійський карпатський буйвіл (*Bubalus bubalis*);
засць русак (*Lepus europaeus*);
трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*);
лисеня (*Vulpes vulpes*);
самець козулі європейської (*Capreolus capreolus*)

Під час четвертої зустрічі радників з нацбезпеки щодо Формули миру Президента Володимира Зеленського у швейцарському Давосі

У 2023 році вдалося:

- долучити до роботи в групі близько 12 країн і 2 міжнародні організації. З них співголовають у групі – держави з потужним потенціалом захисту довкілля – Німеччина, Болгарія та Фінляндія;

- створити дорожню карту імплементації пункту 8 Формули миру.

Руслан Стрілець розповів партнерам про першочергові цілі імплементації пункту 8:

- Екологічно-дружнє розмінування. Україна – найбільш забруднена боеприпасами держава світу. За даними Міністерства економіки України, з 174 000 кв. км замінованих земель у 2023 році вдалося розмінувати 18 тисяч кв. км полів, лісів, річок та озер.

- Притягнення росії та білорусі до відповідальності. Синхронізуємо світ навколо теми збитків довкілля від війни, щоб уніфікувати методики обрахунку збитків і запровадити термін «екоцид» у міжнародному праві.

- Коротко-, середньо- та довгострокова оцінка шкоди довкіллю. Сьогодні ми фіксуємо та обраховуємо шкоду довкіллю від війни. Наступний крок – оцінка впливу на майбутнє планети та планування відновлення довкілля.

«Мова не тільки про досягнення миру та повоєнне відновлення України. Наш досвід боротьби за довкілля у часи війни є прикладом для всього світу, щоб зупинити і трансформувати майбутні війни. Дякую партнерам України, які в ході спільної роботи над Пунктом 8 стали нашими надійними друзями», – підсумував Руслан Стрілець.

У документі співголів 4-ї зустрічі радників з питань національної безпеки та зовнішньої політики Швейцарії та України зазначається, що війна проти України є одним із головних дестабілізуючих факторів безпеки у світі.

Четверта зустріч радників з питань національної безпеки та зовнішньої політики зібрала рекордну кількість учасників: понад 80 держав і міжнародних організацій. Цей захід є логічним продовженням зустрічей, які відбулися у 2023 році в Копенгагені, Джидді та на Мальті.

У Давосі презентували п'ять пунктів Формули:

- «Виведення російських військ і припинення бойових дій».

- «Відновлення справедливості».

- «Екологічна безпека».

- «Недопущення ескалації та повторення агресії».

- «Підтвердження закінчення війни».

Крім того, відбулися дві спеціальні сесії, присвячені про- довольчій безпеці та гуманітарним аспектам війни відповідно.

На заході були проведені відкриті та конструктивні пере- мовини, під час яких учасники обговорили ключові принци- пи досягнення всеохопного, справедливого й тривалого ми- ру для України та всього світу. Такий мир має ґрунтуватися лише на Статуті ООН, відповідних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та ключових принципах міжнародного права.

Основні тези прес-комюніке:

- Зустріч у Швейцарії є символічною, оскільки ця країна завжди була віддана принципам міжнародного права. Саме у швейцарській Женеві міжнародна спільнота ухвалила ряд конвенцій щодо гуманного ставлення під час війни, зокре- ма Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни.

- Жорстока війна проти України триває вже майже два роки й супроводжується постійними масовими атаками на ци- вільну та критичну інфраструктуру України, її населення. Ли- ше нещодавні атаки ракет та безпілотників на найбільші міс- та України забрали життя декількох десятків цивільних укра- їнців, що, безумовно, підлягає найрішучішому засудженню.

- Мирні зусилля необхідно значно посилити, щоб покласти край війні справедливим і всеосяжним шляхом. Завданням сві- тової спільноти є не тільки завершення війни, а й подолання на- слідків всіх тих криз, які були нею породжені по всьому світові.

ПРО СТАН І ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЄВРОПИ

19 січня 2024 року Європейська комісія та Міндовкілля України на онлайн-конференції висвітлили стан та про- блеми збереження Європейської мережі природоохоронних територій.

У зібранні взяли участь понад сто учасників та заслу- хано й обговорено чималий ряд актуальних та цікавих пре- зентацій щодо діяльності із збереження природи в рамках Пташиної та Оселищної Директив Євросоюзу.

Детально йшлося про роль у цьому процесі Європей- ської мережі NATURA-2000, Смарагдової мережі та укра- їнської системи природоохоронних територій.

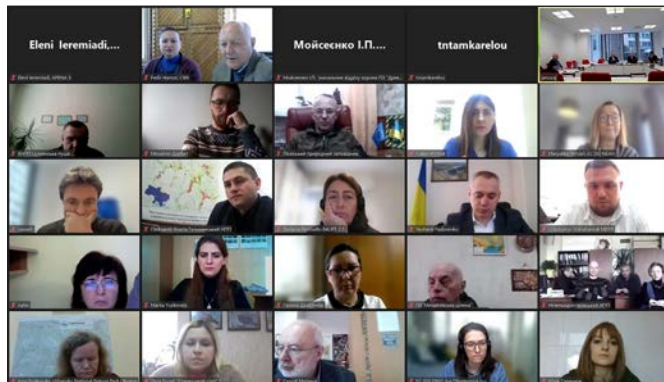
Про український досвід природоохоронної діяльності в умовах російської військової агресії доповідали заступник Міністра захисту довкілля України Євгеній Федоренко й за- ступник директора Департаменту заповідної справи та біо- різноманіття Міндовкілля Сергій Матвеев.

Надзвичайно важливою була презентація розроблено- го Єврокомісією проекту Закону «Про природне відновлен- ня», який має стати доповненням до Пташиної та Оселищ- ної Директив Євросоюзу.

Цікавою була також презентація начальниці відділу ка- дастру природно-заповідного фонду Міндовкілля України Світлани Дмитрієвої, яка на прикладі Карпатського біосфер- ного заповідника показала роль та зміст кадастру природ- но-заповідного фонду України.

У роботі конференції взяли участь заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор й началь- ниця відділу наукових основ сталого розвитку та розробки і впровадження грантових проєктів цієї установи Ірина Йонаш.

Федір ГАМОР

Скріншот онлайн-конференції Європейської комісії та Міндовкілля України щодо проблем збереження Європейської мережі природоохоронних територій

НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ» – 14 РОКІВ!

22 січня 2024 року. Створений, щоб зберегти біорізнома- ніття та цілісність природних комплексів Чивчинських і Гриняв- ських гір, а також щоб відтворити рослинний і тваринний світи.

Розташований в межах Верховинського району Івано- Франківської області і його площа складає 12 023 га земель.

Декілька цікавих фактів про парк:

- тут створено 9 еколого-пізнавальних туристичних марш- рутів, що ведуть до рекреаційних об'єктів та найцікавіших природних комплексів, які формувалися мільйони років;

- тут є місця, де на поверхню виходять найдавніші мета- морфічні утворення, перекриті осадовим палеозойським та ме- зозойським чохлам, а на схилах хребтів трапляються виходи юрських вапнякових брил, що створюють екзотичні краєвиди;

- тут зростають найцінніші праліси та субальпійські луки, а також зародились річки Білий і Чорний Черемоші;

- на основі наукових досліджень та постійного моні- торингу тваринного та рослинного світу тут розробляють природоохоронні рекомендації зі збереження та відновлен- ня чисельності рідкісних видів флори та фауни.

НПП «Верховинський» – це не просто природний заповід- ник, а справжній символ гармонії між людиною та природою.

КЛІМАТИЧНА ПОЛІТИКА – СЕРЕД ОСНОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДОВКІЛЛЄВИХ РЕФОРМ

22 січня 2024 року. Відновлення України має відбува- тися з урахуванням кліматичних цілей. Про це на першому координаційному засіданні міжнародних донорів і пред- ставників проєктів у сфері захисту клімату зазначила заступни- ця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Украї- ни Вікторія Киреєва.

Захід зібрав понад 150 учасників, серед них – пред- ставники міжнародних організацій, бізнесу, громадських ініці- атив тощо.

Свої напрацювання представили проєкт «Потенціал для кліматичних дій (C4CA)» (Український кліматичний офіс) GIZ, Проєкт СТВ GIZ, European Climate Foundation в Украї- ні, Офіс переходу до зеленої економіки (GETO), проєкт CIVITTA, а також – проєкт «Угода мерів-Схід».

«Міністр Руслан Стрілець визначив 2024-2025 роки як вирішальний період для реформування кліматичної політики та впровадження європейських стандартів. Схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, звільнення бізнесу від СВAM – це лише частина амбітних планів, які Міндовкілля за сприяння проєктів міжнародної підтримки плануємо реалізувати. Дякуємо міжнародній спільноті, яка в ці нелегкі часи підтримує Україну, розвиваючи поточні кліматичні проєкти та впроваджуючи нові ініціативи технічної допомоги та донорської підтримки», – зазначила Вікторія Киреева.

У п'яти онлайн-кімнатах учасники обговорили:

- розробку стратегічних документів та міжсекторальну координацію у сфері зміни клімату.
- Впровадження системи торгівлі викидами та застосування механізмів статті 6 Паризької угоди.
- Засоби реалізації проєктів, застосування критеріїв щодо зеленої сталості та інші можливості фінансування.
- Декарбонізацію промисловості, а також транспортного та сільськогосподарського секторів.
- Циркулярну економіку.
- Підтримку розвитку регіональної кліматичної політики.

У межах заходу проєкти міжнародної підтримки взяли на себе низку зобов'язань щодо підтримки регіонального розвитку з акцентом на розбудову потенціалу у сфері клімату, включаючи ініціативи створення фінансово стійких проєктів, а також стратегій зеленого та кліматично стійкого відновлення й адаптації до зміни клімату. Також учасники виявили недоліки в поточних ініціативах та спільно розробили рекомендації для їх усунення та подальшої роботи.

РЕФОРМА ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ДІЇ

25 січня 2024 року. Проміжні результати реформи – у фокусі робочої поїздки на Хмельниччину та візиту до Ярмолинецького лісгоспу Міністра Руслана Стрільця.

«Попри те, що 46% території лісгоспу належить до природно-заповідного фонду, лісівники виконують свої завдання та наповнюють бюджети. Велика увага лісівників приділяється збереженню живої природи. Лісництва офісу відмовились від вирощування інвазійних видів. Торік у лісових господарствах офісу вирощено понад 8 млн сіянців дуба звичайного. Із них майже 400 тис передано для висадки в південних областях. Такі сіянці з південних районів Хмельниччини підходять для північних районів Одеської та Миколаївських областей», – повідомив Руслан Стрілець на своїй сторінці у Фейсбуці.

У 2023 році Подільським офісом ДП «Ліси України» сплачено майже 600 тис. грн податків до місцевого та державного бюджетів.

23 тис. грн – середня заробітна плата працівника Подільського офісу. Ріст на 9% порівняно з 2022 роком.

Збудовано 16 нових рекреаційних пунктів. Це допомагає скоротити кількість пожеж. Наприклад, на Хмельниччині торік сталося лише 2. Це в 11 разів менше, ніж у 2022 році.

Такі показники росту маємо попри війну. До того ж, лісівники Ярмолинецького лісгоспу відомі тим, що виготовляють власну екопродукцію та допомагають українським

військовим. Прибуток від її реалізації за минулий рік склав – 3.5 млн гривень. З початком повномасштабної війни філія ініціювала виготовлення сухпайків для української армії. За майже два роки війни нашим захисникам доставлено понад 12 тисяч сухпайків.

«Дякую лісівникам за клопітку працю та колосальний внесок у розвиток країни. Саме ви є рушіями реформи лісового господарства, від вас залежить майбутнє галузі. Впевнений, наш розвиток не зупинить будь-який агресор», – наголосив Руслан Стрілець.

НОВЕ ОБЛАДНАННЯ ВІД ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ФОНДУ ТА UNDP

25 січня 2024 року. Стационарні метеостанції, портативні радіостанції, гумові човни та інверторні генератори – це перша партія допомоги, яку надали українським природоохоронцям міжнародні партнери.

Передача нового устаткування відбулася у Міндовкіллі за участі першого заступника Міністра Олександра Краснолуцького та Постійного представника ПРООН в Україні Яко Сіл'є.

Нове обладнання допоможе працівникам парків проводити метеорологічні спостереження, фіксувати рідкісні види, а також здійснювати загальний моніторинг біорізноманіття. Фахівці також будуть забезпечені безперебійним електропостачанням на час можливих аварійних відключень.

«В умовах війни допомога міжнародних партнерів набуває ще більшого значення для захисту українського довілля. Парки Полісся знаходяться в прикордонній зоні з білоруссю. З початку широкомасштабного вторгнення рф були спроби їх окупації. Тож перед нами стоїть багато викликів, у тому числі й щодо розмінування території, а також відновлення екосистем і торфовищ у рамках кліматичного порядку денного. Працівники парків продовжують охороняти нашу природу. Нове обладнання від Глобального екологічного фонду та ПРООН стане суттєвою підтримкою у виконанні ними своїх завдань», – зазначив Олександр Краснолуцький.

Над долиною Черемоша (НПП «Верховинський»)

У рамках першої партії допомоги 27 радіостанцій, 15 генераторів, 9 стаціонарних метеостанцій та гумові човни отримали Нобельський та Шацький національні природні парки, НПП «Прип'ять-Стохід», Поліський та Рівненський природні заповідники.

Закупівлю, доставку і передачу обладнання на загальну суму майже 1,5 мільйона гривень UNDP в Україні здійснила в межах проєкту UNDP-GEF «Сприяння сталому тваринництву та збереження екосистем на півночі України». Наразі команда проєкту вже працює над формуванням наступної партії допомоги для забезпечення потреб природно-заповідного фонду Полісся.

• • •

РЕФОРМА ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНСПЕКЦІЇ УКРАЇНИ – ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТІВ НА 2024 РІК

25 січня 2024 року. Про це Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець заявив на підсумковій нараді Державної екологічної інспекції у Хмельницькому.

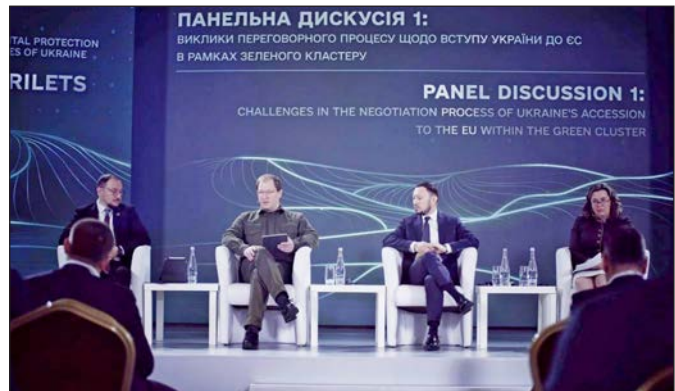
«Наш трек з обрахунку збитків довкілля має світове значення – вже немає часу зволікати з реформою державного екологічного контролю. Масмо не зволікати і робити реальні кроки у реформуванні. На часі – конкретні цілі й таймлайн», – зазначив Руслан Стрілець.

Руслан Стрілець назвав завдання, які стоять на цьому шляху:

- усунути дублювання функцій держконтролю іншими органами, сконцентрувати їх у межах ДЕІ та перерозподілити фінансування дублюючих органів шляхом створення єдиного ЦОВВ.
- Посилити репутацію екологічного інспектора. Уже є бачення, що нам потрібно 8000 спеціалістів, обраних за прозорими конкурсами та оновленою системою підготовки.
- Підвищити заробітні плати. У 2024 році бюджет ДЕІ вже збільшено на 58% – в першу чергу це підвищення рівня заробітних плат та покращення умов праці інспекторів.
- Створити щонайменше 10 сучасних лабораторій по всій країні.
- Зробити застосунок ЕкоЗагроза основним інструментом екологічного інспектора. Для нас принципово, щоб у «загальний рахунок» агресору була включена і шкода довкіллю Криму. Торік ДЕІ розпочали роботу з фіксації відповідних фактів за допомогою супутникових знімків. Продовжимо її й надалі.

«Наш трек з обрахунку збитків довкіллю масштабується. Збитки довкіллю, про які ми говоримо на міжнародній арені, – це напрацювання наших екоінспекторів. Вони необхідні як для виплати росією репарацій, так і для розвитку унікальних практик на міжнародному рівні: показати екологічну ціну війни, трансформувати майбутні війни та зупинити потенційного агресора», – зазначив Руслан Стрілець.

За словами Руслана Стрільця, Держекоінспекція майбутнього – це орган з дворівневою системою контролю не тільки промислових підприємств або об'єктів забруднення, але й збереження живої природи.

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан СТРИЛЕЦЬ разом з європейськими колегами під час Міжнародного довкіллявого форуму «United for Nature. Agenda for Ukraine»

УЧАСТЬ РОБОТОДАВЦІВ У ПІДГОТОВЦІ ОПП

29 січня 2024 року проведено акредитаційну експертизу, за участі представників роботодавців, освітньо-професійної програми (ОПП) бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю «Біологія» у Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет».

Освітньо-професійна програма є основним документом, який регламентує нормативні компетентності, кваліфікаційні, організаційні, навчальні та методичні вимоги до підготовки бакалаврів у галузі «Біологія».

Для біологічного факультету УжНУ така Програма розроблена робочою групою, до складу якої, від роботодавців, включені доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України, заступник директора з наукової роботи Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор та начальник Закарпатського обласного центру з гідрометеорології Василь Манівчук.

Обговорюючи ефективність та відповідність цієї ОПП сучасним вимогам, представники роботодавців висловили ряд пропозицій щодо її вдосконалення. Так, Василь Манівчук запропонував включити для вивчення студентами-біологами гідробіології, а Федір Гамор – основ охорони природи та раціонального природокористування. Запропоновано також, у зв'язку з нестачею кваліфікованих працівників в установах природно-заповідного фонду, включити для вивчення біологами й «Основи заповідної справи».

Це актуально ще й тому, що згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд», претенденти на посади директорів національних парків та заповідників повинні мати (на вибір) біологічну, екологічну або географічну освіту.

Федір ГАМОР

• • •

ЗАДЛЯ ЗАХИСТУ ВОВКІВ

29 січня 2024 року. «Міндовкілля зараз працює над стратегією зі збереження біорізноманіття, куди буде входити збереження не лише вовка чи kota дикого, а й взагалі розробка стратегії руху України та збереження нашого біорізноманіття для наступних поколінь», – зазначив перший заступник Міністра довкілля України Олександр Краснолуцький на пресконференції в «Інтерфакс-Україна».

У структурі Каринтійського університету прикладних наук (Австрія) функціонує кафедра ЮНЕСКО з менеджменту природоохоронних територій

Це є необхідною умовою для виконання умов Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни й природних середовищ існування в Європі. А також для збереження червонокнижних тварин, які страждають в умовах повномасштабної війни.

«За останні роки перелік червонокнижних тварин розширюється. І це говорить про те, що наші види зникають, і вони потребують особливої охорони. Це питання буде гостро стояти, особливо в рамках повномасштабного вторгнення РФ, допоки триває обстріл наших територій», – додав Олександр Краснолуцький.

Багато зооохисних організацій, зокрема Асоціація зооохисних організацій України, URSA та Help Animals Of Ukraine, висловили свою підтримку таким планам Міндовкілля.

«У 15 країнах Європи вовк занесений до Червоної книги і повністю захищений. У ще п'ятьох охороняється частково і належить до мисливських видів. І лише в Україні, Росії, Молдові, Білорусі та Північній Македонії його знищують як шкідника», – стверджує Марина Суркова, президентка Асоціації зооохисних організацій України.

Для збереження вовків та інших видів, які знаходяться під загрозою вимирання, Міндовкілля разом із зооохисними організаціями планує вносити зміни в законодавство для впровадження Бернської конвенції із захисту біорізноманіття і заборони ловлі та відстрілювання вовків та інших зникаючих видів.

• • •

ПРИРОДООХОРОННІ ДОСЛІДЖЕННЯ В АВСТРІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

31 січня 2024 року в австрійському Каринтійському університеті прикладних наук уродженка села Кваси Рахівського району Закарпатської області Анна Ковбаснюк, яка зараз проживає в Норвегії, блискуче захистила роботу на здобуття ступеня магістра наук з управління природоохоронними територіями.

Наукова праця, за керівництва доктора біологічних наук, професора, заступника директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора і сприяння німецького проекту підтримки природоохоронних територій в Україні «Support to Nature protected areas» та Франкфуртського зоологічного товариства, виконана на кафедрі ЮНЕСКО з менеджменту природоохоронних територій цього університету.

У магістерській роботі «Порівняльний аналіз моделей та механізмів реалізації Концепції біосферних резерватів» проведено огляд історичних витоків розробки Концепції біосферних резерватів та її еволюції.

Виділено та професійно охарактеризовано сім правових моделей та міжнародних механізмів впровадження Концепції біосферних резерватів у різних країнах світу та проаналізовано роль у цьому процесі ЮНЕСКО.

Розглянуто моделі «Спеціальне національне законодавство», «Біосферні резервати в рамках широких правових актів», «Інтеграції в національну систему природоохоронних територій», «Національне визнання без законодавства», «Пряме застосування міжнародного права», «Модель керування громадою» і «Гібридна модель».

Привернута увага і до українського досвіду діяльності біосферних заповідників та резерватів й імплементації цієї Концепції до національного законодавства.

У ході дискусії на засіданні експертної комісії запропоновано повернутись до розгляду французького варіанта проекту уніфікованого модельного закону для біосферних резерватів та вивчити можливість розробки окремої Конвенції щодо Міжнародної мережі біосферних резерватів як важливого компонента для сталого розвитку.

Враховуючи актуальність та науково-практичну новизну матеріалів, викладених у магістерській роботі, запропоновано розглянути можливість опублікувати її окремою книжкою англійською та українською мовами.

Не має сумніву, що така публікація може бути корисною не тільки для менеджерів та координаторів біосферних резерватів, яких у світі створено понад сімсот, але й для стейкхолдерів й широкої громадськості.

Федір ГАМОР

• • •

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ – НЕ ЛИШЕ ПОЛІТИЧНИЙ КРОК

1 лютого 2024 року. Міністр Руслан Стрілець на полях Міжнародного довкілцевого форуму «United for Nature. Agenda for Ukraine» обговорив з європейськими колегами – Міністром довкілля, водних та лісових ресурсів Румунії Мірчою Фекетом, Міністром навколишнього середовища Молдови Іорданкою-Родікою Йорданов, Міністром захисту довкілля Болгарії Юліаном Поповим виклики переговорного процесу щодо вступу України до ЄС.

«Попри війну, Україна впевнено крокує шляхом виконання зобов'язань перед Євросоюзом і поліпшує свої досягнення. Завдяки селф-скринінгу довкілцевого законодавства ми систематизували роботу з його адаптації до норм ЄС. Тепер маємо дорожню карту і можемо планувати стратегію роботи міністерства на декілька років вперед», – наголосив Руслан Стрілець.

Результати селф-скринінгу показали, що розділ «Навколишнє середовище та зміна клімату» – у ТОП-5 за кількістю правових актів ЄС, які необхідно імплементувати. Це майже 200 директив та регламентів. Перелік з кожним роком зростає за кількістю та ускладнюється, але ми плануємо імплементувати більшість директив та регламентів до 2026 року.

«Найбільший виклик – кроссекторальна координація. Захист довкілля та клімату мають бути інтегровані майже у всіх секторах економіки – в енергетиці, надкористуванні, інфраструктурі, сільському господарстві, транспорті та будівництві», – зазначив Руслан Стрілець.

За словами Руслана Стрільця, за підсумками офіційного звіту Єврокомісії «Україна 2023» щодо прогресу євроінтеграції нашої країни були визначені п'ять важливих екологічних та кліматичних реформ. Це наш доповідь:

- Запобігання промислового забруднення. Імплементуємо 75-ту Директиву щодо промислових викидів і адвокатуємо схвалення закону цього року.

- Кліматична політика. Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» має створити основу для національної кліматичної політики. Працюємо над нашим наступним національно визначеним внеском. Він буде більш амбітним, ніж поточний.

- Ринкові механізми вуглецевого ціноутворення. Наші плани – ухвалення Плану заходів щодо створення національної системи торгівлі викидами парникових газів до 2025 року. Відновлення обов'язкової системи МЗВ до 2025 року.

- Відновлення та збереження природних ресурсів. Впровадження законодавства щодо зменшення вирубок та деградації лісів до 2026 року.

- Розвиток циркулярної економіки. Спільно з Міністерством економіки України працюватимемо над ухваленням стратегії впровадження принципів циркулярної економіки та Плану дій до 2025 року.

«Україна готова до цих викликів, і ми дуже цінуємо підтримку та партнерство ЄС на цьому складному, але важливому шляху. Членство в ЄС для нас не кінцева мета, а шлях до нашого зеленого майбутнього», – підсумував Руслан Стрілець.

• • •

ШКОЛЯРАМ – ПРО ВОДНО-БОЛОТНІ УГІДДА

2 лютого 2024 року. Щороку відзначаємо Всесвітній день водно-болотних угідь. Він нагадує про підписання Конвенції про водно-болотні угіддя міжнародного значення (2 лютого 1971 р.). Екологічна дата повинна повсякчас нагадувати громадськості про цінності водно-болотних угідь для добробуту людей.

Займаючи близько 6% земної поверхні, водно-болотні угіддя поглинають більше вуглекислого газу, ніж ліси, а вода у болотах буває чистішою, ніж в озерах, адже оновлення води саме в них відбувається кожні 5 років, у той час як в озерах – в середньому впродовж 17 років. Водно-болотні угіддя допомагають підтримувати життя, забезпечують нас чистою водою, є середовищем існування для дикої природи. Карпатський біосферний заповідник володіє безцінними високогірними озерами, унікальною «Долиною нарцисів» та дивовижними печерами. Це наші перлини серед світової спадщини водно-болотних угідь. Саме про них варто говорити у цей день та поширювати знання, особливо серед підростаю-

чого покоління. В рамках відзначення Дня водно-болотних угідь екоосвітня КБЗ провели низку занять на тему «Водно-болотні угіддя для людей» на базі закладів загальної середньої освіти м. Рахова (№1 та №3), с. Костилівка (Рахівщина) та еколого-освітнього центру «Музей нарциса» (ПНДВ «Долина нарцисів імені професора В. Комендара», с. Кіреші на Хустщині). У заходах взяли участь учні початкових та середніх класів. Загалом були задіяні понад 100 школярів. Заняття для різних вікових груп мали різноплановий характер. На заняттях учні прослухали розповіді про те, що таке водноболотні угіддя, які з них знаходяться на території КБЗ та перебувають під охороною Рамсарської конвенції, різноманітний рослинний і тваринний світ водно-болотних об'єктів. Учні-початківці переглянули веселі мультики, розфарбували багато розмальовок та розгадали непрості кросворди і загадки. Найцікавішими, як завжди, виявились жваві екологічні ігри з м'якими іграшковими звірятами для лялькового театру, парашутом, жабками-стрибунцями. Новинкою цьогоорічних творчих занять стало виготовлення разом з дітьми магнітів із зображенням водно-болотних тваринок.

Зоряна ЛИПЧАК,
провідний фахівець з екологічної освіти
Карпатського біосферного заповідника

• • •

КБЗ – УЧАСНИК ПЛОТНОГО ПРОЄКТУ ЄС ЗА ПРОГРАМОЮ «HORIZON»

5 лютого 2024 року, за поданням Департаментів екології та природних ресурсів (Михайло Гайдур) та культури (Віктор Кравчук) Закарпатської обласної військової адміністрації й Національної комісії України у справах ЮНЕСКО (Дарія Левчено), до автора цих рядків та Координатора проєктів італійського Туринського політехнічного університету (POLITO) професора Рози Тамбуріно звернувся офіс ЮНЕСКО в Брюсселі (Ірина Павлова) щодо представлення на конкурс до програми Європейського Союзу «HORIZON» командної пропозиції з розробки проєкту «Залучення місце-

День водно-болотних угідь екоосвітня
Карпатського біосферного заповідника
провели разом зі школярами
Рахівського району Закарпатської області

Чорнобильська зона відчуження у майбутньому має стати територією безпечного відродження, розвитку інновацій та науковим хабом

ЧОРНОБИЛЬСЬКА ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ У МАЙБУТНЬОМУ

вих громад до рішень на основі культурної природної спадщини для просування ідеї: «Більш зелене та справедливе європейське мислення (GREENSET)».

Ця проектна ідея, наголошується в листі-зверненні, відповідає темі оголошеного конкурсу «Інноваційні рішення для більш екологічного та справедливого способу життя шляхом мистецтва та культури, архітектури та дизайну для всіх».

Інтерпретація цієї ідеї полягає в тому, що культурна та природна спадщина (CNH) може відновити зв'язок між місцевими громадами та їх середовищем, буде сприяти почуттю причетності, використання минулого для розбудови довгострокового сталого розвитку у майбутньому.

На думку ініціаторів проекту, CNH може відігравати інноваційну роль, як місцевий і суспільний ресурс спільнот, для зміни мислення та просування екологічніших і справедливіших рішень, зорієнтованих на збереження та використання Спадщини, за допомогою процесів знизу – вгору та сприятиме визначенню пріоритетів розвитку для регіонів і людей, які цього найбільше потребують.

«Враховуючи короткий проміжок часу до подання (делайн – 7 лютого), – писала Ірина Павлова, – нам потрібно було б швидко оцінити доцільність включення до проекту Карпатського біосферного заповідника».

Зустріч між ЮНЕСКО та POLITICO сприяла б цьому розумінню. Роза могла б надати більше деталей про цілі проекту та вимоги до тематичних досліджень, а Федір міг би зрозуміти можливість участі Карпатського біосферного заповідника у проєкті. Чи були б ви готові завтра вранці для такої зустрічі?»

Ми взяли участь у цій онлайн-зустрічі й детально проінформували колег про досвід роботи із збереження й вивчення унікальних природних та культурних цінностей світового значення, які знаходяться на території Карпатського біосферного заповідника та із впровадження цілей сталого розвитку в зоні його діяльності.

Організатори проекту проявили зацікавленість у співпраці з Карпатським біосферним заповідником та запропонували оперативно подати необхідні матеріали для залучення його як партнера та пілоотної території для реалізації проєкту.

Після дискусії та подачі наших матеріалів асистент професора POLITICO Гулія Меззалана подякувала за плідну зустріч й привітала Карпатський біосферний заповідник із включенням його до складу партнерів проєкту.

А партнерами проєкту будуть 14 наукових та інших зацікавлених інституцій із ЮНЕСКО, Італії, Франції, Норвегії, Греції, Іспанії, Марокко, Люксембурга, Туреччини та Португалії.

Федір ГАМОР

13 лютого 2024 року. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець представив членам Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування основні положення Стратегії розвитку зони відчуження до 2032 року, яку нещодавно схвалив Кабінет Міністрів України.

«Донині у нас не було такого стратегічного документа. Він необхідний для дієвих кроків та оновлення законодавства. Ми маємо створити нову історію Чорнобильської зони відчуження. Десятки тисяч гектарів цієї території можуть стати місцем інновацій та екологічного лідерства», – наголосив Руслан Стрілець.

Ключові цілі Стратегії:

- відновлення Зони відчуження після деокупації. Найбільший виклик – розмінування території, адже ми досі не знаємо, яка мапа забруднення.

- Розвиток наукового потенціалу. Чорнобиль має стати новим сучасним центром дослідження мирного атома, нових практик та рішень, розвитку наукової та дослідницької інфраструктури. З іноземними колегами та партнерами ми вже обговорюємо перспективи розміщення нового обладнання на підприємствах Чорнобиля.

- Розвиток відновлюваної енергетики. Зона відчуження має потужний потенціал для того, щоб бути елементом енергетичного хабу Європи. На цьому неодноразово наголошував Президент Володимир Зеленський. Енергетична незалежність є частиною нашої державної доктрини.

- Розвиток туристичної інфраструктури. Попри закритий статус, Зона відчуження викликає інтерес як українців, так і іноземних гостей.

- Розвиток Чорнобильського унікального біосферного заповідника. А саме: збереження природних комплексів Полісся, унікальних тварин та рослин.

Також Руслан Стрілець мав нагоду презентувати Стратегію розвитку Зони відчуження та продемонструвати наслідки її окупації членам Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни під час їхнього візиту в Чорнобильську зону минулого тижня.

«Впевнений, що відвідування цих територій показало колегам важливість реалізації Environmental Compact для України. Адже екологічна безпека також є ключовою для реалізації такого пункту української Формули миру як «Ядерна безпека». рф має припинити цілеспрямовані обстріли та військову окупацію атомних електростанцій, а завдання міжнародної спільноти вжити всіх можливих заходів для запобігання ядерній катастрофі», – зауважив Руслан Стрілець.

ЗАБОРОНА ДЖИПІНГУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

17 лютого 2024 року. Донині в нашому законодавстві є прогалини, які дозволяють поціновувачам джипінгу кататися по територіях природно-заповідного фонду. Пряма заборона діє лише у зонах суворого заповідання. Водночас проїзд автомобілів у господарських зонах та зонах стаціонарної рекреації дозволений. Це і провокує ті випадки, які ми часто можемо побачити у медіа або почути від небайдужих українців.

«Законопроект встановить суворіші заборони та посилить відповідальність за їх порушення. Пересуватися на авто по природно-заповідних територіях дозволено буде лише дорогами загального користування, вулицями міст та інших населених пунктів та на приватних територіях», – наголосив Міністр Руслан Стрілець.

Над документом Міністерство працювало спільно з КЕКЦ, WWF-Україна, Environment People Law (EPL)/Екологія – Право – Людина (ЕПЛ), Українським товариством охорони птахів, Українською природоохоронною групою – UNCG, ВГО «Жива планета», Chysto.de.

За слова Міністра, під час підготовки законопроекту вивчали міжнародний досвід. До прикладу, в заповідних зонах Ісландії позашляховики поза законом, оскільки шкодять ґрунтовому покриву та рослинності. Кожному,

кого спіймали за кермом позашляховика у невідповідному місці, загрожує штраф до \$4500. Чехія практикує джипінг на військових полігонах, а в США потрібно стати в чергу, щоб отримати дозвіл на поїздку визначеними шляхами.

Наступний крок – розгляд законопроекту Верховною Радою України.

...

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОРТФЕЛЬ УКРАЇНИ У ДОВКІЛЛІВІЙ СФЕРІ СЯГАЄ 28,4 МЛРД ДОЛАРИВ

19 лютого 2024 року. Про це Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець заявив у Токіо на полях японсько-української конференції з економічного розвитку та відбудови, де він спільно з Прем'єр-міністром Денисом Шмигалем та колегами з Кабінету Міністрів України презентував для японських компаній інвестиційний портфель України.

За словами Руслана Стрільця, Україна має величезний потенціал для залучення інвестицій у довкілльову сферу. Він назвав чотири пріоритетні сфери та запросив японські компанії інвестувати у них.

Управління відходами. У рамках реформи нам важливо створити в Україні мережу сучасних сміттєпереробних заводів та побудувати нові полігони. А ще запустити у загальнонаціональних масштабах процеси повторного використання відходів руйнації для відбудови. Для України цінні японські практики з переробки та подальшого використання відходів. Вони є одними з кращих у світі.

Лісове господарство. Реформа лісового господарства створила потужний потенціал для інвестицій. У планах – оновлення техніки, створення інфраструктури та розвиток власного виробництва. Японські технології могли б допомогти не тільки відновити пошкоджені війною ліси, але й перейти до природного лісівництва та сучасних методів ведення лісового господарства.

Водна галузь. Модернізація водогосподарської інфраструктури, протипаводковий захист та ефективне використання потенціалу води. Потреби в інвестиціях у водний сектор – \$1,4 млрд. Для цього ми створюємо компанію НАК «Вода України», яка забезпечить прозоре та ефективне їх залучення.

Сфера надрокористування. В Україні є поклади 21 з 30 корисних копалин, які є в переліку критичних для світу. Серед них – літій, кобальт скандій, графіт, тантал, ніобій тощо. Не потрібно придумувати складні ланцюжки поставок. Виявлених запасів літію, графіту, нікелю та залізної руди буде достатньо для виробництва літійових акумуляторів загальною потужністю 1000 ГВт/год. Цього достатньо для виробництва 20 млн електромобілів. Наша мета – ощадливе надрокористування за високими екологічними стандартами та виробництво в Україні.

Джипінг у заповідних масивах – поза законом!

ПРО БРЕНД «ЗАКАРПАТТЯ – РЕГІОН ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО»

19 лютого 2024 року на онлайн-засіданні Сектора культури та культурної спадщини, за участі представників Секторів науки, освіти, молоді та спорту, природної спадщини Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, обговорено питання щодо відзначення 70-річчя членства України в ЮНЕСКО.

З цього приводу інформували та виступили радник Секретаріату і відповідальний секретар Нацкомісії Антон Барабуля та Артур Оганов, представники міста Львова, Чернівецького національного університету, заступник директора департаменту культури Закарпатської обласної військової адміністрації Віктор Кравчук та інші.

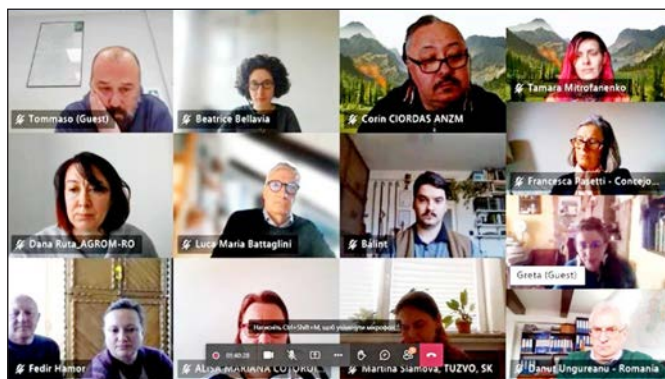
Виступаючи на зібранні, член Сектора природної спадщини Нацкомісії, заступник керівника національної керівної групи з управління українською частиною транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу до роботи в цьому плані у рамках збереження та популяризації єдиного в Україні природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», до складу якого входить 18 європейських країн, та до участі Карпатського біосферного заповідника, спільно із представниками зацікавлених інституцій із ЮНЕСКО, Італії, Франції, Норвегії, Греції, Іспанії, Марокко, Люксембурга, Туреччини та Португалії, в пілотному проєкті Європейського Союзу «Залучення місцевих громад до рішень на основі природної та культурної спадщини для просування ідеї «Більш зелене та справедливе європейське мислення «GREENSET», за Програмою Європейського Союзу «HORIZON».

Враховуючи, що на Закарпатті склалась унікальна ситуація, де поряд розташовані найбільші масиви природного об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (в межах Карпатського біосферного заповідника та національних природних парків «Синевир», «Ужанський» й «Зачарований край») та Струківська й Ужоцька дерев'яні церкви транскордонного культурного об'єкта Всесвітньої спадщини «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі», автор цих рядків запропонував, в рамках відзначення 70-річчя членства України в ЮНЕСКО, розпочати компанію із просування бренду «Закарпаття – регіон Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО».

Ми наголосили, що подібний бренд дав значний поштовх для розвитку в німецькому регіоні Тюрінгія, де розташована ділянка давніх букових лісів «Гайніх» (складова частина об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи») та об'єкт Всесвітньої культурної спадщини «Замок Вартбург».

Учасники засідання підтримали цю ідею і запропонували просувати її не тільки на електронних ресурсах Нацкомісії України, але й інших країн-членів ЮНЕСКО.

Федір ГАМОР

Скріншот міжнародного онлайн-дискусійного форуму із проблем збереження та розвитку пасторального господарювання

ФОРУМ ІЗ ПРОБЛЕМ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАСТОРАЛЬНОГО (ПАСТУШОГО) ГОСПОДАРЮВАННЯ В ГІРСЬКИХ РЕГІОНАХ ЄВРОПИ

22 лютого 2024 року, на запрошення Віденського офісу Карпатської конвенції, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор та начальниця відділу наукових основ сталого розвитку та розробки й впровадження грантових проєктів біосферного заповідника Ірина Йонаш взяли участь у ролі експертів Карпатських країн у роботі міжнародного онлайн-дискусійного форуму із проблем збереження та розвитку пасторального (пастушого) господарювання в гірських регіонах Європи.

Організаторами форуму виступили європейська багатогалузева асоціація зі співробітництва та розвитку гірських територій «Euromontana» та Секретаріат Карпатської конвенції, в рамках Протоколу до Конвенції «Стале сільське господарство та сільський розвиток».

У його роботі взяли участь понад 60 представників агентств регіонального розвитку, місцевих органів влади, сільськогосподарських організацій, екологічних та природоохоронних товариств та науково-дослідних інституцій із альпійських, середземноморських, карпатських та інших країн гірських регіонів Європи.

Розглянуто широке коло проблем збереження та розвитку пасторального господарства як важливого елемента економіки та культурної спадщини гірських регіонів. Акцентовувалась увага на діяльності та створенні мережі європейських шкіл пастухів, спрямованих на підготовку молоді для роботи в цій сфері й обміну досвідом тощо.

Виступаючи в дискусії на форумі, Федір Гамор детально зупинився на екологічних аспектах пасторального господарювання в Українських Карпатах, ролі в збереженні гірських екосистем природоохоронних територій та досвіді роботи Карпатського біосферного заповідника (<http://www.golos.com.ua/article/373068...>).

Федір ГАМОР

Нові автомобілі – дарунок для національних парків України

ВИДАННЯ КБЗ ЗАРЕЄСТРУВАЛА НАЦРАДА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ

Лютий-березень 2024 року. Національна Рада України з питань телебачення і радіомовлення своїми рішеннями № 360 від 15.02.2024 р. та № 894 від 21.03.2024 р., згідно із Законом України «Про медіа», Порядком подання до Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення заяв щодо реєстрації суб'єктів у сфері медіа, затвердженим рішенням Національної ради від 18.05.2023 р. № 352, розглянувши заяви Карпатського біосферного заповідника, зареєструвала його як суб'єкта у сфері друкованих медіа.

У Реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа приєднано:

- ідентифікатор медіа № R30-02748 – науковому збірнику «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України». Періодичність видання – 1 раз на рік, територія розповсюдження примірників – територія України, спосіб розповсюдження – роздрібний продаж, безкоштовне розповсюдження, мови розповсюдження – українська та англійська (<https://kbz.in.ua/.../Pryroda-Karpat-2023-z-obkladynkoiu...>);

- ідентифікатор медіа № R30-03332 журналу «Зелені Карпати». Періодичність видання – 1 раз на рік, територія розповсюдження примірників – територія України, спосіб розповсюдження – роздрібний продаж, безкоштовне розповсюдження, мови розповсюдження – українська та англійська (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/ZelKarp2023.pdf>);

- ідентифікатор медіа № K30-04004 – газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника». Періодичність видання – 1 раз на два місяці, територія розповсюдження примірників – Закарпатська область, спосіб розповсюдження – роздрібний продаж, безкоштовне розповсюдження, мова розповсюдження – українська (<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/visnyk2024.pdf>).

Федір ГАМОР

СІМ ЗАПОВІДНИХ УСТАНОВ ОТРИМАЛИ НОВІ АВТОМОБІЛІ ТА ТЕХНІКУ

2 березня 2024 року. Допомогу нацпаркам та заповідникам передали представники міжнародної організації «Tellus Conservation» та благодійної організації «Фонд природи України».

Техніку та автомобілі отримали нацпарки «Північне Поділля», «Кременецькі гори», «Дермансько-Острозький», «Прип'ять-Стохід», Слобожанський, «Бузький Гард» та природний заповідник «Древлянський».

Нові автомобілі та технічне обладнання допоможуть заповідним установам у проведенні наукових досліджень, здійсненні охорони території від порушень природоохоронного законодавства, виконання завдань із рекреації та екологічної освіти.

3 БЕРЕЗНЯ – ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ДИКОЇ ПРИРОДИ

У цей день ми віддаємо належне природі та звертаємо увагу на проблеми біорізноманіття. Адаже збереження та процвітання екосистем – важлива умова життя людини. Однією з головних Цілей сталого розвитку №15 є збереження біорізноманіття.

Всесвітній день дикої природи-2024 – розмова про цифрові інновації, цифрові технології та послуги у сфері захисту довкілля. Про те, як вони можуть сприяти збереженню дикої природи та співіснуванню з нею людини.

Україна сьогодні займає особливе місце на карті світового біорізноманіття завдяки своєму треку зі збереження довкілля під час бойових дій. Тварини страждають від війни не менше, ніж люди.

Пам'ятаймо про тих, хто не може захистити себе сам, і робімо все від нас залежне заради нашого довкілля.

Нагадаємо, що завдяки цифровізації довкіллевих послуг в країні вже зекономлено 7,5 млн аркушів паперу або врятовано близько однієї тисячі дерев. Через відсутність потреби чекати на друковані листи з відповідями підприємці заощадили 2 млн 850 тис. днів, а ще 300 тис. літрів бензину, які раніше витрачали на доставку до державних органів звітів і проектів.

А сервіс «в камуфляжі» ЕкоЗагроза допомагає українцям отримувати достовірну інформацію про стан довкілля та повідомляти про факти завдання шкоди природі.

ДОПОМОГА У ВІДНОВЛЕННІ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ

6 березня 2024 року. Напрямки співпраці обговорив заступник Міністра з питань європейської інтеграції Євгеній Федоренко із керівним комітетом проекту «Сприяння сталому тваринництву та збереження екосистем на півночі України». Зазначений проект міжнародної технічної допомоги виконується Програмою розвитку ООН в Україні (ПРООН) за підтримки Глобального екологічного фонду.

За словами заступника Міністра, попри війну Україна продовжує реагувати на виклики, пов'язані зі зміною клімату. У цьому контексті збереження та відновлення деградо-

ваних екосистем і торфовищ є важливою складовою досягнення кліматичної нейтральності. Адже лише один гектар водно-болотних угідь – це близько 2 тонн поглинутого CO₂.

«Крім того, ми рухаємося до впровадження принципів Зеленого курсу та приєднання до ЄС. Минулого тижня Європарламент ухвалив Закон про відновлення природи. В документі встановлено цільові показники з обводнення торфовищ за роками. Це те, до чого йде Європейський Союз, а отже, має прагнути і Україна. Завдяки допомозі партнерів зможемо показати результат та у майбутньому стати повноцінним членом Європейської родини», – зазначив Євгеній Федоренко.

Проєкт ПРООН-GEF «Сприяння сталому тваринництву та збереження екосистем на півночі України» працюватиме в Україні до 2026 року. Він орієнтований на сім областей – Волинську, Житомирську, Рівненську, Київську, Вінницьку, Хмельницьку та Чернігівську. Мета – створити для цих регіонів модель сталої продовольчої системи, яка сприятиме зниженню викидів парникових газів, поліпшенню родючості ґрунтів та збереженню видів, що знаходяться під загрозою зникнення за даними Міжнародного союзу охорони природи.

У рамках проєкту буде розроблено комплексні плани збереження і відновлення природних середовищ існування, а також систему вимірювань, верифікації та звітності для оцінки й зменшення потоків парникових газів.

Така робота повністю синхронізується з пунктом 8 Формули миру Президента України «Екологічна безпека», який передбачає не лише обрахунок збитків довкіллю, а й спрямований на розмінування й відновлення природи.

ЕКОАКЦІЯ «ШЕВЧЕНКО ЄДНАЄ УКРАЇНУ»

9 березня 2024 року. Міндовкілля спільно з Державною екологічною інспекцією України, ДП «Ліси України» та Черкаською обласною державною адміністрацією розпочинає другий етап екоакції з висадження дубів Шевченка у нацпарках, заповідниках та інших місцях, пов'язаних із Тарасом Шевченком.

Акція Держекоінспекції з висадження дубів у національних парках і заповідниках України (Черкаська область)

Ця ініціатива є частиною програми Президента «Зелена країна» та має на меті підтримку збереження природи в Україні. Захід передбачає висадження дубів у різних кутках країни, враховуючи алею дубів Шевченка 20 квітня – у Всеукраїнський день довкілля. Серед її учасників запланована участь керівництва Міндовкілля, народних депутатів та громадських діячів.

Нагадаємо, що торік у рамках акції висаджені 3000 дубів Шевченка у всіх областях України. У кожній області створена алея з 27 дерев.

ВІД КАРАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ – ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

15 березня 2024 року. Мета реформи Державної екологічної інспекції в Україні: змістити фокус з режиму очікування скарг і точкових візитів на підприємства – на попередження шкоди та збереження природних екосистем. Це не тільки змінює філософію системи держекоконтролю, але й спрямовує наш розвиток як держави до західного світу.

Ми підібрали декілька прикладів, які практики екологічного контролю мають країни з сильними природоохоронними традиціями.

Швеція. Вважається однією з «найзеленіших» країн Європи. Агентство по охороні навколишнього середовища Швеції займається наглядом за дотриманням Екологічного кодексу країни, здійснює моніторинг довкілля, веде статистику викидів та інвентаризацію об'єктів природи. Відповідає за питання, пов'язані з кліматом і повітрям, землею, біорізноманіттям, забрудненими територіями та відходами. А ще веде офіційну статистику у Швеції, наприклад, щодо обсягів відходів, викидів і скидів, кількості дозволів тощо.

Агентство фінансується в основному за рахунок грантів. Більшість грантів спрямовані на захист і догляд за цінною природою.

Хорватія. Директорат з питань інспекцій (Directorate for inspectional affairs, DIA) при Міністерстві захисту довкілля Хорватії складається з двох підрозділів: сектор нагляду за довкіллям (SEI) та сектор нагляду за природними ресурсами (SNPI).

SEI перевіряє дотримання законодавчих вимог у сфері охорони атмосферного повітря, захисту від світлового забруднення, управління відходами та якістю води на пляжах тощо.

SNPI здійснює контроль за природоохоронними територіями, рідкісними видами рослин та тварин, а також виконує загальний нагляд за користуванням природними ресурсами.

У Хорватії законодавчо закріплені кваліфікаційні вимоги до інспекторів у сфері захисту довкілля. Щоб претендувати на посаду екологічного інспектора, кандидат повинен мати диплом у галузі машинобудування, хімічних технологій, харчових біотехнологій, природничих наук та математики, сільського господарства, біохімії, медицини, ветеринарної медицини, лісового господарства, геології, гірничодобувної промисловості та охорони праці. Окрім того, кандидат має мати не менше ніж 3 роки досвіду роботи за фахом та скласти попередній фаховий державний іспит. Щороку інспектори проходять оцінку ефективності роботи.

Польща. Польська Інспекція охорони навколишнього природного середовища має у своєму функціоналі обов'язки щодо контролю за використанням підприємствами природних ресурсів, попередження великих аварій та усунення їх наслідків, а ще забезпечує надання інформації про охорону довкілля та здійснює державний екологічний моніторинг, збирає дані до Європейського реєстру викидів тощо.

США. Агентство з охорони навколишнього середовища США проводить оцінку стану довкілля, займається дослідженнями. У його обов'язки входить контроль за виконанням екологічних стандартів і норм, деякі з цих обов'язків делегуються штатами. Окрім того, Агентство проводить просвітницьку роботу серед населення, студентів та учнів, співпрацює з промисловістю щодо запобігання забрудненню і збереженню енергії, розробляє проекти нормативно-правових актів.

Агентство з охорони навколишнього середовища США може надавати гранти некомерційним організаціям, навчальним закладам для реалізації екологічних проєктів.

Звичайно, немає єдиного підходу. Кожна країна вибудовує свою систему екологічного контролю, виходячи із конкретних умов та власних потреб. Однак спільний фокус для всіх – не фіксація вже вчинених правопорушень, а робота на їх попередження та постійний захист природних екосистем.

Якою має бути нова модель екоконтролю в Україні, вже прописано у проєкті Стратегії реформування системи державного екологічного контролю та операційному плані її виконання у 2024-2026 роках.

• • •

ЯК ГРОМАДИ УПРАВЛЯТИМУТЬ ВІДХОДАМИ

20 березня 2024 року. Місцеві плани є третім з чотирьох рівнів планування, передбачених реформою управління відходами. Вони складатимуться замість Схем санітарного очищення, які розроблялися ще за радянських часів.

«Методичні рекомендації слугуватимуть орієнтиром для громад та окремих населених пунктів. Вони допоможуть якісно сформулювати план дій, який сприятиме розбудові інфраструктури переробки відходів та зменшенню обсягів їх захоронення», – говорить Євгенія Попович, директорка Департаменту цифрової трансформації, електронних публічних послуг та управління відходами Міндовкілля.

Громади розроблятимуть місцеві плани, виходячи зі своїх потреб та ситуації з відходами в населених пунктах. А далі щороку звітуватимуть про хід їх виконання, зокрема про досягнення встановлених цільових показників.

Закон «Про управління відходами» передбачає для громад важливі нововведення, які мають враховуватися та бути відображеними у місцевих планах:

- територія області ділиться на кластери (в рамках регіонального плану управління відходами). Для кожного кластера створюється єдина система управління відходами, яка охоплює певну кількість громад.

- Громади визначають логістику для кожного виду відходів, які збираються на їхній території: як їх збирати, куди вивозити, де обробляти. Цю інформацію можна знайти у регіональному плані управління відходами. Він також встановлює вимоги щодо приймання відходів різних об'єктів (роздільне збирання, контейнерне), що дозволяє громадам враховувати це при місцевому плануванні.

Лялькова екологічна вистава
за участі школярів

- При плануванні має бути врахована не лише координація між регіональним та місцевим рівнями, а й координація між громадами на місцевому рівні. Потрібно враховувати, що інфраструктурні об'єкти, необхідні для досягнення цільових показників у місцевих планах, часто розташовані на території інших громад.

Методичні рекомендації підготовлені Міндовкіллям з урахуванням вимог рамкового закону, Порядку розроблення, погодження та затвердження місцевих планів управління відходами та положень Директиви 2008/98/ЄС. Методичні рекомендації розроблені за підтримки проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», UCORD

Нагадаємо, у межах нового Закону України «Про управління відходами» маємо впровадити чітку чотирирівневу ієрархію стратегічного планування:

- національне;
- регіональне;
- місцеве;
- плани підприємств, установ і організацій.

• • •

ДЕНЬ ЛІСІВ І ЕКОЛОГІЧНА ВИСТАВА

21 березня 2024 року. З 2012 року, за рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 21 березня – Міжнародний день лісів. Кожного року у світі організують екологічні заходи, які сприяють розширенню знань нинішнього покоління про важливість дерев, рослинного і тваринного світу лісів, вчать дотримуватися нескладних правил поведінки при відвідуванні лісу. З нагоди Дня лісів у Костилівському та Рахівському ЗЗСО І-ІІІ ступенів №2 відбулася лялькова вистава під назвою «Рукавичка навпаки». Акторами вистави стали учні 7-Б та 7-А класів названих шкіл, а глядачами – школярі 1-4 класів, загалом близько 300 дітей. Екологічний захід повторювався двічі впродовж дня. І це лише початок, бо актори настільки захопились грою, що невдовзі покажуть виставу ще в одній початковій школі та дитячих садочках свого села та міста. Екоосвітяни вже не вперше залучають школярів до показу вистав, але цього разу новин-

Просвітницькі заходи з нагоди Всесвітнього дня води у Карпатському біосферному заповіднику

кою стало використання нашими юними акторами м'яких іграшок-рукавичок, за які ми щиро вдячні Франкфуртському зоологічному товариству.

Героями вистави були такі звірята: ведмідь, вовк, кабан, жабка, мишка, зайчик та лисиця. Події відбувались в лісі, куди прийшов дід із пакетом побутового сміття. Мешканцям лісу – звірятам, звісно, не сподобалось те, що їхню домівку забруднюють. Отож, усі вони гуртом взялись пояснювати дідуся, що саме він зробив не так. Після «виховання» ліс гуртом очистили від сміття та наголосили, що забруднювати його не можна.

Окрім лялькової вистави, діти також переглянули інформативний ролик «Про ліс», відгадували цікаві загадки, подивились мультики «Дерево бажань» та «Сміттєзаври», разом із героями вистави станцювали короткі флешмоби. Прем'єра-дебют лялькової вистави відбулася на ура! Усім глядачам та акторам було цікаво та весело. Для заохочення діти отримали подяки та листівки від Карпатського біосферного заповідника.

Зоряна ЛИПЧАК

ВІДЗНАЧИЛИ МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ВОДИ

22 березня 2024 року. Працівниця еколого-освітнього центру «Центр Європи» Мар'яна Беднар та старший науковий співробітник лабораторії екомоніторингу КБЗ Людмила Піпаш організували надзвичайно цікаві просвітницькі заходи до Всесвітнього дня води. Події відбулися на базі Діловецького закладу загальної середньої освіти для учнів 5 і 6 класів та в хімічній лабораторії заповідника для випускників Рахівського ЗЗСО I-III ступенів №1. В закладі освіти учні переглянули мультимедійну презентацію та відеоролик про воду. Далі було проведено низку цікавих дослідів із водою, в яких діти взяли безпосередню участь. У ході експериментів продемонстрували прилад для вимірювання рівня розчинених у воді солей (солемір). З його допомогою перевірили рівень мінералізації різної води: дистильованої, джерельної, водопровідної, мінеральної, з річки Тиси та із свердловини. Також за допомогою спеціальних тесте-

рів виміряли водневий показник (рН води). У різних регіонах країни рівень рН водопровідної води коливається від 5,5 до 10 одиниць. Згідно з Державними санітарними нормами, оптимальний показник рН для питної води складає від 6,5 до 8,5 одиниць. У нас же учні визначили показник близько 7. Щоб порухатись та розважитись, п'ятикласники з допомогою пластикових вудочок виловлювали з уявної річки Тиси різні види риб. Таким чином вивчали річкове біорізноманіття. Під час екскурсії лабораторією екомоніторингу молодь прослухала розповідь про воду, її властивості, значення для людини та природи. Далі провели дослідження зразків води, взятих із різних джерел та порівняли наступні характеристики: запах, чистоту, прозорість, рівень солей, показник рН та кількість заліза. Такі заходи дуже важливі та сприятимуть бережливому ставленню підростаючого покоління до безцінної прісної води та водойм.

Мар'яна БЕДНАР,
провідний фахівець еколого-освітнього центру
«Центр Європи» Карпатського біосферного заповідника

ПРЕЗЕНТУВАЛИ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДОГОВІР ДЛЯ УКРАЇНИ

27 березня 2024 року. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець разом з колегами з Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни та її співголовою, колишньою Міністеркою закордонних справ Швеції Маргот Вальстрем, презентували членам Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування та його очільнику Олегу Бондаренку Екологічний договір для України.

«Повоєнне відновлення можливе лише у єдності. Наша мета – говорити про довкілля в часи війни на весь світ та бути показовим прикладом на міжнародній арені. Для цього уже створено ряд інструментів у складі «парасольки» Пункту 8 Формули миру Президента Володимира Зеленського, серед яких – настільна книга «зеленого» відновлення, Environmental Compact. Він містить 50 рекомендацій для України та світової спільноти, які втілюють уніфікований підхід до оцінки впливу російської війни в Україні на довкілля, визначають підходи до компенсації за заподіяну шкоду, а також пропозиції щодо «зеленого» відновлення», – зазначив Руслан Стрілець.

За словами Руслана Стрільця, рекомендації, представлені в Екологічному договорі, мають кроссекторальний характер. Вони залучають до відновлення багато міністерств та інших відомств. Для їх реалізації, за дорученням Прем'єр-міністра Дениса Шмигала, утворено урядову міжвідомчу робочу групу, яка вже провела своє перше засідання. Найближчим часом маємо отримати напрацьований спільний план дій.

Підґрунтя для виконання рекомендацій – насамперед євроінтеграційні реформи у сфері захисту довкілля, над якими Міндовкілля працює спільно з народними депутатами.

Серед них:

- розвиток кліматичного законодавства;
- реформа державного екологічного контролю;
- запобігання промислового забруднення;
- впровадження Смарагдової мережі.

«Ці законопроекти вже є в Плані пріоритетних дій Кабінету Міністрів України на 2024 рік та Плані законопроектної роботи Верховної Ради України на 2024 рік. Тож маємо докласти спільних зусиль для збереження та відновлення українського довкілля. Запорука повоєнного відновлення – єдність. Єдність усього суспільства та усіх гілок влади. Єдність з міжнародними партнерами. Наша консолідація прокладає нам шлях до «зеленого» майбутнього», – наголосив Руслан Стрілець.

• • •

ЗУСТРІЧ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

27 березня 2024 року відбулася зустріч директора Карпатського біосферного заповідника М. Рибак з головою Нересницької громади Тячівського району В. Гасинця.

Учасниками зустрічі з боку заповідника також були – заступник директора з наукової роботи Ф. Гамор, начальниця відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів І. Йонаш, заступник начальника відділу ВПЕ та ВПР В. Регуш та начальник Верхньотересвянського ПНД-відділення Ю. Сойма. З боку Нересницької сільської ради – заступник голови А. Фіцай та начальниця фінансового управління І. Мурга.

Микола Рибак проінформував учасників зустрічі про виконання Указу Президента України від 02.01.2022 № 5/2022 «Про зміну меж території Карпатського біосферного заповідника», стан справ зі сплати земельного податку до Нересницької громади і важливість об'єднання зусиль щодо фінансування створення Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини на базі Широколужанського ПНД-відділення КБЗ.

Зі свого боку Василь Гасинець висловив велику зацікавленість і підтримку ідеї розвитку рекреаційної та еколого-освітньої інфраструктури на території Карпатського біосферного заповідника і проінформував присутніх про реалізацію проєктів в громаді щодо створення веломаршрутів тощо. Відзначив важливість включення проєктів розвитку громади до регіональної Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року.

Федір Гамор детально розповів про напрацювання заповідника в питанні створення Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини, зокрема звернув увагу на підготовку проєктної ідеї щодо створення музею згідно з Планом заходів з реалізації регіональної Стратегії у 2024-2027 рр. та наявність у заповіднику розробленої проєктно-кошторисної документації на проведення капітального ремонту наявних приміщень та оформлення права постійного користування землею площею 0,2 га, яку за рішенням сесії Нересницької сільської ради було виділено Карпатському біосферному заповіднику.

Також Федір Гамор наголосив, що концепція майбутнього музею спрямована на популяризацію історичної спадщини місцевості, а також букових пралісів, які є частиною єдиного в Україні об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», разом зі сприянням сталому розвитку прилеглих територій.

Для прикладу: європейські країни вже досить давно успішно використовують бренд спадщини ЮНЕСКО та біосферних резерватів для приваблення туристів, просування продукції місцевого виробництва та залучення додаткових інвестицій в громади.

Спільно домовились про підготовку заповідником проєкту Програми соціально-економічного та культурного розвитку Нересницької сільської ради щодо створення умов для розвитку сільського та екологічного туризму і рекреації, ведення традиційного господарювання та охорони довкілля у межах території природно-заповідного фонду на 2024-2025 рр. та проєкту Меморандума про наміри і співробітництво в питанні створення Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини на території Широколужанського природоохоронного науково-дослідного відділення.

Після розгляду зазначених документів домовились висунути на розгляд сесії ради питання виділення відповідного співфінансування для створення музею.

Підсумовуючи результати обговорення порушених питань, директор заповідника звернувся до представників громади з пропозицією пришвидшити розгляд запропонованих документів на сесії ради та виділення першого траншу фінансування заходів за відповідною програмою і запевнив, що заповідник за власні кошти у стислі терміни проведе коригування кошторисної документації Проєкту створення Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини до цін 2024 року.

Загалом учасники зустрічі погодились на обмін інформацією про результати співробітництва в питанні сталого розвитку території громади та сприяння з її боку у збереженні цінних природних комплексів на території заповідника.

Впевнені, що така співпраця має бути налагоджена і в інших територіальних громадах, розташованих в зоні діяльності КБЗ та започатковано більш потужний соціально-економічний розвиток у громадах за кошти, отримані зі всіх можливих джерел фінансування.

Федір ГАМОР

Керівництво Карпатського біосферного заповідника під час зустрічі в Нересницькій територіальній громаді (Тячівський район Закарпатської області). У центрі – голова громади Василь ГАСИНЕЦЬ

ЗАПОВІДНИКИ – НЕ ДЛЯ ДЖИПЕРІВ

28 березня 2024 року. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування підтримав та рекомендував парламентарям прийняти за основу у першому читанні урядовий законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» щодо забезпечення збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Про це на своїй сторінці у «Фейсбук» повідомив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець.

«За розваги на джипах, квадроциклах та багі у заповідниках платять не лише любителі екстриму, але й сама природа. Деградує рослинний та ґрунтовий покрив, гинуть тварини, які трапляються на шляху. Хімічні забруднення, шум та вібрації особливо небезпечні у період масового розмноження тварин», – наголошує Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Руслан Стрілець.

За його словами, транспорт підвищеної прохідності – лише для під'їзду до рекреаційних зон, доріг загального користування, вулиць міст та приватних територій. Проїзд буде заборонено не лише на території суворої заповідності, але й у зонах стаціонарної рекреації.

Деякі країни Європи забороняють в'їзд у ліс на особистому транспорті. Це нормальна практика для ЄС, куди ми прагнемо всією державою. Маємо не тільки врегулювати законодавство, але й забезпечити його безапеляційне виконання.

Міндовкілля дякує голові Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування Олегу Бондаренку за лідерство та членам Комітету за чітку й послідовну підтримку законопроекту.

Над документом Міністерство працювало спільно з КЕКЦ, WWF-Україна, Environment People Law, Українським товариством охорони птахів, Українською природоохоронною групою – UNCG, ВГО «Жива планета», Chysto.de.

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ БЕЗ ВІДХОДІВ

30 березня 2024 року. Щорічно на планеті утворюється 2,24 млрд тонн твердих побутових відходів, з яких лише 61-62% обробляються на контрольованих об'єктах. А вже 2,7 мільярда людей не мають доступу до послуг зі збору ТПВ.

Щороку втрачається або викидається приблизно 931 млн тонн продуктів харчування. До 2040 року очікується, що в світовий океан потраплятиме до 37 млн тонн пластикових відходів.

Відходи причетні відразу до трьох глобальних криз: зміна клімату, втрата біорізноманіття та загальне екологічне забруднення. Для того, щоб впоратися з цими кризами, людство має почати діяти невідкладно.

Міжнародний день за світ без відходів – це привертання уваги до потреби посилення глобальної системи управління відходами, а також до важливості стійких методів виробництва та споживання.

Досі в Україні перероблялося лише 5,6% ТПВ, 1,4% – спалювалось, решта – відправлялась на полігони та сміттєзвалища.

Національний парк «Боржомі-Харагаулі» (Грузія)

Із запуском реформи управління відходами ситуація в нашій країні має кардинально змінитися. Наша ціль – 100% побутових відходів в Україні має бути оброблено. Не захорено на полігонах! – а відсортовано та використано за можливості повторно.

Для цього ми запроваджуємо європейську ієрархію управління відходами, оновлюємо дозвільну систему, встановлюємо нові стандарти експлуатації полігонів, створюємо умови для розвитку сміттєобробної інфраструктури та вже запускаємо перші пілотні проекти у регіонах. Так, Україні для вирішення її проблем з відходами необхідно 207 нових сучасних заводів. Фактично, при створенні власної моделі управління відходами ми поєднали досвід Японії з європейським. Наприклад, взяли за основу японську кластерну модель поділу територій, та визначили, які кластери можемо об'єднати. Також орієнтуємося на досвід Німеччини, Швейцарії, Австрії, Швеції, Великої Британії, які вже мають вагомі результати. Вони розпочали реформу ще 20-30 років тому, нам же важливо подолати цей шлях значно швидше.

Дякуємо міжнародним експертам, які активно долучаються до роботи над реформою управління відходами, зокрема, проекту APENA 2 та APENA 3.

«GLOBAL CONSERVATION» ФІНАНСОВО ПІДТРИМУВАТИМЕ КБЗ

5 квітня 2024 року. У листопаді минулого року, під час презентації автором цих рядків діяльності Карпатського біосферного заповідника на Міжнародному природоохоронному саміті (Боржомі, Грузія) та на зустрічі із виконавчим директором Міжнародного фонду «Global Conservation» Джеффом Морганом, привертну увагу до особливої ролі Карпатського біосферного заповідника у збереженні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні ліси інших регіонів Європи» і до проблем, розв'язання яких, в умовах жорстокої військової агресії росії проти України, потребувало би підтримки від «Global Conservation» (<https://kbz.in.ua/.../NA-MIZHNARODNOMU-PRYRODOOKHORONNOMU...>).

Перлина Рівненщини – загадкове озеро Нобель

З цією метою ми попросили розглянути можливість укладання відповідного Меморандуму.

Як результат, нещодавно такий документ підписано. Він є надзвичайно важливим і буде слугувати налагодженню плідної співпраці між Сторонами в питаннях збереження дикої природи біосферного заповідника, зокрема пралісів як складової частини Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та частини серійного транснаціонального об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат і давні ліси інших регіонів Європи», сприятиме розвитку сталого туризму й рекреації як альтернативного джерела доходів місцевих громад.

Передбачається, зокрема, забезпечення біосферного заповідника системами, технологіями та навчанням працівників адміністрації та служби державної охорони з метою мінімізації випадків браконьєрства, незаконних рубок та інших порушень заповідного режиму.

Буде надаватись фінансова і консультативна допомога і для розвитку заснованого на високих цінностях сталого туризму, який не матиме шкідливого впливу на навколишнє середовище.

У документі наголошується, що туризм забезпечує можливість наблизити сучасну людину до природного середовища, і дає унікальну можливість для мирного взаємозбагачення і забезпечення довготривалого доходу для місцевих громад та надходжень необхідних коштів для збереження дикої природи.

Є наміри забезпечувати також біосферний заповідник необхідним обладнанням, ресурсами та фінансуванням для здійснення регулярного патрулювання, що базується на спостереженнях з використанням камер та інших технологій, з метою виявлення та припинення незаконних рубок, браконьєрства та інших порушень заповідного режиму тощо.

«Global Conservation» – єдина міжнародна некомерційна організація, яка зосереджена на безпосередньому захисті національних парків та резерватів й Світової спадщини ЮНЕСКО.

Для цього нею засновано Глобальний фонд (100 мільйонів доларів США), спрямований на захист національних парків та Світової спадщини ЮНЕСКО, що перебувають

під загрозою зникнення у країнах, що розвиваються. Фонд уже зараз реалізує 25 проєктів із захисту дикої природи на п'яти континентах світу.

Крім того, Глобальний фонд «Global Conservation» залучатиме протягом наступних 20 років й інші джерела співфінансування, в межах до 1 мільярда доларів США.

Це фінансування спрямовуватиметься на збереження понад 100 мільйонів акрів національних парків та Світової спадщини, що перебувають під загрозою зникнення.

Реалізація цих планів, наголошує Джефф Морган, засновник і виконавчий директор «Global Conservation», матиме вирішальне значення для досягнення цілей ООН «30x30» щодо клімату та біорізноманіття, ухвалених 260 країнами в Монреалі на початку 2023 року, з метою збереження до 2030 року 30 відсотків суші та моря на Землі, для підтримки придатного середовища для існування цивілізації.

Федір ГАМОР

• • •

ВІТАЄМО НАЦПАРК «НОБЕЛЬСЬКИЙ» З П'ЯТИРІЧЧЯМ!

11 квітня 2024 року. Своє 5-річчя відзначає мальовнича озерна місцевість Полісся – Нобельський національний природний парк. Його територія об'єднує 7 річок та 12 озер, серед яких і найбільше озеро Рівненщини – Нобель. Загалом на території парку зустрічаються 70 рідкісних видів фауни та 17 видів рідкісної флори.

Озеро Нобель – це місце зупинки перелітних водоплавних птахів та місце проживання для 26 видів риб. Завдяки цьому воно дуже популярне серед відпочивальників та рибалок.

Також на території нацпарку розташоване не менш цікаве водно-болотне угіддя міжнародного значення – «Заплава річки Прип'ять», яке охороняється Конвенцією про водно-болотні угіддя. На просторах угіддя можна зустріти 34 види рідкісних птахів, 15 видів рукокрилих та різноманітних червонокнижних видів тварин: видру річкову, норку європейську, лося європейського. А також у водоймах мешкають рідкісні вугор європейський, карась звичайний, минь річковий та в'язь звичайний.

Ще одним цікавим місцем Нобельського НПП є Район Трьох озер – водний каскад, з усіх сторін оточений лісами. Озера цього району багаті на рибу та мають значні поклади сапропелю, який використовується у гязелікуванні.

Окрім цього, на території Нобельського збереглися й природні ліси у заплавах Прип'яті й Стоходу: багаті на ягоди й гриби, без людського втручання. А також німецькі фортифікаційні споруди – туристичний об'єкт для любителів воєнної історії. Це бетонні укріплення часів Першої світової війни, розташовані на піщаній дюні в заплавах річки Стохід. Самі дюни – унікальне явище післяльодовикового періоду, тут майже немає рослинного покриття.

Не менш мальовничим є давнє городище села Нобель – археологічна пам'ятка початку XI ст. Це – насипне узвишся у північно-східній частині півострова, урочище під на-

звою «Церковна гора», на якому збудовано цегляну православну церкву. З нього гарно проглядається річка Прип'ять, яка протікає через озеро Нобель.

У нацпарку «Нобельський» панує особлива атмосфера, де відчувається справжня сила живої природи. Для відвідувачів працівники парку проводять водні подорожі, сплави, тематичні екскурсії із зупинками на природних та історичних локаціях.

ПОЛЬОВІ ОБСТЕЖЕННЯ НОВИХ ТЕРИТОРІЙ

11 та 12 квітня 2024 р. на території Богдан-Петриського природоохоронного науково-дослідного відділення КБЗ авторкою цих рядків, а також провідним інженером відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Євгенією Мелеш і заступником начальника Богдан-Петриського ПНДВ Василем Юрашем було проведено обстеження біорізноманіття новоприєднаних територій.

Нагадаємо, що на виконання Указу Президента України від 02.01.2022 №5/2022 «Про зміну меж території Карпатського біосферного заповідника» змінено загальну площу та межі цього ПНДВ КБЗ. Саме до його складу включено 481 га – квартали 1,9,10 Богданського лісництва філії «Рахівське лісове дослідне господарство» ДП «Ліси України».

Під час маршрутного обстеження новоприєднаних територій, а саме кварталу 1/61 на 9/13,14, нами виявлено рідкісну ранньовесняну рослину, включену до Червоної книги України, – підсніжник звичайний. Обстежено три популяції згаданого виду. Також зафіксовано тварину, теж включену до ЧКУ – саламандру плямисту із ряду Хвостаті земноводні. Цікавими були й знахідки грибів – індикаторів чистоти повітря. Це саркосцифа червона та уснея бородата, які надають перевагу екологічно чистим районам.

Саркосцифа червона – народна назва «сельфійська чаша». Найперший з лісових грибів, що з'являється відразу після танення снігу. Це сумчастий гриб, що росте на напівзогнилих стовбурах і гілках дерев. Червоні «капельки» привертають увагу всіх, хто їх побачить. Помилуватися яскравим грибом у березнево-квітневому лісі дуже приємно. У більшості довідників описано, що гриб належить до 4 категорії їстівних, з низькими харчовими якість. З нього готують навіть оригінальні делікатесні страви, оскільки має приємний запах.

Уснея бородата – це куцистий лишайник, народна назва – «борода лісовика». Росте цей лишайник дуже повільно – 5 мм в рік, на деревах, зокрема на ялині. Має лікувальні властивості. Застосовується у народній медицині при шкірних захворюваннях, хворобах ШКТ, а висушений порошок має кровоспинні властивості. Загалом уснея – природний антибіотик. Добре допомагає при різних травматичних пошкодженнях, навіть при хворобах щитоподібної залози, бо містить йод. Також було зафіксовано багато інших цікавих весняних видів рослин.

Богдана МОСКАЛЮК,
начальниця редакційно-видавничого відділу
наукових та науково-популярних видань
Карпатського біосферного заповідника

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

12 квітня 2024 року. Відбулися слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування на тему відбудови України за європейськими принципами зеленого відновлення. Участь взяли понад 200 представників парламенту, урядових установ, міжнародних організацій, країн-донорів, наукових установ та громадських організацій.

Обговорили поточний стан законодавства та його відповідність принципам сталого розвитку, міжнародні рекомендації досягнення Україною цілей Green Deal, а також інструменти та механізми зеленого відновлення України.

«Шкода докільню фіксується з перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну, які вже оцінюються трильйонами гривень. Водночас ми активно працюємо не лише над фіксацією збитків, а й над відновленням країни. Це проекти, які передбачають зелену реконструкцію та відновлення природних ресурсів, враховуючи «Ukraine Facility». Окрім того, робочою групою високого рівня з питань екологічних наслідків війни розроблено «Екологічний договір». Міндовкільля на виконання доручення Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала напрацьовує план з реалізації рекомендацій, викладених в Екологічному договорі для України спільно з Офісом Генерального прокурора, Міністерством фінансів, Міністерством економіки та іншими міністерствами, де одним з пріоритетів є зелена реконструкція», – зазначив перший заступник Міністра Олександр Краснолуцький.

Також керівник портфолію проектів з енергетики та охорони довкілля UNDP в Україні Роман Шахматенко презентував нове дослідження «Зелене відновлення України – керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення». Цей звіт був підготовлений за підтримки Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні та участі експертів Київської школи економіки. Він також містить рекомендації для подальшого забезпечення відновлення України з урахуванням принципів сталого розвитку, які у підсумку слухань були затверджені Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

Програма розвитку ООН (UNDP) в Україні надала підтримку у проведенні слухань в межах проекту з оцінки шкоди докільню, що фінансується урядом Швеції.

Кандидат біологічних наук Богдана МОСКАЛЮК і заступник начальника Богдан-Петриського ПНДВ Карпатського біосферного заповідника Василь ЮРАШ під час польових обстежень

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ДОВКІЛЛЯ В РЕАЛІЯХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

20 квітня 2024 року. Міністр Руслан Стрілець разом з очільником ЕкоКомітету Олегом Бондаренком, народною депутаткою Оленою Криворучкіною, колегами з Міндовкілля, Державної екологічної інспекції України, Національного природного парку «Голосіївський» висадили 27 дубів у межах акції «Шевченко єднає Україну».

За словами Руслана Стрільця, це – символічний внесок в озеленення нашої столиці. Колись ці дуби будуть нагадувати майбутнім поколінням про незламність Українського народу в часи війни.

Учасники заходу вшанували хвилиною мовчання пам'ять захисників, які віддали своє життя у боротьбі з російським агресором. Вчора – трагічні події у місті Дніпрі, сьогодні – знову повітряні тривоги, і окупанти роблять усе, щоб не було нашого завтра.

«Кожен день військової агресії – це шкода українським лісам. Наші перші обрахунки втрат лісу показали, що станом на квітень-2022 пошкоджено 4200 га лісу: спалені ліси Київщини, яка стримувала наступ на столицю, окопані ліси Чернігівщини, руйнування лісових екосистем на Житомирщині. Тоді ми тільки почали наш трек з обрахунку збитків і не уявляли, яких масштабів він сягне у квітні-2024. Зараз це 24 000 га – території, де наші лісівники мають доступ. На їх відновлення знадобиться десятки років. Попереду ще обрахунки Донбасу та Криму. Але не дивлячись ні на що, кампанія «Зелена країна» продовжується. Висаджено уже 586 млн дерев із закладеного у програмі мільярда. Закликаю всіх і кожного доєднатися до цьогорічної кампанії з висадки дерев. Попри всі наміри агресора, це наш спільний внесок у майбутнє країни», – акцентував Руслан Стрілець.

ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ПЛАСТИКОМ

24 квітня 2024 року. Наразі українська делегація працює у Канаді, де триває засідання Міжурядового комітету з переговорів щодо пластикового забруднення та зустрічі представників Східноєвропейської регіональної групи.

На порядку денному – опрацювання майбутнього глобального договору про пластик. Це той міжнародний інструмент, який дозволить світу покласти край пластику до забрудненню планети до 2040 року. Адже, за експертними оцінками, за останні 30 років використання пластику зросло в чотири рази. Без нових заходів контролю за 20 років його виробництво збільшиться вдвічі, а кількість пластикових відходів, що потраплять в океан, – втричі.

Глобальний договір про пластик включатиме спільні заходи для трансформації національних політик та мінімізації пластикових відходів, їх екологічно безпечного збору, сортування і підготовки до повторного використання та переробки. Наразі учасниками Коаліції високих амбіцій окреслено три стратегічні цілі та сім ключових результатів для досягнення успіху в цьому напрямку.

«Попри виклики, пов'язані з широкомасштабним вторгненням росії, Україна не відмовляється від своїх міжнародних зобов'язань та підтримує глобальний екологічний порядок

Директор Фонду стосовно країн Європи та Центральної Азії Мустафа ГОНЕН («Global Conservation») та представники Карпатського біосферного заповідника Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА і Федір ГАМОР у середмісті Рахова

денний. Ми продовжуємо втілювати реформи всередині країни та готові спільно з усіма учасниками працювати над текстом глобального договору для подолання забруднення пластиком», – наголосив під час свого виступу у рамках засідання заступник Міністра з питань європейської інтеграції Євгеній Федоренко.

Він відзначив, що наразі в Україні успішно реалізовано низку важливих ініціатив, наприклад, щодо обмеження обігу на території нашої країни пластикових пакетів. Наразі опрацьовується питання обмеження обігу виробів з одноразового пластику.

Очікується, що робота над договором буде завершена вже до кінця цього року, а офіційно документ схвалить у 2025-му. Наразі ж текст договору обговорюється по всьому світу.

«GLOBAL CONSERVATION» РОЗПОЧИНАЄ ФІНАНСУВАННЯ

25-26 квітня 2024 року, у рамках Меморандуму про співпрацю Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) та Міжнародного природоохоронного фонду «GLOBAL CONSERVATION» (США, Сан-Франциско), для вирішення організаційних аспектів співпраці до Карпатського біосферного заповідника приїхав директор Фонду стосовно країн Європи та Центральної Азії Мустафа Гонен.

На зустрічі із керівництвом біосферного заповідника розглянуто найважливіші проблеми, для вирішення яких потрібна допомога Фонду.

Узгоджено практичні питання придбання обладнання та послуг і передачу їх на баланс установи.

Вирішено в першочерговому порядку придбати для служби державної охорони заповідника транспортні засоби, а для організації моніторингу та посилення контролю за дотриманням заповідного режиму – закупити необхідну кількість обладнання для розширення мережі SMART тощо.

Домовились профінансувати розробку проектно-кошторисної документації для будівництва в селі Лазещина Центру сходження на Говерлу, та для створення в с. Широкий Луг (Тячівський район Закарпатської області) Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини.

Гість також ознайомився і високо оцінив роботу Командного центру КБЗ із організації роботи SMART-системи (Володимир Довганич).

Федір ГАМОР

СУЦІЛЬНІ РУБКИ У ГІРСЬКИХ ЛІСАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ БУДУТЬ ЗАБОРОНЕНІ

26 квітня 2024 року. Кабінет Міністрів ухвалив постанову, яка забороняє суцільні рубки головного користування у гірських лісах Карпатського регіону.

Нагадаємо, що у листопаді 2019 року Президент України підписав Закон щодо заборони суцільних рубок в ялицево-букових лісах на стрімких схилах Карпатського регіону, а у грудні 2020 року Уряд на виконання цього Закону закріпив це рішення відповідними змінами у Правилах рубок головного користування в гірських лісах Карпат.

Тепер Уряд робить наступний крок – забороняє у гірських лісах Карпатського регіону суцільні рубки головного користування у будь-яких інших лісах і не лише у високогір'ї. Це рішення вступить у дію через три роки.

Також Урядом внесені зміни у Правила поліпшення якісного складу лісів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року. Вони стосуються більш широкого застосування рубок переформування. Варто зазначити, що ці рубки не призведуть до суцільної вирубки лісу.

Україна поступово відходить від використання суцільних рубок та запроваджує наближене до природи лісівництво. Рубки переформування спрямовані на поступове перетворення деревостанів у різновікові мішані та багаторічні. Завдяки їхньому застосуванню українські ліси стануть більш стійкими до зміни клімату, менш вразливими до пожеж та шкідників.

За словами Міністра Руслана Стрільця, це урядове рішення важливе для посилення обороноздатності та безпеки держави, адже унормовує питання так званих «військових рубок», які тепер мають проводитись за зверненням військових адміністрацій або військового командування до Держлісагентства.

ДЕЛЕГАЦІЯ «EURONATUR» ВІДВІДАЛА КБЗ

29 квітня-1 травня 2024 року Карпатський біосферний заповідник з робочим візитом відвідала делегація Міжнародного європейського фонду природної спадщини «EuroNatur» (Німеччина) у складі президента фонду професора, доктора Томаса Поттгаста, виконавчого директора Габрієля Швадерера та члена ради фонду, співголови асоціації «Європейська міжнародна мережа букових лісів», професора, доктора Ганнеса Кнаппа.

У рамках візиту відбулась робоча зустріч із керівництвом Рахівської районної військової адміністрації й Рахівської районної ради, представниками Карпатського біосферного заповідника, територіальних громад та громадських організацій.

**Вручення Міжнародної премії «EuroNatur»
професору Федору ГАМОРУ.
Зліва і справа – професори Томас ПОТТГАСТ
та Ганнес КНАПП (м. Рахів, 29 квітня 2024 р.)**

Відкрила зустріч та оголосила урочисту церемонію вручення Федору Гамору європейської премії «EuroNatur», якої він удостоєний у 2022 році (<https://kbz.in.ua/.../09/YEVROPEYSKA-PRETYZHNA-PREMIYA.pdf>), голова Рахівської районної ради Діана Бабинець.

З цього приводу з промовами виступили та вручили премію Томас Поттгаст та Ганнес Кнапп.

Обговорено також можливості налагодження міжнародної співпраці у сфері формування екологічної культури та свідомості населення, досягнення гармонії людини і природи та сприяння розв'язанню екологічних проблем в Карпатському регіоні, зокрема в частині збереження та популяризації об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку гірських населених пунктів в зоні їх розташування тощо.

З цього приводу цікаві й важливі думки та пропозиції внесли начальник Рахівського районної військової адміністрації Владислав Кич, голова районної ради Діана Бабинець, голова Ясінянської територіальної громади Андрій Делятинчук, Томас Поттгаст, Габріель Швадерер, Ганнес Кнапп та інші учасники зібрання.

Гості відвідали Угольські букові праліси, Долину нарцисів, інфраструктурні об'єкти Карпатського біосферного заповідника (Музей екології гір та історії природокористування в Карпатах, еколого-освітній центр «Центр Європи», інформаційно-туристичні центри «Букові праліси – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» та Музей нарциса), об'єкт Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО «Струківська дерев'яна церква» (селище Ясіня), Музей гуцульської культури та унікальні виробництва гуцульської крафтової продукції у Квасах.

Проведено також зустрічі із головою Тячівської районної ради Юрієм Берінде, головами Ясінянської та Угольської територіальних громад Андрієм Делятинчуком й Іваном Немешем.

Із громадськими активістами Орестом Ден-Соль та Оксаною Станкевич-Волосянчук обговорено дискусійні питання щодо спорудження мегакурорту «Свидовець».

Федір ГАМОР

На церемонії вручення премії виступає професор Ганнес КНАПП, Німеччина (крайній справа)

НАЦПАРКУ «БУЗЬКИЙ ГАРД» – 15

30 квітня 2024 року. 30 квітня у 2009 році указом Президента був створений НПП «Бузький Гард» для збереження, відтворення і раціонального використання унікальних природних та історико-культурних комплексів басейну Південного Бугу.

Парк має унікальний природний ландшафт завдяки скелям, каньйонам та порогам річок Південний Буг, Мертвовід та Велика Корабельна, де збереглися заплавні та байрачні ліси серед степу.

У Бузькому Гарді налічується понад 1000 видів рослин, серед яких рідкісні смілка бузька, гвоздика бузька, вишня Клокова, мерингія бузька, тюльпан бузький, ковила гранітна та багато інших. А також цінні представники фауни: полоз лісовий, видра річкова, марена дніпровська, орел-карлик, підорлик малий, ящірка зелена та інші.

Територія парку багата археологічними пам'ятками з часів палеоліту (30 тис. років до н. е.) до раннього середньовіччя. Це також історичні ландшафти Запорізької Січі з рештками споруд та багатьма пам'ятками, які вважаються визначними місцями України.

НАПРАЦЮВАННЯ ЄДИНОГО ПІДХОДУ ДО СПЛАТИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ УСТАНОВАМИ ПЗФ

2 травня 2024 року. За ініціативи Міндовкілля проведена міжвідомча нарада щодо правильності застосування сплати земельного податку установами ПЗФ (заповідниками, природними/ландшафтними парками, заказниками та ін.)

Так, згідно з Податковим кодексом України, лісові землі – це земельні ділянки, на яких розташований ліс. Для таких земель ставка земельного податку становить – не більше 0,1% від їх нормативно грошової оцінки (НГО). Сьогодні НГО земель ПЗФ є однією з найвищих, а розмір земельного податку визначається рішенням територіальної громади і коливається від 0 до 5%. В установах ПЗФ, які є непри-

бутковими, а майже 80% території займають ліси, сплата земельного податку, згідно з позицією Державної податкової служби, має здійснюватися у розмірі, встановленому органами місцевого самоврядування. Іншу позицію має Держаудитслужба.

Для недопущення порушень податкового законодавства проведена міжвідомча нарада між фахівцями Міндовкілля, Мінфіну, Державної податкової служби, Держаудитслужби, Держгеокадастру та керівниками установ ПЗФ. Тема зустрічі – визначення єдиної позиції застосування вимог Податкового кодексу.

Для зменшення навантаження на державний бюджет оптимальним варіантом є сплата земельного податку для установ ПЗФ як для лісових земель.

Під час наради також було розглянуто питання стосовно різного трактування норм щодо проведення індексації НГО земель ПЗФ за 2022-2023 роки. Держгеокадастр говорить про коефіцієнт 1,0, Державна податкова служба наполягає на необхідності застосування коефіцієнту індексації у 2022 р. – 1,1, а у 2023 р. – 1,15 і відповідно нараховує земельний податок, створюючи таким чином мільйонні борги для установ ПЗФ.

Слід зазначити, що надмірне податкове навантаження може призвести до блокування майна установ ПЗФ та банкрутства і ліквідації природоохоронних установ.

Розуміючи масштабність проблематики даного питання, Міндовкілля виступило з ініціативою зменшити максимальний поріг ставки земельного податку.

Відповідний законопроект уже погодив Кабінет Міністрів України та зареєструвала Верховна Рада України. У випадку його схвалення ВРУ в I півріччі 2024 році – вже у 2025 році зменшиться податкове навантаження на заповідні установи та державний бюджет.

ПРОЄКТИ ЗІ СТВОРЕННЯ СТАЛОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ ЗАХИСТУ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

3 травня 2024 року. Пілотною стане міжнародна автомагістраль Київ-Чоп, щодо якої буде спроектовано та реалізовано будівництво екодуків. Саме ця автомагістраль у післявоєнний період стане головною транспортною артерією, яка з'єднає Україну з ЄС. Тож впроваджувати європейські стандарти необхідно саме тут.

Для виконання цих цілей в Україні запускається новий проект «Інтеграція збереження біорізноманіття у попереднє планування лінійної транспортної інфраструктури в Україні», який фінансуватиметься Глобальним екологічним фондом. Цей проект є частиною Комплексної програми розвитку зеленої транспортної інфраструктури (GRID IP), яку очолює Всесвітній фонд природи WWF у США.

Основні компоненти та етапи реалізації проекту обговорив заступник Міністра з питань європейської інтеграції Євгеній Федоренко з головою Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування Олегом Бондаренком, представниками Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державного агентства з відновлення та розвитку інфраструктури України, UNEP, WWF-US, WWF-Україна та іншими національними зацікавленими сторонами.

Створення сучасної сміттеобробної інфраструктури Закарпаття: меморандум про співпрацю підписали Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан СТРИЛЕЦЬ та голова Закарпатської обласної військової адміністрації Віктор МИКИТА, 8 травня 2024 р.

За словами заступника Міністра, цей проект стане підґрунтям для подальшого включення питань захисту довкілля в усі програми та плани інфраструктурної відбудови України.

«Партнерство з GEF дозволяє таким країнам, як наша, вирішувати складні проблеми та працювати над досягненням міжнародних екологічних цілей. Адже за останні три десятиліття Глобальний екологічний фонд надав майже 25 мільярдів доларів США фінансування та мобілізував ще 138 мільярдів доларів на пріоритетні проекти країн. Крім того, для нас важлива не лише фінансова чи експертна підтримка, але й переймання кращих практик збереження природи та біорізноманіття. Тож дякую всім партнерам за співпрацю, яка допомагає нам робити свою країну кращою навіть в умовах війни», – наголосив Євгеній Федоренко.

СУЧАСНА СМІТТЕОБРОБНА ІНФРАСТРУКТУРА ЗАКАРПАТТЯ

8 травня 2024 року. Відповідний меморандум про співпрацю підписали сьогодні Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець та голова Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Микита.

Після повномасштабного вторгнення РФ Закарпаття стало прихистком для багатьох українців, які змушені були покинути свої домівки. Із збільшенням кількості населення, звичайно, зростає і кількість продуктованих побутових відходів.

«Якщо раніше для регіону достатньо було б створити потужності для обробки 300 тис. тонн відходів на рік, то зараз йдеться вже про понад 500 тис. тонн. Вирішити цю проблему мають п'ять нових сміттєпереробних заводів, які планують збудувати у Ужгородському, Мукачівському, Хустському, Тячівсько-Рахівському та Берегівському районах. Це нові сортувальні та переробні підприємства, які сукупно створять понад 600 нових робочих місць», – зазначив Міністр.

За його словами, інвестиційна вартість проекту – понад 152 млн євро. Фактично будівництво одного заводу коштуватиме стільки ж, скільки і створення одного полігону. Однак наша мета досягти європейських стандартів управління відходами, а отже, зменшити відсоток захоронення та натомість нарощувати обсяги переробки відходів.

Наразі тривають перемовини з потенційними інвесторами щодо створення нової сміттеобробної інфраструктури в регіоні. Власне старт проектування заводів на Закарпатті запланований на кінець червня – початок липня. Запрацювати ж заводи орієнтовно можуть вже наприкінці 2027 року.

«Цей проект є частиною загальнонаціонального плану розміщення нових сміттєобробних заводів по всій країні, який розробила наша команда у рамках реформи. Реалізацію відповідних пілотних кейсів вже запущено на Київщині, Івано-Франківщині, Полтавщині та в Одеській області. Звісно, від початку до реалізації інфраструктурних проектів потрібен час. Це робота не одного дня. Однак Україна вже сьогодні змінює свої підходи до управління відходами та впроваджує європейські технології. І це важлива частина нашого руху до ЄС та важлива частина нашої відбудови», – наголосив Руслан Стрілець.

СХВАЛЕННЯ ЗАКОНОПРОЄКТУ ПРО СМАРАГДОВУ МЕРЕЖУ

14 травня 2024 року. Про це під час свого виступу зазначила заступниця Міністра Вікторія Киреєва на тематичних слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє 35% її біорізноманіття. Аби його зберегти створено понад 9 тисяч об'єктів та територій природно-заповідного фонду, понад 350 територій Смарагдової мережі та 50 територій Рамсарських водно-болотних угідь. Але через розв'язану РФ війну жива природа зазнає непоправного нищення.

«Нам потрібно захистити біорізноманіття країни та рухатися вперед, виконуючи євроінтеграційні зобов'язання. Маємо посилити нашу інституційну спроможність та залучати міжнародних партнерів до цієї роботи. Разом з Екокомітетом та громадськістю наразі доопрацьовуємо законопроект «Про територію Смарагдової мережі». На розгляді Уряду проект постанови щодо затвердження Порядку здійснення моніторингу біологічного та ландшафтного різноманіття, який частково сприятиме виконанню Пташиної та Оселищної директив ЄС. Робота триває», – зазначила Вікторія Киреєва.

Вікторія Киреєва також наголосила, що ключову роль у збереженні біорізноманіття відіграють ліси. Зараз на завершальному етапі процес реформування лісової галузі: проводиться цифровізація. І це стає ефективним запобіжником корупційних ризиків та інструментом для побудови прозорого ринку деревини.

Продовжується реформування водної політики, яка формується за принципами Водної рамкової директиви ЄС. Тут одним з найважливіших пріоритетів на 2024 рік є затвердження Планів управління річковими басейнами для усіх 9 річкових басейнів та створення національної компанії «Вода України». Ми продовжуємо співпрацю з нашими сусідами та партнерами в рамках підписаної декларації про співробітництво у сфері управління басейном річки Прут; Міжнародної комісії із захисту річки Дунай, Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню річки Дунай; Комісії зі сталого використання і охорони річки Дністер; Комісії по захисту морського середовища Чорного моря від забруднення.

Слухання Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування організовані за ініціативи голови комітету Олега Бондаренка та МБО «Екологія-Право-Людина», ГО «SaveDnipro».

22 ТРАВНЯ – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ БІОРИЗНОМАНІТТЯ

22 травня 2024 року. Щогодини на Землі зникає 3 види живих організмів, тобто майже 30 тисяч на рік. Скорочення видів призводить до деградації екосистем і, врешті, погіршення умов життя.

Україна також втрачає своє біорізноманіття через ворожі дії російської федерації. У результаті підриву греблі Каховської ГЕС у зоні екологічного лиха опинилися близько 80 тис. га заповідних територій, де існували ендемічні види тварин, рослин, риб та грибів. Є велика ймовірність, що такі рідкісні тварини, як сліпак піщаний та ємуранчик можуть повністю зникнути з цієї території.

Цього року темою Міжнародного дня біорізноманіття є слоган – «Стань частиною Плану». Справа в тому, що 19 грудня 2023 року, в річницю прийняття Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми з біорізноманіття, розпочато кампанію «План з біорізноманіття», спрямовану на інформування та просування 4 цілей і 23 завдань Рамкової програми у світі.

«Стань частиною Плану» є заклик до дій, щоб зупинити і повернути назад втрату біорізноманіття.

Попри війну Україна продовжує роботу щодо впровадження заходів зі збереження біорізноманіття: затверджений План дій щодо збереження та відтворення зубра, триває робота над Національною стратегією збереження біорізноманіття та законопроектом «Про території Смарагдової мережі».

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДЕНЬ ПАРКІВ

24 травня 2024 року. «Україна обрала європейський шлях розвитку і неухильно впроваджує його у своїй природоохоронній політиці. Девіз цього річного Європейського дня парків – #VoteForNature – про важливість природоохоронної політики для збереження біорізноманіття та сталого розвитку», – наголосив Руслан Стрілець.

Ключове сьогодні:

- триває створення та розширення Смарагдової мережі України та перетворення її на Natura 2000.

Навчально-виробнича практика студентів Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка в Карпатському біосферному заповіднику, травень-червень 2024 р.

- Продовжується створення електронного кадастру природно-заповідного фонду України.

- Змінюється філософія менеджменту ПЗФ – нарешті ця сфера починає бити свої рекорди надходжень: збільшення у 7 разів за 2023 рік. У I кварталі 2024 року надходження від рекреації збільшилися на 84,5% порівняно з I кварталом 2023 року.

- Стартував проєкт співфінансування LIFE «Збереження природної спадщини для життя в Україні». Європейське майбутнє ПЗФ уже настало – Україна має унікальний досвід участі в програмі LIFE ще до вступу до Євросоюзу.

«Наш внесок у європейську скарбницю природно-заповідного фонду колосальний – 56 нацпарків. Через російську збройну агресію 10 з них в окупації. Значних руйнувань природоохоронні території зазнали після підриву греблі Каховської ГЕС. Кілька нацпарків – це безпосередньо лінія вогню та зона бойових дій. Після звільнення цим територіям потрібні будуть серйозні відновлювальні заходи. Будь-яка європейська держава неможлива без якісного природоохоронного простору. Україна майбутнього неможлива без реформованої, відновленої та розвиненої мережі нацпарків та заповідників», – зазначив Руслан Стрілець.

• • •

ПОЛТАВСЬКІ СТУДЕНТИ У КБЗ

27 травня 2024 року в Карпатському біосферному заповіднику розпочалася навчально-виробнича практика студентів Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка, які студіюють спеціальності «Географія» і «Туризм».

Насамперед гості ознайомились з експозиціями унікального, добре відомого не тільки в Україні, але й далеко за її межами, Музею екології гір та історії природокористування в Карпатах.

Далі перед студентами з лекцією «Про сучасний стан природно-заповідної справи в Україні та про досвід роботи Карпатського біосферного заповідника зі збереження унікальних гірських екосистем й запровадження стратегії сталого розвитку в зоні його розташування» виступив доктор біологічних наук, професор, заступник директора біосферного заповідника з наукової роботи Федір Гамор.

Студентам та викладачам презентовано окремі друковані видання заповідника, зокрема монографію «Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини», електронну версію якої, як зізнався один із викладачів, уже успішно використовують викладачі університету при вивченні об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

До університетської бібліотеки передано також друковані примірники всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», періодичного наукового видання «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» й регіональної екологічної газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника», які, до речі, нещодавно пройшли державну перереєстрацію в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення.

А попереду у практикантів – знайомство із еколого-освітнім центром у Центрі Європи, вивчення унікальних природних та культурних цінностей Карпатського регіону тощо.

Федір ГАМОР

КАРПАТСЬКОМУ НПП – 44 РОКИ!

3 червня 2024 року. У його створенні брали участь десятки відданих заповідній справі природоохоронців, які хотіли бачити збереження для нащадків прекрасних куточків Карпатського регіону, де б природа перебувала у своєму первозданному вигляді.

Про Карпатський національний парк кажуть: ви не були в Карпатах, якщо хоча б раз не побували тут: Черногора і Малі Горгани, льодовикові озера Несамовите та Марічейка, могутня Говерла та загадкова обсерваторія «Білий Слон» на Попі-Івані. Основне багатство парку – рослинне розмаїття, яке нараховує понад 1105 видів вищих судинних рослин, 95 з них занесені до Червоної книги України.

Різноманіття ландшафтів зумовлює і багатство фауни – 1467 видів. Тут, у природному середовищі, можна зустріти бурого ведмеда та вовка, а також окрасу карпатських лісів – оленя благородного і сарну європейську (козулю). Під особливою охороною перебувають плямиста саламандра, беркут, рись, глушець, лелека чорний та інші.

Розвинута мережа туристичних шляхів, яка вже сягає понад 140 кілометрів, вони поведуть мандрівників через полонини до скелястих урвищ, дозволять насолодитися панорамами гірських масивів, де одночасно можна побачити п'ять найбільших вершин-двотисячників України.

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ У КБЗ

5 червня 2024 року. Цю екологічну дату було засновано у 1972 році Генасамблеєю ООН, приурочивши її до початку роботи Стокгольмської конференції з проблем навколишнього середовища. З нагоди такого свята в еколого-освітніх осередках КБЗ відбуваються дні відчинених дверей. Усі бажаючі можуть відвідати Музей екології гір та еколого-освітні й інформаційно-туристичні центри безкоштовно. Екскурсії музеєм проводять школярі, які заздалегідь готуються розповісти про обрану ними експозицію. Відвідувачами є учасники літніх таборів при закладах загальної середньої освіти, з якими заповідник уклав угоди про співпрацю, а також всі охочі. Цьогоріч екскурсоводами в музеї були учасники пришкольного табору «Пролісок» (Рахівський ЗЗСО І-ІІІ ст. №2), а відвідувачами – учні трьох шкіл міста Рахова та ще відпочивальники дитячого оздоровчого табору «Наталі» (с. Білин) – загалом, близько 300 дітей. Окрім цього, у природоохоронній установі відбулися тематичні дні: День лісу (4 червня), День земноводних (6 червня), День ентомолога (7 червня) та День води (11 червня). Під час тематичних заходів науковці лабораторій розповідали дітям про свій напрямок роботи в заповіднику та організували практичні заняття. Фахівці відділу екоосвіти подбали також про екологічні ігри (зокрема з використанням канату для перетягування, кольорового ігрового парашута, масок для сну тощо). Впродовж чотирьох тематичних днів заповідник відвідали ще близько 300 дітей із Рахівських ЗЗСО І-ІІІ ст. №1, №2 та №4, а також із сіл Костиликівка та Ділове. Для ефективнішої еколого-освітньої роботи зі шкільною молоддю Франкфуртське зоологічне товариство придбало контейнери для комах із збільшувальним склом, іграшки «Життєві цикли комах», яскра-

ве науково-популярне видання «Метелики». Важливо, що усі ці новинки були використані у День ентомолога. Вони надзвичайно зацікавили дітей та допомогли їм краще сприйняти інформацію та засвоїти нові знання. Родзинкою цього-річних відвідин центральної садиби є встановлення нового елементу екологічної стежки «Поважай природу» – макета розмаху крил хижих птахів Українських Карпат (беркута, шуліки чорного, канюка, яструба великого та сокола-сапсана). Школярі мали змогу порівняти розмах крил цих птахів зі своїми руками, що дуже сподобалось не тільки їм, але й дорослим. Загалом цього-річ у червні заповідник відвідали понад 700 школярів.

Зоряна ЛИПЧАК

МАЙСТЕР-КЛАС ІЗ ФАРБУВАННЯ ЕКОТОРБИНОК

6 червня 2024 року на центральній садибі КБЗ, в одній із альтанок, відбувся майстер-клас із розфарбовування полотняних екоторбинок. Воркшоп для відвідувачів заповідника підготували та провели екопросвітники установи та еколого-освітнього центру «Центр Європи». На це заняття запросили учнів 5-7 класів Костиликівського ЗЗСО І-ІІІ ступенів, які були активними учасниками низки наших еколого-освітніх заходів упродовж всього навчального року. До того, ще й учасниками пришкольного денного табору «Барвінок». Перевезення дітей від навчального закладу до центральної садиби заповідника стало можливим за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства. Для проведення цього яскравого заняття нам знадобились: полотняні торбинки білого кольору (які для нас закупило ФЗТ), трафарети із зображенням дерева, різнокольорові фарби для тканин, пензлики, двосторонній скотч та відмінний настрій. Зображення дерева ми обрали не випадково, адже кожне дерево в лісі є дуже важливим як для природи, так і для людей. Заняття відбулося біля потічка у дружній і теплій атмосфері. Хлопці та дівчата із задоволенням демонстрували готові роботи. Такі сумки стануть їм у нагоді під час активних літніх канікул та будуть нагадувати про гарно проведений час у заповіднику.

Зоряна ЛИПЧАК

Секретами ентомолога з юними гостями КБЗ ділиться старший науковий співробітник зоологічної лабораторії Віра ПОКИНЬЧЕРЕДА, 7 червня 2024 р.

УРЯД ЗАПРОВАДИВ ОБОВ'ЯЗКОВУ ДЛЯ ВСІХ ЛІСОКОРИСТУВАЧІВ ФОТОФІКСАЦІЮ ДЕРЕВИНИ

13 червня 2024 року. Кабінет Міністрів України на своєму засіданні схвалив зміни, які запроваджують ще один цифровий інструмент у лісовій галузі – фотофіксацію деревини.

За словами Міністра Руслана Стрільця, тепер система електронного обліку деревини формуватиме ТТН-ліс лише після завантаження у неї фото лісовоза з деревиною. Це дозволить ввести додатковий інструмент простеження руху деревини до місця призначення.

«Сьогоднішнє рішення Уряду залишило в минулому ще одну можливість для фальсифікацій. Адже інформація про ТТН є відкритою. Кожен може перевірити справжність документів на сайті ДП «ЛІАЦ» за номером ТТН або номером лісовоза. До речі, вже півроку ця послуга у тестовому режимі успішно працює у філіях ДП «Ліси України». Тепер вона є обов'язковою для всіх лісокористувачів», – зазначив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрільць.

Раніше при перевезенні деревини у ТТН-ліс зазначалися лише дата, обсяг продукції, дані водія та автомобіля, номери бирок. І співробітники лісгоспів могли перебити бирки та вивезти за однією ТТН декілька партій деревини приблизно однакового обсягу. Виявити підміну при перевірці автомобіля на дорозі досить складно, бо формально у водія всі документи нібито в порядку.

Тепер завантажена на лісовози деревина фотографується з чотирьох ракурсів, після чого світлини завантажуються в систему ЕОД. Лише після цього відбувається оформлення ТТН.

Малюнок складеної деревини є унікальним, продублювати його неможливо. Відповідно, ТТН другий раз не використаєш. Це додатковий спосіб контролю за перевезенням деревини для правоохоронних органів та громадськості.

Ідея фотофіксації деревини втілюється в рамках цифровізації галузі, сам досвід запозичений у румунських колег у рамках міжнародної співпраці.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

18 червня 2024 року. У 2024 році, за ініціативи Міндовкілля, Держгеокадастром в рамках бюджетної програми «Проведення інвентаризації земель та оновлення картографічної основи Державного земельного кадастру» у 7 областях заплановано проведення державної інвентаризації земель природно-заповідного фонду в 11 установах орієнтовною площею близько 61 тис. га, у тому числі у 6 національних природних парках Міндовкілля загальною площею майже 50 тис. га.

Мета інвентаризації – сформувати земельні ділянки та внести дані про об'єкти ПЗФ до Державного земельного кадастру. Це дозволить не допустити незаконного відчуження таких земель.

«Державна інвентаризація земель заповідного фонду – запорука збереження цінних природоохоронних територій. На початку року ОВА, як розпорядниками земель при-

Розмалюй екторбинку... (Майстер-клас у Карпатському біосферному заповіднику), 6 червня 2024 р.

родно-заповідного фонду, прийняті відповідні розпорядження щодо проведення їх державної інвентаризації. Міндовкілля продовжує співпрацювати у цьому напрямку, щоб зберегти цінні природоохоронні території», – зазначив перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький.

На сьогодні вже:

- з розробниками документації із землеустрою укладено договори на проведення інвентаризації земель для: 3 національних природних парків: «Гуцульщина», «Вижницький», «Гетьманський»; 4 заказників – «Серетський» гідрологічний заказник, гідрологічний заказник «Семиківський», ботанічний заказник «Урочище Криве», ботанічний заказник «Ваканци»; Дунайського біосферного заповідника; парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Скала-Подільський парк».

- отримано два повідомлення про намір укласти договір з проведення інвентаризації земель трьох національних природних парків – «Синевир», «Ужанський», «Подільські Товтри».

СТУДЕНТСЬКІ ПРИРОДООХОРОННІ ІДЕЇ ЗАКАРПАТСЬКОГО УГОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

18 та 20 й 21 червня 2024 року професор Федір Гамор взяв участь у роботі екзаменаційної комісії (в якості її голови) на рівень вищої освіти «Магістр» зі спеціальності «Біологія» та на рівень вищої освіти «Бакалавр» зі спеціальності «Біологія та здоров'я людини» (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ).

Як і в попередні роки (<https://kmf.uz.ua/.../dlja-aktivizacii-spivpraci-mizh...>; <https://kbz.in.ua/.../KARPATSKYY-BIOSFERNYY-ZAPOVIDNYK...>), у ході комплексного кваліфікаційного екзамену з біології, екології та методики їх викладання й захисту магістерських та бакалаврських робіт, виявлено не тільки високий рівень знань та кваліфікації випускників Інституту, але й багато цікавих та актуальних студентських природоохоронних ідей, які, на нашу думку, заслуговують на підтримку та навіть на впровадження уже зараз.

Так, Федір Молнар, у магістерській роботі із вивчення впливу міндобриб на продуктивність календули аргументовано доводив недоцільність їх застосування для вирощування у культурі цієї цінної лікарської рослини, але й представив виставку власних оригінальних рецептів для виготовлення із застосуванням витяжок календули різноманітних кулінарних виробів та лікарських засобів тощо.

А Вікторія Югас у магістерській роботі та Клавдія Шимон у бакалаврському дослідженні представили цікаві та тривожні результати щодо накопичення, в результаті неконтрольованого застосування міндобриб та отрухохімікатів в тепличних господарствах при вирощуванні ранніх овочів (зокрема помідорів та огірків) й насінневих культур, надзвичайно високі концентрації мікроелементів міді, цинку, свинцю, кадмію та інших мікроелементів, що є шкідливим для здоров'я людини. При цьому, на жаль, відповідні державні служби не здійснюють належного контролю за якістю продукції, яка реалізується на ринках, у торговій мережі.

Цікавим було обґрунтування у бакалаврській роботі Вікторії Чийпеш пропозиції щодо створення екологічної навчальної стежки на території парку Перені у Берегові тощо.

Думається, що ці та інші ідеї, які ми запримітили протягом останніх трьох років в магістерських й бакалаврських роботах, варто би узагальнити на кафедрі та запропонувати зацікавленим державним службам та підприємницьким структурам для впровадження.

Безумовно, високий рівень знань випускників інституту, є результатом творчої, злагодженої та наполегливої багаторічної праці науково-педагогічного колективу кафедри біології й хімії та її завідуючої доктора філософії, доцентки Ержебет Когут.

Федір ГАМОР

• • •

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ДУНАЮ

29 червня 2024 року. 29 червня Україна, поряд з іншими країнами Дунайського регіону, відзначає День Дунаю. Він покликаний звернути увагу на величну річку, другу за довжиною в Європі, яка відіграє життєво важливу роль для мільйонів людей. Проте сьогодні ця водна артерія потребує нашого захисту!

Зараз перед річкою стоять чималі проблеми, на які суспільство має звернути увагу, зокрема зміна клімату, яка загрожує унікальній екосистемі Дунаю. За прогнозами експертів, температура повітря в дельті Дунаю підвищиться на 1-1,5°C, що призведе до частіших хвиль спеки та більш м'яких зим. Температура води підвищиться на 2°C, що суттєво вплине на запаси риби через ріст водоростей та зниження рівня кисню у воді.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України у рамках Міжнародної комісії з захисту річки Дунай (ICPDR) спільно з 13 країнами розробляє заходи для захисту річки Дунай. Серед них:

- план управління річковим басейном Дунаю.
- План управління ризиками затоплення у басейні Дунаю.
- У 2019 році Україна долучилася до спільних досліджень Дунаю. Результати показали, що кількість мікропластику у Дунаї на території України менша, ніж у Будапешті та Братиславі.

Члени екзаменаційної комісії Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II з випускниками та викладачами (восьмий зліва – голова комісії професор Федір ГАМОР)

- Основний законодавчий акт ЄС, що регулює управління водними ресурсами, – Водна рамкова директива, вимагає безперервності для всіх річкових водних об'єктів ЄС, оскільки це необхідно для підтримки досягнення «доброго» екологічного стану, але не вимагає обов'язково повної відсутності бар'єрів. Україна імплементує Водну Рамкову Директиву ЄС.

Збереження Дунаю – це спільна відповідальність усіх.

• • •

ОБ'ЄКТИ ПЗФ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4 липня 2024 року. Сьогодні у Києві Міністр Руслан Стрілець відкрив науково-практичну конференцію «Функціонування об'єктів природно-заповідного фонду України в умовах воєнного стану: шляхи відновлення та розвитку» з нагоди 15 річниці Дня працівника природно-заповідної справи. Під час конференції поспілкувався з керівниками національних парків та заповідників про вплив російської збройної агресії на заповідний фонд України та шляхи його відновлення. Захід зібрав представників природоохоронних установ з усієї України.

«Внесок України у європейську скарбницю природно-заповідного фонду колосальний – 56 нацпарків, 19 природних заповідників, 5 біосферних заповідників. Попри те, що 20 з них сьогодні в окупації, ми уже працюємо над планами з їх відновлення. Ми маємо робити це вже зараз, не чекаючи завершення воєнних дій», – наголосив Руслан Стрілець.

За словами Міністра, у планах:

- відновлення заповідних установ, що постраждали від бойових дій, підвищення стандартів для парків до європейського рівня;
- відкриття мережі реабілітаційних центрів для тварин. Наразі працюємо над концепцією із будівництва таких центрів по всій Україні. Шість таких центрів вже працюють у наших установах.

Руслан Стрілець під час свого виступу назвав, що вже вдалося зробити у 2024 році:

- створено 20 нових об'єктів заповідного фонду місцевого значення. До кінця року збільшимо цей показник. Серед планів – розширення нацпарків «Вижницький» та «Кармелюкове Поділля»;

- втричі зросла кількість відвідувачів заповідних установ;
  - три місяці тому Кабінет Міністрів України схвалив зміни до переліку платних послуг, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду. І вже сьогодні середня зарплата по певних установах ПЗФ, порівняно з першим півріччям 2023 року, зросла майже на 38%;
  - в I півріччі 2024 року на 80% зріс обсяг залучених установами міжнародних коштів;
  - Нобельський нацпарк у партнерстві з польськими колегами перемогли у конкурсі проектних заявок та будуть реалізувати проект зі збереження природоохоронних територій України й Польщі вартістю майже 2 млн євро.
  - у межах проекту ЄС LIFE стартував українсько-чеський проект зі збереження природної спадщини;
  - продовжуємо наповнювати електронний Кадастр природно-заповідного фонду. Сьогодні він сформований на 88%: «Спільно з ЕкоКомітетом Верховна Рада України та його очільником Олегом Бондаренком розвиваємо законодавчу базу у сфері заповідної справи», – акцентував Руслан Стрілець.
  - Сьогодні в Уряді знаходиться законопроект, який дозволить створити Агенцію природно-заповідної справи.
  - У першому читанні схвалений законопроект про заборону джипінгу у межах природно-заповідного фонду. За що велика подяка народним депутатам України.
  - Готовий до розгляду у першому читанні Верховною Радою України проект Закону щодо зменшення земельного податку на установи природно-заповідного фонду.
- «Нам є над чим працювати й куди рухатися далі. Задля кращих результатів та збереження природно-заповідного фонду – запоруки процвітання України! Кожен національний природний парк може бути самодостатнім», – зазначив Руслан Стрілець.

Національний експерт України з питань Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА (у центрі) під час засідання 46 сесії КВС, липень 2024 р.

«ВАРТОВІ НЕДЕЇ» У НАЦПАРКУ «ВИЖНИЦЬКИЙ»

17 липня 2024 року. Родзинкою національного парку «Вижницький» є давнє святилище епохи неоліту (7 тис. років до н.е.).

Серед дикого лісу на вершині гори Стіжок перед подорожуючим несподівано постають зачаровані мегалітичні створіння: риба, ящірка-дракон, ведмідь, давня Богиня-Мати-Земля. Ніби вартові стоять вони, обернені на північний схід, зустрічаючи з року в рік сонце у день літнього сонцестояння. Тому назву цей кам'яний комплекс отримав «Вартові Недеї»...

На каміннях комплексу викарбувані солярні символи, петрогліфи, а також один з перших сонячних календарів.

Відчуті подих історії, чарівну магію цього природного місця, торкнутися каміння і прокласти місток між минулим і теперішнім можна, завітавши до Національного парку «Вижницький».

46 СЕСІЯ КОМІТЕТУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

Із 21 по 31 липня 2024 року в м. Нью-Делі (Індія) проходила 46-а сесія Комітету Всесвітньої спадщини. У ній взяло участь понад 450 учасників з більш як 150 країн світу. Нагадаємо, що Україну на 24 сесії Генеральної асамблеї держав-учасниць Конвенції 1972 року про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, яка проходила в Парижі (Франція) у листопаді 2023 року, вперше обрали до Комітету Всесвітньої спадщини (КВС). У зв'язку з цією подією наша держава була представлена на заході, що відбувся, офіційною делегацією, яка включала 4 особи – заступницю Міністра культури та інформаційної політики України Анастасію Боднар (голова делегації), радника Секретаріату Національної комісії України у справах ЮНЕСКО Антона Барабулю, національну експертку з питань Всесвітньої культурної спадщини Ліну Дорошенко та автора цих рядків в якості національного експерта з питань Всесвітньої природної спадщини. Важливо зазначити, що 46-а сесія КВС стала черговим важливим кроком на шляху до зміцнення глобальної співпраці та забезпечення захисту об'єктів Всесвітньої спадщини.

Цьогорічна сесія розпочала роботу 21 липня з урочистої церемонії, участь у якій узяв прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді та інші представники Кабінету Міністрів.

Наступного дня, 22 липня, була виголошена заява щодо підтримки України від імені 46 країн. У заяві наголошувалося, що РФ постійно ігнорує неодноразові заклики ЮНЕСКО припинити напади на об'єкти культурної спадщини, які порушують основні цінності та цілі Організації, а також Конвенції 1972 року.

У заяві увагу сфокусовано на інформації щодо масштабів руйнувань та пошкоджень об'єктів культурної спадщини в Україні від початку незаконного, неспровокованого та невинуватого повномасштабного вторгнення росії в Україну. У заяві наголошено, що супроти ганебних дій росії, в тому числі проти цілей Конвенції 1972 року, між-

народне товариство має продемонструвати рішучість відстоювати власні цінності і виконувати рішення, прийняті Комітетом Всесвітньої спадщини. У заяві також міститься заклик до російської федерації негайно припинити всі незаконні бойові дії проти України, вивести збройні сили і поважати суверенітет і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів.

Анастасія Бондар подякувала за солідарність і підтримку, яку Україна отримує від міжнародного співтовариства, актуалізувала інформацію щодо масштабів пошкоджень та руйнувань культурної спадщини в Україні, що наразі складає 1085 пам'яток та щонайменше 2013 об'єктів культурної інфраструктури. Вона також звернула особливу увагу делегатів на ситуацію з об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Херсонес Таврійський та його хора».

Далі почалася робота згідно з порядком денним, який включав багато різноманітних пунктів. Насамперед розглянули низку організаційно-технічних, процедурних і фінансових питань.

Потім настала черга власне експертної роботи, яка полягала в оцінці сотень документів. Серед них були звіти держав-учасниць про стан об'єктів Спадщини, оскільки значна їх частина потерпає від різних негараздів. Це можуть бути як природні явища, наприклад, глобальні кліматичні зміни, так і результати людської діяльності – браконьєрство, розвиток інфраструктури, інші види економічної діяльності, зокрема й незаконної.

Наступним аналізувався Попередній список, куди включаються усі без винятку номінаційні дос'є перед винесенням їх на розгляд КВС. Окремі дос'є лежать там багато років і тому список потребує постійної уваги і регулярного оновлення.

Об'єкти Спадщини, які можуть втратити свою надзвичайну всесвітню цінність (завдяки їй вони в свій час отримали такий статус), вносяться в Список об'єктів Спадщини, що знаходяться під загрозою. Аналіз цього переліку дає можливість встановити рівень і масштаб загроз, на підставі чого розробляється низка рекомендацій для держав-учасниць. У випадку їх невиконання, об'єкт може бути вилучений зі Списку Всесвітньої спадщини. Завичай до цього не доходить, оскільки держави-учасниці докладають значних зусиль для збереження свого важли-

вого всесвітнього визнання. У рамках цього інформаційного блоку довелося взяти активну участь в обговоренні небезпечної ситуації, яка склалася в російському об'єкті Всесвітньої природної спадщини «Озеро Байкал». Результатом мого виступу стало перенесення звіту рф щодо збереження даної озерної екосистеми на 47-у сесію КВС, яка відбудеться вже наступного року, замість 48-ї сесії, як це планувалося попередньо.

Кульмінацією експертної роботи став розгляд номінаційних дос'є на включення до Списку Всесвітньої спадщини нових об'єктів. Цьогоріч було розглянуто 27 номінацій, з яких 20 культурних, 5 природних і 2 змішані. І хоча дорадчі органи, а саме МСОП, ICOMOS та ICCROM, рекомендували однозначно включити лише 22 з них, а решту відправити на доопрацювання, за результатами тривалого обговорення усі зазначені вище номінації отримали підтримку і Список Всесвітньої спадщини поповнився 27 новими об'єктами. У рамках обговорення автор цих рядків зробив два розгорнутих виступи, перший стосувався природної номінації Боснії та Герцоговини «Печера Ветреніца». МСОП рекомендував доопрацювати дану номінацію, але ми спільно з групою інших членів КВС, базуючись на унікальності даної печерної екосистеми, домоглися включення цього об'єкта до переліку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО вже на 46-й сесії. Другий виступ був присвячений підтримці французької змішаної номінації «Маркізькі острови», відповідність якої критеріям Всесвітньої спадщини, за результатами обговорення, не викликала сумніву в жодній держави-учасниці КВС.

На завершення 46 сесії розглянуто низку питань, які стосуються підбиття її підсумків, а також підготовки до наступної 47 сесії, яка відбудеться влітку 2025 р. у Софії (Болгарія).

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
національний експерт
з питань Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО,
м. Рахів

• • •

ШОТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ

27 липня 2024 року. Вже другий рік поспіль Національний природний парк «Гуцульщина» активно приймає військовослужбовців, що перебувають на Косівщині, у відпочинково-реабілітаційному таборі для бійців АТО «З любов'ю в серці».

Цими днями відбувся черговий заїзд військових у рамках програми з відновлення, учасники табору відвідали науково-просвітницький центр парку.

Воїни побували також у «Гуцульській світлиці» – це музейно-креативний простір, в якому можна доторкнутись до культурного надбання Гуцульщини, відчути натхненний дух краю.

«Для наших захисників у нацпарку проводилася оздоровча верхова їзда, яка відіграє дуже важливу роль для реабілітації військовослужбовців. Проходила вона у Центрі гуцульського коня «Гуцулик». Це новий та позитивний досвід для військових, який сприяє відновленню уважності, швидкості реакції, допомагає долати страх, агресію та повертає до повноцінного життя. Заняття мають великий позитивний вплив на фізіологічне відновлення людини завдяки своєрідній амплітуді рухів та позитивній біоенергетиці коня. Реабілітація військових – одне з найважливіших завдань, які стоять перед нами сьогодні. Саме тому природоохоронці актив-

На берегах річки Бистриця Надвірнянська (показове заняття з екологічної освіти у ПЗ «Горгани»)

но працюють над впровадженням реабілітаційних програм, спрямованих на відновлення військових після служби», – зазначив перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький.

ЕКОДЕНЬ У «ГОРГАНАХ»

У липні 2024 року, на базі Природного заповідника «Горгани», відбулося показове заняття з екологічної освіти. Подію організували та провели представники Франкфуртського зоологічного товариства в Україні/FZS Ukraine – експерти з екологічної освіти Ганна Кузьо та Люсі Фляйшгауер.

Колеги впровадили екоосвітню програму для дітей Пасічнянської ТГ, що на Івано-Франківщині. Учасниками заходу також були представники КБЗ, Природного заповідника «Горгани», Карпатського національного природного парку та Національного природного парку «Синьогора». Екоосвітня мали змогу долучитися до проведення програми, отримали чудовий досвід і корисні знання від експертів для подальшої організації екоосвітніх заходів. Заняття відбулося в лісовому масиві та на березі р. Бистриця Надвірнянська. Діти в інтерактивній та ігровій формі познайомилися з фауною природного заповідника, а також дослідили чистоту водойми.

Вікторія БУНДЗЯК,
начальниця відділу еколого-освітньої роботи
та зв'язків з громадськістю, в.о. заступника директора
Карпатського біосферного заповідника

ВІЙНА ЗНИЩИЛА БЛИЗЬКО 80% ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ НПП «СВЯТІ ГОРИ»

2 серпня 2024 року. Національний природний парк «Святі Гори» був у окупації протягом березня-вересня 2022 року – і зараз знаходиться під постійними обстрілами з боку ворога, які призводять до численних пожеж.

За дорученням Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця, заступниця Міністра Олена Крамаренко, директори департаментів Міндовкілля Павло Іванов та Марина Шимкус здійснили робочий візит до нацпарку, щоб напрацювати покроковий план дій щодо його відновлення та визначити найбільш проблемні питання, які потрібно вирішити першочергово.

«Близько 9,5 тисяч гектарів лісу нацпарку «Святі Гори» випалено вогнем війни. 10 тисяч гектарів – потребує обстеження та знешкодження вибухонебезпечних предметів. Ці цифри лякають і змушують нас замислитися, що робити далі, і як планувати відновлення парку. Перше і найголовніше – це розмінування. Частково природоохоронці самотужки проводять його – близько 100 км лісових доріг та під'їзди до пожежних водойм вже розміновано. Це допомагає вчасній ліквідації пожеж та запобіганню їх поширення», – зазначила Олена Крамаренко.

За попередніми підрахунками, орієнтовна шкода довкіллю нацпарку «Святі Гори», нанесена окупантами, – 16 млрд гривень.

«Дякую природоохоронцям за те, що вони продовжують свою роботу, навіть в таких нелегких умовах», – додала Олена Крамаренко.

Під час зустрічі у Рахівській районній військовій адміністрації з учасниками міжнародного проєкту «Трансформаційна навчальна мережа для забезпечення стійкості та надійної реконструкції (післявоєнної) України». Зліва направо: перший заступник голови Рахівської РВА Віктор ТУРОК, професор Вікторія ХРУТЬБА, голова Рахівської райради Діана БАБИНЕЦЬ та директор Карпатського біосферного заповідника Микола РИБАК

ЩОБ РОЗШИРИТИ ПАРТНЕРСТВО

Початком серпня 2024 року відбувся візит доктора технічних наук, завідувачки кафедри екології та технологій захисту навколишнього середовища Національного транспортно-університету (НТУ) Вікторії Хрутьби та її команди до Карпатського біосферного заповідника в рамках багаторічної співпраці між науковими установами для виконання завдань міжнародного проєкту «Transformational Learning Network for Resilience – Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable and robust reconstruction of (post-war) Ukraine (Трансформаційна навчальна мережа для забезпечення стійкості та надійної реконструкції (післявоєнної) України) TransLearnN, NA DAAD:2023-1-DE01-K220-HE01», програми фінансування «Erasmus+KA220-HE01-Партнерства у сфері вищої освіти» (<https://translearnn.ztu.edu.ua/>, <https://www.facebook.com/TransLearnN>).

Метою візиту партнерів стало налагодження комунікації та розширення партнерства, навчання та обміну досвідом, зокрема і щодо написання проєктів та використання цих можливостей для вирішення багатьох проблемних питань в рамках втілення заходів спільного проєкту «Трансформаційна навчальна мережа» програми Еразмус.

Представлений проєкт, зокрема, передбачає формування комунікаційної мережі для об'єднання різних зацікавлених сторін для співпраці та спільного напрацювання рішень, які дозволять подолати ідентифіковані проблеми, а також надати відповіді вищим навчальним закладам щодо потреб в підготовці кваліфікованих спеціалістів для фахового повоєнного відновлення України в різних сферах.

Візит розпочався із зустрічі партнерів з директором Карпатського біосферного заповідника Миколою Рибак, який чітко окреслив вплив війни на діяльність Карпатського біосферного заповідника та можливі шляхи вирішення проблемних питань.

Партнери з НТУ успішно презентували можливості створення передумов для сталого розвитку університетів, сталого розвитку громад, а також розвиток біосферних резерватів на основі принципу співпраці між університетами, громадами та природоохоронними установами для підготовки кваліфікованих фахівців та використання можливостей міжнародних проєктів для досягнення поставлених цілей в Рахівській, Ясінянській, Великобичківській та Углянській громадах.

У процесі спілкування досягнуто розуміння щодо реалізації спільної мети, а також чітко сформульовано бажання всіх сторін співпрацювати в цьому напрямку.

Обговорено можливості для налагодження комунікації та розширення партнерства, навчання та обміну досвідом, зокрема і щодо підготовки проєктів, та використання цих можливостей для вирішення багатьох проблемних питань.

Досягнуто згоди про те, що всі зацікавлені громади в зоні діяльності КБЗ можуть брати участь в навчанні і використовувати можливості проєкту для власного розвитку і отримання досвіду щодо співпраці в рамках міжнародних проєктів.

Домовились, що контактною особою в процесі реалізації проєкту для представників громад, які розташовані в межах території сталого розвитку Карпатського біосферного резервату (Рахівська, Богданська, Великобичківська, Ясінянська, Углянська, Нересницька та Хустська громади) буде начальниця відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки і реалізації грантових проєктів КБЗ Ірина Йонаш.

Зустріч, що відбулася, мала ознайомчий характер, але допомогла краще зрозуміти специфіку і проблеми різноманітних громад, а отже, і допоможе сформувати напрямки роботи так, щоб краще вирішувати поточні проблеми, налагодити ефективну комунікацію на всіх рівнях.

Ірина ЙОНАШ,
начальниця відділу наукових основ сталого розвитку,
підготовки та реалізації грантових проєктів
Карпатського біосферного заповідника

• • •

У РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО ПРОЄКТУ

3 серпня 2024 р., у рамках реалізації міжнародного проєкту «Transformational Learning Network for Resilience – Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable and robust reconstruction of (post-war) Ukraine (Трансформаційна навчальна мережа для забезпечення стійкості та надійної реконструкції (післявоєнної) України)», професор Федір Гамор провів робочу зустріч із доктором технічних наук, професором, завідувачкою кафедри екології та технологій захисту навколишнього середовища Національного транспортного університету Вікторією Хрутьбою.

Зокрема детально обговорено передові практики діяльності біосферних заповідників (резерватів) в Україні та необхідність імплементації до навчальних програм вищих навчальних закладів Концепції біосферних резерватів як модельних територій для сталого розвитку.

Федір ГАМОР

НОВІ ЕКОСТЕЖКИ ТА ЗОНИ ВІДПОЧИНКУ

14 серпня 2024 року. Змінюємо філософію менеджменту природно-заповідної справи – сфера продовжує підтримувати рекорди надходжень від рекреаційної діяльності – за шість місяців 2024 року вони становлять 12,4 млн грн. Це на 10% більше, ніж у аналогічному періоді 2023 року.

Нову еколого-пізнавальну стежку у нацпарку «Подільські Товтри», відкриту цього року, відвідали уже 17 тисяч людей.

Екостежка «Водно-болотне угіддя Бакотська затока» – це 500-метрова дерев'яна підвісна доріжка з двома оглядовими майданчиками. Стежка паспортизована та повністю промаркована, проходить в околицях ВБУ міжнародного значення «Бакотська затока». На ній передбачено 5 зупинок, які промарковані інформаційними стендами та інтерактивами. Для зручності відвідувачів впроваджена система аудіогідів. Відсканувавши QR-код на табличках, відвідувачі можуть здійснити самостійну екскурсію. Також у нацпарку «Подільські Товтри» створені усі умови для відвідувачів з порушенням зору – на рекреаційній ділянці «Давня Бакота» є спеціальний маршрут, де на всі вказівники та стенди інформація нанесена шрифтом Брайля.

Надходження за відвідування до спецфонду парку «Подільські Товтри» уже склали понад 1 млн 300 тис. гривень.

Це яскравий приклад, як нові туристичні «магніти» у поєднанні з краєвидами створюють якісний туристичний продукт, він набирає попиту в подорожуючих, які не лише милуються, а й досліджують природу заповідного краю.

• • •

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗІ СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ

19-22 серпня 2024 року відбулася робоча поїздка представників Міндовкілля і нацпарків «Гуцульщина», «Вижницький», «Черемоський» до Польщі у рамках міжнародного проєкту «Україна: національні парки, доступні для людей з інвалідністю».

Учасники заходу відвідали нацпарк «Розточанський», де ознайомилися із принципами та специфікою роботи польських колег у сфері безбар'єрності в

Представники Карпатського біосферного заповідника Ірина ЙОНАШ, Алла КОЗУРАК і Василь ПОКІНЬЧЕРЕДА під час Міжнародного семінару в Університеті сталого розвитку м. Еберсвальде (Німеччина); під час польового виїзду (1-7 вересня 2024 р.)

плані покращення території та інфраструктури парку для людей з інвалідністю і маломобільних категорій населення.

Польські колеги презентували українській делегації три успішні проекти по створенню безбар'єрного простору в парку: це екоосвітньо-музейний центр, еколого-освітня дендрологічна стежка, пристосована для подорожей маломобільними групами населення, та центр відтворення коників польських.

«У довіллевій сфері України продовжують реалізовувати важливі заходи по створенню безбар'єрного середовища. Успішні кейси європейських країн є чудовим прикладом для наших нацпарків як впроваджувати доступність до заповідних територій усім категоріям населення. Ми плануємо створювати сучасні еколого-просвітницькі візит-центри за кращими європейськими практиками, які будуть інклюзивними та пристосованими для людей з інвалідністю», – зазначив перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький.

Міжнародний проект «Україна: національні парки доступні для людей з інвалідністю» реалізується у співпраці із Ландшафтним парком «Пуща Ромінська» та співфінансується Польсько-американським фондом свободи в рамках програми RITA – «Зміни в регіоні», яку реалізує Фонд «Освіта для демократії».

«Питання доступності туристичної інфраструктури в установах природно-заповідного фонду є надзвичайно актуальним, відтак реалізація міжнародних проектів є вагомим чинником розв'язання цього питання, адже досвід польських колег показує, що потреби усіх категорій населення у комфортному та безпечному перебуванні на заповідних територіях є однаковими на території обох держав», – додав Олександр Краснолуцький.

Нагадаємо, що за ініціативи першої леді України Олени Зеленської реалізується Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яку активно впроваджують у довіллевому просторі.

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР В ЕБЕРСВАЛЬДЕ

1-7 вересня 2024 року. Делегація науковців Карпатського біосферного заповідника у складі Ірини Йонаш, начальниці відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проектів, Алли Козурак, старшого наукового співробітника ботанічної лабораторії, та Василя Покиньчереда, заступника начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці, взяли участь у роботі міжнародного семінару на тему «Соціо-екологічне відновлення лісів у рамках проекту «Сфери конфлікту – дискурс на тему соціо-екологічного відновлення лісів під час війни та кризових ситуацій», який проходив в Університеті сталого розвитку м. Еберсвальде (Німеччина). Принагідно нагадаємо, що плідна співпраця нашої установи із зазначеним вище університетом триває вже майже 20 років і саме Василь Покиньчереда та Ірина Йонаш стояли біля її витоків.

Основною метою семінару стало обговорення ряду питань щодо лісовідновлення та збереження лісів, а також спільне навчання і обмін досвідом. Особливістю було те, що основну частину заходу складали польові виїзди на ділянки з різною історією управління лісами та господарювання, а також різноманітними підходами до відновлення лісів. Науковців заповідника запрошено долучитися до обговорення питань щодо аналізу поточного стану лісів у контексті викликів та ризиків, варіантів співпраці та заходів щодо їх відновлення, розгляду прикладів місцевих ініціатив та можливих ідей щодо розвитку ситуації на майбутнє.

Крім делегації КБЗ, у семінарі взяло участь 20 учасників, зокрема викладачі Національного лісотехнічного університету України (м. Львів) та Житомирського державного університету, експерти та фахівці з Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, а також громадської організації «Карпатія» (Румунія). До участі в заході були задіяні й студенти з місцевого університету – бакалаври навчального курсу «Екосистемний менеджмент у перехідних країнах» та магістри курсу «Менеджмент природних ресурсів у перехідних країнах».

Особливо цікавою й насиченою була екскурсійна частина семінару. Під час польових виїздів учасники:

- відвідали ділянки основних монокультур, на яких активно проявляються процеси висихання і де пройшли пожежі, а зараз відбуваються процеси природного поновлення;
- ознайомилися з різними підходами до рекультиватії, які проводяться на території кар'єрів після видобутку бурого вугілля;
- побували на експериментальних ділянках у лісах державного лісгоспу в районі Райерсдорфа, де практикуються елементи наближеного до природного лісівництва, який базується на екосистемних засадах;
- дізналися про напрямки роботи біосферного резервату Шорфгайде Корін та відвідали ділянку старовікового лісу Грумзін, яка є складовою частиною об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букві праліси і старовікові ліси Карпат та інших регіонів Європи». Тут було продемонстровано результати довгострокового моніторингу розвитку та динаміки лісів за відсутності людського втручання.

У теоретичній частині оприлюднено низку презентацій, серед яких особливо цікавими були ті, що стосувалися нового напрямку лісівництва – соціо-екологічного, – професора Університету сталого розвитку м. Еберсвальде П'єра

СВІТЛАНА ГРИНЧУК – НОВИЙ МІНІСТР ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

5 вересня 2024 року Верховна Рада України на своєму засіданні підтримала призначення Світлани Гринчук на посаду Міністра.

До цього Світлана Гринчук обіймала посаду заступника Міністра енергетики. Перед тим працювала у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України на посаді заступника Міністра з питань європейської інтеграції. У її обов'язки входила координація роботи з питань зміни клімату, євроінтеграції, сталого розвитку, енергетичної ефективності та кліматичних фінансів.

Ібіша; про ситуацію в лісах України доцента Володимира Устименка з Житомирського державного університету; про відновлення лісів і співпрацю із зацікавленими сторонами – румунської громадської організації «Карпатія» (асистента менеджера Йонута Чоке). Представники КБЗ також взяли активну участь у виступах, дискусіях та обговореннях. Зокрема, Ірина Йонаш розповіла про досвід нашої установи щодо управління лісами та започаткування заходів з проведення рубок переформування на експериментальних ділянках, а також про активну співпрацю адміністрації заповідника з місцевими громадами. Особливу увагу звернула на проблемні питання, пов'язані з прямими та непрямими впливами війни як на установу, так і на регіон загалом.

Один із ключових висновків семінару полягав у тому, що головним фактором відновлення лісів і формування стійких деревостанів є природне поновлення. Враховуючи катастрофічну ситуацію з висиханням монокультур, насамперед потрібно зважати на рекомендації науковців щодо нових підходів до формування стійких лісонасаджень. Тільки на їх основі можна сподіватися на збереження лісів у довгостроковій перспективі за рахунок їх стійкості до впливів глобальних кліматичних змін.

**Ірина ЙОНАШ,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА**

НАЦПАРКУ

«ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ» – 20 РОКІВ

6 вересня 2024 року. Це зелена перлина – у самому серці Слобожанщини на мальовничих берегах Сіверсько-го Дінця та річки Гомільші.

Нацпарк «Гомільшанські ліси» – це сині очі озер та вікові ліси.

Тут можна побачити найстаріший в Україні 600-річний дуб і ще близько 1000 видів рослин, понад сотня з яких є рідкісними.

У парку багато археологічних пам'яток, серед них – кілька городищ скіфського, аланського та слов'янського періодів. До сьогодні збереглися залишки одного з останніх осередків волелюбного козацтва в Україні – Свято-Миколаївського монастиря. Чудовими краєвидами оточений курорт Коробові Хутори – сюди приїжджають насолодитися цілющим повітрям та дивовижною природою.

На жаль, сьогодні через повномасштабне вторгнення заборонено відвідувати нацпарк «Гомільшанські ліси».

ПРИРОДНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ГОРГАНИ» – 28!

12 вересня 2024 року. Розташований у масиві Довбушанських Горган природний заповідник «Горгани» зберігає найцінніші ділянки Карпат.

У заповіднику розташована і одна з частин Світової природної спадщини ЮНЕСКО – букові праліси. Тут вони відзначаються унікальною пристосованістю до екстремальних умов середовища, адже клімат місцевості значно суворіший і вологіший, ніж на південних схилах Карпат.

Величні камені, або як називають місцеві жителі, «горгани», «греготи», вкривають всі гірські вершини, а мохи та лишайники вражають своєю різноманітністю. Представники флори та фауни знаходять свій прихисток у лісах заповідника.

У 2021 році на території заповідника було знайдено амілоцитіс лапландський, дереворуйнівний гриб, який, до 2021 року в Україні не знаходили понад 90 років. Особливу цінність має сосна кедрова європейська, яка є ендеміком Карпат, а також символом природного заповідника «Горгани», адже тут найкраще збереглися ліси з її участю.

ПРИВІТАННЯ МІНІСТРА СВІТЛАНИ ГРИНЧУК З ДНЕМ ПРАЦІВНИКА ЛІСУ

15 вересня 2024 року. «Вітаю лісівників з професійним святом – Днем працівника лісу!

28-тисячна сім'я професіоналів, яка щоденно піклується про українські ліси, продовжує свою важливу роботу навіть в найскладніші часи. Майже 9% з вас сьогодні героїчно захищають нашу країну у лавах Збройних Сил України. Ваша відданість лісам та країні – приклад для всіх. Ви ті, хто не тільки зберігає, а й примножує наші ліси, піклуючись про природне багатство України для майбутніх поколінь.

За останні роки було зроблено багато для того, щоб лісова галузь стала прозорішою та сучаснішою. Наша спільна мета сьогодні – не зупинятися на досягнутому і продовжити активний рух вперед: завершити реформу управління лісом.

Дякую кожному і кожній з вас за вашу щоденну працю, за внесок у розвиток лісового господарства та за вашу стійкість», – Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Світлана Гринчук.

...

ЗАСІДАННЯ СПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ З УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

Протягом 16-19 вересня 2024 р. відбулося друге в цьому році засідання Спільного комітету з управління (СКУ) об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (далі – об'єкт Спадщини). Нагадаємо, що цей серійний і транснаціональний об'єкт включає 93 складові частини, які знаходяться у 18 європейських країнах. Перше засідання відбулося 17 квітня в онлайн-режимі і повністю присвячувалося питанням підготовки періодичного звіту про стан збереження об'єкта Спадщини, його майбутнього розширення та підготовки відповідного досьє, комунікації з Комітетом Всесвітньої спадщини (КВС); а також започаткування процесу вивчення та перегляду Віденських списків, які містять переліки потенційних для включення до складу об'єкта ділянок букових пралісів і старовікових лісів. Розглядалися також питання головування та проведення засідань СКУ на наступні роки; ініціювання процесу розробки багаторічної стратегії для пан'європейського об'єкта Спадщини та створення відповідної робочої групи; результати діяльності щодо організації роботи Постійного Секретаріату спадщини і започаткування процесу проведення поділу буферних зон на дві функціональні підзони згідно із затвердженими настановами.

Очне ж засідання проходило в м. Гуменне (Словаччина) неподалік словацьких складових частин об'єкта Спадщини на природоохоронних територіях «Полоніни» і «Вігорлат». Загалом у засіданні взяли участь представники 16 європейських країн, зокрема і представники Сербії, яка планує офіційно долучитися до об'єкта Спадщини в рамках чергового розширення. Україну на заході вже традиційно представляли працівники Карпатського біосферного заповідника Василь Покин'єчерда, в якості національного експерта з питань природної спадщини Комітету Всесвітньої спадщини і члена СКУ, та Ірина Йонаш, яка входить до складу Національної керівної групи з управління українськими складовими частинами і є комунікаційним менеджером міжнародного проєкту «LIFE PROGNOSSES», пов'язаного з об'єктом Спадщини. Засідання відкрили офіційні особи приймаючої сторони, а вступну вітальну промову озвучила державний секретар Міністерства навколишнього середовища Словаччини Габрієла Матечна.

Порядок денний засідання передбачав як розгляд загальних робочих питань, так і проведення процедури офіційної передачі справ від діючого координаційного офісу в Бельгії до Спільного постійного координаційного офісу на чолі з новообраним директором, яким стала представниця Словаччини Яна Мікудова.

У рамках засідання обговорено підсумки та рішення 46 сесії КВС, яке відбулося влітку цього року в м. Нью-Делі (Індія), а також розглянуто забезпечення належного процесу комунікації та підготовки Звіту про стан збереження об'єкта Спадщини включно з термінами подачі інформації по кожній країні. Особлива увага при цьому приділялася зауваженням КВС, на які потрібно було дати обґрунтовані відповіді та роз'яснення.

Важливим елементом засідання стало обговорення низки організаційних питань. Зокрема, визначено порядок проведення наступних засідань СКУ, який буде наступним: у 2025 р. його проводитиме Польща, у 2026 р. – Болгарія, а у 2027 р. – Швейцарія. Також розглянуто низку процедурних питань, які включали необхідність якнайшвидшого підписання усіма державами-учасницями листа-уповноваження для новоствореного офісу, який дозволить цій структурі виступати від імені всього пан'європейського об'єкта Спадщини, і завершення оформлення Декларації про наміри, в якій бракує підписів Боснії і Герцеговини та Північної Македонії. Також, для ефективної роботи нового офісу, заплановано оновити переліки контактних осіб щодо кожної складової частини та сформувані переліки національних і міжнародних експертів як для оновлення Віденських списків, так і розв'язання інших проблем. Щодо Віденських списків, які включають найцінніші ділянки букових пралісів та старовікових лісів і були напрацьовані в свій час як основа для розширення об'єкта Спадщини, то вони стали чи не найбільш дискусійною темою засідання. Сьогодні ці списки втратили актуальність, бо частина внесених туди ділянок або остаточно відхилені як не відповідні, або ж уже входять до складу об'єкта Спадщини. Міжнародною робочою групою, обраною на попередньому засіданні СКУ, було представлено результати роботи, які полягали в напрацюванні аргументації для доповнення цих списків новими цінними осередками букових пралісів і старовікових лісів на основі розробленого комплексу критеріїв відбору. Наголошено, що оновлення списків не має стати відкриттям нового процесу безконтрольного набору ділянок, а слугуватиме покращенню цілісності та екологічної зв'язності об'єкта Спадщини і включенню до його складу нових компонентів для заповнення пробілів у контексті новітніх процесів, пов'язаних із кліматичними змінами.

Учасники засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» під час відвідин природоохоронної території «Вігорлат» (Словаччина), 19 вересня 2024 р.

Одним із ключових питань порядку денного стало обговорення нового розширення об'єкта Спадщини та підготовки відповідного номінаційного дос'є, яке має бути подано до КВС в 2026 році, а також вибору країни, яка очолить цей процес. Також проведено засідання робочої групи окремих держав-учасниць, серед яких були і представники України, стосовно потреби модифікації меж окремих складових частин об'єкта Спадщини і їх буферних зон. Досягнуто згоди щодо порядку роботи та термінів напрацювання відповідних матеріалів, їхнього відображення в періодичному звіті.

На завершення засідання СКУ його учасникам запропоновано екскурсію до складової частини «Вігорлат», яка охороняється в межах однойменного ландшафтного парку. Екскурсанти мали можливість не тільки ознайомитися з цим компонентом, але й відвідати місцеві туристичні реліквії – озеро Морське Око та скелю Снінський Камінь.

**Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ**

«ЕКОДІАМАНТИ...» МАНДРУЮТЬ ЄВРОПОЮ

21 вересня 2024 року. Цими днями, на засіданні Спільного менеджмент-комітету з управління транснаціональним серійним об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», яке відбулося у Словаччині, Ірина Йонаш – начальниця відділу наукових основ сталого розвитку та розробки й упродовження грантових проєктів Карпатського біосферного заповідника – вручила представникам країн, які входять до складу цього об'єкта, англійськомовну версію книги Федора Гамора «Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», яка в минулому році вийшла друком українською та англійською мовами у львівському видавництві «Простір-М».

Висловлюючи вдячність автору, професор Міхаель Югмаер, завідувач кафедри ЮНЕСКО австрійського Каринтійського університету природничих наук, сказав, що зафіксувати в книзі історію створення та збереження цього унікального, світового значення природного об'єкта, було геніальною ідеєю, про яку він також мріяв.

А дещо раніше цю книгу презентовано також відомому Університету сталого розвитку м. Еберсвальде, Німеччина.

Бажаючі можуть ознайомитись із монографією за посиланнями:

<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/ecodiamanty.pdf>
<https://kbz.in.ua/.../uploads/2023/07/ecodiamantyENG-1.pdf>

Федір ГАМОР

УЖАНСЬКОМУ НПП – 25 РОКІВ!

27 вересня 2024 року. Про такі місця, як Ужанський національний парк в Закарпатті, кажуть: побачити і закохатися. Це унікальний скарб світового масштабу, симбіоз дикої природи і багатств закарпатської народної культурної спадщини. Сьогодні на території національного парку ростуть найстаріші в Україні тисячолітні дуби, знаходяться стародавні букові праліси, сходяться кордони трьох держав і відкриваються дивовижні гірські панорами.

Начальниця відділу наукових основ сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів КБЗ Ірина ЙОНАШ презентує книгу Федора ГАМОРА «Екодіаманти Європи...» німецькому професору П'єру ІБІШУ та членам засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (м. Гуменне, Словаччина, 18 вересня 2024 р.)

Парк є складовою частиною першого у світі тристороннього українсько-польсько-словацького міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», який включено до Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Саме тут ростуть і одні з найстаріших дерев в країні – тисячолітні Дідо-дуб та Дуб-чемпіон. Ну і, звичайно, найпопулярніша подорож – до урочища Чорні Млаки, де в 1866 році впав величезний метеорит вагою майже 500 кг.

ПІДСУМКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРОЄКТУ «ЛАЙФ-ПРОГНОЗ»

1-3 жовтня 2024 року. Карпатський біосферний заповідник із 2021 року реалізує міжнародний проєкт під назвою: «LIFE – Збереження старовікових лісів у Європі: природна спадщина, загальний опис, синтез та екосистемні послуги». Проєкт націлений на захист пралісів та старовікових лісів у Європі. Пілотними територіями слугують складові частини пан'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Проєкт є одночасно і науковим, і природоохоронним, і промоційним. Його основними цілями визначено розробку критеріїв і методів оцінки та картування пралісів і старовікових лісів в Європі, аналіз їх екосистемних послуг, комунікацію та підвищення обізнаності для забезпечення збереження старовікових лісів, а також роз'яснення важливості та цінності їх екосистемних послуг шляхом інформування як ключових зацікавлених сторін, так і місцевих громад та широкої громадськості.

Загалом у даному проєкті, який фінансується природоохоронною програмою Європейського Союзу «LIFE+», беруть участь 16 організацій із 8-ми європейських країн. Серед них університети, природоохоронні території, наукові установи, громадські організації тощо. До країн-учасниць проєкту належать Австрія, Болгарія, Словенія, Україна, Бельгія, Чехія, Німеччина та Італія. Координатором виступає Фонд Соніанського лісу (SOFO) із Бельгії. Завершити реалізацію проєкту заплановано на 2024 рік.

Упродовж 1-3 жовтня 2024 року в м. Брюгге (Бельгія), у рамках зазначеного вище проєкту, проведено підсумкову конференцію. В її роботі взяли участь представники всіх партнерів проєкту. Карпатський біосферний заповідник представляли директор установи Микола Рибак, науковий координатор проєкту Василь Покин'єчереда та менеджер з комунікацій Ірина Йонаш. Також, зважаючи на значний публічний інтерес до теми конференції, на захід були запрошені представники впливових європейських наукових та політичних інституцій. Організатором заходу виступив бельгійський координаційний офіс об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Конференція мала на меті зібрати науковців, природоохоронців та партнерів проєкту для представлення результатів кількарічної роботи, зокрема його наукової складової. Велика увага в рамках обговорення приділялася завершенню поточних робіт, зокрема щодо опрацювання деяких результатів досліджень, впорядкування документації, а також підготовки фінальних публікацій та оформлення підсумкових звітів.

Учасники підсумкової конференції «Лайф-Прогноз»
Микола РИБАК, Ірина ЙОНАШ
і Василь ПОКИН'ЄЧЕРЕДА
(Карпатський біосферний заповідник)
у м. Брюгге (Бельгія), 1-3 жовтня 2024 р.

Робота конференції розпочалась з представлення низки доповідей провідних європейських лісознавців, які всі, без винятку, були присвячені темі: «Старовікові ліси та праліси, їхнє значення і цінність». Далі увагу привернуто до політичної складової проблем ідентифікації та охорони старовікових лісів і пралісів на європейському рівні. Серед доповідачів були провідні посадові особи Європейської Комісії та наукові консультанти з різних науководослідних інституцій, а також представники бельгійських урядових структур, які пов'язані з екологічною та природоохоронною діяльністю. На завершення проведено панельну дискусію на тему: «Науково-політична взаємодія: шлях до суворой охорони старовікових лісів в Європі» за участі перерахованих вище доповідачів з числа політиків та науковців. Підсумувала роботу конференції промова представника Агентства захисту природи та лісів Фландрії (Бельгія).

Представники КБЗ взяли активну участь в роботі конференції, де представили результати своєї роботи, долучилися до обговорення питань, що висвітлювалися, а також до екскурсійної частини конференції – велосипедної поїздки до бельгійської складової частини пан'європейського об'єкта природної спадщини ЮНЕСКО «Соніанський ліс».

Загалом захід дав можливість достойно представити КБЗ та налагодити й зміцнити зв'язки із провідними науковцями та політичними діячами європейських держав з метою подальшої співпраці та розвитку діяльності на міжнародній арені. За результатами втілення проєкту напрацьовано низку тем, які можуть мати продовження в інших проєктах та програмах співпраці, спрямованих на забезпечення ефективного збереження старовікових лісів і пралісів в Європі, зокрема й самого об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Ірина ЙОНАШ,
Василь ПОКИН'ЄЧЕРЕДА

П'ЯТНАДЦЯТЬ НОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ НПП УКРАЇНИ

26 жовтня 2024 року. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Світлана Гринчук спільно з членом Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування Юлією Овчинниковою, представниками Посольства Німеччини в Україні і Франкфуртського зоологічного товариства передали 5 пікапів та 10 мотоциклів для нацпарків «Черемоський», «Гуцульщина», «Зачарований край» та «Сколівські Бескиди». Транспорт придбаний за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства та Уряду Німеччини.

«Тепер патрулювати території, проводити моніторинг та організувати наукові дослідження в нацпарках буде ще зручніше. Автомобілі та мотоцикли дозволять оперативно пересуватися територіями національних парків, що забезпечить швидку реакцію на загрози довкіллю. У поєднанні зі SMART-системою біомоніторингу, яка активно впроваджується у наших нацпарках та заповідниках, це справді доречний та своєчасний внесок. Тож попри реалії війни, активно рухаємося до європейських стандартів сталого управління заповідними територіями», – зазначила Світлана Гринчук.

• • •

МИР З ПРИРОДОЮ – ТЕМА КОНФЕРЕНЦІЇ ООН З БІОРІЗНОМАНІТТЯ-2024

30 жовтня 2024 року. Вчора розпочалося засідання сегменту високого рівня Конференції ООН з біорізноманіття 2024 року у місті Калі, Колумбія. Участь у засіданні від України взяв заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Сергій Власенко.

Загальна тема Конференції сторін і Сегменту високого рівня (HLS) – Paz con la Naturaleza – Мир з природою. У рамках цієї теми HLS охоплюватиме запуск ініціативи Колумбії «Всесвітня коаліція за мир із природою: заклик до життя».

Сергій Власенко виступив на міністерському «круглому столі», де розповів про виклики, які зараз стоять перед українським довкіллям та біорізноманіттям зокрема.

«Вже третій рік триває повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, як продовження агресії, розпочатої у 2014 році. Її результатом є знищення та забруднення природних оселищ, які підтримують значну кількість видів дикої фауни і флори та самих видів. Закликаю всіх учасників COP16 об'єднати та посилити зусилля, щоб ворог відповів за всі злочини перед довкіллям і зупинив свої насильницькі дії проти живої природи», – зазначив Сергій Власенко.

3 ЛИСТОПАДА – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ

3 листопада 2024 року. 3 листопада ЮНЕСКО назвало Міжнародним днем біосферних заповідників, аби наголосити на значенні цих природних територій для збереження біорізноманіття, захисту екосистем та сприяння науковим дослідженням.

В Україні нараховується 5 біосферних заповідників:

- Асканія-Нова;
- Дунайський;
- Карпатський;
- Чорнобильський радіаційно-екологічний;
- Чорноморський.

На жаль, російська збройна агресія зачепила і заповідні території. Найбільше страждають окуповані біосферні заповідники Асканія-Нова та Чорноморський. Їх унікальні екосистеми зазнають значної шкоди. Чорнобильський заповідник на початку повномасштабного вторгнення також постраждав під час окупації та перебування російських військових. Дунайський – під постійними обстрілами.

Цей день нагадує нам про нашу відповідальність перед природою та необхідність підтримувати сталі стосунки з навколишнім середовищем, щоб зберегти ці унікальні території для майбутніх поколінь.

Представник Всесвітнього фонду збереження природи «Global Conservation» Гага МУМЛЯДЗЕ у приватному Музеї бриндзи в місті Рахові, 8 листопада 2024 р.

МІСЦЕВИЙ ТУРИЗМ І ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ

6-8 листопада 2024 року. У ці дні на території Карпатського біосферного заповідника з робочим візитом перебував представник Всесвітнього фонду збереження природи («Global Conservation») Гага Мумладзе – фахівець з екотуризму і рекреації. Він більше десяти років трудився в національних парках Грузії, а зараз в якості експерта співпрацює із зазначеним вище фондом у напрямку підтримки та розвитку екотуристичної діяльності в установах-партнерах. Пан Гага виступив з ідеєю підтримати розвиток місцевого туризму та привернути увагу європейців до нашого краю, таким чином підтримати розвиток громад шляхом інвестування в місцеву економіку. Заснований ним рух «Trek for Peace in Ukraine» («Подорожуй заради миру в Україні») зорієнтований пропагувати туристичні цікавинки транскордонних територій Карпатського регіону, а кульмінацією проєкту має стати організація туристичного фестивалю в Румунії влітку 2025 року – з пропозицією відвідати деякі локації і в Україні. Зрозуміло, що в умовах продовження військових дій на території нашої країни великих потоків туристів очікувати не слід, проте це може стати гарним початком для співпраці на майбутнє, а також перспективою для повоєнного відновлення туристичних зв'язків.

Головною метою візиту нашого гостя було ознайомлення з природними та культурними цінностями закарпатської Гуцульщини і Карпатського біосферного заповідника зокрема. Гість прогулявся вулицями міста Рахова та мав можливість самостійно оцінити його туристичний потенціал, відвідав унікальний Музей гуцульської бриндзи і побував у Географічному центрі Європи та однойменному інформаційному та еколого-освітньому центрі КБЗ. Також він ознайомився з двома екотуристичними маршрутами на території нашої установи: високогірному – до вершини гори Говерла, та прогулянковому, який починається біля форелевого господарства КБЗ і веде до водоспаду на потоці Лихий.

Ірина ЙОНАШ

ЮНЕСКО І ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ (РЕЗЕРВАТІВ)

17 жовтня 2024 року секретаріат ЮНЕСКО в Парижі, за участі Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, Національного комітету України із Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України, провів онлайн-консультації із керівниками біосферних заповідників (резерватів) України.

Заслухано інформації про основні проблеми, з якими нині стикається кожна установа, виявлено потреби та потенційні сфери технічної підтримки їхньої діяльності з боку ЮНЕСКО.

Виступаючи на зібранні, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор окреслив загальну ситуацію в КБЗ та привернув увагу до найбільш актуальних його проблем і потреб підтримки завдяки можливостям ЮНЕСКО.

Запропоновано керівникам біосферних заповідників (резерватів) в найкоротші терміни подати посередництвом Міндовкілля України до Нацкомісії України узагальнені їх потреби для надання необхідної допомоги від ЮНЕСКО.

Федір ГАМОР

Пори року у КБЗ

ЖУРНАЛУ

ЮБІЛЕЇ

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ» – 30

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
головний редактор*

У цьому році виповнюється 30 років з часу виходу у світ першого номера всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати».

Електронні версії всіх випусків журналу розміщені на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника і нині легко доступні широкому загалу зацікавлених читачів не тільки в Україні, але й далеко за її межами.

За цей період випущено 79 номерів, загальним обсягом близько 1060 умовних друкованих аркушів, довкола часопису згуртувалася велика кількість науковців, спеціалістів природоохоронної справи, журналістів, фотомайстрів, багато любителів природи.

Видання стало популярним серед читачів та вносить вагомий внесок в благородну справу поширення природоохоронних знань та формування екологічної культури населення, належним чином прислужилося вітчизняним науці і практиці, обнародувавши на своїх сторінках найцінніші здобутки в спра-

ЖУРНАЛ «ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ» 30 РОКІВ ПОШИРЮЄ ПРИРОДООХОРОННІ ЗНАННЯ ТА ФОРМУЄ ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ НАСЕЛЕННЯ

ві охорони природи та сталого розвитку органів державної влади, вчених-екологів, літераторів, мистців, природолюбів та господарників.

Ідея щодо заснування журналу появилась одразу після створення Карпатського біосферного заповідника – він був тоді безпосередньо підпорядкований виробничому лісозаготівельному об'єднанню «Закарпатліс», для якого проблеми заповідної справи та екологічного виховання не були пріоритетними. Тому 25 лютого 1993 року я звернувся з цього приводу до щойно призначеного Міністра охорони навколишнього природного середовища України Юрія Костенка.

І дуже важливо, що Міністр, а також тодішній начальник Управління заповідних та рекреаційних територій Міністерства Микола Стеценко гаряче підтримали цю ідею. І вже 8 квітня 1993 року видано наказ «Про заснування на базі Карпатського біосферного заповідника екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати». Головним редактором затверджено Гамора Федора Дмитровича, директора Карпатського біосферного заповідника, доктора біологічних наук. А заступниками головного редактора стали Голубець Михайло Андрійович, директор Інституту еко-

логії Карпат, академік АН України, та Комендар Василь Іванович, завідуючий кафедрою ботаніки Ужгородського державного університету, доктор біологічних наук, професор.

Затверджено також Статут журналу та підписано Установчий договір між Міністерством та адміністрацією заповідника про заснування журналу «Зелені Карпати». І таким чином, Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього середовища України стали засновниками журналу. Це зафіксовано у Свідомстві про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, виданого Державним комітетом України у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження від 6.12.1993 року (Серія КВ, № 239). А у 2024 році Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення своїм рішенням включила його до Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа та присвоїла ідентифікатор R30-03332.

Але не все йшло так гладко... На наше звернення до виконкому Закарпатської обласної ради підтримати новостворене видання тодішній голова екологічної комісії облради Степан Поп відповів різкою критикою і скептично заявив, що випуск журналу в Нью-Васюках (у місті

Рахові, де розміщена адміністрація заповідника) – це абсурд. Таким чином, ми не отримали тут підтримки.

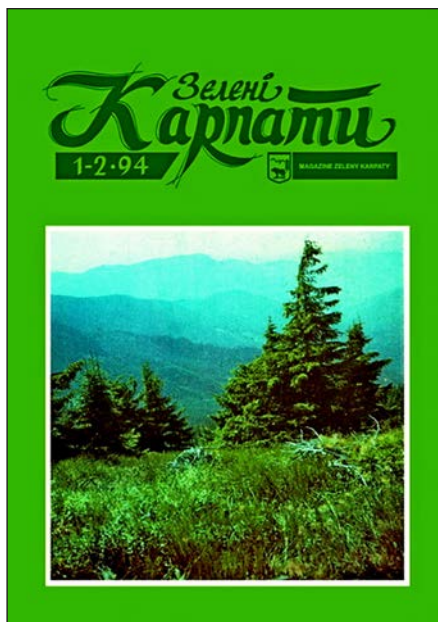
Не такими простими виявилися і питання журналістських кадрів, збору та підготовки матеріалів до друку, його фінансування тощо.

І дякуючи долі, я випадково якогось дня, ідучи пішки на роботу, зустрів у Рахові на Красному Плесі відомого уже на той час журналіста, письменника Василя Кухту – головного редактора історико-краєзнавчого журналу «Карпатський край», який видавався в Ужгороді. Я розповів йому про нашу ідею та проблеми, і попросив його як земляка допомогти у цій справі. Після деяких вагань Василь Васильович погодився стати заступником головного ректора журналу «Зелені Карпати».

З того часу ми згуртували доволі видання необхідних фахівців і, долаючи труднощі, успішно працюємо і сьогодні.

Ми щиро вдячні Василю Васильовичу за багаторічну співпрацю та сподвижницьку, креативну редакторську роботу. Досягнення, визнання та авторитет журналу є насамперед його заслугою.

Ознайомитись із електронними версіями журналу можна за посиланням: <https://kbz.in.ua/publikatsii/?park-category%5B356%5D=on>

Перший випуск
всеукраїнського екологічного
науково-популярного журналу
«Зелені Карпати» (№ 1-2, 1994 р.)

КІЛЬКА СЛІВ ПЕРЕД ПОТОПОМ...

*Василь КУХТА,
письменник, журналіст,
заступник головного редактора*

Чому, коли і за яких обставин обрав я фах журналіста і що з того вийшло, детально розповідає моя книга-візитівка «Писати і дихати» (Львів, 2021 рік). Отож усіх, хто цікавиться роллю і місцем періодики 1990-х – 2000-х років у тогочасному суспільстві, залюбки відсилаю до цього джерела. Нинішньому читачеві, особливо тому, який не втратив ще смак друкованого слова, бодай коротко хочу розповісти, як трактувалася тоді різниця між газетою і журналом. Окрім інших, мала вона «географічний» підтекст. Газети-одноденки виходили в кожному райцентрі, а поважні «товсті» журнали – у столиці і ще двох-трьох мегаполісах. Вважалося, що провінція не здатна (і не сміє) акумулювати глибинні фахові знання, набутки високої духовної культури. Тодішні владоможці навіть не здогадувалися, що ця радянська традиція часто-густо суперечить світовому досвіду. Адже оази наукового, культурного розвитку виникають (всупереч всьому) там, де народжуються чи поселяються люди, наділені незбагненним творчим ентузіазмом, усвідомленням власної невідвротної місії... Гарний приклад у цьому плані демонструє нам Закарпаття: неперевершений дитячий журнал «Наш рідний край» виходив між двома світовими війнами у рішуче провінційному Тячеві, але не завдяки урядовим приписам, а людині, яка залишила глибокий слід в історії рідного краю, примножила його славу, – письменнику, шкільному інспектору Олександрові Маркушу. Як тут не згадати і про журнал «Пчілка» – дітище блискучого педагога, автора численних підручників, директора Ужгородської вчительської семінарії, а відтак останнього ректора Українського вільного університету в Празі, Президента Карпатської України Августина Волошина...

...Про те, як моя рідна «провінція» нечекано стає «столицею», доводилося писати кілька разів. Вперше, коли Карпатський біосферний заповідник, очолюваний професором Ф.Д. Гамором, прийнято до Міжнародної мережі біосферних резерватів, нагороджено Європейським дипломом (сьогодні ця нагорода «прописалася» тут вп'яте); вдруге – коли букові праліси Карпат (теж завдяки панові Гамору) потрапили, як номінація, до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Погодьтеся: поняття «провінція» і «світове визнання» явно не в'яжуться одне з одним....

Пам'ятаю, як працювала наша команда однодумців над першим випуском «Зелених Карпат»: розробляли модель, формували рубрики, шукали авторів і замовляли потрібні статті, готували власні журналістські розстеження. Не просто на той час було знайти і друкарню, яка змогла б надати послуги якісного повнокольорового друку. Згадується, кольорозкладні пластини доводилося замовляти в Польщі, Угорщині... З'ява першого випуску стала подією не тільки для його творців, але й всієї природоохоронної спільноти Закарпаття, України. У рецензіях, що з'явилися небагом, його назвали «маленькою енциклопедією». І справді, аналізуючи нині зміст спарених 1-2 номерів за 1994 рік, не можна не зазначити оту «енциклопедичність». Про неї заявляє вже сам перелік заторкнених тем: актуальні проблеми світової мережі природоохоронних територій; сучасний стан заповідної справи в Україні; політика рекреаційного

освоєння Карпат; екологічне обґрунтування протиповенемих заходів; стан високогірних полонин і необхідність їх правового захисту; особливості розвитку виробництва в Українських Карпатах (вплив на природне середовище). А до цього ще слід додати інтригуючі статті про Долину нарцисів, історію «Білого слона» – зруйнованої обсерваторії на горі Піп-Іван Чорногірський, необдуману меліорацію Чорного моря на Закарпатті, нафтовидобуток у Карпатах і т.д. Ось таким був старт, який відбувся тридцять років тому...

...Виразно пам'ятаю той сонячний літній день 1993-го, коли на вулиці Красне Плесо в Рахові, під час мого приїзду до батьківської оселі, зустрілися з професором Федором Гамором і він попросив підставити під новостворений журнал професійне плече. Упродовж кількох десятиліть доводилося формувати літопис природоохоронних діянь у Карпатах, відстежувати розвиток заповідної справи в Україні і світі, формувати екологічний світогляд людей. Сьогодні, якщо коротко, визначальними темами всеукраїнсько-

го екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» є ось такі: стратегія міжнародного партнерства – співпраця КБЗ та інших природоохоронних інституцій світу щодо захисту і збереження об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»; поліфонічна природоохоронна діяльність Карпатського біосферного заповідника, усього Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з його природними заповідниками і національними природними парками; узагальнення досвіду провідних екологів; флора і фауна Карпат; рекреація і туризм; моніторинг абіотичного середовища; полонинське господарство, відродження вівчарства; дослідження народних промыслів, звичаїв, традицій, пов'язаних з бережливим ставленням до природи; природничі музеї України і світу; доробки відомих літераторів і художників, у творах яких висвітлюється єднання людини і природи... А ще – опіка Міжнародною літературно-мистецькою, екологічною премією

«Corona Carpatica», яка щорічно присуджується в чотирьох номінаціях за популяризацію природних і культурних цінностей Карпат!..

Звісно, у непростій журналістській праці завше ставали на підмогу наші автори, яким виказуємо з нагоди ювілею щире вдячність. На жаль, окремі з тих, з якими розпочинали спільну діяльність, вже відійшли у засвіти. Це – доктори біологічних наук, професори Михайло Голубець, Степан Стойко, Василь Комендар, Іван Турянин, Іван Волощук (Словаччина), Костянтин Татаринів, доктор історичних наук Леонід Мацкевий, доктор медичних наук Федір Теличко, кандидати біологічних наук Іван Вайнагій, Олексій Луговий. Більшість з них були членами редакційної колегії журналу. Кланяємося світлій пам'яті цих дивовижних людей, наділених високим інтелектом, творчим завзяттям, активною життєвою позицією... Цінуємо над усе наших нинішніх однодумців: докторів наук, професорів Любов Фельбабу-Клушину, Івана Лемка, Ганнеса Кнаппа (Німеччина), Євгена Іванова, Василя Лавно-

У ЕКОЛОГІВ – НОВИЙ ЖУРНАЛ

Вийшов у світ новий всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал (щоквартальник) «Зелені Карпати» (№ 1 – 2, 1994 р.). На такий щедрий і ризикований крок наважився Карпатський біосферний заповідник за підтримки Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Карпатського національного природного парку та національного природного парку «Синевир».

Головний редактор журналу, директор Карпатського біосферного заповідника Ф. Гамор зібрав солідну й дієздатну, судячи з першого випуску журналу, команду. Зокрема, до складу редакції увійшли відомі вітчизняні вчені та професіонали, їхні колеги з Угорщини, Словаччини,

КАЛЕЙДОСКОП ЧАСУ

Польщі. Перший випуск дає підстави пророкувати журналові популярність.

Уже побіжний перегляд сторінок видання справляє приємне враження: різноманітна тематична й жанрова палітра, авторитетні автори, пристойне художнє і поліграфічне оформлення. Зрозуміло, переважає проблематика екології Карпат, стану шляхів, розвитку та перспектив заповідної справи.

Чимало цікавих відомостей одержить читач з екології охоронюваних видів флори і фауни Карпатського регіону, історії і традицій природокористування, етичного аспекту стосунків у системі «людина – суспільство – природа».

Для тих, хто бажає встановити творчі стосунки з журналом, – адреса редакції: 295800, Закарпатська область, м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77.

Прес-центр Мінприроди України
«Голос України», 12 липня 1994 р.

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Незважаючи на складну ситуацію, пов'язану з широкомасштабною збройною агресією росії проти України, співробітники НІБУ роблять все можливе для підтримання фонду книгозбірні з метою максимального задоволення потреб користувачів.

Просимо Вас відгукнутися на наш лист та допомогти бібліотеці в поповненні єдиного в державі унікального фонду, який є невід'ємною частиною національного інформаційного фонду України. Наявність виданих Вами журналів в фонді Бібліотеки надасть можливість ознайомитися широкому загалу наших читачів з фаховим науковим виданням та використовувати його в дослідженнях, навчанні, роботі.

Сподіваємося на подальшу співпрацю з Вами та взаєморозуміння.

З повагою, вдячністю – НІБУ,
м. Київ, січень 2024 р.

го, Миколу Павлуня, Ігоря Смирнова, Володимира Лажніка; кандидатів наук Володимира Гетьмана, Володимира Біланюка, Тараса Микітчака, Маргариту Гайсак, Василя Гуменюка, Віталія Коржика, Любимира Держипільського, Ольгу Марискевич, Ольгу Пилипович, Славу Білак, Івана Сенька, Василя Дяківа, Павла Романіва, Павла Артимишина, Василя Лету, Івана Зеленчука, доктора біології Юрія Нестерука; працівників установ природно-заповідного фонду Юрія Стефурака, Михайла Нечая, Івана Шишканинця, Віталія Земана, Миколу Дербака, Юрія Бабічина, Ярослава Зеленчука; начальника Басейнового управління водних ресурсів річки Тиса Олега Кисіля і його заступника Едуарда Осійського; педагогів Олександра Геревича і Петра Ходанича; письменників Василя Герасим'юка, Василя Шкурмана, Андрія Дурунду, Василя Шкірю; журналістів Галину Ярему, Володимира Криворучка, Василя Нитку, Василя Пилипчинця, Андріану Леле. У числі наших активних дописувачів – фахівці Карпатського біосферного заповідника: в першу чергу – директор, заслужений природоохоронець України Микола Рибак, Богдана Москалюк, Ярослав Довганич, Микола Волощук, Юрій Беркела, Василь Покин'єра, Ірина Йонаш, Петро Папарига, Євген Ляшенко, Вікторія Бундзяк, Зоряна Липчак, Євгенія Мелеш, Алла Козурак, Мар'яна Беднар, Людмила Піпаш, Юрій Попович, Руслан Глеб, Дмитро Сухарюк... І насамкінець, особлива подяка людям, які здійснюють комп'ютерне забезпечення видавничого процесу: провідному інженеру відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Олегу Боріку, герою-добровольцю українсько-російської війни, який після фронтового поранення знову повернувся в рідний колектив; провідному інженеру цього ж відділу Володимиру Довганичу...

...Три десятки літ – багато це чи мало? Вочевидь, у кожного на таке запитання – власна (часто-густо неоднозначна) відповідь. На сторінках журналу «Зелені Карпати» його творці упродовж проминулого часу намагалися, в міру сил і можливостей, «законсервувати» автентичність рідних Карпатських гір, примножити їх славу у світі, вберегти від псевдоцивілізації, байдужості і злочинної філософії: «Після нас – хоч потоп...» Наскільки це вдалося, звісно, судити читачам...

...Три десятки літ – багато це чи мало? Вочевидь, у кожного на таке запитання – власна (часто-густо неоднозначна) відповідь. На сторінках журналу «Зелені Карпати» його творці упродовж проминулого часу намагалися, в міру сил і можливостей, «законсервувати» автентичність рідних Карпатських гір, примножити їх славу у світі, вберегти від псевдоцивілізації, байдужості і злочинної філософії: «Після нас – хоч потоп...» Наскільки це вдалося, звісно, судити читачам...

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ» – ІНСТИТУЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ: З НАГОДИ 30-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ

*Микола СТЕЦЕНКО,
заслужений
природоохоронець України,
відмінник заповідної
справи України,
президент ВГО
«Асоціація природоохоронних
територій України»,
м. Київ*

Заснування першого всеукраїнського екологічного, науково-популярного журналу «Зелені Карпати» стало можливим завдяки історичним подіям в житті України. Це були роки відновлення та розбудови нашої незалежної держави і державної системи охорони природи.

Як свідок і безпосередній учасник цих подій хотів би згадати особливості того періоду.

На початку 90-х років минулого століття, за опитуванням населення, у свідомості українців охорона природи, якість довкілля, безконтрольна експлуатація невідновлюваних природних ресурсів перебувала на другому місці після бажання, мрії багатьох поколінь – підтвердження своєї незалежності.

Проблема охорони природи стала одним із головних елементів, що об'єднав політичну опозицію, національно-політичні партії, рухи, громадські об'єднання тощо у боротьбі проти влади Москви, проти екоцидної політики радянської бюрократичної влади на території України.

Це був, певною мірою, маніфест об'єднаних сил в боротьбі за незалежність.

Після відновлення незалежності у владу прийшли професори, дисиденти, керівники і лідери націонал-демократичних партій, професіонали, представники громадських організацій, які мріяли про власну державу, і почали ре-

ально її будувати. Розбудова державної системи охорони природи стала одним із пріоритетних напрямків нової політичної еліти.

Вперше в історії України в цей 15-річний державотворчий період розпочався і бурхливий процес відродження заповідної справи. В історію він увійде як «ренесанс» заповідної справи.

Серед перших очільників Мінприроди, справжніх державних діячів, державників був Юрій Іванович Костенко, який в основному формував пріоритети державної екологічної політики і реалізовував її на практиці.

Дякуючи його впливу і авторитету в політичних колах і органах влади, високій освіченості і особливій харизмі, стрімкими темпами розпочався період формування і створення всіх основних інституційних елементів заповідної справи як однієї з найефективніших природоохоронних галузей. Він це глибоко розумів, сприяв, підтримував. Як істинний політик, громадський діяч бачив перспективу, відчував проблеми і вимоги часу, давав змогу себе проявити підлеглим, підтримував їх у реалізації всіх новацій та ініціатив.

Ось саме в цей період, будучи начальником Управління заповідників і рекреаційних територій Мінприроди, отримав я письмову резолюцію від Ю. Костенка до листа директора Карпатського державного заповідника Ф. Гамора. Резолюція була короткою і однозначною: «Розглянути і вирішити». Це означало, що Міністр вважає: зазначене питання заслуговує на особливу увагу і має загальнодержавне значення.

Мова в листі-зверненні йшла про бажання директора заповідника започаткувати екологічний журнал «Зелені Карпати».

Наголошував директор, що у місцевих органах влади і свого керівництва підтримки не знайшов, і тому просить допомоги йому вирішити важливу справу.

Звичайно, до чіткої письмової резолюції про вирішення питання був і усний коментар: допоможемо, але коштів з державного бюджету не дамо, бо їх просто немає. Проблеми видавництва – це проблеми Ф. Гамора, шукайте можливості...

Проблема ускладнювалася тим, що заповідник перебував у віданні Міндеревпрому. В Карпатському регіоні це міністерство, його органи на місцях мали надзвичайно великий вплив на всі місцеві органи влади (головне бюджетотворююче відомство, але водночас і головний винуватець лісового «розбою» в Карпатах...)

Далі директор відомчого заповідника, щойно захистивши докторську дисертацію з біологічних наук, вже встиг ініціювати лист-звернення аж у Київ, до самого Держплану, міністерства про перегляд непосильних планів заготівель лісокомбінату «Закарпатліс». Заповідник попереджав, що в іншому випадку запаси стиглості деревини будуть вичерпані за 5 років... Та ще й виступив з ініціативою взяти на себе роль організатора комплексного еколого-економічного плану розвитку Рахівщини на принципах сталого розвитку!

Сміливий крок, але прагнення тодішньої місцевої еліти, частини населення регіону, які десятиліттями виховувалися на ідеях завоювання природи, її ресурсів, у багатьох позиціях, м'яко кажучи, не співпадали не лише з поглядами директора, але й загальнодержавними пріоритетами нової екологічної політики.

Неоціненну роль посередника в діалозі між різними соціально-політичними силами в регіоні, місцевою елітою,

представниками наукових установ, екологами мав зіграти науково-популярний журнал «Зелені Карпати». Важливість цього органу добре розумів директор заповідника, саме тому, не боячись конфлікту в регіоні, розпочав організацію його з центру.

Перший номер «Зелених Карпат» вийшов з друку надзвичайно скоро. Як це могло бути в ті часи, знає лише його незмінний головний редактор – Ф. Гамор.

З перших номерів журналу було зрозуміло і помітно політику редакції.

Журнал поєднав виконання величезної кількості функцій в абсолютно різних сферах життя: еколого-економічну, регулятивну, духовно-ідеологічну, інформаційно-комунікативну...

З кожним новим номером в журналі все помітніше вирисовується (через екологічні проблеми) формування національної свідомості, яка і є основою державотворчих процесів, що актуальні вже Порядку Денному ХХІ століття, сформованому в Ріо-92.

Тема повернення суспільства до базових цінностей, звичаїв, традицій, менталітету, багатовікового культурно-історичного досвіду стає все потужнішою з кожним номером, його тематика і значимість публікацій виходять вже далеко не лише за межі Закарпаття, але й Карпатського регіону.

З часу свого заснування «Зелені Карпати» згуртували на своїх сторінках величезну кількість науковців-екологів, спеціалістів заповідної справи і не тільки, фотомайстрів, художників, письменників, журналістів, людей, які люблять природу, турбуються про її майбутнє... Журнал став майданчиком для обговорення і реалізації перших проєктів створення міждержавних, транскордонних біосферних резерватів. Політики вели безплідні дискусії про вектори нашого політичного курсу. На сторінках журналу вже тоді можна було зрозуміти – наш курс через транскордонні екологічні коридори: Карпатський, Поліський, Ростоцький... в європейське співтовариство.

Деякі скептики (в хорошому розумінні цього слова) говорили, що журнал з кожним номером намагатиметься охопити не притаманні заповідній справі і функціям біосферного заповідника проблеми. Але саме за таким журналом 30 років тому прийшов Ф.Д. Гамор до Міністра. Як головний редактор, директор заповідника вже тоді розумів: все,

що буде надруковано в журналі, стане елементами нового біосферного і ноосферного мислення, без цього, як говорив видатний український науковець і філософ, засновник вчення про біосферу В.І. Вернадський, шлях у людства один: до самознищення.

Так поступово журнал «Зелені Карпати» сприяв реалізації амбітних планів молодого тоді д.б.н., директора державного Карпатського заповідника і, незалежно від його думки, став інституційною пам'яттю заповідної справи в Україні. На жаль, багато представників тодішньої самозваної «екологічної еліти» цього феномену не оцінили. Це не їх вина, це їх біда... Через безталанні, неосмислені реорганізації системи управління охороною природи практично зліквідовано майже завершену систему державного управління заповідною справою.

Інституційна пам'ять, яка створювалася ці 30 років і зберігається сьогодні в усіх видах і носіях інформації, є безцінним даром, джерелом вивчення і аналізу в експертному середовищі. Журнал за цей час став часописом розвитку заповідної справи в її основних складових частинах.

З точки розвитку наукового базису заповідної справи, накопичений великий масив теоретично-методологічних матеріалів багатьох наук природничого та гуманітарного циклів. У них можна знайти багато практичних рішень і рекомендацій з основних принципів формування і оцінок заповідних територій різних категорій, удосконалення структури їх охорони і управління тощо.

Безумовно, що науковий базис заповідної справи збагатився за рахунок публікацій вчених-екологів зі Словаччини, Польщі, Франції, Румунії, Німеччини...

Друга невід'ємна складова заповідної справи – практична діяльність по збереженню і відновленню екосистем, біорізноманіття на територіях ПЗФ, це нагромаджений масив інформації про нормативно-правові акти, методичні рекомендації, матеріали дискусій, обмінну досвіду тощо.

Насамкінець, журнал «Зелені Карпати» став складовою частиною самостійної навчальної дисципліни в Україні «Заповідна справа». Його номери можна знайти в бібліотеках і читальних залах основних вузів країни. Теоретичні і практичні матеріали цього часопису є хорошою допомогою студентам і викладачам поринути в складний світ за-

повідної справи, зрозуміти її красу і користь, науковість, багатофункціональність і складність управління...

Є ще одна цінність заповідної справи, про яку детально і різнобарвно можна ознайомитись лише на сторінках «Зелених Карпат». Це накопичений великий масив матеріалів про ідеальні об'єкти заповідної справи, стосується він багатьох морально-етичних і ціннісних аспектів людської діяльності.

Морально-етичні норми людського ставлення до живої і неживої природи, її сакральна, духовна та інші нематеріальні цінності природи розглядаються в кожному номері журналу як невід'ємна частина заповідної справи. Нагадуючи читачеві: якщо ми корінням і кроною тримаємося рідної землі і високого рідного неба, ми живемо, ми дужі, нас не перемогти... Сьогодні Україні, нам усім потрібна Перемога, мир, діючі витоки духовності, природні, незамулені джерела. В журналі яскраво, оптимістично знаходимо впевненість, що у вікових глибинах таємничого Карпатського краю ці природні витоки духовності ще збереглися – і не лише в легендах, міфах, переказах, спогадах на сторінках журналу.

Насправді, дякуючи людям, які зберегли вірність Природі-Матінці, любові до рідної землі, які в тривозі за її майбутнє.

Серед них, безумовно, колектив редакції «Зелених Карпат» на чолі з його незмінним редактором.

Дякуючи його амбіціям, наполегливості і послідовності у започаткуванні журналу, отримали ми основу інституційної пам'яті заповідної справи України.

ДОВІДКА. Микола Пилипович Стеценко понад тридцять років очолював спеціально уповноважені органи державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду України (Держінспекцію по заповідниках Держкомітету УРСР з охорони природи; Управління державних заповідників та інших територій, що особливо охороняються; Головне управління національних природних парків і заповідної справи; Державну службу заповідної справи Мінприроди України). У 2000-2001 рр. – заступник Міністра екології та природних ресурсів України – головний державний інспектор України з охорони навколишнього природного середовища.

«ЗАРАДИ ЖИТТЯ, ЗАРАДИ ПЕРЕМОГИ...»

**Любов ФЕЛЬБАБА-
КЛУШИНА,**
доктор біологічних наук,
професор,
завідувачка кафедри
ботаніки
Ужгородського
національного
університету,
м. Ужгород

Розділяю реакцію читачів, які шире захоплюються журналом «Зелені Карпати». І теж хочу подякувати головному редактору, невтомному захиснику природи професору Федору Дмитровичу Гамору та його заступнику, письменнику, справжньому патріоту рідного краю Василю Васильовичу Кухті за те, що незважаючи на непростий час, продовжують видання журналу і створюють аудиторію для багатьох науковців, які можуть донести свої думки до читачів.

Моя попередня стаття (випуск 2020 року) була присвячена питанню необхідності збереження Боржавського масиву і недопущення

будівництва вітропарку. У випуску журналу за 2023 рік я розповідаю про науково-популярний фільм, створений за моїм сценарієм, присвячений проблемам збереження високогір'я та водних ресурсів Українських Карпат.

Посилання на лінк: <https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/ZelKarp2023.pdf>

Юрій НЕСТЕРУК,
доктор біології,
м. Львів

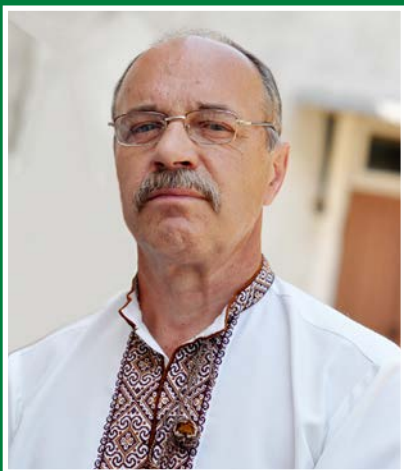

У черговому випуску «Зелених Карпат» (76-79) згадуємо Юрія Голобіна – одного з найвідоміших людей України останніх трьох десятиліть, довголітнього газду найвище розташованої господарки в наших Карпатах.

Моя вдячність і шана головному редакторові «Зелених Карпат» професору Ф.Д. Гамору, заступникові головного редактора письменнику В.В. Кухті і всім, хто творить такі чудові видання в наш нелегкий час.

Лінк для скачування часопису «Зелені Карпати» за 2023 рік: <https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/ZelKarp2023.pdf>

*Василь ШКУРГАН,
голова Косівського
регіонального осередку
Національної спілки
письменників України,
Івано-Франківська область*

Дуже добре пам'ятаю перший випуск (№ 1-2, 1994 р.) журналу «Зелені Карпати», маю його у власній книгозбірні. З того тридцятилітнього часу, як гуцул плюс біолог плюс літератор, горджуся цим актуальним виданням, ревню перечитую кожний номер. Вкрай переживаю долю занедбаній природи України та її усієї планети, екологічні проблеми яких давно вже стали понад людські меркантильні інтереси, понад народні міжусобиці. Не перестаю дивуватися психології споживацтва, котра пеленою зашторює очі людині перед природним викликом, радше гвалтом, про виживання, в тому числі і її. Бо саме так – «знищення природи рівнозначне нищенню людства». В той же час дитинно радію дієвим природоохоронним потугам, розквіту оаз.

Активна життєдіяльність часопису «Зелені Карпати» – врівноважує душу. Відрадно, що сторінки журналу широко заглядають у ментальні зашепетини горян, мудро виносять їх на пролюдні цвиньки. Крім суто науково-практичних клопотів щодо розвою природи Карпат, журнал достойно переймається й збереженням гуцульського діалекту, традицій, мистецтва – яко культурної основи

їх волелюбних мешканців. Сердечно вітаю редакційну колегію журналу з ювілеєм, також вкладаю пригорщу вітально-подячної енергії усім трударям Карпатського біосферного заповідника! Природа своєю суттю диктує мирне й взаємне співіснування. То ж перемоги нам усім над гидким ворогом та подальшого згуртування задля охорони і збереження милих Карпат!

*Василь ВОВЧОК,
заслужений художник
України,
член конкурсної комісії
з присудження
Міжнародної премії
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород*

Протягом багатьох років із захопленням спостерігаю за самовідданою роботою редакційного колективу журналу «Зелені Карпати». Скрупульозно, з глибоким знанням справи систематизується, аналізується наукова, пізнавальна інформація про Карпатський регіон. Серед широкого спектру природоохоронних тем знайшлося місце і для творчості мистців, яка тісно пов'язана з унікальною красою навколишнього середовища. Екологія людської душі, сакральні таємниці божественних ландшафтів – у центрі повсякчасних медитацій майстрів пензля Карпат. Журнал став фіксатором пошуків багатьох художників: у кожному випуску публікуються розвідки про їх доробок, повнокольорові репродукції робіт. Не

багато з періодичних видань можуть запропонувати нашому брату таку розкіш!

Окрема тема – щорічна Міжнародна премія «Corona Carpatica», яка присуджується за популяризацію природних і культурних цінностей Карпат. Серед її лауреатів у номінації «Образотворче мистецтво» – художники надзвичайно високої планки: Юрій Герц, Тарас Данилич, Михайло Демцю... Отже, є в кого вчитися, на кого рівнятися молодим мистцям!

Щиро вітаю редакційний колектив журналу з ювілеєм, тішуся з того, що маю можливість бути долученим до його акцій.

*Андрій ДУРУНДА,
член Національної спілки
письменників України,
почесний професор
Міжнародної академії
літератури і журналістики,
м. Ужгород*

Прийшов до людей черговий, 72-75 випуск ошатного, солідного, барвистого журналу «Зелені Карпати» – засновниками якого є Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Народилося видання рівно тридцять років тому і весь цей час ним опікується поважна редколегія на чолі з головним редактором, доктором біологічних наук Федором Гамором. Про цю людину – патріота Сріб-

ної Землі можна і треба б розповідати окремо і багато, але зараз про його дітище.

Всі ці три десятки літ творчу потугу йому задає мій давньо-прадавний друг, поет і публіцист Василь Кухта – уродженець славетного гуцульського Рахова.

Про журнал теж можна розповідати багато і красно, бо він цього заслужив. Та я зараз про останній номер. Бо там надруковано розповідь про мої рідні піднебесні Рєкїті «У підмар'ї село лежить...» (стор.198-205). Зізнаюся чисту правду: більшого й об'ємнішого матеріалу про своє маленьке сільце-прісілок! – я не читав. Тому хотів би щиро подякувати редколегії, що моїй малій батьківщині вділила таку увагу, повагу і честь.

Кажуть, що кожне сільце має своє лице. Рєкїті теж його мають. А яке саме – треба читати нарис.

А в передень різдвяно-новорічних празників хотів би щиро привітати творчий колектив журналу і особисто Федора Гамора та мого цїмбору Василя Кухту з прийдешніми святами і повіншувати їм творчої енергії та наснаги у такій поважній і потрібній роботі, здоров'я та успіхів у благословенних трудах на благо нашої неньки України. І все це – під мирним небом. Бо журнал теж вносить свою часточку в таку жадану велику ПЕРЕМОГУ.

*Іван СЕНЬКО,
краєзнавець,
літературознавець,
кандидат філологічних
наук, доцент,
м. Ужгород*

Потуючись до написання цього короткого спогаду, я видобув з власної книгозбірні часописи з моїми давніми і сучасними публікаціями. Й одразу зринула думка: феноменально! Це ж треба: до видання кількох журналів (історико-краєзнавчі «Карпатський край» і «Карпатський світ», літературно-мистецький «Тиса», екологічний «Зелені Карпати») причетна одна й та ж людина: журналіст, поет і публіцист, член національ-

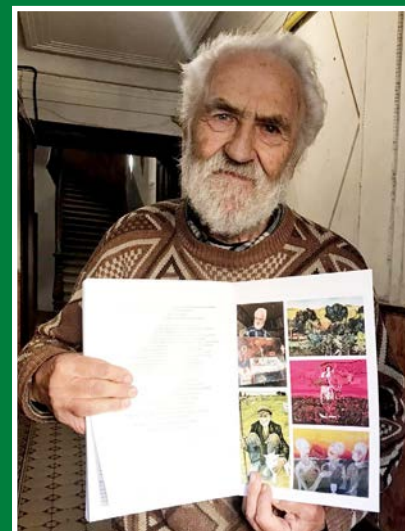
них письменницьких спілок Василя Кухта. Зізнаюся, з таким творчим завзяттям, широким діапазоном зацікавлень, відданістю покликанню я зустрічав не так вже й багато людей!

...Гортаю сторінки першого випуску новоствореного журналу «Зелені Карпати» (№1-2 за 1994 рік). У ньому вміщено мій есей «Щоб зрозуміти мову звірів». Не могу не втриматися, щоб не процитувати бодай кілька речень з редакційної врізки до нього: «У Людині легко виділити дві складові частини: біологічне і суспільне. Біологічно – вона частка Природи. Суспільно кожен із нас – неповторне Я Всеземного Людства. Якщо перерізати будь-яку із оцих двох ниточок, які зв'язують Людину із Природою і Людством, то вона перестане бути Людиною...» Життєстверджуюча філософія, найвища духовна цінність, закована в цих рядках, і надалі слугували дороговказом у моїй подальшій співпраці з екологічним часописом. Упродовж тридцяти років на сторінках «Зелених Карпат» опубліковано чимало моїх краєзнавчих розвідок і фольклорних записів. Найчастіше – за ініціативи і сприяння Василя Кухти. Назву хоча б ті, які спливають в пам'яті першими: «Перевертні» (теж 1994), «Горнянські притчі» (1995), «Старший над гадюками» (1996), «Шляхи, вози, коні...» (2000), «Келечинські оповіді» (2002), «З глибин первовіку: топонімічні перекази» (2004), «Ой Бєскиде зелененький...» (2006), «Витоки рідного краю» (2019), «Народний календар» (2020)... Про-

відна тема (у найрізноманітніших ракурсах) – одна й теж: єднання Людини і Природи!

Протягом тридцяти років я був не тільки автором, але й уважним читачем журналу. З глибоким зацікавленням знайомився з публікаціями Івана Турянина, Степана Стойка, Василя Комендаря, Володимира Гетьмана, Василя Гуменюка, Федора Гамора, Василя Кухти, інших вчених-екологів, фахівців заповідної, природоохоронної справи України, письменників і журналістів, представників мистецького цеху, для яких Карпати, як зауважує у своїх есеях згадуваний Василь Кухта, – ареал не тільки спільного проживання, але водночас і виживання. Схиляю і нині голову перед геніальним задумом редакції: знайомити читачів (рубрика «Знакові імена») з творчістю літераторів, людей непростой долі, в книгах яких постають справжні, автентичні Карпати: Петра Шекерика-Дониківа, Станіслава Вінченза, Онуфрія Манчука, Василя Костинюка...

Щиро вітаю колег-однодумців з тридцятилітнім журналу! Нехай Вам легко пишеться і дихається на повні груди в наших благословенних Карпатах!

*Член Національної
спілки художників України,
заслужений діяч мистецтв
України Михайло БЕЗПАЛЬКІВ
(м. Львів) з випуском журналу
«Зелені Карпати», в якому
обнародована його творчість.
Жовтень 2024 р.*

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ З ПРОГРАМИ ЮНЕСКО «ЛЮДИНА І БІОСФЕРА»

В Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), діяльність якої спрямована для сприяння співпраці між націями через освіту, науку та культуру, розроблено та впроваджується ряд довгострокових міждержавних програм.

Для зміцнення співпраці в рамках природничих та соціальних наук, забезпечення раціонального і сталого використання та збереження ресурсів біосфери Генеральна конференція ЮНЕСКО у листопаді 1971 року затвердила Міжнародну програму «Людина і біосфера» (МАВ).

Програма підтримує розвиток наукових досліджень, покликаних вдосконалити управління природними ресурсами та взаємодію людини з її природним оточенням, зокрема – зменшення загроз для біологічного та ландшафтного різноманіття, розробки наукових основ збереження, відтворення, функціонування та раціонального використання екосистем на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях і формування на цій основі екологічної складової забезпечення сталого розвитку.

В Україні для реалізації цієї мети уже понад 50 років успішно працює Національний комітет України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (<https://files.nas.gov.ua/.../QuestionsProtectionN.../МАВ.pdf>)

*Павло ЧЕРІНЬКО,
заступник голови
Національного комітету України
з Програми ЮНЕСКО
«Людина і біосфера»,
м. Київ*

Згідно з рекомендацією Міжнародної координаційної ради з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО, а також враховуючи прохання Комісії Української РСР у справах ЮНЕСКО, Президія Академії наук УРСР 24 грудня 1973 року відповідною постановою № 477 створила при Академії наук УРСР Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (далі – НК ЮНЕСКО-МАБ України).

Національний комітет України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» з перших кроків своєї діяльності об'єднав зусилля провідних науковців та спеціалістів України з метою здійснення наукових досліджень в контексті зазначеної програми. В роботі комітету значна увага приділялася пропагуванню ідей і принципів Програми ЮНЕСКО-МАБ серед широкого загалу наукової громадськості, здійсненню координації досліджень з іншими національними комітетами Програми ЮНЕСКО-МАБ як колишнього СРСР, так і країн Європи.

НК ЮНЕСКО-МАБ України протягом десятиліть здійснював науково-методичне керівництво і координацію науковими дослідженнями в Україні відповідно до напрямів роботи Міжнародної координаційної ради з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та своєї міждисциплінарної національної програми. Його робота також координувалася із діяльністю

Національної комісії України у справах ЮНЕСКО та Постійного представництва України при ЮНЕСКО.

Значна увага приділялася розбудові досліджень, спрямованих на розвиток наукових основ раціонального використання та збереження природно-ресурсного потенціалу навколишнього середовища та поліпшення його якості. За результатами проведених досліджень фахівці НК ЮНЕСКО-МАБ України підготували понад 70 наукових рекомендацій, які були передані на розгляд владним структурам, міністерствам та відомствам України. Серед них, зокрема, слід відзначити програму науково-дослідних робіт з проблем біосфери, комплексну цільову програму з питань охорони вод басейну Дніпра, комплексне екологічне обґрунтування проекту будівництва каналу «Дунай-Дніпро», проведення великомасштабних осушувальних та зрошувальних меліорацій на території України.

Серед важливих напрямів діяльності комітету слід відзначити науково-дослідні роботи з питань збереження лісових ресурсів, водно-болотних угідь, флори та фауни.

Пріоритетними напрямками роботи комітету є питання щодо наукового обґрунтування перспективного заповідання території України з метою охорони, раціонального використання і відновлення функцій природних основ життя, здоров'я людини та збереження біорізноманіття. Найбільш вагомим здобутком діяльності комітету є створення національної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО на території України. Сьогодні вона складається з чотирьох національних та чотирьох транскордонних міжнародних резерватів: «Асканія-Нова», Деснянського, Карпатського, Чорноморського, румунсько-українського «Дельта Дунаю», польсько-словацько-українського «Східні Карпати», поль-

сько-українського «Розточчя», польсько-українсько-білоруського «Західне Полісся». Продовжується робота щодо створення румунсько-українського транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО «Мармарош».

Згідно зі Стратегією програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» на 2015-2025 рр., у найближчі роки зусилля фахівців НК МАБ будуть спрямовані на виконання основних положень відповідного Плану дій та Лімської декларації, прийнятих на IV Всесвітньому конгресі з біосферних резерватів (м. Ліма, Республіка Перу) та містять керівні принципи у сфері управління і функціонування біосферних резерватів ЮНЕСКО на період 2016-2025 рр.

У цьому контексті важливим завданням є розробка соціально-економічних, правових та технологічних аспектів проблеми охорони та збереження навколишнього середовища і сталого розвитку України, наукових основ Національної стратегії її переходу на принципи сталого соціально-економічного розвитку.

Протягом 50 років діяльності НК ЮНЕСКО-МАБ України його роботу очолювали академік НАН України К.М.Ситник, академік НАН України В.П.Кухар, академік НАН України П.Г.Костюк та діючий голова – академік НАН України А.Г. Загородній.

Таблиця

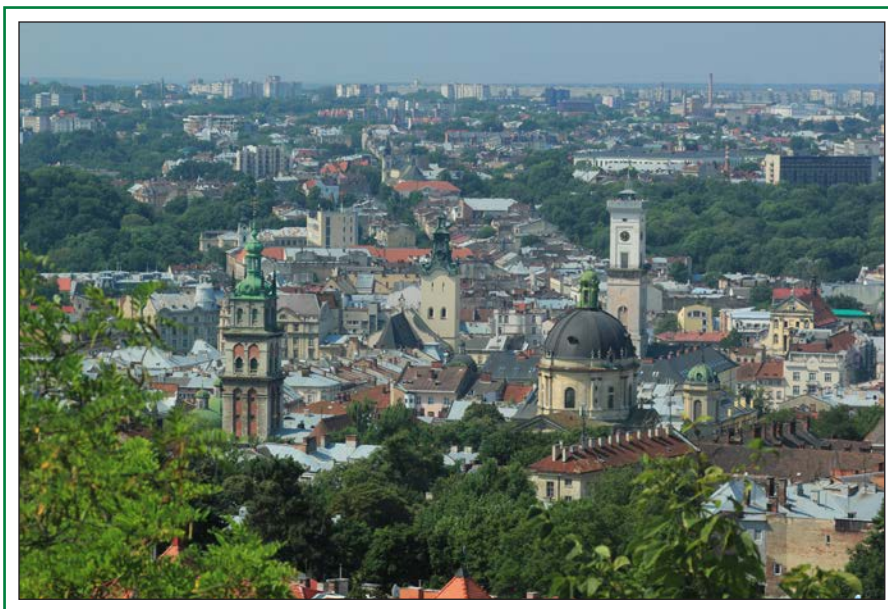
СКЛАД НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ З ПРОГРАМИ ЮНЕСКО «ЛЮДИНА І БІОСФЕРА»
Затверджений постановою Президії НАН України від 13 грудня 2023 р., № 436

1.	Загородній Анатолій Глібович	Президент НАН України, академік НАН України – голова
2.	Радченко Володимир Григорович	Академік-секретар Відділення загальної біології НАН України, академік НАН України – заступник голови
3.	Черинько Павло Миколайович	Заступник начальника Науково-організаційного відділу Президії НАН України, керівник Сектору проблем навколишнього середовища НОВ Президії НАН України, віцепрезидент Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО МАБ, кандидат фізико-математичних наук – заступник голови
4.	Ремінний Віктор Юрійович	Провідний науковий співробітник Сектору проблем навколишнього середовища Науково-організаційного відділу Президії НАН України, кандидат біологічних наук – виконавчий секретар
5.	Арустамян Едуард Максимович	Директор Департаменту природно-заповідного фонду Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України
6.	Афанасьєв Сергій Олександрович	Директор Інституту гідробіології НАН України, член-кореспондент НАН України
7.	Балюк Святослав Антонович	В.о. директора Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства і агрохімії ім. О.М. Соколовського» НААН України, академік НААН України
8.	Волошкевич Олександр Миколайович	Директор Дунайського біосферного заповідника НАН України (українська складова транскордонного біосферного резервату «Дельта Дунаю»), кандидат біологічних наук
9.	Гамор Федір Дмитрович	Заступник директора з наукової роботи Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук
10.	Дідух Яків Петрович	Завідувач відділу Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, академік НАН України
11.	Ємельянов Ігор Георгійович	Заступник академіка-секретаря Відділення загальної біології НАН України, директор Національного науково-природничого музею НАН України, академік НАН України
12.	Оганов Артур Тамазівич	Начальник відділу (Секретаріату) Національної комісії України у справах ЮНЕСКО Міністерства закордонних справ України
13.	Олешенко В'ячеслав Іванович	Директор Науково-дослідного центру енергетичного, ядерного та природно-ресурсного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, віцепрезидент Українського географічного товариства, кандидат географічних наук
14.	Осадчий Володимир Іванович	Директор Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України, член-кореспондент НАН України
15.	Ткач Віктор Петрович	Директор Українського ордена «Знак Пошани» науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького Держлісагентства та НАН України, член-кореспондент НААН України та НАН України
16.	Харченко Віталій Олександрович	Директор Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, заступник голови Національної комісії з питань Червоної книги України, доктор біологічних наук

ПРИРОДНО-ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ЗНЕСІННЯ»

ПРО ЩО МОВЧАТЬ ПОЛИШЕНІ КАР'ЄРИ У СЕРЕДМІСТІ ЛЬВОВА

Анна ГІРНА,
старший науковий співробітник
Інституту екології Карпат
НАН України,
спеціаліст РЛП «Знесіння»,
кандидат біологічних наук;
Тарас МИКИТЧАК,
директор РЛП «Знесіння»,
старший науковий співробітник
Інституту екології Карпат
НАН України,
кандидат біологічних наук,
м. Львів

Львів – одне з упізнаваних міст Європи, де кожна вуличка має свою історію, кожен будинок – власну легенду, де можна піднятися на високі пагорби та милуватися незабутніми краєвидами, довго блукати залісеними схилами, вузькими долинами з потоками та ставками, слухати спів пташок чи насолоджуватися шумом листя дерев. І одразу спадає на думку: як виник і зберігся осередок дикої природи у центральній частині сучасного мегаполіса? А все завдяки тому, що тут у буремні перші роки незалежності України на місці закритих кар'єрів створено регіональний ландшафтний парк «Знесіння».

Щоб зрозуміти доцільність існування природоохоронного об'єкта на глибоко трансформованій території, де не змінений людською діяльністю ландшафт становить менше 15%, потрібно поглянути на місцезнаходження парку, а також проаналізувати історію заселен-

ня та використання земель у минулому. Адже регіональний ландшафтний парк створений з метою збереження і відновлення унікальних природно-історичних комплексів Знесінської гряди та прилеглих територій древніх поселень Знесіння і Кривчиць.

Парк розташований на збігу двох геоморфологічних областей: Малополянської пластово-аккумулятивної рівнини та Подільської структурно-денудаційної височини (Палієнко та ін., 2004). Відтак, з пагорбів розчленованої крутосхилої Знесінської гряди, що уступом піднімаються над рівниною, відкривається незабутня панорама міста. Перепад висот між найвищою точкою парку (горою Лева; 389 м н.р.м) та найнижчою (ур. Березовий Гай; 250 м) становить близько 140 м. Таке значне вертикальне розчленування рельєфу на північно-західному Поділлі можна побачити лише поблизу його найвищої вершини –

Камули (471 м). На території Знесіння збереглися унікальні геоморфологічні об'єкти – останцеві горби: гора Лева, гора Стефана, гора Род, кожен з яких, окрім природоохоронного значення, має неповторну історію, що сягає своїм корінням у дохристиянські часи.

Уздовж північного схилу Знесінської гряди б'ють джерела. Вони дають початок потокам, які впадають у Полтву (до Західного Бугу, басейн Балтійського моря). У місцях просочування підземних вод подекуди формуються травертинові відклади, на яких зростають специфічні амфібійні мохові угруповання (Кагало та ін., 2020). Долини найбільших потоків (Хомець і Глибокий) уключені у заповідну зону. Окрім того, що вони є цінними геоморфологічними об'єктами, тут спостерігається більше, порівняно з іншими залісеними територіями, біорізноманіття. Місцями на схилах стрімких ярів збереглися за-

ЗАПОВІДНА СПРАВА

лишки природних деревостанів. У низинній частині обох водотоків облаштовані штучні ставки, що є улюбленими місцями відпочинку львів'ян. Зокрема, привертає увагу каскад рукотворних водойм Хомця під назвою Митрополичі Стави, створених братами Шептицькими для вирощування форелі на землях, викуплених ними під монастир.

Ми не знаємо, чи територія Знесінської гряди в давні часи була вкрита суцільними лісовими масивами, проте можемо припустити, що тут зростали букові, грабово-букові, місцями дубово-букові деревостани з домішкою фруктових порід, зокрема черешні та груші. У понижених і заболочених місцинах ймовірно формувалися вільхові ліси.

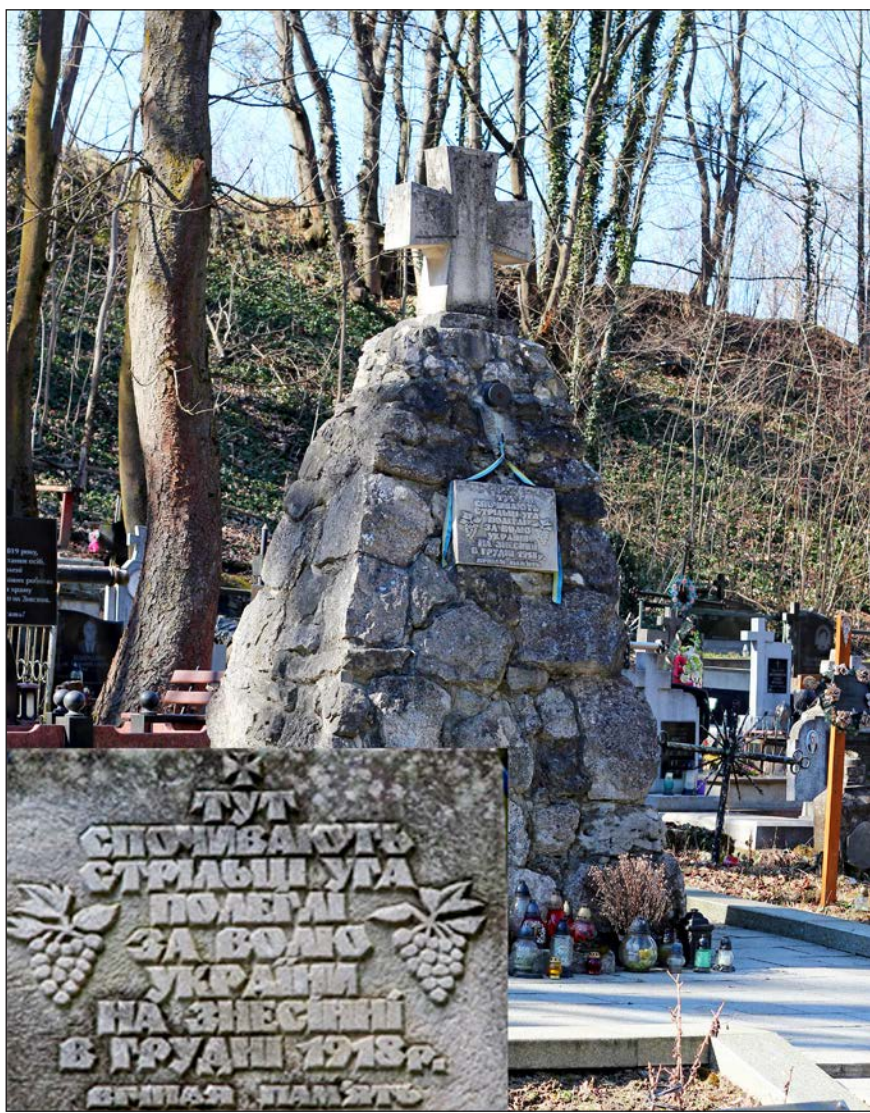
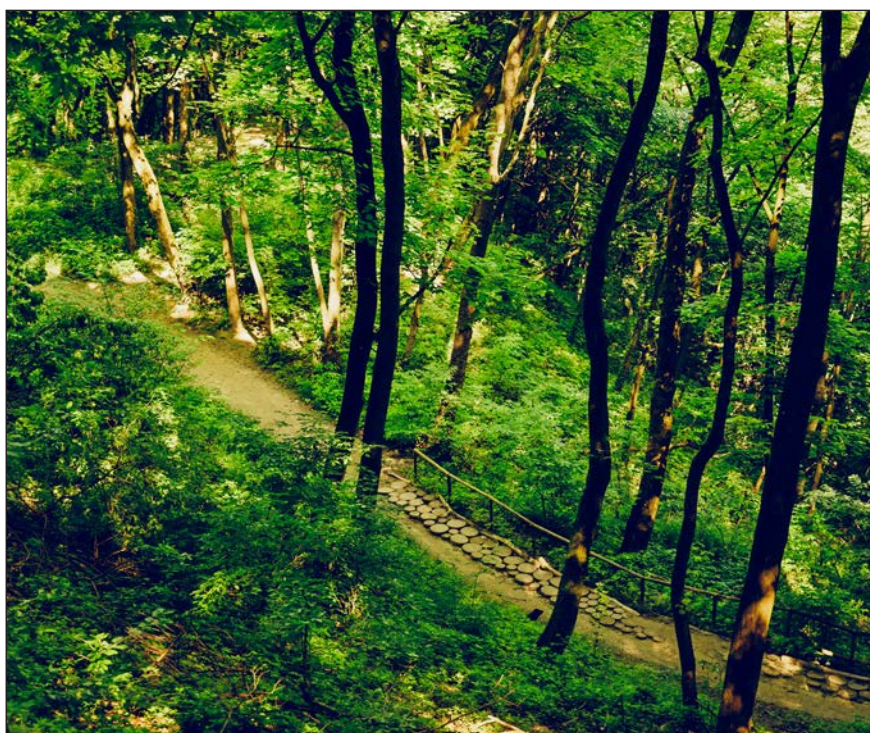
Тисячі років експлуатації земель, розташованих поблизу людських поселень, передбачають, насамперед, їх використання під потреби сільського господарства. Так, у 1536 році видано перший дозвіл на вирубку під город (між Знесінням і Кривчицями), тоді як до того часу в основному відомо про сіножаті. Загалом у лісі було дозволено вирубувати дерева, але заборонено його пустошити. Знаємо достеменно, що на схилах вирощували сади та виноградники, а також тут були численні пасіки, за які відбувалися постійні суперечки. Навіть назва села Знесіння вперше письмово трапляється в актах, датованих 1469 роком, з приводу обвинувачення місцевого селянина у крадіжці бджіл (Андрусяк, 1932).

Зі старих фото видно, що у 1870-1890 роках, незважаючи на штучне заліснення, яке мало місце на початку століття, у нижній частині північних схилів переважали сільськогосподарські угіддя, у той час як на привершинних площах та на південних схилах вже функ-

Панорама Львова з гори Лева;
церква Вознесіння
Господнього (1901 р.);
осінь на Митрополичих Ставах

**Цісарська стежка у парку на Чернечій Горі;
могила вояків
Української Галицької Армії
на цвинтарі Старого Знесіння**

ціювали численні кар'єри з видобутку піску та каменя. Інтенсивно вирубували вцілілі лісові масиви на дрова упродовж Першої та Другої світових воєн. Зі слів місцевих жителів, щоб зігрітися в холодні зими, палили навіть залізничні шпали і дерев'яні намогильні хрести.

Через знищення лісів і розробку кар'єрів на схилах гряди все частіше спостерігалися ерозійні процеси, зокрема осуви. Щоб запобігти цьому, у 1954 році розпочалося масштабне висаджування дерев і створення лісопарку (на той час територія була передана Винниківському лісництву). У 1978 році додатково проведено озеленення території у межах тодішнього Шевченківського Гаю (зараз Музей народної архітектури та побуту імені К. Шептицького). Саме так на значних площах Знесінської гряди почали формуватися сучасні невпорядковані та неприродні для регіону ліси з домінуванням клена гостролистого, граба, подекуди сосни, модрини, а також інвазійного дуба червоного чи, властивих для Карпат, а не Поділля, смереки й ялиці. Спонтанно за участю псевдоакації білої та берези й досі заростають схили кар'єрів, що функціонували у радянський період аж до початку 80-90-х років ХХ століття.

Залісненими були і давні кар'єри вапняку на горі Лева, які розробляли ще під час будівництва кам'яниць міста, починаючи від XVII і закінчуючи кінцем XIX століття. На початку ХХ століття, після багатьох невдалих спроб озеленення, тут висадили сосну звичайну та чорну, що через насіннєве розмноження і швидке захоплення території нині створює на схилах пагорба загрозу існуванню видів ксеротермної флори та фауни.

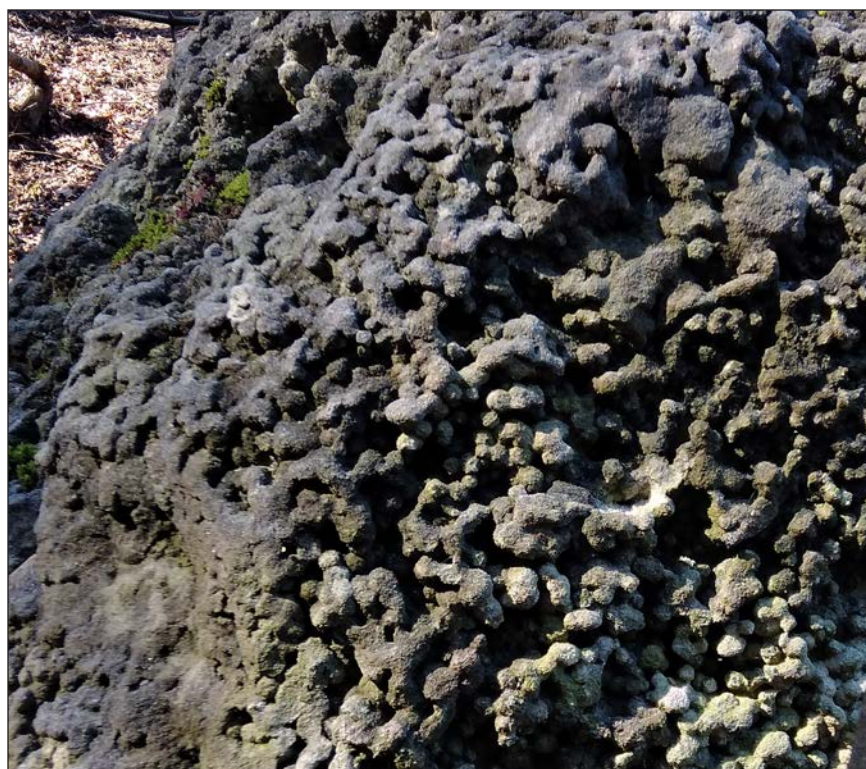
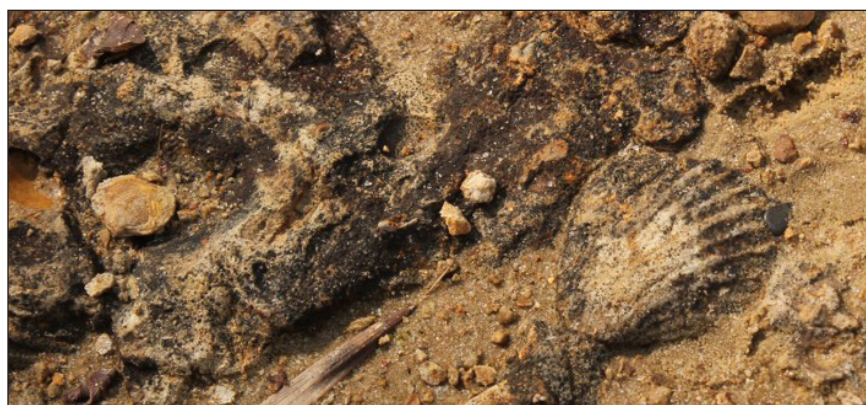
Стосовно заліснення вартує згадати і про давню лінію оборони Львова на південному схилі гори Стефана, де був так званий Чечевичівський город. Цю територію придбало у 1773 році «Куркове братство» для стрілецьких вправ. Від початку ХІХ століття створена садиба поступово перетворюється на парк, зокрема у 1823 році професор Ернст Вітман заклав тут один з перших ботанічних садів Львова. У 1890 році насадження розширили та впорядкували.

Вже після закриття стрілецького товариства, у радянський період, тут створили платний міський парк культури і відпочинку, який функціонував до 1951 року (дати відкриття теперішнього парку на вул. Д. Вітовського). Зараз від нього залишилися поодинокі старі дерева.

Масштабний експеримент з рекультивації порушених земель, що триває більше століття, є здебільшого неконтрольованим людиною і має неоціненне значення для вивчення наслідків створення штучних лісових деревостанів, спонтанного заліснення, поширення трав'яної рослинності на формування біотичного та оселищного різноманіття в умовах антропогенного ландшафту. Незважаючи на те, що насадження парку не відповідають корінним типам лісу, під наметом старих дерев, на вторинних луках, ксеротермних лучних степах і узліссях, на заболочених ділянках долини Полтви сформувалися умови для існування багатьох видів біоти.

Так, у флорі парку виявлено 727 видів судинних рослин (Кузярін та ін., 2020), тут трапляється 61 раритетний вид. Зокрема, 16 видів уключено до Червоної книги України (2009), з них десять – це представники родини орхідних (Orchidaceae). Тринадцять видів належать до регіональних списків рослин, що потребують охорони. Фауна хребетних тварин РЛП «Знесіння» налічує 31 вид ссавців, 103 види птахів, 5 видів плазунів, 10 видів земноводних. Тут можна побачити червонокнижних горностаю, голуба-синяка, сову довгохвосту, сову болотяну, жовну зелену, сорокопуда сірого та тритона гребенястого, а також дев'ять видів кажанів. Найчисельнішими з них є лилик пізній (*Eptesicus serotinus* (Schreber)), вечірниця дозріра (*Nyctalus noctula* (Schreber)), нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii* (Keyserling & Blasius)); Башта, 2023).

Особливої уваги заслуговує екосистема ставка у Малому кар'єрі – найбільш «високогірної» водойми Львова. Тут виявлено 15 видів риб, круглий рік присутні водоплавні птахи. Крім десяти-дванадцяти пар крижня звичайного (*Anas platyrhynchos* Linnaeus), двох

Локації геологічного маршруту – геологічні пам'ятки «Дно міоценового моря» (фосилії двостулкових молюсків і брахіопод) і «Мандрівні брили» (брили-пісковики з чудернацькими формами звітрювання на поверхні)

пар курочки водяної (*Gallinula chloropus* (Linnaeus), упродовж багатьох років гніздує пара доволі рідкісної для Львівщини пірникози малої (*Tachybaptus ruficollis* (Pallas)). На схилах навколо ставка можна побачити гнізда рибалочки блакитного (*Alcedo atthis* (Linnaeus)) – маленької пташки-смарагда парку.

Для РЛП «Знесіння» надзвичайно повно описана аранео- та ентомофауна. Таксономічний перелік налічує 160 видів павуків із 29 родин і 1177 видів комах зі 150 родин (13 рядів), адже масштабні дослідження безхребетних Львова розпочалися ще у кінці XIX століття працями М. Новицького, І. Верхратського Т. Гарбовського, М. Ломницького; й інтенсивно продовжувалися на початку XX ст. роботами М. Носкевича, Я. Ломницького, Р. Кунце та ін. (Геряк, Царик, 2023; Лопатка, Гірна, 2023). Це відкриває можливості проведення ретроспективного аналізу фауни території за окремими таксономічними групами.

Перлиною заповідної зони парку є гора Хоμεць. До її південних схилів приурочені ксеротермні лучно-степові угруповання, а на північних – збереглися фрагменти буково-грабового лісу природного походження і поодинокі локалітети клокички перистої. Пагорб привертає увагу природознавців уже понад два століття, відколи вперше згаданий у праці В. Бессера «*Primitiae Florae Galiciae*», а згодом і багатьох інших дослідників флори та фауни Львова, які наголошували, що ця територія потребує особливої охорони (Krzemieniewski, 1926; Szafer, 1932). У міжвоєнний час занепокоєння науковців викликало те, що на схилах, де в оточенні садів і городів збереглися залишки умовно первинної рослинності, окрім вирубування дерев та прорідження чагарників, почали випасати худобу. У березні 1926 року Львівський Комітет охорони природи постановляє вилучити Хоμεць із землекористування та у подальшому викупити його територію (від С. Бачевського) у власність міста як важливий об'єкт заповідання. У 1928 році тут створено степовий резерват «Хоμεць», площею 25 601 га для охорони флори та фауни (Wiedrak, 1935; Яворські, 2004). Проте існувала заповідна територія недовго. У радянські часи землі пагорба були роздані під дачні ділянки. Ксеротермні угруповання збереглися на невеликій площі стрімкого, непридатного для господарювання, схилу. З раритетних видів тут назавжди зникли зозулинні черевички справжні (*Cypripedium*

calceolus L.), сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.), а також цикада гірська (*Cicadetta montana* (Scopoli)).

РЛП «Знесіння» вирізняється з поміж інших об'єктів природно-заповідного фонду незначними розмірами (312 га), а його частка у загальній площі паркових зон Львова становить лише близько семи відсотків. Проте, окрім рекреаційного значення, парк також відіграє важливу роль у збереженні біорізноманіття.

Болотисті береги річки Полтви і стрімкі схили Знесінської гряди можна розглядати як елементи природної фортифікації, що, очевидно, відіграли ключову роль під час виникнення перших поселень Львова. Знані історики, зокрема К. Відман, К.В. Расп, І. Вагилевич, І. Шараневич, у кінці XIX століття схилилися до думки, що давній Львів був заснований саме на Знесінні, де й до наших днів збереглися єдині з тих часів шанці-укріплення на Чернечій Горі (Світovidове Поле). Поселення були розгромлені за наказом Бурундая (правителя золотоординських територій) у 1261 році і лиш опісля розпочалося інтенсивне будівництво нового Львова у теперішній центральній частині міста.

Невідомо, чи було так насправді, та на початку 1980-х років під час археологічних розкопок на Знесінні виявлено рештки укріплень давньоруського городища і поселень (X-XIII століття) на горі Род, а згодом і на прилеглих до неї територіях. Відомий галицький краєзнавець Антоні Шнайдер писав, що до XVII століття – часів татарських нападів, на одному з пагорбів стояла кам'яна фігура (бовван) Діда – бога Рода, а на сусідньому, де зараз височіє церква Вознесіння Господнього, – Баби, або богині Рожаниці. Місцеве населення шанувало тих богів; й досі на Знесінні існує повір'я, що сильна буря починається, як на пагорбах Дід з Бабою сваряться, а як Баба плакати починає від тих сварок, то Львів заливає дощем.

У кінці XIX століття археологічними розкопками було досліджено городище культового й оборонного характеру – Світovidове поле (топонім введений у XIX ст. Ізидором Шараневичем), а також виявлено давньоруську кам'яну оборонну вежу шестикутної форми у Кривчицях. Це дало підстави вважати, що північно-східні околиці Львова відігравали важливу роль у обороні Високого Замку. Припускають, що поселення, захищені системою укріплень,

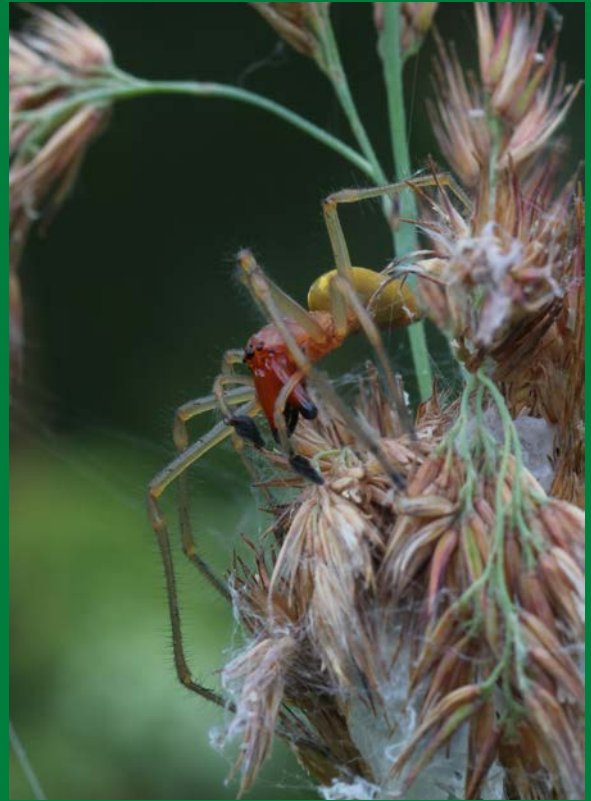
зокрема городищ, веж, сторожових постів, проіснували до XIII століття та почали занепадати під тиском численних ординських навал (Бандрівський, 1992).

Від XIV століття Знесіння та Кривчиці перетворилися на звичайні приміські села. На той час тут існувала так звана королівщина – джерело прибутків королів, які надавали маєтності шляхті (орендарям, або посесорам), що добре служила державі. Д-р Микола Андрусак у своїй книзі «3 минулого Знесіння» пише, що селяни, які обслуговували замок, відробляли тут набагато менше панщини та служили у так званому лановому війську, тому діставали певну «полегшу» на роботі та при сплачуванні податків (Андрусак, 1932). З початками Австрійської імперії села Знесіння та Кривчиці були під владою польських магнатів. Зокрема, у 1770 року Вінцентій Потоцький отримав у спадок Кривчиці, які до того були віном дружини коронного гетьмана Юзефа Потоцького Людвіки з Мнішеків, а у 1775 році – купив село Знесіння. Відтоді його селяни стали панськими підданими.

Від середини XIX століття, коли відміна панщини змінило торговельні та соціально-побутові відносини у суспільстві, села, особливо Знесіння, починають розвиватися як промислові райони. І не в останню чергу цьому сприяє також побудова у 1867 році першої залізничної колії (зараз північна межа парку). На Знесінні виникають фармацевтична фабрика («Лякоон»), лікєро-горілчаний завод, склозавод («Гута Скла») та інші. Разом із цим тут будуються приміські житлові вілли, що робить місцевість унікальною в архітектурному плані. У 1930 році Знесіння та Кривчиці включають до території Львова. На приєднаних до міста теренах Кривчиць засновано два мікрорайони: «Робітничу Колонію Кривчиці», а також «Професорську колонію», де у будинках, що вирізнялися заокругленими кутами та великими вікнами, поселяли насамперед професорів Львівського університету.

Традиційна малоповерхова забудова навколо регіонального ландшафтного парку гармонійно поєднується з ансамблем церков і монастирів, на тлі яких на північних схилах виділяється церква Вознесіння Господнього (побудована у 1901 році за проектом Владислава Галицького). На заході гряди втаємничено ховається поміж дерев костел Святого Войцеха (зараз храм священномученика Йосафата і всіх українських

ЕКЗОТИ РЛП «ЗНЕСІННЯ»

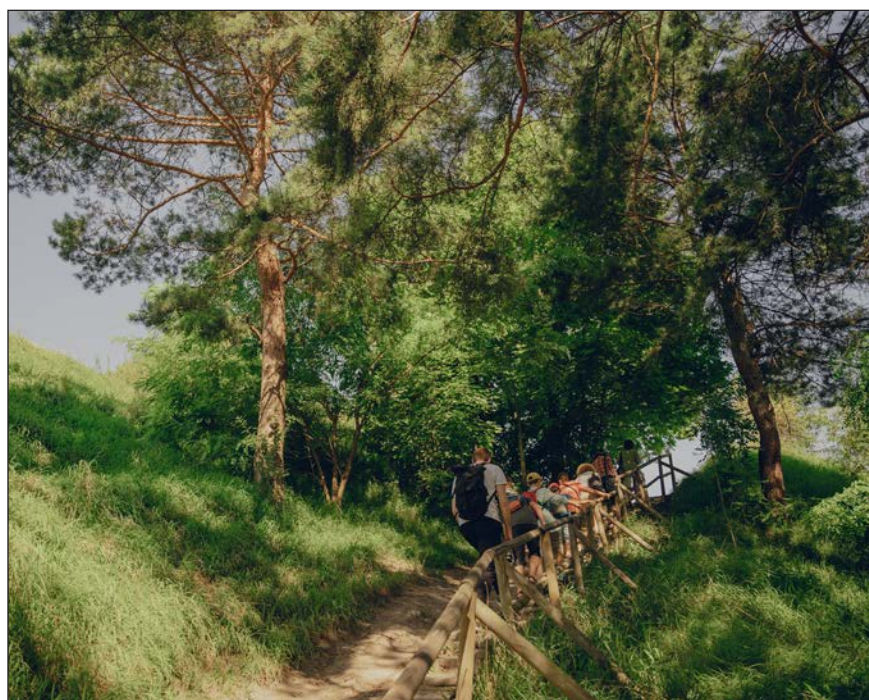

Білочка – наймиліший представник фауни парку;
іксодовий кліщ;
павук жовтий (*Cheiracanthium punctorium* (Villers));
вовчок – *Orobanche* sp.;
журавець кривавий – *Geranium sanguineum* L.

мучеників Греко-католицької церкви) – первісно дерев'яна каплиця, що по-стала при дитячому цвинтарі, який виник внаслідок епідемії чуми кінця XVI століття. На сході, у Кривчицях, високе церква Іллі, яка споруджена на залишках оборонної давньоруської вежі періоду XIII–XIV століть. За переказами, вона стоїть на капищі войовничого володаря грому і блискавок – Перуна. Можливо, тому носить назву пророка, який згідно зі Старим Заповітом, був піднятий на небо на «вогненній колісниці, запряженій четвіркою крилатих коней» і у повір'ях насилає літні «гробині ночі» з грозами та блискавицями.

Від кінця XIX століття, незважаючи на розробку кар'єрів, територія Знесінської гряди все більше виконує рекреаційно-оздоровчу функцію. У 1884 році тут відкривається і майже тридцять років поспіль працює елітний водолікувальний фізіотерапевтичний заклад «Кісельки». На початку XX століття під горою Лева виникає справжній лунапарк з американськими гірками, який, щоправда, не пережив Першої світової війни. Вирівняні вершини гряди (Верхне Корсо) стають місцем кінних прогулянок заможних львів'ян. Облаштовуються спортивні майданчики. Розвивається лещетарство. Перший малий трамплін у парку Знесіння з'явився у 1910-х роках, а вже у 1926, та повторно у 1927 рр. для проведення чемпіонату зі стрибків на лижах збудований новий і більший, чи не найвищий у тодішній Польщі. Однак, через труднощі з доглядом, у 1930 споруду довелося розібрати (Фантастичні звірі..., 2024). Відбудований невдовзі менший трамплін для тренувань початківців знищили на початку Другої світової війни, найімовірніше, розібравши його на дрова. Спортивно-оздоровча база існувала на північних схилах і за радянських часів. Окрім двох побудованих трамплінів у 1970-х роках, тут облаштований гірськолижний спуск з витягами (єдине, що вціліло до наших днів). На момент створення РЛП недобудованою так і залишилася бобслейна траса.

Неординарною є історія львівського Куркового братства (пізніше – Стрілецького товариства), заснованого ще у XV ст. У воєнний час його члени залучалися до оборони міста, а у мирний – займалися вишколом міщан у стрільбі. Вправи мали і змагальний характер, раз

Схил гори Лева;
насадження у парку на Чернечій Горі

Засніжені схили Знесінської гряди; гора Хоμεць – один з найцінніших об'єктів парку, де під охороною перебувають ксеротермні лучно-степові угруповання; мальовниче озеро у Малому кар'єрі, сформоване внаслідок видобутку піску

на рік стрільці цілили у фігурку півня, прив'язаного до жердини, і найвлучнішого обирали «курковим королем». Спершу стріляли з лука, пізніше – з вогнепальної зброї. Проіснувало товариство до 1939 року. У приміщенні Стрільниці проводили установчі збори «Просвіти» (1868), перший у Львові Шевченківський концерт (1869) та інші заходи. У повоєнний час, коли будівля міської Стрільниці разом із територією були передані Прикарпатському військовому округу, тут тренувалися учасники та переможці численних змагань зі стрільби, чемпіонатів світу й Олімпійських ігор.

У 1905 році через Знесінську грядку почали будувати гілку залізничного маршруту Львів – Бережани – Підгайці. Через серпантини, що оминали підйоми та спуски між станціями Підзамче та Личаків, її прозвали «Морський змій». Після Другої світової війни внаслідок пошкоджень залишився лише проїзд до Винниківського озера, куди у 1968 р. запустили маршрут вихідного дня, а у 1976 р. гілку закрили через збитковість. Наразі в планах парку є відновлення туристичних дрезин та залізничного трамвая для потреб населення.

У 1927 році, як вже було згадано, брати Шептицькі викупили землю на Чернечій (Зміїній) горі і заснували тут монастир Лаври Святого Йоана Хрестителя Студійського Уставу УГКЦ. За їхнього сприяння сюди перевезено будівлю храму з села Кривки і переосвячено її як церкву Святої Софії. Саме навколо неї постав етнографічний Музей архітектури та побуту просто неба – один з найстаріших скансенів у Європі.

Невід'ємною частиною життя приміських сіл був розвиток освіти і культури. Тут на початках функціонували церковні братства, читальня «Просвіти» і, на жаль, Товариство ім. Качковського, пізніше з'явилися «Народна організація», «Луг», «Союз українок» та гурток «Рідної школи» з захоронкою (дитячим дошкільним закладом; Андрусак, 1932). Єврейська громада мала свої общини та сина-

гоги. З початком Першої світової війни жителі сіл стали до лав Українських Січових Стрільців, а у 1918 – пішли в Українську Галицьку Армію. На схилах Знесінської гряди відбувався вишкіл майбутніх бійців за волю України. Тридцять вояків загинули на території Знесіння в бою з поляками у грудні 1918 року і знайшли свій вічний спокій на Старознесенському цвинтарі, у безіменній братській могилі, що дивом вціліла і збереглася у первісному вигляді під час польської та радянської окупації міста.

Про Знесіння та Кривчиці як давні поселення Львова, що зараз є частиною території РЛП «Знесіння», можна написати не одну книгу, адже кожна будівля, кожне місце тут мають свою історію. З різних часів збереглася низка назв, що характеризують ту чи іншу частину Знесінської гряди. Наприклад, околиці маєтку родини Льоншанів, куди приїздив у 1780 році Йосиф II (1741–1790) – король Галичини та Володимирії, носить назву Цісарський ліс, або Кайзервальд, а дорога, якою ходив вже Франц Йосиф I (1830–1916) – Цісарська стежка. Чи то з часів ординських нападів, чи то походу військ Богдана Хмельницького з татарами, коли село Знесіння було вщент спалене, для західної частини парку закріпився топонім Татарські Поля, а для пагорбів над залізницею – Старий та Новий Окопи. Можна почути тут назви і з переказів дохристиянських часів, зокрема гора Род, Зміїна гора, Бабин Ріг, Хомець та ін.

Унікальний ландшафт парку є привабливим для досліджень сучасних науковців: географів, біологів, екологів тощо. Поселення Знесіння та Кривчиць – це невичерпне джерело пізнання для істориків, етнографів і усіх, хто любить відкривати для себе нове і незвідане.

Кар'єри, що не функціонують, мають особливе значення для геологів, оскільки, з одного боку, вони є своєрідними полігонами для вивчення геологічних процесів, з іншого – це природні експозиції нашарувань відкладів крейдової та неогенової систем. Історія розвитку Львова тут повсюдно експонується у відслоненнях порід і скам'янілій флорі та фауні (Іваніна та ін., 2023).

Цього року створено геологічний маршрут парком, де наразі представлено шість локацій з інформаційними стендами: гірничо-промислового пам'ятка «Великий пісковий кар'єр», геологічна пам'ятка «Гора Лева», геологічна пам'ятка «Гора Стефана», геологічна

пам'ятка «Мандрівні брили». Ці туристичні об'єкти чудово демонструють геологічну будову території міста. Усі бажачі можуть наочно подивитися «на чому стоїть Львів» і зрозуміти, чому у Львові немає метро. Ще однією локацією є оглядовий майданчик «Тектонічний розлом». Тут можна побачити стик між Східноєвропейською і Західноєвропейською тектонічними платформами.

Однією з найцінніших геологічних пам'яток парку, Львова та Європи є «Дно міоценового моря», віком 14–16 млн років. Це своєрідна «кам'яна» світлина життя, яке вирувало у мілководному субтропічному морі у неогеновий період.

На ділянці площею понад 1 000 м² на покрівлі верств неогену є численні фосилії тваринного і рослинного походження. Вражає їхня щільність (до 238 екземплярів на 1 м²) і видове різноманіття! Серед скам'янілостей міоценової біоти визначені сім видів форамініфер, 17 видів двостулкових і один вид червононогих молосків, один вид брахіопод, голки морських їжаків, скам'янілі колонії літотамнієвих водоростей. З поміж іншого виявлені рештки і пилок вищих наземних рослин. Більшість викопної фауни – автохтонна та зберегла прижиттєве положення.

Сьогодні парк «Знесіння» є місцем проведення багатьох змагань з гірського бігу, бігу з перешкодами, лещатарства. Тут під відкритим небом відбуваються літературні читання, книжкові толоки, виступи бардів, благодійні ярмарки та концерти.

Також на території парку розташовано притулок спільно з БО БФ «Домівка врятованих тварин». Сьогодні тут перебуває одночасно 700–800 хребетних тварин, багатьох з яких вивезли із зони бойових дій. Лише за час українсько-російської війни у Домівці знайшли тимчасовий чи постійний притулок вісім тисяч собак, а, крім цього, ще тисячі котів, пернатих і рептилій.

Регіональний ландшафтний парк «Знесіння» уже понад 30 років оберігає пагорби, силует яких можна побачити ще на грав'юрах Львова XVII століття, та з якими невід'ємно пов'язана історія та легенди двох величних районів міста – Знесіння і Кривчиці. Щоб відчувати атмосферу цієї самобутньої місцевості, поринути у спогади про минуле та зрозуміти перспективи майбутнього, потрібно неодмінно тут побувати та пройти стежками. де над сучасним мегаполісом й досі витає дух волхвів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак М. З минулого Знесіння. – Львів: Старе Знесіння: Просвіта, 1992. – 23 с.
2. Бандрівський М. Сварожі лики. Археологічно-релігійознавічкі нариси з історії Західної України. – Львів: Логос, 2002. – 102 с.
3. Башта А.-Т. Фауна ссавців і птахів РЛП «Знесіння» і питання її збереження // Збереження та охорона унікальних природно-історичних комплексів регіонального ландшафтного парку «Знесіння»: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю створення парку (Львів, 2 грудня 2023 року). – Львів: Растр-7, 2023 – С. 17–24.
4. Геряк Ю., Царик І. Стан вивчення ентомофауни (Arthropoda, Insecta) РЛП «Знесіння» // Там же. – С. 43–50.
5. Загальне геоморфологічне районування території України / В.П. Палієнко, М.С. Барщевський, С.Ю. Бортник, Е.Т. Палієнко, Б.О. Вахрушев, Я.С. Кравчук, Р.М. Гнатюк, Ю.М. Зінко // Укр. геогр. журн. – 2004. – № 1. – С. 3–11.
6. Кагало О.О., Омельчук О.С., Орлов О.Л., Рагуліна М.Є., Сичак Н.М. Оселище різноманіття та його соціологічна оцінка території Львівського Музею народної архітектури як приклад попереднього аналізу деградації антропогенного ландшафту // Наукові записки Державного природознавчого музею. – 2020. – Вип. 36. – С. 107–114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzdpn_2020_36_14
7. Кузярін О., Сичак Н., Кагало О. Фітосоціологічна цінність території регіонального ландшафтного парку «Знесіння» // Збереження та охорона унікальних природно-історичних комплексів регіонального ландшафтного парку «Знесіння»: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю створення парку (Львів, 2 грудня 2023 року). – Львів: Растр-7, 2023 – С. 113–120.
8. Іваніна А., Ціхонь Т., Сметанюк Т. Палеонтологія регіонального ландшафтного парку «Знесіння» // Там же. – С. 130–137.
9. Лопатка О., Гірна А. Різноманіття павуків гори Хомець (Регіональний ландшафтний парк «Знесіння») // Там же. – С. 64–69.
10. Фантастичні звірі та давні оповідки зі Знесіння. – Zaxid.net, 6 липня 2024 року. – https://zaxid.net/statti_tag50974/
11. Яворські А. Охорона лісових асоціацій східної Галичини // Науковий вісник УкрДЛТУ: Заповідна справа в Галичині, на Поділлі та Волині. – 2004. – 14.8. – С. 18–26
12. Krzemieniewski S. Chomicz w Krzywczycach pod Lwowem (Na podstawie referatów Prof. Dra J. Łomnickiego i Dra T. Wilczyńskiego) // Ochrona przyrody, 1926. – Zeszyt 6. – S. 72–75.
13. Szafer W. Rezerwaty w Polsce. Skarby przyrody i ich ochrona. – Warszawa: Drukarnia Kasy im. Mianowskiego Pałac Staszica, 1932. – S. 1–24.
14. Wiedrak S. Ochrona przyrody na terenie osrodka lwowskiego // Dziennik Wilenski. – Wilno, 1935.

15 РОКІВ ДІЯЛЬНОСТІ НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ДОСЯГНЕННЯ

*Іван ШИШКАНИНЕЦЬ,
кандидат
сільськогосподарських наук,
заступник директора
з наукової роботи;
Борис ДАНИЛЕНКО,
т.в.о. директора,
НПП «Зачарований край»,
с. Ільниця
Закарпатської області*

Національний природний парк «Зачарований край» (далі НПП) створений згідно з Указом Президента України № 343/2009 від 21.05.2009 р. на площі 6101 га (5649 га земель у постійному користуванні та 452 га – без вилучення). Парк віднесено до сфери управління Держлісагентства України.

Територія НПП розташована в центральній частині Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди, передгір'я Східних Карпат, а саме – у межах хребта Великий Діл (південно-західний макросхил). В адміністративному вимірі НПП розміщений у межах Хустського (Іршавський, до прийняття Постанови ВРУ № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів») району Закарпатської області.

З основними напрямками діяльності та досягненнями установи за 10-річну діяльність можна ознайомитися у публікації в журналі «Зелені Карпати» [1]. У даній роботі автори висвітлюють питання основних напрямків діяльності установи за останні 5 років.

Отож, розпочнемо з того, що останні 5 років – це нелегкий період як для установи, така і для України загалом. Варто відзначити, що пандемія COVID-19 та агресія російської федерації істотно вплинули на діяльність установи. Один з провідних фахівців – в.о. головного лісничого НПП «Зачарований край» Андрій Котубей призначений на військову службу під час мобілізації у 2022 р. Автори цієї публікації та увесь колектив НПП бажують колезі неушкодженим повернутися до виконання посадових обов'язків і продовжити працювати над збереженням цінних природних комплексів та об'єктів, що знаходяться на території НПП.

На жаль, маємо справи, які розпочалися 5 років тому і не закінчені досі. Так, 11 квітня 2019 р. Президент України видав Указ №134/2019 «Про зміну меж території Національного природного парку «Зачарований край». До території НПП погоджено включити 4350,4 га земель, що вилучаються у державного підприємства. Однак станом на 01.01.2024 р. відповідні землі ще не передані НПП в постійне користування: Кабінетом Міністрів України не погоджені зміни цільового призначення земельних ділянок. Детально про стан справ зі зміною меж, розширенням території НПП можна ознайомитися у наступній публікації [2]. Незважаючи на те, що відповідні ділянки фактично ще не ввійшли до складу НПП, науковцями НПП підготовлено наукове обґрунтування щодо подальшого розширення території установи [3]. Важливо зазначити, що згідно з Указом Президента №134/2019, дає про себе знати недосконалість територіальної структури НПП у межах Полонинського хребта: терито-

Планування функціонального зонування для Проекту організації території НПП «Зачарований край» на 2025-2034 рр. Крайній зліва – заступник керівника проекту «Українська Карпатська програма» Франкфуртського зоологічного товариства В. МОЧАН, далі працівники НПП (зліва направо): заступник директора з наукової роботи І. ШИШКАНИНЕЦЬ, перший заступник директора – головний лісничий Є. ПІГА та т.в.о. директора Б. ДАНИЛЕНКО

рія є розділеною та незначною, що суперечить основній вимозі організації території НПП – цілісності природної екосистеми. Саме тому і постало питання підготовки відповідного наукового обґрунтування.

Продовжувалася робота по виконанню плану з реалізації природоохоронних заходів (лісогосподарських), що передбачені Проектом організації території (переважно заходи, які пов'язані з формуванням і оздоровленням лісів [4]). Важливо відзначити, що об'єм реалізованих заходів є незначним, що є наслідком як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Варто також наголосити, що Проект розроблений на період 2014-2023 рр. У 2023 р. Франкфуртське зоологічне товариство у співпраці зі спеціальною адміністрацією парку, представниками його науково-технічної ради та зацікавлених сторін розпочали розробляти новий Проект організації території для НПП. Строк виконання – два роки (2025 р.). Це дасть можливість управляти (здійснювати відповідні природоохоронні заходи) природоохоронною територією протягом наступних 10 років.

Наукова діяльність в установі здійснюється з метою вивчення природних процесів, забезпечення постійного спостереження за їх змінами. Вихо-

дячи з того, що територія НПП на 96,7% складається з лісових земель, переважна більшість досліджень проводиться у лісових формаціях. Так, у похідних ялинових насадженнях, площа яких у НПП становить 380,2 га (дані матеріалів лісовпорядкування за 2011р.), у 2020 р. закладено 9 моніторингових пробних площ. На відповідних ділянках вивчено санітарний стан [5], особливості відновлення деревних видів та трав'яний покрив [6]. Продовжувалися дослідження з апробації рубок переформування у НПП «Зачарований край»: у 2020 р. закладено чергову двосекційну постійну пробну площу (№ 5). Таким чином, моніторинг процесів переформування здійснюється на двох постійних пробних площах (двосекційних), для чого підібрані 70- та 110-річні деревостани [7]. Крім цього, на ППП 2 (секція «Б») вивчено особливості ходу росту стовбурів бука (природного походження) [8].

Важливою складовою досліджень в установі є ті, які стосуються абіотичного середовища: з початку створення НПП науковцями здійснюється аналіз метеорологічних показників за даними метеорологічної станції Хуст. У 2022 р. для установи придбано метеостанцію [9] і розміщено у межах оліготрофного сфагнового болота Чорне багно. Перший аналіз метеопказників виконано у 2023 р. [10]. Крім того, за даними метеостанції Хуст, зробле-

ний аналіз метеопказників з 2010 р. Встановлено тенденції до підвищення температури повітря, зменшення кількості опадів і зниження відносної вологості повітря [11]. Наявність даної інформації дає можливість планувати в майбутньому відповідні природоохоронні заходи.

Крім вищенаведених досліджень, приділяється також увага фенологічним спостереженням [12]. Це дає можливість відслідковувати тенденції, які відбуваються у навколишньому середовищі в межах території природно-заповідного фонду.

У 2021 р. у НПП розпочато використання технології SMART [13]. Відповідний програмно-технологічний комплекс допомагає проводити переважно моніторингові спостереження (здійснювати картування видів). Він дає можливість залучати службу держохорони до процесів моніторингу (виявлення видів) на обходах, які закріплені за відповідними працівниками. Подальший аналіз зібраної інформації допомагає робити висновки щодо наявності тих чи інших видів рослин, тварин та їх кількості. Крім спостереження з використанням відповідної технології, в установі здійснюються зимові та літні моніторинги фауни з використанням фотопасток [14]. Особливо ефективно ця робота проводилася в останні 3 роки. Працівники парку використовують також бетдетектори для моніторингу орнітофауни, рукокрилих.

Результати досліджень на території НПП науковці щорічно висвітлюють у Літописах природи (у 2024 р. вийшов друком черговий, 14 том), на сторінках наукових фахових видань (у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз), беруть участь у конференціях. У 2022 та 2024 рр. опубліковано дві науково-популярні книги: «Червонокнижні судинні рослини Національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження» і «Цінні природні комплекси Національного природного парку «Зачарований край».

Важливою складовою функціонування НПП є також рекреаційна та екологічна і освітньо-виховна діяльність. На території установи облаштовані 8 еколого-пізнавальних маршрутів. Тут постійно поновлюється маркування, облаштовані місця відпочинку. Три маршрути облаштовані інформаційними стендами та вказівними знаками.

Рекреаційний пункт в урочищі «Кам'янка», 2024 р.

Варто відзначити, що у 2023 р. Іршавською територіальною громадою надано субвенцію на облаштування рекреаційного пункту в урочищі «Кам'янка». Відповідна підтримка з бюджету громади свідчить про добру співпрацю між адміністраціями НПП і територіальної громади.

Еколого-освітня робота здійснюється з метою впливу на світогляд, поведінку і діяльність місцевого населення та відвідувачів стосовно збереження природних комплексів парку. Переважно це заходи, спрямовані на формування екологічної свідомості учнівської молоді. Станом на 2024 р. в установі функціонують 4 шкільні лісництва, учні яких долучаються до проведення акцій та заходів на природоохоронну тематику.

Важливою складовою функціонування НПП «Зачарований край» є міжнародна діяльність. Визначальною подією стало включення його пралісів і старовікових букових лісів до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО (2017 р.). Згідно з розпорядженням КМУ (№ 892-р від 21.09.2018 р.), передбачений план заходів щодо збереження української частини об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Варто відзначити, що в НПП здійснюються системні дослідження пралісів на постійних пробних площах. Зокрема у 2023 р. повторно досліджено стан та структуру букового пралісу. Результати опубліковані у збірнику, який індексується у базі Scopus [15].

Оліготрофне сфагнове болото Чорне багно також включено до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення (Рамсарська конвенція, 2019 р.).

Крім міжнародного визнання, реалізовано два міжнародні проекти: «Ліси для суспільства – ліси без бар'єрів» (2015-2017 рр.) та «Відновлення закарпатських торфовищ (Чорне багно, Україна)» (2021-2022 рр.). Це дало можливість набути досвіду транскордонної співпраці у сфері рекреаційної, еколого-освітньої та природоохоронної діяльності.

Отож, можна констатувати, що 15 років для нашої установи – це невеликий проміжок часу, однак певні напрацювання та досягнення вписані в історію. Останні п'ять років виявилися непростими, однак продуктивними за основними напрямками діяльності. Зважаючи на те, що на території

НПП зберігаються природні комплекси, які вважаються надбанням усього людства (праліси і старовікові букові ліси ЮНЕСКО), – це підвищує відповідальність щодо їх охорони та збереження.

Незважаючи на те, що НПП «Зачарований край» – невелика за площею природоохоронна територія, однак частка унікальних об'єктів, зокрема тих, що вважаються надбанням усього людства, становить 22%. У перспективі потенційне розширення території за рахунок цінних природних комплексів, які межують з територією установи, дасть можливість значно збільшити площу НПП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишканинець І. НПП «Зачарований край»: десять років діяльності. Зелені Карпати. 2019. № 1-4. С. 66-70.
2. Шишканинець І. Довготривала «процедура» (Стан справ зі зміною меж (розширенням) НПП «Зачарований край»). Зелені Карпати. 2022. № 1-4. С. 66-67.
3. Шишканинець І.Ф., Фельбаба-Клушина Л.М., Потіш Л.А., Чернявський М.В. Обґрунтування щодо розширення території Національного природного парку «Зачарований край». Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. 2023. № 1 (8). С. 91-106.
4. Шишканинець І. Ф. Реалізація природоохоронних заходів у НПП «Зачарований край». Роль біосферних заповідників

Встановлення інформаційної таблички про об'єкт досліджень – буковий праліс.

На фото: заступник директора НПП «Зачарований край» з наукової роботи Іван ШИШКАНИНЕЦЬ, 2023 р.

(резерватів) та інших природоохоронних територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 21 листопада 2023 року). Рахів, 2023. С. 328-333.

5. Шишканинець І.Ф., Лутак В.В., Феніч В.С. Санітарний стан похідних ялинових насаджень Національного природного парку «Зачарований край». Науковий вісник НЛТУ України. 2021, т. 31, № 4. С. 54-58. <https://doi.org/10.36930/40310408>

6. Шишканинець І.Ф., Лутак В.В., Феніч В.С., Мигаль А.В. Природне поновлення та трав'яний покрив у похідних ялинових деревостанах Національного природного парку «Зачарований край». Матеріали X-ї міжнародної науково-практичної конференції «Нові технології в геодезії, землепорядкуванні та природокористуванні» (випуск II). – Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2021. С. 163-168.

7. Шишканинець І.Ф., Лутак В.В. Експериментальні ділянки з перетворення насаджень в Національному природному парку «Зачарований край». Науковий вісник НЛТУ України. 2022. т. 32, № 4. С. 18-25. DOI: <https://doi.org/10.36930/40320403>

8. Шишканинець І.Ф., Мазепа В.Г. Особливості росту дерев бука на прикладі природного середньовікового деревостану в НПП «Зачарований край». Матеріали 73-ої науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників, докторантів та аспірантів за підсумками наукової діяльності у 2022-2023 роках (Україна, м. Львів, 5 грудня 2023 року). – Львів, 2023. С. 125-128.

9. Цінні природні комплекси Національного природного парку «Зачарований край» / Шишканинець І.Ф., Лутак В.В., Мигаль А.В. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2024. 24с.

10. Літопис природи Національного природного парку «Зачарований край». – Т. XIII. Ільниця, 2023. 238 с.

11. Кічура А.В., Шишканинець І.Ф. Метеорологічні показники території НПП «Зачарований край» як опосередкований засіб для оцінювання перспективи лісових екосистем в контексті змін клімату. Матеріали X-ї міжнародної науково-практичної конференції «Нові технології в геодезії, землевпорядкуванні та природокористуванні» (випуск I). – Ужгород: видавництво УжНУ «Говерла», 2020. С. 101-106.

12. Лутак В.В. Фенологічні спостереження флори в Національному природному парку «Зачарований край». Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень. Матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції (12-13 жовтня 2023 року, смт Путила, Чернівецька область, Україна) / наук. ред. І.І. Чорней, І.В. Скільський, Д.І. Юзик, О.В. Василюк. – Чернівці: Друк Арт, 2023. 46-48 с.

13. Котубей І. Використання технології SMART в НПП «Зачарований край»: перші кроки. Географічні аспекти просторової організації території, суспільства та збалансованого природокористування: матеріали III науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Україна, м. Ужгород, 7-9 грудня 2022 р.) Ужгород: ПП Данило С.І. 2022. 202-207 с.

14. Потіш Л.А., Гіга С.М. Використання фотопастки для фауністичних досліджень: перші результати. Матеріали IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан і перспективи природокористування в сучасних умовах» (23-24 травня 2019 р., м. Ужгород). – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. С. 28-32.

15. Ivan Shyshkanynets et. all. Condition and structure of beech forests in the Zacharovanyi Krai National Nature Park. Ukrainian Journal of Forest and Wood Science, Vol. 15, No. 3, 2024.

РУБКИ ПЕРЕФОРМУВАННЯ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ: ЛІСІВНИЧІ ПІДХОДИ

*Василь ФЕННИЧ,
старший науковий співробітник,
Ігор КОТУБЕЙ,
молодший науковий співробітник,
НПП «Зачарований край»,
с. Ільниця
Закарпатської області*

Вирощування стійких високопродуктивних насаджень в період глобальних змін клімату є важливим завданням для лісівників, працівників природоохоронних установ, екологів тощо.

Так склалося історично, що переважна більшість лісових насаджень у Карпатському регіоні представлені одновіковими, з обмеженим спектром біорізноманіття деревостаном – внаслідок масових суцільних рубок у повоєнний період, які перевищували розміри розрахункової лісосіки в 2-4 рази [2].

Створення ялинових насаджень з економічної точки зору було в свій час економічно вигідним. Проте протягом тридцяти років спостерігається масове

всихання похідних ялиників. Аналогічна ситуація – в Німеччині, яка в повоєнний період змушена була сплачувати контрибуцію деревиною і, як результат, вирубано до 25% букових і дубових деревостанів, а на їх місці висаджувалась ялина.

Поступові рубки в букових лісах, запроваджені в 60-их роках минулого століття в Карпатах, забезпечили надійне природне поновлення, проте на їх місці формувались одновікові насадження, які представлені сьогодні масовими високопродуктивними насадженнями, здебільшого чистими за складом.

З метою запровадження наближеного до природи лісівництва в рамках реалізації швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства в Закарпатті «FORZA» протягом 2005-2007 рр. закладено мережу стаціонарних ділянок з рубок переформування: 126 ділянок – у чотирнадцяти державних лісогосподарських підприємствах області, а також дванадцять – у Карпатському біосферному заповіднику в переважаючих типах лісу [3]. За результатами закла-

Пошкоджені дерева ялини після проведення рубки переформування; чисте оновікове насадження бука після поступових рубок в Льницькому лісництві; оформлення в натурі пробної площі із рубок переформування: НПП «Зачарований край»

дених експериментальних ділянок був підписаний «Меморандум про взаємодію» між Держкомлісгоспом України, Закарпатським ОУЛМГ, УкрНДДігріліс, Карпатською ЛНДС та проектом «FORZA», який передбачав довготривале проведення моніторингу площ із рубок переформування та напрацювання в майбутньому нормативних документів для їх впровадження.

Перехід від вирощування оновікових до формування різновікових насаджень накреслює для виконання поетапне формування різновікових, мішаних насаджень, забезпечення безперервної наявності лісового покриву, проведення поетапних комбінованих рубок окремих дерев і біогруп в межах річного приросту, застосування природозберігаючих технологій.

Заходи з наближеного до природи лісівництва плануються і здійснюються шляхом визначення цільових показників майбутнього деревостану, встановлення прогнозу його розвитку (без втручання та із втручанням) лісівничими заходами. Рубки переформування проводяться, коли необхідно сприяти процесам природного розвитку насаджень в напрямку формування корінних деревостанів.

При прийнятті рішення стосовно переформування деревостанів необхідно для кожного лісового насадження визначати критерій його оптимальності із врахуванням типу лісу, типу деревостану, виходячи з цільового призначення. Планування лісівничих заходів повинно забезпечити прогнозування розвитку сучасного насадження через 5 (10) і 50 років та не допустити можливого виникнення негативних наслідків (буреломів, вітровалів, опіків кори бука тощо).

При закладанні експериментальних пробних площ з рубок переформування в рамках виконання проекту FORZA використовувалася географічна інформаційна система Field-Mar з метою фіксації таксаційних показників та просторового розташування дерев, які залишаються для подальшого росту та підлягають вирубці.

При відборі дерев для рубки повинні залучатися висококваліфіковані працівники, які знають добре біологію розвитку тієї чи іншої породи, мають практичний досвід, а також інженер-технолог, який повинен визначитись в застосуванні природозберігаючих технологій з метою недопущення пошкоджень дерев під час рубки, ерозії ґрунту, збереження природного поновлення. Неправильно технологічно проведені рубки дерев при вибірковій системі господарювання (пошкодження дерев до припинення та припинення росту) може викликати накладання штрафних санкцій, особливо на території ПЗФ з боку екологічної інспекції в розмірах інколи більших, ніж вартість лісопродукції.

Формування корінних за складом деревостанів проводиться комбінованим способом, включаючи вирубку дерев з різними лісовідновними заходами. При незадовільному природному поновленні можна вдатись до підсіву насіння основних лісоутворюючих порід, посадки сіянців та саджанців, догляду за молодим поколінням лісу.

Призначення дерев чи біогруп в рубку необхідно починати з пошуку в насадженні груп надійного підросту в прогалинах намету. Якщо природне поновлення відсутнє, то намічають в рубку дерева або куртини, стіна яких забезпечить поновлення в майбутньому. Обов'язково необхідно залишати дерева, які в складі насадження займають незначну участь, а

збагачують біорізноманіття: ільмові, види ясена, кленів, горобини – залежно від лісорослинних умов певного типу лісу. В Швейцарії залишають дерева для подальшого росту з діаметром менше 13 см.

Рубки переформування, як правило, здійснюються в межах одного виділу, на 1 га утворюють 2-3 прогалини з діаметром приблизно 1-2 висот деревостану. Періодичність та інтенсивність вирубки залежить від структури деревостану, наявності підросту, під'їзних шляхів, технологій заготівлі деревини. В Швейцарії (наприклад) економічно рентабельні рубки з використанням канатних установок за умови трелювання 1 м³ на один погонний метр канатної установки.

При проведенні рубок переформування можуть застосовуватись в поєднанні наземний, напівпідвісний і підвісний спосіб трелювання. Ці заходи мінімізують негативний вплив на лісові екосистеми, забезпечать незначне пошкодження ґрунту, гідрологічного режиму. Створення оптимальної дорожньої мережі в лісовому фонді сприятиме застосуванню природозберігаючих технологій.

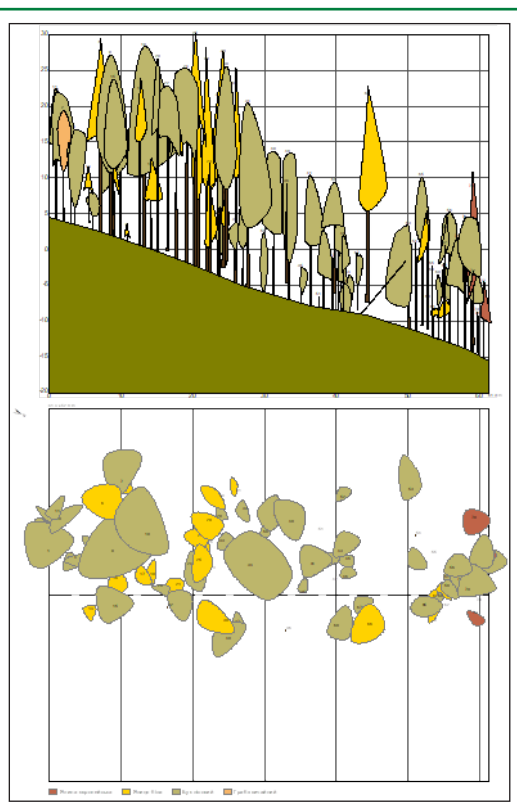
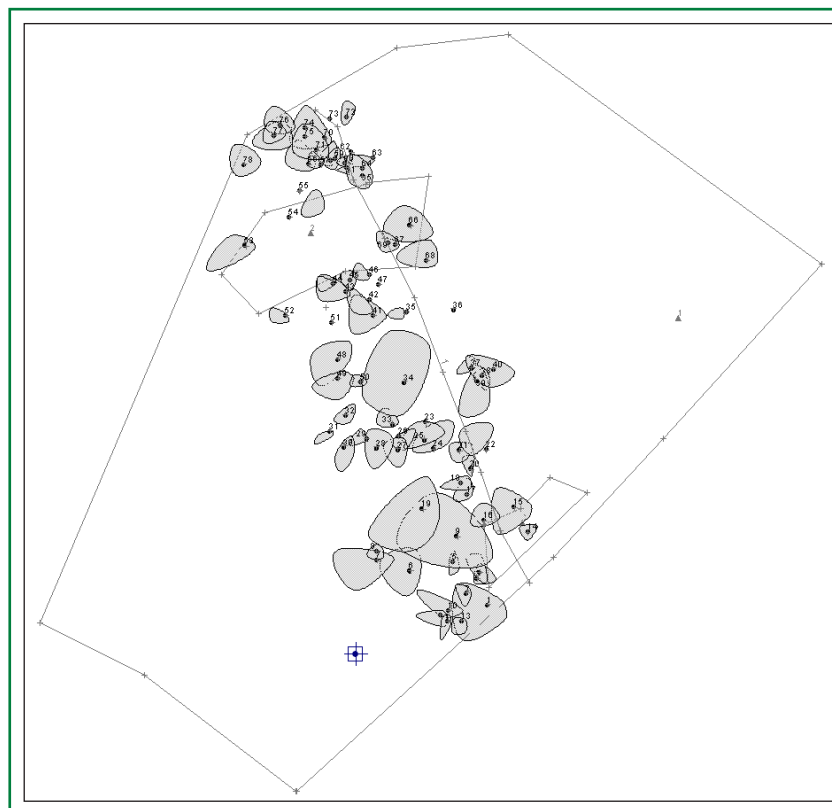
Запровадження наближеного до природи лісівництва в Карпатському регіоні шляхом рубок переформування дасть змогу вирішити соціальні, економічні та екологічні виклики сьогодення. Сторічний досвід застосування вибіркової системи господарювання в Швейцарії є тому підтвердженням. Рубки пере-

формування – це інструмент для невиснажливого природокористування. Для їх застосування необхідні глибокі фахові знання і виробничий досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криницький Г.Т., Чернявський М.В. Наближене до природи багатofункціональне ведення лісового господарства в Карпатському регіоні України та Словаччини. ПП «Коло». – Ужгород, 2014 р. 280с.
2. Мурга В., Кий В., Коцур І., Давидова Ю. Ліси Закарпаття. Нариси з історії та часопис лісівництва. ТОВ «РІК У». – Ужгород, 2019. 369с.
3. Шишканинець І.Ф., Лутак В.В. «Експериментальні ділянки» з переформування насаджень в Національному природному парку «Зачарований край». Науковий вісник НЛТУ. 2022. Т.32 С.18-25

Просвіта крон та розташування дерев на трансекті пробної площі: вертикальна та горизонтальна структура деревостану на пробній площі. Усть-Чорнянське лісництво, кв. 12, вид. 6; оліготрофне сфагнове болото Чорне багно; наукова експедиція; панорамний вид геологічного заказника «Зачарована долина»; Смерковий камінь; оглядовий майданчик у межах Чорного багна; рекреаційний пункт в урочищі Лазарів

НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»: КРАСА, ЯКА НАДИХАЄ

ЕКОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
м. Рахів*

Серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» розташований на територіях 18 європейських країн (Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Іспанія, Німеччина, Північна Македонія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Україна, Франція, Хорватія, Чехія та Швейцарія).

Отже, серед усіх об'єктів Всесвітньої спадщини має у своєму складі найбільшу кількість країн-учасниць. Загальна його площа складає 98125,15 га. Україна в його складі займає перше місце за площею (28985,97 га або 29,5% загальної площі), друге – належить Румунії (23982,77 га), а третє – Болгарії (10988,91 га).

А найбільшою серед 94 ділянок, що входять до цього об'єкта Спадщини, є суцільний Угольсько-Широколужанський масив українського Карпатського біосферного заповідника (11860 га).

На думку експертів, об'єкт на світовому рівні є надзвичайно цінним як взірець для збереження та дослідження недоторканих комплексів помірних широколистяних лісів та репрезентує найбільш завершені й повні екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих букових лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов.

Це воістину безцінний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ряду інших видів, що приурочені до його ареалу. Він є надзвичайно важливим (поряд з об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО бука японського (*Fagus srenata* Blume), площею в десять тисяч гектарів) для відтворення повної карти-

ни історії та еволюції роду *Fagus*, який завдяки своїй поширеності у північній півкулі є глобально важливим.

Бук є одним з найбільш вагомих складових для біому помірних широколистяних лісів, його праліси колись займали 40 відсотків території Європи, а зараз їх фрагменти представляють приклад реколонізації та розвитку суходільних екосистем і угруповань з часів льодовикового періоду – процесу, який триває і досі. Представляє 123 рослинні асоціації та володіє значним біологічним різноманіттям.

Порівняно з іншими лісовими об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО букові праліси Карпат вирізняються специфічною флорою та фауною, які додають екологічної комплексності та завершеності цим екосистемам.

Надзвичайно цінним, відзначено у резолюції Комітету Світової спадщини, є і те, що отримана на об'єктах номінації наукова інформація уже нині може допомогти дослідити потенційний вплив глобальних кліматичних змін, що відбуваються на планеті Земля [2]. Важливими в цьому контексті є результати багаторічних фундаментальних українсько-швейцарських наукових досліджень в Карпатському біосферному заповіднику [1]. Нагадаємо, що Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) понад двадцять років, на підставі угоди, активно співпрацює із Карпатським біосферним заповідником (КБЗ). За період багаторічної співпраці, яку започаткували в 1996 році тодішні директори КБЗ та WSL професор Федір Гамор і доктор Маріо Броджі, реалізовано чимало важливих наукових проєктів.

За цей час виконано значні обсяги науково-дослідних робіт, десятки наукових співробітників біосферного заповідника та Національного лісотехнічного університету й Українського науково-дослідного інституту гірсько-

го лісівництва ім. П.С. Пастернака, які беруть участь у спільних із заповідником дослідних проєктах, пройшли стажування у Швейцарії.

Проведено ряд резонансних міжнародних наукових та науково-практичних конференцій, обнародовано у авторитетних закордонних наукових виданнях велику кількість публікацій. Серед них варто особливо відзначити міжнародну конференцію «Природні ліси в помірній зоні Європи – цінності та використання» (Мукачєво, 2003), за рекомендаціями якої до Лісового кодексу України включено норму щодо збереження пралісів та розпочато процес номінації букових пралісів Карпат до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до якого уже долучилось дванадцять європейських країн.

Велике значення для популяризації природних та культурних цінностей Карпат мали, видані німецькою та українською мовами, фундаментальна монографія «Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника», англomовний путівник по Угольсько-Широколужанських пралісах та узагальнюючі наукові статті у авторитетних міжнародних журналах: «Ліси» («*Foresry. An International Journal of Forest Research*»), «Відновлювальна екологія» («*Restoration Ecology*»), «Журнал наук про рослинність» («*Journal of Vegetation Science*») та інших виданнях із високим індексом цитування тощо.

Для пізнання закономірностей функціонування дикої природи, без людського втручання, надзвичайно важливими є результати досліджень, які отримані (шляхом проведення через кожні п'ять років детальної таксації) на десятигектарній пробній площі, закладеній в Угольських пралісах в 2000 році, та підсумки статистичної інвентаризації в Угольсько-Широколужанських букових пралісах. Дуже актуальними для практики ведення лісового господарства є також результати, здобуті на українсько-швейцарському

науковому полігоні з переформування похідних ялиників в змішані структуровані ліси, який закладений в старовікових монокультурах смереки в рамках проекту FORSA в 2005 році, у Чорногірському масиві біосферного заповідника тощо.

У результаті 15-річних фундаментальних досліджень (подібних масштабних досліджень у Європі ще не проводилось) структури та динаміки природних процесів на 10-гектарній пробній площі в Угольських букових пралісах, результати яких порівнювались із даними такої ж за розміром пробної площі, одночасно закладеної в 1999-2000 роках у господарських букових лісах поблизу Цюриха у Швейцарії, а також за даними масштабної статистичної інвентаризації на 353 кругових пробних площах, що проводилися в 2010-2013 роках в Угольсько-Широколужанському масиві, детально проаналізовано суцесійні процеси у букових пралісах, особливості структури та будови їх деревостанів тощо.

Отримані результати є винятково важливими для сучасного лісівництва, особливо для ведення лісового господарства на принципах сталого лісокористування, яке передбачає уникнення суцільних рубок та збереження завжди лісовкритих територій.

Виняткове значення результати цих досліджень мають й для менеджменту в заповідниках і національних парках, які у більшості випадків утворені на базі трансформованих лісових екосистем.

Адже лише в пралісах можна побачити, як виглядають справжні природні ліси, що поступово мають формуватись природним шляхом на природоохоронних територіях, які у Європі займають в середньому майже 15 відсо-

тків її території, а в деяких країнах заповідні ліси сягають й 30-40 відсотків.

Завдяки цим дослідженням можна також спрогнозувати, скільки часу потрібно для відновлення дикої природи і якою структура господарських лісів має бути для того, щоби забезпечити не тільки високий вихід деревини, але й збереження їхнього біологічного різноманіття. Практикам важливо знати: скільки на гектарі лісу, до прикладу, має бути дерев-біотопів, щоб підтримувати екологічний баланс у лісі тощо. А відповіді на ці та інші питання, переконані науковці, можна знайти лише у пралісах. Ці дослідження треба не тільки продовжувати, але й поглиблювати. І тут велика роль належить молодим дослідникам.

Вивчення, збереження та відновлення дикої природи й запровадження принципів сталого лісокористування у Європі має велику перспективу.

Пріоритетом має стати питання використання пралісів, насамперед Угольсько-Широколужанського масиву, як «гарячої точки» для науки та обміну знань у галузі освіти та наукових досліджень, просування молодих вчених та створення ефекту взаємодії у всіх проєктах з цієї тематики.

Необхідно поглиблювати лісові дослідження і в контексті розв'язання завдань, поставлених Комітетом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (з нагоди включення букових пралісів Карпат до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) перед урядами європейських країн, які передбачають, по-перше, забезпечення найбільш ефективного збереження об'єкта, з усіма біотичними та абіотичними компонентами.

По-друге, проведення наукових досліджень, спрямованих на отримання

Угольські праліси

знань, які можна передати та використати для сталого, наближеного до природи лісокористування.

По-третє, використання природної спадщини для активізації еколого-освітньої роботи, формування екологічної культури та підвищення поінформованості громадськості про праліси та їх цінності на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

І по-четверте, впровадження принципів сталого використання природних ресурсів на територіях, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини (зокрема відновлювати традиційні ремесла, розвивати екотуризм, виробництво екологічно чистих продуктів харчування тощо).

Водночас ЮНЕСКО визначає, що перевага має надаватись міжнародному менеджмент-плану щодо наукових досліджень та моніторингу, зважаючи на те, що обсяги існуючої бази даних та інформація, яка зібрана на площах, що увійшли до об'єкта Спадщини, можуть допомогти дослідити наслідки впливу глобальних кліматичних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф.Д. (2018) Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи. Про деякі історичні аспекти створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника з нагоди його 50-річчя. – Львів: Растр-7, 126.

2. Гамор Ф. (2023) Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Друге (доповнене) видання монографії «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини». – Львів: Простір-М, 314.

МОРФОЛОГІЧНА БУДОВА БУРОЗЕМІВ (CAMBISOLS)

ПРАЛІСІВ УГОЛЬСЬКО-ШИРОКОЛУЖАНСЬКОГО МАСИВУ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

*Петро ВОЙТКІВ,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри
конструктивної географії
і картографії;
Євген ІВАНОВ,
доктор географічних наук,
професор, завідувач кафедри
конструктивної географії
і картографії,
Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

Вивчення ґрунтового покриву заповідних територій має важливе наукове, пізнавальне, господарське і природоохоронне значення. Насамперед це відноситься до територій, які вилучені з лісгосподарського використання і переведені у ранг заповідних. Їх дослідження необхідне для складання та уточнення карт ґрунтів цих територій, характеристики структури ґрунтового покриву, вивчення морфологічної будови, фізичних і фізико-хімічних властивостей ґрунтів, виявлення деградаційних процесів у ґрунтах тощо.

Територія Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) у геоморфологічному плані належить до Полонинсько-Чорногорської області Карпат (Цись, 1968). Угольсько-Широколужанський масив розміщений в межах Краснянського фізико-географічного району Середньогірно-Полонинської області та Угольського фізико-географічного району Низькогірно-Стрімчаквої області [11].

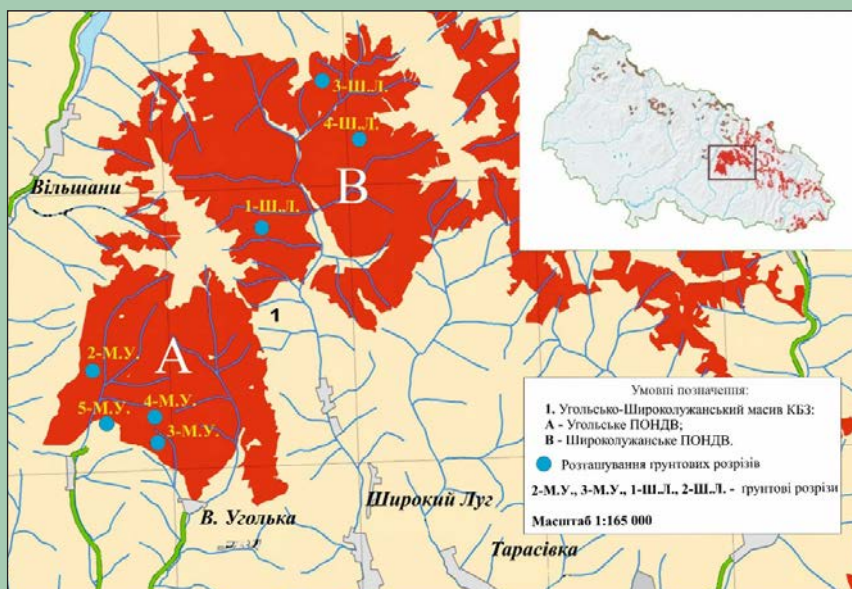
Згідно з агроґрунтовим районування території України, гірська частина Угольсько-Широколужанського масиву знаходиться в межах Західної буроземно-лісової області, зоні широколистяних лісів з бурими лісовими типовими ґрунтами, вертикальної ґрунтової зони гірсько-лісових буроземів (висота 500-1500 м) (Андріанов, 1957). Угольсько-Широколужанський масив складається з Угольського і Широколужанського природоохоронних науково-дослідних відділів (ПОНДВ). Значним чинником на розподіл ґрунтів має вертикальна поясність, зумовлена значними змінами висот, які в межах ПОНДВ коливаються в межах від 490 до 1500 м н. р. м [6].

На формування ґрунтового покриття та його строкатість впливають такі природні чинники, як: деревостан та трав'яна рослинність, особливості кліматичних умов, різноманітність гірського рельєфу, ґрунотворні породи, чинник часу, а також господарська діяльність людини. Під впливом вищевказаних чинників, в основному, протікає специфічний для гірських умов буроземний ґрунотворний процес, в результаті якого формуються буроземи. Значний людський вплив, спричинений застосуванням екстенсивних форм господарювання в гірській системі Карпат, зумовлює вплив на ландшафтні комплекси і, передусім, на ґрунтовий покрив. Щодо цього аспекту важливими є території, які зайняті пралісовими екосистемами, де вплив антропопресії незначний.

Основні чинники формування буроземів пралісів:

- відсутність антропогенного навантаження;
- переважання пралісових фітоценозів різного деревостану, віку та фаз розвитку (букові, дубово-букові, смерекові, смереково-букові);
- вертикальна поясність, на основі якої виділено буроземи відповідно до вертикальних термічних поясів трьох підтипів. Термічні пояси розташовані на різних абсолютних висотах, що впливає на швидкість протікання буроземного процесу ґрунотворення;

**Угольські праліси;
розташування ґрунтових
розрізів в межах Угольсько-
Широколужанського масиву
Карпатського біосферного
заповідника**

ҐРУНТОВІ РОЗРІЗИ В МЕЖАХ УГОЛЬСЬКОГО ПОНДВ:

2-М.У. – бурозем прохолодного поясу неглибокий середньосуглинковий кам'янистий на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків (780 м н.р.м.) (буковий праліс 200-250 років);

3-М.У. – бурозем прохолодного поясу неглибокий важкосуглинковий кам'янистий на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків (730 м н.р.м.) (дубово-буковий праліс 150-200 років);

4-М.У. – бурозем помірно-холодного поясу неглибокий важкосуглинковий кам'янистий на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків (850 м н.р.м.) (буковий праліс 200 років);

5-М.У. – бурозем прохолодного поясу середньоглибокий середньоглинистий слабощепенуватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців (600 м н.р.м.) (буково-яворово-дубовий ліс 40-50 років).

ҐРУНТОВІ РОЗРІЗИ В МЕЖАХ ШИРОКОЛУЖАНСЬКОГО ПОНДВ:

1-Ш.Л. – бурозем прохолодного поясу глибокий середньосуглинковий слабощепенуватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців (840 м н.р.м.) (буковий праліс 150 років);

3-Ш.Л. – бурозем холодного поясу глибокий середньоглинистий слабощепенуватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців (1205 м н.р.м.) (буковий праліс 200 років);

4-Ш.Л. – бурозем помірно-холодного поясу середньоглибокий важкосуглинковий слабощепенуватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців (1100 м н.р.м.) (буковий праліс 250 років).

Таблиця 1

МОРФОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ БУРОЗЕМІВ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ УГОЛЬСЬКОГО ПОНДВ [6]

Схил південно-західної експозиції	Схил південно-західної експозиції		Схил західної експозиції
Буковий праліс (200-250 років) (Розріз 2-М.У.)	Дубово-буковий праліс (150-200 років) (Розріз 3-М.У.)	Буковий праліс (вік 200 років) (Розріз 4-М.У.)	Буково-яворово-дубовий ліс (40-50 років) (Розріз 5-М.У.)
Підстилка (Н₀) (потужність шарів, см)			
5 L-2; F-1; Ho-2	5 L-2; F-2; Ho-1	4 L-2; F-1; Ho-1	5 L-2; F-1; Ho-2
Генетичні горизонти (потужність, забарвлення, структура, щebenюватість)			
H_t	H(t)	H_t	H
9 10YR 4/1, однорідного темно-бурого забарвлення Зерниста 20%	7 10YR 5/3, однорідного темно-бурого забарвлення Дрібнозерниста 20%	7 10YR7/3, неоднорідного темно-сірого забарвлення з буруватим відтінком Зерниста 30%	6 10YR6/3, однорідного темно-сірого забарвлення з буруватим відтінком Грудкувато-зерниста 5%
H_{pt}	H_{p(t)}	H_{pt}	H_p
21 10YR 5/3, неоднорідного світло-бурого забарвлення з іржавими плямами Грудкувато-зерниста 30%	20 10YR7/4, однорідного світло-бурого забарвлення з сіруватим відтінком Грудкувато-зерниста 10%	20 10YR7/4, неоднорідного бурого з окремими гніздами сірого забарвлення Горіхувато-зерниста 35%	46 10YR7/6, однорідного темно-бурого забарвлення Грудкувата 5%
PH_t	PH_t		PH(t)
25 10YR7/4, однорідного світло-бурого забарвлення Грудкувато-зерниста 45%	24 10YR6/3, неоднорідного світло-бурого забарвлення Грудкувато-горіхувата 30%	27 10YR7/4, неоднорідного світло-бурого забарвлення Грудкувато-горіхувата 40%	27 10YR7/6, неоднорідного темно-бурого забарвлення з бурими плямами Грудкувато-брилувата 10%
Назва: бурозем прохолодного поясу неглибокий середньосуглинковий кам'янистий на еловії-делювії флішу з переважанням пісковику	Назва: бурозем прохолодного поясу неглибокий важкосуглинковий кам'янистий на еловії-делювії флішу	Назва: бурозем помірно-холодного поясу неглибокий важкосуглинковий кам'янистий на еловії-делювії флішу	Назва: бурозем прохолодного поясу середньоглибокий легкоглинистий слабощebenюватий на еловії-делювії флішу з переважанням сланців

- ґрунтоутворні породи (елювій-делювій флішу з переважанням пісковиків чи глинистих сланців, аргілітів та алевролітів);

- крутість схилів (впливає на протікання геологічної та внутрішньогрунтової ерозії) та експозиція схилів (впливає на швидкість процесів ґрунтоутворення);

- час (тривалий вплив вище перелічених чинників в процесі буроземоутворення; чим довше впливає клімат і рослинність водночас з іншими чинниками на гірську породу, тим сильніше зменшення породи, і чіткіше виражені властивості і ознаки буроземів).

Своєрідність гірських екосистем, що зумовлена характером рослинності, рельєфом, продуктами вивітрювання літологічно-розвинутих порід, кліматичних особливостей, проявляється в характері ґрунтоутворення і в способах використання гірських ґрунтів. Особливості умов формування ґрунтів, безумовно, проявляються в їх морфології.

Буроземи пралісів є сталонними ґрунтами, зокрема показники їх морфологічної будови. Аналіз морфометричних показників досліджуваних ґрунтів в межах заповідних територій та зіставлення результатів досліджень з буроземами під лісами є актуальним дослідженням. Такий підхід є важливим за вирішення проблем стійкості і деградації ґрунтового покриву Українських Карпат загалом.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз морфологічної будови буроземів Угольсько-Широколужанського масиву під різними пралісовими екосистемами та їх зміна, спричинена різними чинниками. Об'єктом дослідження є буроземи пралісів Угольсько-Широколужанського масиву, сформовані на елювій-делювій флішу з переважанням глинистих сланців або пісковиків. Предметом дослідження є морфологічна будова буроземів пралісів та її трансформація.

З метою виконання досліджень поставлено такі завдання: польове та лабораторне вивчення морфологічної будови буроземів під різними буковими (чистими та мішаними) пралісами, віковими критеріями та різною крутістю схилу; аналіз та порівняльна характеристика морфологічних особливостей досліджуваних ґрунтів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення морфологічних ознак є важливим методом дослідження, що дає змогу уявити будову ґрунтового профілю та характер процесів сучасного ґрунтоутворення. З одного боку, потужність, забарвлення, глибина гумусового горизонту, структура, щебенюватість, переходу між горизонтами та інші морфологічні ознаки відображають речовинний склад ґрунту, а з іншого – за вмiлого їх трактування можуть дати уявлення про ґрунтові режими, які визначають сучасні процеси ґрунтоутворення.

Ґрунтові розрізи закладали за принципом відмінності: для порівняння під чистими та мішаними буковими пралісами та лісом різного віку, різної крутості схилу, що дає можливість встановити якісні і кількісні зміни морфологічних властивостей досліджуваних ґрунтів у результаті природного (цілинного) та антропогенного розвитку.

У кожному ґрунтовому розрізі проведено морфометричні дослідження із виділенням і визначенням потужності і морфологічного опису генетичних горизонтів. У лабораторних умовах у повітряно-сухих зразках визначили колір ґрунту за шкалою Мансела [14], гранулометричний склад і щебенюватість та структуру і розміри ґрунтових агрегатів.

Дослідні ділянки розташовані в межах Угольсько-Широколужанського масиву, в Угольському та Широколужанському ПОНДВ, в Тячівському районі Закарпатської області.

Розрізи закладалися під різними фітоценозами, зокрема під буковими пралісами, віком 100-150, 200-250 років, та мішаним буковим пралісом – 200 років, а також під буково-яворово-дубовим лісом, віком 40-50 років. Ґрунтові розрізи закладали на схилах різної крутості (від 5° до 40°), що вплинуло на потужність профілю та генетичних горизонтів. Значною мірою всі ці фактори – такі, як вік пралісів і лісів, крутість схилу, вплинули на розвиток природної (екзогенної) ерозії ґрунтового покриву та на перенесення ґрунтової маси як з поверхні, так і в середині ґрунтового тіла.

ОГЛЯД ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Буроземи – найпоширеніший тип ґрунту на території КБЗ, так і досліджуваного масиву. Вони формуються на безкарбонатних піщано-сланцевих породах осадового походження, збагачених півтораоксидами Феруму

і Алюмінію під пологими чистими буковими і мішаними грабово-смереково-буковими та дубово-буковими лісами, в умовах вологого і тепло-го клімату. Діапазон поширення цих ґрунтів лежить у межах висот 490-1350 м н.р.м. [6; 9].

Ґрунти характеризуються слабкою диференціацією ґрунтового профілю на генетичні горизонти, бурим забарвленням, яке з глибиною світлішає від темно-бурого до жовтувато-світло-бурого, наявністю скелета, підвищеною кислотністю ґрунтового розчину (Андрущенко, 1970).

Морфологічну будову ґрунтового покриву Українських Карпат детально вивчено Е.Н. Рудневою (1960), І.М. Гоголевим (1965; 1986), П.С. Пастернаком (1968), Г.О. Андрущенко (1970), Ф.П. Топольним (1991), В.І. Канівцем [10], П. М. Шубером [13], С.П. Позняком [12], Й.Й. Бундзяком [1; 2] та іншими вітчизняними вченими, а також описано у працях чеських дослідників А. Златніка [15], З. Груби та інших. В останні десятиліття детально вивчав морфологічну будову та інші властивості буроземів пралісів Українських Карпат П.С. Войтків [5; 6; 8; 9]. Вивченню ґрунтового покриву Угольсько-Широколужанського масиву КБЗ приділено мало уваги, і в основному праці стосувалися вивченню властивостей буроземів пралісів [4; 7; 9] та буроземів гірсько-лісових на елювій-делювій флішу з переважанням гравелітів [3].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У номенклатурному списку ґрунтів Угольсько-Широколужанського масиву переважає тип буроземів на елювій-делювій флішу з переважанням глинистого сланцю, який займає 92,4% від загальної площі масиву. Буроземи на елювій-делювій флішу з переважанням пісковиків займають лише 5% [4; 6].

Аналіз морфологічної будови буроземів пралісів засвідчив, що потужність ґрунтового профілю обумовлена, передусім, особливостями залягання корінних флішових порід, а також ритмічністю флішу. У тих місцях, де близько до поверхні залягають пісковики, потужність профілю ґрунту сягає 65 см, а в місцях переважання глинистих сланців – 120 см і більше [6; 8; 9].

Руйнування ґрунтового панциру при обробітці буроземів поряд із зникненням підстилки призводить до інтенси-

фікації ерозійних процесів, що є однією з причин широкого поширення в Карпатах перелогової системи землекористування [9].

У процесі досліджень значну увагу приділено вивченню лісової підстилки, оскільки їй належить провідна роль у процесі ґрунтоутворення як важливого компонента лісових біоценозів. Підстилка є головним джерелом живлення мікроорганізмів, ґрунтової мікро- і мезофауни. Вплив підстилки на ґрунт є як позитивним, так і негативним. Надмірне накопичення підстилки призводить до оторфування, що негативно впливає на водний і повітряний режими, а також на фізико-хімічні властивості ґрунтів. З іншого боку, відсутність підстилки сприяє розвитку ерозійних процесів, погіршенню гідротермічного режиму верхнього шару ґрунту [9].

Лісова підстилка утворює щільний горизонт на поверхні ґрунту, який складається з трьох шарів. Перший шар (*L*) – опад цього або минулого року, який складається з листя, що втратило свій колір і побуріло, проте зберігає свою форму і можна визначити його видову приналежність. Нижче залягає шар детриту або турухи (*F*), складений уламками листя, в ньому багато гіфів грибів, багато залишків листя, на якому збереглися прожилки. Цей підгоризонт називають шаром ферментації, оскільки в ньому відбувається інтенсивне перетворення детриту в перегній. Нижній підгоризонт підстилки, що складається із перегною, органічної речовини і повністю втратив вихідну форму. Його називають шаром мінералізації (*Ho*) [6; 9].

Підстилку відносять до ґрунтових горизонтів і включають в опис ґрунтового профілю. За своїми властивостями і в динаміці розвитку підстилка різко відрізняється від інших ґрунтових розрізів. Вона здебільшого складається із органічного матеріалу. Протягом сезону її маса значно зменшується. В багаторічному циклі маса підстилки також не постійна і зв'язана зі зміною надходження опадів. Підстилку можна також вважати самостійним природним тілом, біогеоценологічним горизонтом, який володіє специфічними властивостями та екологічними функціями [9].

Аналіз морфометричних показників і процесів розкладання лісової підстилки досліджуваних буроземів засвідчив, що товща підстилки налічує декілька

шарів, а саме: нерозкладений листяний опад (*L*), шар ферментації (*F*) – сильно-розкладений опад темно-бурого забарвлення і шару мінералізації (*Ho*) – бура і темно-сіра органічна маса, пронизана дрібним корінням дерев і міцелієм нижчих грибів [6].

Потужність лісової підстилки в букових та буково-дубових пралісах становить 2-5 см (табл. 1, 2). За дослідженнями П.С. Пастернака, виявлено закономірне зменшення запасу підстилки при зниженні висоти над рівнем моря (Пастернак, 1968). Однак в нашому випадку ця тенденція порушилася, адже дослідження проводили у різні роки, один з яких видався дуже посушливим, і відповідно підстилка погано розкладалася, а інший рік – вологим, відповідно накопичення було меншим. Щодо загальноприйнятої тенденції, очевидно, потужність лісової підстилки обумовлена висотною поясністю. Загалом спостерігається висока інтенсивність розкладання підстилки в букових пралісах на флішових породах у межах Угольсько-Широколужанського масиву [6].

Порівняльний аналіз морфологічної будови профілю буроземів під різновіковими пралісами Угольського ПОНДВ проілюстрував деякі відмінності морфологічних показників і ознак (табл. 1).

Гумусовий акумулятивний горизонт (*Ht*) букових пралісів (розріз 2-М.У.) характеризується темно-сірим забарвленням з буруватим відтінком (10YR 4/1), зернистою структурою і незначним вмістом щебенюватого матеріалу (до 10%). Верхній перехідний горизонт (*Hpt*) сірувато-бурий (10YR 5/3), дрібногрудкуватозернистої структури, щебенюватість зростає до 15%. Нижній перехідний до породи горизонт (*HPt*) – бурий (10YR 7/4), горіхувато-зернистої структури, щебенюватість збільшується до 20%, у дрібноземі між уламками простежуються форми гідратованого Феруму. Ґрунтоутворюючою породою є елювій-делювій флішу з переважанням пісковика або глинистих сланців [6].

Буроземі букового та дубово-букового пралісу (розрізи 3-М.У. та 4-М.У.) за потужністю генетичних горизонтів подібні до буроземів під чистими буковими пралісами. Подібні риси проявляються і в структурі ґрунтів (див. табл. 1). Серед відмінностей, в першу чергу, помітною є строкатість забарвлення, вкраплені і відтінки. Бурозе-

ми під буковим пралісом є менш щебенюватими, ніж буроземі під чистим і мішаним дубово-буковим пралісом (див. табл. 1)

Буроземі яворово-букових-дубових лісів (розріз 5-М.У.), на відміну від букових пралісів, характеризуються відмінністю у потужності генетичних горизонтів (див. табл. 1). Забарвлення вниз по профілю змінюється від темно-сірого з буруватим відтінком до темно-бурого. Структура відрізняється від буроземів пралісів, зокрема, вона важчає з глибиною до брилистої [6; 9].

Відмінність спостерігається у вмісті щебенюватого матеріалу, який є незначним у всьому ґрунтовому профілі і збільшується з глибиною до 10% в горизонті РН. Відрізняється гранулометричний склад, зокрема, в буроземах букових пралісів Угольського ПОНДВ він є середньо- та важкосуглинковий, тоді як в буроземах під лісом – легкоглинистий. Також бачимо відмінність у складенні: в буроземах пралісів гумусові акумулятивні горизонти є пухкими, на відміну від буроземів лісів, які є щільними. Тенденція зміни щільності складення зберігається і збільшується вниз по профілю. Коріння та корінці дерев'янистих рослин в буроземах пралісів проникають до глибини 60 см, але основна маса сконцентрована в товщі 0-50 см [6; 9].

Порівняльний аналіз морфологічної будови профілів буроземів під різновіковими буковими пралісами Широколужанського ПОНДВ проілюстрував також деякі відмінності морфологічних показників і ознак, які формують генетичний профіль (табл. 2).

Буроземі букових пралісів характеризуються малопотужною лісовою підстилкою (до 3 см), що пов'язано з вологим на промивним типом водного режиму в цей період року, який сприяв швидшому її розкладанню.

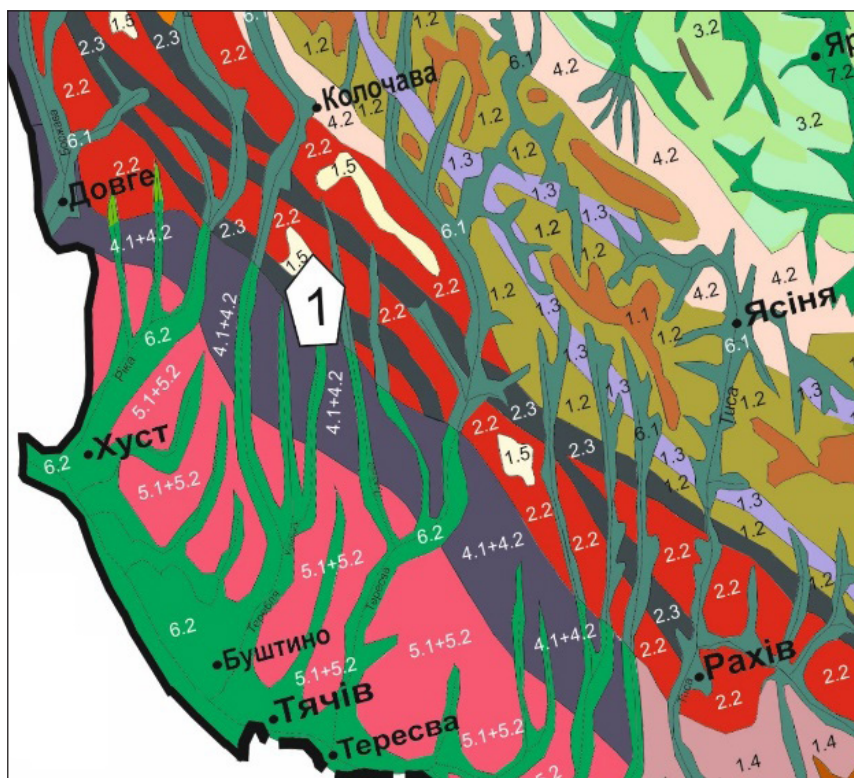
Буроземі під буковим пралісом, віком 200 років (розріз 3-Ш.Л.), характеризуються потужним профілем та середньопотужним гумусовим акумулятивним горизонтом (19 см). Забарвлення змінюється від темно-бурого (10YR5/3) в гумусовому акумулятивному горизонті до бурого (10YR6/4) в нижній частині профілю. Це пов'язано з тим, що даний ґрунт знаходиться на висоті 1200 м н.р.м., що відображається на сповільненні процесів, зокрема, гуміфікації, що відображається на забарвленні генетичних горизонтів [6].

МОРФОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ БУРОЗЕМІВ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ ШИРОКОЛУЖАНСЬКОГО ПОНДВ [6]

Схил північної експозиції	Схил південно-західної експозиції	Схил північно-східної експозиції
Буковий праліс (200 років) (Розріз 3-Ш.Л.)	Буковий праліс (вік 250 років) (Розріз 4-Ш.Л.)	Буковий праліс (вік 150 років) (Розріз 1-Ш.Л.)
Підстилка (Ho) (потужність шарів, см)		
2; L-1; F+Ho – 1	2; L-1; F+Ho – 1	3; L-2; F+Ho – 1
Генетичні горизонти (потужність, забарвлення, структура, щепенюватість)		
H(t)	H(t)	H(t)
19 10YR5/3, однорідного темно-бурого Дрібнозерниста 10%	10 10YR6/4, неоднорідного бурого забарвлення з коричнюватим відтінком, Дрібнозернисто-грудкувата 15%	12 10YR5/3, неоднорідного бурого забарвлення з темним відтінком Дрібнозерниста 10%
Hp(t)	Hpt	Hp(t)
19 10YR5/4, неоднорідного бурого забарвлення з темно-бурих відтінком Грудкувата-зерниста 10 %	14 10YR4/2, неоднорідного світло-бурого забарвлення з жовтим відтінком Грудкувата-зерниста 20%	18 10YR5/4, однорідного бурого забарвлення Грудкувата 15%
HP(t)	HPt	HPt
40 10YR4/1, неоднорідного бурого забарвлення із світлим відтінком Грудкувата 15%	32 10YR4/1, однорідного жовто-бурого забарвлення Горіхувато-грудкувата 20%	54 10YR5/4, однорідного бурого забарвлення, Грудкувата-горіхувата 20%
Ph(t)	Ph(t)	Ph(t)
38 10YR6/4, однорідного бурого забарвлення Грудкувата-брилиста 20%	17 10YR5/3, неоднорідного бурого забарвлення із зеленуватим відтінком Брилувата 25%	21 10YR5/1, неоднорідного бурого забарвлення із жовтим відтінком Грудкувата-брилистий 25%
Назва: бурозем холодного поясу глибокий середньо-глинистий слабо- щепенюватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців	Назва: бурозем помірно- холодного поясу середньоглибокий важкосуглинковий слабо- щепенюватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців	Назва: бурозем прохолодного поясу глибокий середньо-суглинковий слабо-щепенюватий на елювії- делювії флішу з переважанням глинистих сланців

Номенклатура ґрунтів:

Буроземи дуже холодного і холодного поясу

- 1.1 1.1. Буроземи гірсько-лучні дуже холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків.
- 1.2 1.2. Буроземи дуже холодного і холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків.
- 1.3 1.3. Буроземи холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням аргілітів (сланців).
- 1.4 1.4. Буроземи дуже холодного і холодного поясу на метаморфічних породах з переважанням кристалічних сланців, кварцитів.
- 1.5 1.5. Буроземи холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням сланців.

Буроземи помірно-холодного поясу

- 2.2 2.2. Буроземи помірно-холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням сланців.
- 2.3 2.3. Буроземи помірно-холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків.
- 3.1 3.1. Виходи корінних порід в поєднанні з буроземами гірсько-лучними помірно-холодного поясу.
- 3.2 3.2. Буроземи помірно-холодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків і пісько-глинистого мергелю.

Буроземи прохолодного поясу

- 4.1 4.1. Буроземи прохолодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням пісковиків.
- 4.2 4.2. Буроземи прохолодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням сланців.
- 4.3 4.3. Буроземи прохолодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням щільних пісковиків і аргілітів.
- 4.1+4.2 4.1.+4.2. Буроземи прохолодного поясу на елювії-делювії флішу з переважанням або пісковиків, або сланців.

Буроземи помірно-теплі і теплі

- 5.1+5.2 5.1.+5.2. Буроземи помірно-теплого поясу на елювії-делювії флішу з переважанням вапнякового і тонкоритмічного флішу + буроземи теплового поясу, складені глинами і алювіальними відкладами.

Річкові ґрунти

- 6.1 6.1. Буроземи сильноскелетні змиті та розмиті у поєднанні з алювіально-лучно-буроземними ґрунтами.
- 6.2 6.2. Дерново-підзолисті та дерново-буроземні ґрунти, складені піщано-глинистими та алювіальними відкладами.

— межа Українських Карпат

— — — державні кордони

• Рахів населені пункти

1 Угольсько-Широколужанський масив КБЗ

Структура змінюється від дрібно-зернистої в горизонті $H(t)$, грудкувато-зернистої в горизонті $H_p(t)$, до грудкуватої в горизонті $HP(t)$. Щебенюватість даного ґрунту з глибиною незначно збільшується від 10 до 20 %. Для цього ґрунту характерним є глибоке поширення коріння (до 60 см) та поступовим переходом генетичних горизонтів [6].

Характеризується зміною гранулометричного складу від середньоглинистого в горизонті $H(t)$, до середньосу-глинкового – в горизонті $Ph(t)$ [6].

Буроземи під буковим пралісом віком 250 років (розріз 4-Ш.Л.) на основі дослідження морфології є середньопотужними, мають середньопотужний

Карта ґрунтів гірської частини Українських Карпат згідно з термічними поясами (автори П.С. Войтків, С.П. Позняк, 2008 р., удосконалена П.С. Войтківим, 2022 р. – з використанням матеріалів Г.П. Міллера, О.М. Федірка та П.М. Шубера, 1994); бурозем холодного поясу глибокий середньоглинистий слабощебенюватий на елювії-делювії флішу з переважанням глинистих сланців (розріз 3-Ш.Л.)

гумусовий горизонт. Також характеризуються повітлінням в середній частині ґрунтового профілю, зокрема в горизонті $H(t)$ бурим з коричнюватим відтінком (10YR6/4), а на глибині 25-50 см – від світло-бурого (10YR4/2) до жовто-бурого (10YR4/1). Нижня частина профілю набуває чіткого бурого забарвлення (10YR5/3), яка спричинена наявністю розкладених глинистих сланців [6].

Структура чітко диференційована за профілем. У верхній частині профілю вона зернисто-грудкувата, в середній частині – грудкувато-зерниста, а в нижній – брилиста.

Характерним є збільшення з глибиною щільності, шпаруватості та вологості. Коріння проникають до глибини 74 см, але основна маса сконцентрована в товщі ґрунту 0-55 см. Підстилаюча порода залягає на глибині 200 см.

За гранулометричним складом ці ґрунти є важкосуглинковими. У всіх інших горизонтах гранулометричний склад легкоглинистий [6].

Буроземи під буковим пралісом, віком 150 років (розріз 1-Ш.Л.), характеризуються потужним профілем та середньопотужним гумусовим акумулятивним горизонтом (19 см). Прослідковується буре забарвлення (10YR5/3-10YR5/4) ґрунтового профілю із жовтуватим відтінком в нижній його частині. Структура чітко змінюється від дрібнозернистої в горизонті $H(t)$, грудкувато-зернистої в горизонті $H_p(t)$, до грудкуватої в горизонті $H_r(t)$. Щебенюватість даного ґрунту з глибиною незначно збільшується від 10 до 20%. Для цього ґрунту характерним є глибоке поширення коріння (до 60 см) та поступовий перехід між генетичними горизонтами. Характеризується змінною гранулометричного складу від середньоглинистого в горизонті $H(t)$, до середньосуглинкового – в горизонті $Ph(t)$ [6].

ВИСНОВКИ

Буроземи пралісів Угольсько-Широколужанського масиву характеризуються такими особливостями морфологічної будови:

- за потужністю ґрунтового профілю буроземи в межах Угольського ПОНДВ є середньоглибокими, а в межах Широколужанського ПОНДВ – глибокими та середньоглибокими;
- лісова підстилка в букових пралісах є потужною (до 5 см) в Угольському ПОНДВ та малопотужною в Ши-

роколужанському ПОНДВ (до 3 см), і складається з шару лісового опаду, ферментації і мінералізації;

- гумусовий акумулятивний горизонт пралісів характеризується зміною забарвлення від світло-бурого, темно-сірого до темно-бурого, зернистою структурою і вмістом щебенюватого матеріалу 15-30%. Верхній перехідний горизонт – від сірувато-бурого до бурого забарвлення, зернисто-грудкувата і грудкувата структура, щебенюватість зростає до 35%. Нижній, перехідний до породи горизонт – від світло-жовтувато-бурого до бурого забарвлення, грудкувато-горіхувата структура, щебенюватість збільшується до 45%. ґрунтоутворна порода представлена елювій-делювієм флішу з переважанням глинистих сланців або пісковиків;

- буроземи яворово-букових-дубових лісів, на відміну від букових пралісів, характеризуються дещо світлішим забарвленням, пороховато-зернистою структурою і відносним зменшенням щебенюватості до 10%. Також зменшується потужність гумусового і перехідного до породи горизонту;

- загалом морфологічна будова буроземів пралісів КБЗ, зокрема потужність підстилки, горизонтів і ґрунтового профілю, забарвлення, структура і кам'янистість характеризуються подібними значеннями. Відмінність, яка проявляється в певних випадках, здебільшого зумовлена ґрунтоутворною породою, на якій дані ґрунти сформувалися, крутістю схилу, висотою над рівнем моря, а особливо, фітоценозами, під якими вони утворені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бундзяк Й.Й. Вітровальні ґрунтови комбінації та їх роль у функціонуванні лісових екосистем. Карпатський регіон та проблеми сталого розвитку. Рахів, 1998. Т. 2. С. 196-199.
2. Бундзяк Й.Й. ґрунти пралісових екосистем Карпатського біосферного заповідника. Матеріали Міжнародної конференції «Гори і люди». Рахів: ЗАГ Надвірнянська друкарня, 2002. Т. 2. С. 233-235.
3. Войтків П.С. Буроземи гірсько-лісові на елювій-делювій флішу з переважанням гравелітів у межах Широколужанського ПОНДВ Карпатського біосферного заповідника. Генеза, географія та екологія ґрунтів: матеріали Міжнародної наукової конференції «ґрунтознавство ХХІ століття: сучасні виклики та стратегія розвитку» (м. Львів, 21-23 вересня 2023 року). Львів, 2023. Вип. 6. С. 111-121.

4. Войтків П.С. ґрунти Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника. «Агрохімія і ґрунтознавство»: Міжвідомчий тематичний науковий збірник. Книга друга. Х., 2014. С. 18-20.

5. Войтків П.С. Морфологічна будова буроземів смерекових пралісів Чорногори. Матеріали науково-практичної регіональної конференції (присвяченої 30-річчю навчальної і наукової діяльності Червоногірського географічного стаціонару Львівського національного університету імені Івана Франка). Львів, ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. С. 74-77.

6. Войтків П.С., Іванов Є.А. Морфологічні особливості буроземів (Cambisols) пралісів Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп». № 1 (випуск 46). 2019. С. 39-46. DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.19.2.5>

7. Войтків П.С., Наконечний Ю.І., Мороз Г.Б. Фізико-хімічні властивості буроземів (Cambisols) букових пралісів Широколужанського ПОНДВ Карпатського біосферного заповідника. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. Випуск 11. 2019. С. 88-94. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-11-12>

8. Войтків П.С. Особливості морфологічної будови буроземів пралісів Українських Карпат. ґрунт – основа добробуту держави, турбота кожного: матеріали VII з'їзду УТ-ГА. Харків, 2006. Кн. 2. С. 26-28.

9. Войтків П.С., Позняк С.П. Буроземи пралісів Українських Карпат: монографія. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 244 с.

10. Канівець В.І. Процеси ґрунтоутворення в буроземно-лісовій зоні і класифікація буроземів. Монографічна збірка наукових праць. Чернівці: ЧДІЕіУ, 2012. 248 с.

11. Праліси Закарпаття. Інвентаризація та менеджмент / [Гамор Ф.Д., Довганич Я.О., Покин'череда В. Ф. і ін.]. Рахів, 2008. 86 с.

12. Позняк С.П. ґрунтовий покрив / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. [С.П. Позняк, М.Г. Кіт, Й.Я. Вишневецький та ін.]. К., 1997. С. 80-96.

13. Шубер П.М. Ландшафтна обумовленість диференціації ґрунтового покриву Українських Карпат: дис. канд. геогр. наук. Львів, 1994. 338 с.

14. Munsell Soil Color Charts // Baltimore 2, Maryland U.S.A., 1954.

15. Zlatnik A. Prozkum přirozených lesů na Podkarpatské Rusi, Brno, 1938.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Микола ДЕПУТАТ,
Університет короля Данила,
кафедра туризму
та готельно-ресторанної справи,
м. Івано-Франківськ

ВСТУП

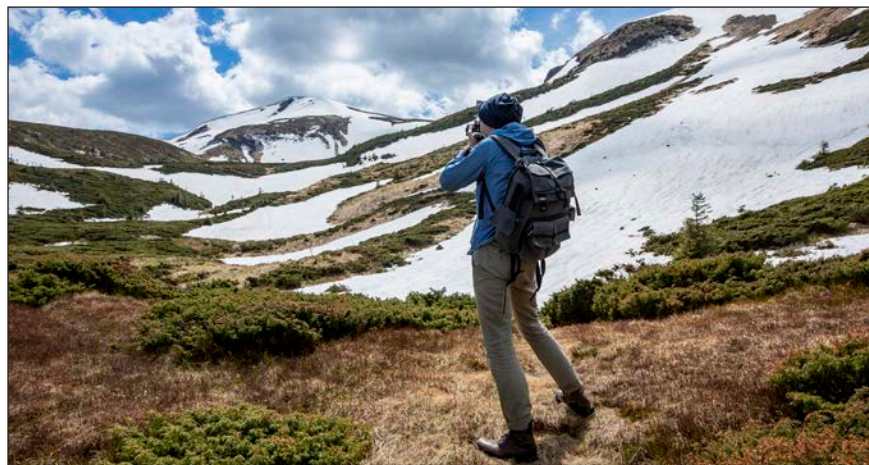
Сучасні негативні тенденції згубного впливу людського фактора на природу, нерациональне використання природних ресурсів в кінцевому результаті призведе до її руйнування. Саме тому оптимальним і ефективним механізмом стримування таких негативних процесів є екологічний туризм як напрямок сталого розвитку певного регіону.

Рекреаційно-туристичний потенціал Карпатського регіону майже безмежний для можливостей організації екологічного туризму. Екологічний туризм – це порівняно нова ланка туристичної індустрії. Об'єктом його дослідження є відносно недоторкані господарською діяльністю природні території. Проте нині екологічний туризм використовується на теренах Карпатського регіону України досить обмежено, що обумовлено наступними причинами: відсутністю екологічних маршрутів; прогалинами в законодавчому забезпеченні екологічного туризму; нерациональним використанням гірських територій, які найбільш адаптовані для розвитку цього виду туризму.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізуючи праці сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, слід зазначити, що розвиток екотуризму стає актуальним. Систематичні пошуки вчених щодо нього з'являються лише в останні роки.

Науково-теоретичну базу дослідження розвитку екологічного туризму склали праці вчених: Дмитрука (2002),

Гетьмана (2002), Смаля, Сталь (2005), Куценка (2009), Ткаченка, Севрюкової, Мариняка (2004). Зокрема Смаль (2003) досліджував світовий досвід розвитку екологічного туризму, показав економічну і соціальну доцільність впровадження екотуристичних технологій для розвитку туристичної індустрії, збереження довкілля та підвищення екологічної культури учасників рекреаційно-туристичних процесів (Смаль, 2003, Смаль, Сталь, 2005). Дмитрук (2002) пояснює пріоритетність екотуризму підвищеною увагою туристів до малозмінених природних територій. Гетьман (2002) висвітлює основні проблеми екотуризму в заповідних територіях. Вагомим внеском у розвиток екологічного туризму на Буковині є монографічна праця Севрюкової. На її переконання, «екологічний туризм – це не окремий вид, це напрямок розвитку індустрії туризму, який ґрунтується на принципах стійкого туризму. Такий туризм задовольняє всі існуючі потреби еколого-орієнтованого попиту, але при цьому розвивається, щоб забезпечити такими самими можливостями прийдешні покоління».

Метою цієї статті є дослідження поняття екологічного туризму, його моделей, та виявлення основних тенденцій розвитку.

Тому в даній статті необхідно зосередити увагу на вирішенні наступних завдань:

- дати визначення поняттю «екологічний туризм»;
- охарактеризувати сучасні моделі екотуризму;
- дослідити тенденції розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України та визначити перспективні напрямки його вдосконалення.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Карпатський рекреаційний регіон України володіє великим туристичним потенціалом щодо розвитку екологічного туризму, а повнота його використання залежить від того, наскільки зможе звичайний турист, відпочиваючи у гірських територіях, отримати повну і достовірну інформацію про особливості місцевості: про унікальну річку, скелю, гору, печеру, пам'ятку природи, самобутню культуру і талановитих жителів; і чи зможе турист при потребі знайти спосіб або людину, яка допоможе зробити його відпочинок максимально цікавим, пізнавальним, а головне – безпечним.

У географічній науці широкого вжитку набув термін «екологізація в туризмі». Відомо, що туризм, як галузь економіки, є постійним і досить інтенсивним користувачем природних ресурсів. Слід також згадати про те, що індустрія туризму не тільки багатогранно використовує природні ресурси, але і забруднює оточуюче середовище. Тому подальший розвиток туризму взагалі можливий тільки шляхом його екологізації (Мельниченко, Шведун, 2017).

На думку професора Куценка (2009), закріпленню молоді на селі має сприяти диверсифікація видів економічної діяльності, розвиток екологічного та аграрного туризму. На переконання вченого, найкращими умовами для розвитку туризму в селі володіє аграрний та екологічний туризм.

На переконання Мариняка (2004), екотуризм – вид туризму, що ґрунтується на туристичному попиті, тісно пов'язаний із потребами у пізнанні природи шляхом внесення вкладу у збереження екосистем, з урахуванням інтересів місцевого населення, що переломлюється через акуратне ставлення до довкілля, вигоду для громад.

У світовій науці та практиці термін «екологічний туризм» вживається досить широко. Так, з літературних джерел відомо, що для характеристики «екологічного туризму» вживається досить широка і строката гама назв: «природний», «зелений», «сільський», «аграрний», «сільськогосподарський», «біологічний», «рекреаційний», «пригодницький», «альтернативний», «стійкий» (або «сталий») та ін.

Доцільно розмежовувати поняття екологічного та сталого туризму. Терміном екологічний туризм, або екотуризм, позначають лише один із сегментів туристичної сфери діяльності, тоді як принципи сталості розвитку мають бути дієвими для різних видів туристичної діяльності, включаючи як альтернативні, так і традиційні Екотуризмом прийнято вважати туризм, що оснований на природних і археологічних ресурсах (мальовничі ландшафти, викопні рештки, території з рідкісними і зникаючими видами рослин). Це й відрізняє його від масового туризму, який спирається на створені людиною атракції – нічні клуби, ресторани, розважальні парки, готельні та санаторно-курортні комплекси, пляжі тощо (Смаль, Сталь, 2005).

Більшість авторів «екологічний туризм» розуміють як подорож, об'єктами спостережень якої є компоненти природного середовища (включаючи райони, які практично не порушені діяльністю людства, і території природно-заповідного фонду) та визначні культурні пам'ятники. Головною вимогою при проведенні цього виду туризму вони вважають чуйне ставлення до природи та мінімізація впливу на неї. Останнє є обов'язковою умовою і для тих авторів, які вважають «екотуризм» активною формою рекреації і культурного відпочинку на лоні природи (Мельниченко, Шведун, 2017).

Як зазначає Смаль (2003), екологічний туризм – це вид активного відпочинку у межах недоторканих і природоохоронних територій, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями акцентується увага на зв'язках між природним та соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків між людиною та природою, формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості.

Екологічний туризм розпочав свій розвиток ще у 70-х роках минулого століття. Метою його було зупинити масовий відтік населення із сільської місцевості у місто. Водночас у мешканців великих міст виникла потреба в спілкуванні з природою, подихати чистим повітрям, побувати у природній тиші, споживати натуральні продукти харчування.

Термін «екотуризм» (*ecotourism*) був запропонований мексиканським економістом Гектором Цебаллос-Ласкурейном у 1983 р. У той період існувало більше 30 понять і термінів, що характеризують екотуризм як явище. Найпоширенішими із них є «природний туризм», «м'який туризм», «агротуризм», «подорожі у дику природу», «пригодницький туризм» та інші.

Саме тому вчені Кріпендорф та Юнк розробили та почали втілювати у життя концепцію «м'якого» туризму, протиставляючи її туризму жорсткому, що приносить спочатку колосальні прибутки, а потім підриває і саму основу свого існування.

Наведемо характерні риси м'якого і жорсткого туризму (див. таблицю) [6, 228].

У світі розрізняють дві моделі екологічного туризму: західноєвропейську та австралійську. Якщо західноєвропейська модель м'якого – природоорієнтованого, екологічно-соціально відповідального туризму – орієнтована на культур-

ХАРАКТЕРНІ РИСИ М'ЯКОГО І ЖОРСТКОГО ТУРИЗМУ

(Школа та ін., 2007)

Жорсткий туризм	М'який туризм
Масовість	Індивідуальні й сімейні тури, подорожі в колі друзів
Короткотермінові подорожі	Довготермінові подорожі
Швидкі засоби пересування	Повільні й середньо швидкісні засоби пересування
Заздалегідь узгоджена програма	Спонтанні рішення
Імпорт стилю життя	Стиль життя за зразком країни перебування
«Видатні місця»	«Враження»
Комфорт і пасивність	Активність і різноманітність
Попередня інформаційна підготовка до подорожі незначна	Країна – мета подорожі вивчається заздалегідь
Турист не володіє мовою країни і не намагається її пізнати	Мова країни вивчається заздалегідь, хоч би й на елементарному рівні
Турист приїжджає в країну з відчуттям господаря, якого обслуговують	Мандрівник пізнає нову культуру
Покупки утилітарні чи стандартні	Покупки – це пам'ятні подарунки
Після поїздки залишаються тільки стандартні сувеніри	Після поїздки залишаються нові знання, емоції і згадки
Турист купує листівки з видами	Мандрівник малює з природи чи фотографує сам
Допитливість	Тактовність
Гучність	Спокійна тональність

ний ландшафт та на збереження цього ландшафту, то австралійська реалізується у формі подорожей у переважно непорушену природу. На даному етапі розвитку екологічного туризму Україні притаманна західноєвропейська модель. Оскільки більшість вчених розглядають його як форму проведення вільного часу в заповідних територіях. Хоча, незважаючи на це, Україні слід одночасно використовувати також австралійську модель розвитку, яку необхідно адаптувати до гірської місцевості Карпатського рекреаційного регіону (Депутат, 2010).

Україні потрібно створювати розгалужену мережу гірських притулків, невеликих кафе і ресторанів, які б функціонували відповідно до екологічних вимог. Також потрібно створити екологічні союзи в Карпатському рекреаційному регіоні, переймаючи міжнародний досвід. Наприклад, в Австрії, Німеччині й Швейцарії створені Альпійські союзи, які підтримують мережу туристських стежок і забезпечують безпеку туристів у пішохідних велосипедних, кінних та інших гірських подорожах. Окрім того, ці союзи готують професійних гідів, видають велику кількість інформаційних матеріалів еколого-туристичної орієнтації, фінансують школи з підготовки інструкторів гірського туризму і просто курортів (Школа та ін., 2007). Також однією з проблем розвитку екотуризму є практична відсутність туроператорів, які б організовували екологічні тури.

Екологічний туризм в Україні можна організувати скрізь, де наявні природні і антропогенні об'єкти, що складають пізнавальний і виховний інтерес. Однак туристів приваблюють здебільшого ті території, де природне середовище порівняно мало змінене діяльністю людини, де наявні рідкісні і унікальні природні об'єкти.

У цьому плані необхідно розглядати природно-заповідний фонд України як потенційну базу екологічного туризму, а саме такі відносно нові форми природно-заповідних територій, як національні і регіональні ландшафтні парки (останні започатковані в нашій державі тільки з 1992 року Законом «Про природно-заповідний фонд України», адже вони є природоохоронними і рекреаційними установами, в завдання яких входить не тільки збереження цінних природних та історико-культурних комплексів, а й створення умов для розвитку туризму, організованого відпочинку населення в природі та інших видів рекреаційної діяльності.

Доцільно прикладно продемонструвати сильні та слабкі сторони, що притаманні екологічному туризму, зокрема в Карпатському регіоні (Стратегія розвитку Івано-Франківської області... 2023):

Сильні сторони:

- наявність природно-заповідних територій та об'єктів;
- збережене навколишнє середовище;
- унікальна флора і фауна;
- створені спеціалізовані структури та відділи у національних парках, лісництвах, що займаються облаштуванням екологічних стежок, просуванням рекреаційного потенціалу відповідних територій;
- вигідне географічне розташування регіону сприяє створенню міжрегіональних та міжнародних піших турів та маршрутів;
- активна співпраця між заповідними територіями та громадськими організаціями в розробці та реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги.

Слабкі сторони:

- відсутня єдина система маркування екостежок в кожному парку – свій підхід до знакування;
- низька якість обладнаних зупинок та туристичних притулків на екостежках;
- відсутня необхідна кількість інструкторів;
- відсутня комплексна інформація про можливість екотуризму в регіоні;
- недотримання туристами правил перебування на заповідних територіях;
- невелика кількість туристичних підприємств, які пропонують екологічні тури.

ВИСНОВКИ

На території України є достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку екологічного туризму. Але низький рівень розвитку туристичної інфраструктури призвів до того, що екологічний туризм відстає від загальносвітових тенденцій. За оцінками багатьох учених, існує великий потенціал розвитку екологічного туризму в заповідних територіях. Проте варто пам'ятати, що це не тільки відпочинок в заповідних територіях, але й збереження «дикої природи» в гірській території України. Екологічний туризм – не окремий вид, це напрямок розвитку індустрії туризму, який ґрунтується на принципах стійкого розвитку. Україна володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом, і при правильному підході екологічний туризм може стати одним з локомотивів наповнення державної скарбниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман, В.І. (2002). Екотуризм у національних парках. Екологічний Вісник, 7-8, 24-27. [Hetman, V.I. (2002). Ekoturizm u nationalnykh parkakh. Ekolohichniy Visnyk, 7-8, 24-27.]
2. Дмитрук, О.Ю. (2002). Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження. Київ: ВПЦ «Київський університет». [Dmytruk, O.Yu. (2002). Urbanizatsiia ta ekolohichniy turizm: teoriia i praktyka konstruktivno-geografichnoho doslidzhennia. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet».]
3. Куценко, В.І. (2009) Аграрний й екологічний туризм в якості локомотива розвитку сільської економіки. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки, 2. [Kutsenko, V.I. (2009) Ahrarnyi y ekolohichniy turizm v yakosti lokomotyva rozvytku silskoi ekonomiky. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya: Ekonomichni nauky, 2.]
4. Мариняк, Я. (2004). Екологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку. Наукові записки Тернопільського педагогічного університету, 2, 244-247. [Maryniak, Ya. (2004). Ekolohichniy turizm v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku. Naukovi zapysky Ternopilskoho pedahohichnoho universytetu, 2, 244-247.]
5. Мельниченко, О.А., Шведун, В.О. (2017). Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: Монографія. Харків: Видавництво НУЦЗУ. [Melynchenko, O.A., Shvedun, V.O. (2017). Osoblyvosti rozvytku industrii turizmu v Ukraini: Monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo NUTsZU.]
6. Школа, М.І., Ореховська, Т.М., Корольчук, О.П. (2007). Розвиток туристичного бізнесу регіону. Чернівці: Книги-XXI. [Shkola, M.I., Orekhovska, T.M., Korolchuk, O.P. (2007). Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI.]
7. Смал, В.В. (2003). Світовий досвід розвитку екологічного туризму. Український географічний журнал, 4, 58-64. [Smal, V.V. (2003). Svitoviy dosvid rozvytku ekolohichnoho turizmu. Ukrainskiy heohrafichnyi zhurnal, 4, 58-64.]
8. Смал, В., Сталь, І. (2005). Туризм і сталий розвиток. Вісник Львівського університету, 32, 163-173. [Smal, V., Stal, I. (2005). Turizm i stalyy rozvytok. Visnyk Lvivskoho universytetu, 32, 163-173.]
9. Депутат, М.М. (2010). Екологічний туризм в Україні: поняття, моделі та особливості розвитку. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія, 28 (2), 187-191. [Deputat, M.M. (2010). Ekolohichniy turizm v Ukraini: poniattia, modeli ta osoblyvosti rozvytku. Naukovi zapysky Ternopilskoho nationalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Neohrafiia, 28 (2), 187-191.]

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЧЕСЬКОЇ ЧАСТИНИ БЕСКИДІВ

*Володимир ЛАЖНИК,
кандидат географічних наук,
професор кафедри
економічної
та соціальної географії
Волинського національного
університету
імені Лесі Українки;
Андрій МАЙСТЕР,
кандидат географічних наук,
завідувач кафедри
інформаційних технологій
та туризму
Відокремленого
структурного підрозділу
закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний
університет розвитку людини
«Україна»,
Луцький інститут
розвитку людини*

* «Карпатські ми діти...» (з чеської пісні).

Карпати є північно-східною гілкою Альпійської складчастої геосинклінальної області й однією з найбільших гірських систем Європи. Пасма Карпатських гір розташовані на території семи європейських країн і тягнуться величезною дугою через Україну, Польщу, Словаччину, Чехію, Румунію, Австрію та закінчуються аж у Сербії. Основні частини Карпат розміщені в Румунії, Словаччині, Україні та Польщі, а невеликі – в Австрії, Чехії та Угорщині. Карпати складаються з декількох гірських хребтів та ізольованих масивів, які простягаються з північного заходу на південний схід, розділених насувами. Найчастіше, коли говорять про Карпатську гірську дугу, за географічним положенням, орографією хребтів, мезокліматичними особливостями, ландшафтною та біотичною структурою виділяють Західні Карпати, Східні Карпати та Південні Карпати. Однак у літературі можна зустріти й інші класифікації. Наприклад, польський учений Єжи Кондрацький пропонує виділяти Західні Карпати та Південно-Східні Карпати [8]. Зокрема, Західні Карпати – найбільш висока й широка частина Карпат у Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині.

Їх часто поділяють на дві основні частини – Зовнішні Західні Карпати (північна частина) та Внутрішні Західні Карпати (південна частина) [4].

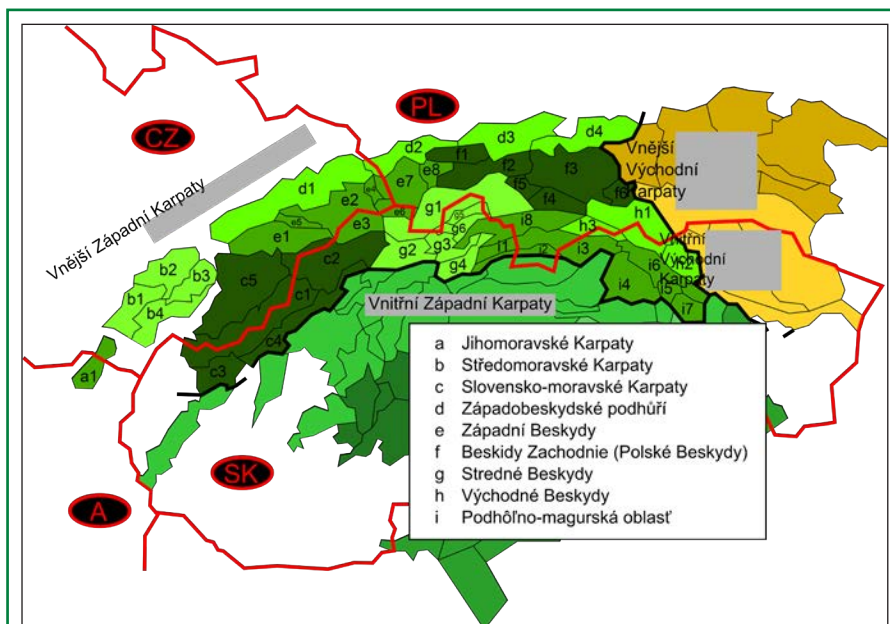
У цій публікації головна увага звернута на туристичну привабливість північної частини Зовнішніх Західних Карпат, яка розміщена в межах Чеської Республіки й яку називають Західними Бескидами. Середньогірські масиви Західних Карпат на території Чехії складаються з нетвердих флішових формацій крейдового та палеогенового періодів, тобто з пісковиків, сланців і конгломератів. Вони мають покривну будову й розділені глибокими улоговинами. На півночі дуги також з'являється низькогірський тип рельєфу. До складу Зовнішніх (Флішових) Західних Карпат на території Чехії входять пасма, що належать до геоморфологічних макрорегіонів Західних Бескидів, Західно-Бескидського низькогір'я, а також Південно-Моравських Карпат, Середньо-Моравських Карпат і Словацько-Моравських Карпат. Згідно з найновішим поділом Західних Карпат, запропонованих польськими вченими Я. Балонем та М. Йодловським [5], до складу Західних Бескидів на території Чехії входять такі фізико-географічні мезорегіони, як Сі-

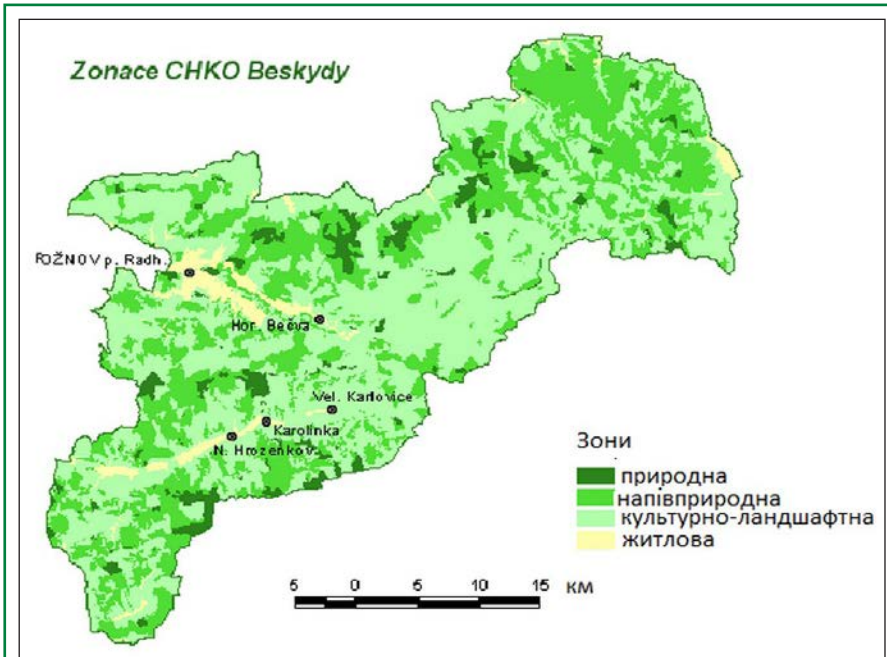
лезько-Моравські та Сілезькі Бескиди. На південь від Сілезько-Моравських Бескидів у Чехії розташовані гірські масиви Яворники, Білі Карпати, Гостинські гори, Візовицькі гори та Всетинські гори, які вже належать до Словацько-Моравських Карпат. Натомість до складу Середньо-Моравських Карпат входять Жданіцький ліс, Хржиби, Київське низькогір'я, Літенчицьке низькогір'я (пасмо) та Долина Середньої Моравії [5].

Моравсько-Сілезькі Бескиди (чеськ. Moravskoslezské Beskydy), зазвичай просто Бескиди в Чехії, є однією з геоморфологічних одиниць (623 км²) та гірським хребтом частини Західних Бескидів, що розташований у східній частині Чеської Республіки на кордоні зі Словаччиною. В межах Чехії масив займає східну частину Моравсько-Сілезького краю (південна частина району Фрідек-Містек та менша південно-східна частина району Нови Йіччин) і частково Злінського краю (східна частина району Всетін). Найвища точка Бескидів у Чехії – гора Лиса (1324 м). В центральній частині масиву розміщене Підбескидське передгір'я. На півночі гори круто підвищуються приблизно на 1000 м над майже плоскою рівниною, а на півдні вони поволі переходять в Яворники. На заході до Бескидів прилягає Західно-Бескидське низькогір'я, що є також частиною Зовнішніх Західних Карпат і продовжується на території Польщі. На північ від Моравсько-Сілезьких Бескидів на кордоні з Польщею розміщені відроги Сілезьких Бескидів, відділених від Моравсько-Сілезьких Бескидів Яблунковським перевалом та Яблунковською долиною [10].

Головні хребти Моравсько-Сілезьких Бескидів розділені дуже глибокими долинами й завдяки цьому багато гір мають велику відносну висоту, а 33 вершини перевищують 1000 м над рівнем моря [10]. Гори на 80% вкриті лісами, переважно ялиновими, які в деяких частинах зазнали серйозного пошкодження викидами промислового регіону Острави. Спочатку гори були вкриті змішаним лісом із домінуючим буком, який зберігся в багатьох місцях. Завдяки океанічним повітряним масам тут м'яка зима й

**Картосхема геоморфологічного районування Західних Зовнішніх Карпат;
Бескиди з Лисою горою праворуч (Кунчице-под-Ондржейнік);
Моравсько-Сілезькі Бескиди (вид з Лисої гори)**

прохолодніше літо, що сприяє розвитку рекреації та туризму протягом усього року. Майже вся територія Моравсько-Сілезьких Бескидів охоплена ландшафтним природним заповідником «Бескиди», який розташований переважно у важкодоступному високогір'ї Зовнішніх Західних Карпат, а також поширюється на значну частину Гостинсько-Всетінських гір і моравську частину хребта Яворники на державному кордоні зі Словаччиною [6; 7]. Вся територія національного природного заповідника загалом складається з чотирьох орографічних одиниць: Моравсько-Сілезьких Бескидів, Рожновських браздів, Всетінських пагорбів (Гостин-Всетінські гори) й Яворників (чеська частина).

Найбільш природно збережені частини Бескидів охороняються мережею заповідників і ландшафтних парків. Заповідна ландшафтна територія (крайова охоронна область) «Бескиди» як ландшафтний парк була створена в 1973 р. Нині вона є найбільшою охоронною ландшафтною територією в Чехії (1160 км²). Вся територія Бескидського природоохоронного ландшафтного резервату визначена як територія європейського значення (Sites of European Importance) в рамках системи Natura 2000. Територія ландшафтного парку поділяється на чотири зони ступеневої охорони природи відповідно до природних і ландшафтних цінностей: природну, напівприродну, культурно-ландшафтну та житлову. Природна зона є ядром, де поширені природні та напівприродні лісові угруповання, мало змінені людиною, а також найбільш цінні у видовому відношенні нелісові території. Тут ощадливо ведеться лісове господарство на окремих ділянках лісу, залишених для природного розвитку, а також луки та пасовища цілеспрямовано управляються. Напівприродна зона включає лісові насадження з більш зміненим видовим складом близьких до природних лісових угруповань та багаті на види луки. У лісовому господарстві надається перевага природному поновленню, луки та пасовища використовуються постійно з низькою інтенсивністю. В культурно-ландшафтній зоні поширені монокультурні господарські ліси з мозаїкою луків і пасовищ, розкиданими будівлями та бага-

Зонування ландшафтного парку «Бескиди»; омеж жорсткий моравський (*Aconitum firmum* subsp.)

тим представництвом нелісових дерев. Метою функціонування заповідника є збереження та поліпшення мальовничої краси ландшафтів шляхом нормально-го господарювання з додаванням будівель, що враховують характер ландшафту. Житлова зона включає більш суцільно забудовані території, пов'язані з інтенсивно оброблюваними сільськогосподарськими угіддями. Тут дозволено житлову та ділову активність, а також розвивати більш інтенсивне сільськогосподарське виробництво [7].

Ландшафтний парк – це друга в Чехії за ієрархією національна заповідна територія, що в чеській національній класифікації позначається як природоохоронна область крайового значення (аббревіатура СНКО) й визначається як національний заповідник або заповідна пейзажна область. Він є великою територією з гармонійним ландшафтом зі звичайним рельєфом, яка заросла природним лісом і трав'янистим покривом. За своїм статусом – це природоохоронна (заповідна) територія крайового значення, призначена для охорони великих територій або цілісних географічних областей із переважанням природних або напівприродних екосистем, багатого різноманітності дерев і збережених пам'яток історичних подій. Місія ландшафтного парку – захистити всі цінності ландшафту та його природні ресурси. До них належать, зокрема, формування поверхні ландшафту, включаючи водотоки, його рослинний покрив і тваринний світ, планування та використання лісових і сільськогосподарських угідь, урбаністична форма сіл та архітектура будівель.

Живописні бескидські ландшафти були створені співіснуванням людини та місцевої природи. Найбільший вплив на них справила сільськогосподарська, лісогосподарська та будівельна діяльність. Для збереження природного різноманіття території та підтримки туристичної привабливості регіону при високій частці лісів (понад 70% площі природоохоронної території) дуже важливим є збереження луків, пасовищ і ялівцевих пасовищ. Важливим принципом природоохоронної діяльності є збереження та відновлення природного видового складу лісу та збереження старих дерев у деревостанах. Адміністрація заповідної території співпрацює з власниками та лісокористувачами й підтримує поліпшення видового складу лісів, особливо завдяки посадці та захисту ялиць, буків, кленів, гірських ялин, в'язів тощо з метою

збереження місцевих аборигенних видів дерев та зменшення представництва немісцевих смерекових монокультур. Одним із найскладніших завдань є збереження зовнішнього вигляду будівель та характеру забудови, що надає бескидським ландшафтам унікальності та чарівності [7]. Адміністрація ландшафтного парку щорічно видає 1-2 інформаційних бюлетені про парк, його особливості та туристичні атракції.

Предметом охорони в Бескидському ландшафтному парку є 18 типів природних оселищ, 11 видів тварин і 2 види рослин. Наприклад, під охороною перебуває аконіт твердий (*Aconitum firmum* subsp. *moravicum*) – сильно отруйна багаторічна світлолюбна рослина з сімейства лютикових, яка є ендеміком Західних Карпат і росте в Чехії лише в Бескидах. Цю рослину тут ще називають моравським жорстким омедром (олеандром). Зустрічається переважно на вологих узліссях і джерелах, росте в смереково-букових лісах.

Переважає аконіт поширений у районах Чертового млина, Великого Яворника, Радгоште, Кнегині та Смерко [11].

У заповідній зоні Бескидів живуть дуже рідкісні та суворо охоронювані тварини, які майже зникли з інших територій Чехії – звичайний вовк, бурий ведмідь, карпатський тритон, смугастий гриф і біла ржанка. Також охороняється 8 видів переважно лісових птахів. Природна рослинність Бескидів складається в основному з листяних і змішаних лісів, меншою мірою хвойних лісів. На середніх і вищих висотах поширений бук, часто з домішкою клена, головня та ялиці білої, у підліску з осокою дев'ятисотою та цибулинною осокою. Ліси займають 71% території заповідника, дві третини з яких – культурні ліси з поширеністю рідкісних карпатських видів рослин і тварин. Вони сильно деградовані або повністю змінені через тривале вирощування смереки, яка поширена на нижчих висотах [6].

Тут також знаходяться різноманітні лучні угруповання, унікальні поверхневі та підземні псевдокарстові явища й унікальні ландшафти, які, маючи надзвичайну естетичну цінність, приваблюють численних туристів. Одним із феноменів природи Бескидів є квітчасті луки, де, крім ромашок і дзвіночків, цвіте декілька видів орхідей, особливо в районі сіл Ве Влчі, Прлов, Дольні Ломна, Лачнов [11]. Природна цінність території ландшафтного парку зумовлена наявністю 60 не-

великих заповідних територій (7 національних природних парків, 28 заказників і 25 пам'яток природи), територіальним накладанням ландшафтів на орнітологічні угіддя міжнародного значення та природоохоронну зону природної акумуляції водних ресурсів. Національний природний заповідник «Чанторія» біля гори Велка Чанторія, який розміщений поза охоронною зоною «Бескиди», також перебуває в управлінні адміністрації заповідної території «Бескиди». Бескиди – це також рекреаційна зона надрегіонального значення, де функціонують пішохідні природні пізнавальні стежки з розміченими туристськими маршрутами, які знайомить відвідувачів із природними та культурними пам'ятками місцевості. Виняткова естетична цінність і різноманітність ландшафтів доповнюється глибокою фольклорною традицією та численними збереженими зразками народної архітектури.

Адміністративним центром Бескидського природоохоронного регіону є місто Рожнов-под-Радгоштем, відоме своїм музеєм під відкритим небом (скансеном) – Волоським (Валашським) музеєм у природі, де можна ознайомитись із народними звичаями та промислами, численними пам'ятками, особливо народної архітектури (наприклад, фахверкові хати). Це найбільший музей під відкритим небом у Центральній Європі, створений для відродження забутих традиційних ремесел, народного мистецтва й реконструкції суспільного життя волохів (валахів) – румуномовної групи народів, які переселилися до Моравії з території сучасної Румунії та Молдови [2]. В скансені можна оглянути сотні дерев'яних волоських будівель та пізнати минуле життя валахів й скуштувати традиційні місцеві страви. У місті щорічно проводиться міжнародний фольклорний фестиваль «Рожновські гуляння».

Територія Моравсько-Сілезьких Бескидів із Моравсько-Сілезьким передгір'ям та відрогами Сілезьких Бескидів у туристично-рекреаційному аспекті входить до складу двох туристсько-рекреаційних районів Чехії – Східна Моравія й Північна Моравія та Сілезія, які виділені Чеським національним управлінням туризму «ЧехТуризм» [3].

Туристсько-рекреаційний район Східна Моравія знаходиться на південному сході історичної області Моравія та області Моравська Волощина. Він славиться дивовишними природними ланд-

шафтами Бескидів й краєвидами та культурними пам'ятками. Район має широку туристично-рекреаційну спеціалізацію: від бальнеологічного та лікувально-оздоровчого – до культурно-історичного, паломницького та ностальгійного туризму [1;3]. Високі гори, порослі лісом, квітучі луки з орхідеями, унікальна місцева архітектура та етнографічні особливості області Валашко приваблюють численних туристів. Природа Бескидів сприяє розвитку пішого та велосипедного туризму, відпочинку на берегах місцевих річок і водосховищ, риболовлі, збору грибів та ягід, верхової їзди, скелелазінню та альпінізму. У зимовий період тут прекрасні умови для лижних прогулянок та гірськолижного спорту. В с. Челадна функціонує бобслейна траса «BoboPark Celadna». Для розвитку водного туризму й відпочинку використовуються гірські річки Бечва, Всетінська Бечва, Горні Бечва, Моравка, Остравице та водосховища Бистрице і Горні Бечва. Територія заповідної ландшафтної зони Бескиди є однією з найбільш відвідуваних заповідних територій Чеської Республіки. Щорічно її відвідують близько 6,5 мільйонів туристів переважно із Чехії, Словаччини та Польщі.

Перлиною Бескидів іноді називають пагорб Солань із його захоплюючим панорамним видом, а природні заповідники з оригінальними лісами є унікальними. Любителі оглядових веж (Чартак-Сукеницька, Мілонова, Юрковичська та ін.) можуть милуватися чудовими панорамами Бескидів. Найвідоміші гірські колиби (котеджі) в Бескидах, де можуть відпочивати туристи, це – Пустельни, Бумбалка, Солань, Чарбулак на Груні, Когутка-Порташ або колиба на Прашиві. Унікальними є також дерев'яні церкви в Кунчицях-под-Ондржейником і Велке Карловіце. Крім того, в долині Всетінської Бечви на курорті Велке Карловіце розміщені гірськолижні траси, які використовуються влітку як велосипедні арени, а також популярні готелі, пансіонати, котеджі, ресторани, місця для відпочинку та занять спортом.

Вся територія Бескидів переплетена густою мережею пішохідних і велосипедних туристських маршрутів. Найвідоміші місця в Бескидах – Лиса гора (найвища вершина в чеських Бескидах), яка є одним із найбільш відвідуваних місць у Бескидах. У 2018 р. був досягнутий пік відвідуваності (приблизно 750 тис. туристів) [12]. Гора є невеликим гірськолижним курортом і популяр-

ним місцем для піших прогулянок влітку, приваблюючи випадкових туристів і любителів скандинавської ходьби, бігу, лижних гонок і гірських лиж. Тут також проводяться різні спортивні змагання.

Міфічний пагорб Радгошт (1129 м) зі старовинною дерев'яною каплицею Кирила та Мефодія й знаменитою 3-метровою статуєю язичницького бога війни, перемог, сонця та достатку Радегаста є популярним місцем для релігійних паломництв й одним із найвідвідуваніших місць у горах разом із сусіднім гірськолижним курортом Пустевни, де взимку функціонує 9 лижних трас. Любителів екологічного туризму ваблять гірські масиви Бескидів, адже в горах є численні бази відпочинку для туристів. Із села Трояновице крісельний підйомник веде до бази відпочинку Пустевни із притулками Маменка та Лібушин, побудованими за проектом видатного чеського архітектора Душана Юрковича. Зимовим курортом є також Бумбалка поблизу чесько-словацького кордону з гірським готелем і гірськолижним підйомником. Біля Бумбалки знаходиться найвіддаленіша від моря точка в Чехії (так званий чеський полюс відносної недоступності).

Лісисті відроги Бескидів мають чудові пейзажні ландшафти та зручні транспортні магістралі для проведення різноманітних екскурсій до заповідних лісистих територій із декількома десятками природних парків та природоохоронних об'єктів із рідкісними представниками європейської флори й фауни. Територія Бескидів є важливою рекреаційною базою для промислового регіону Острави з великими курортами на околицях ландшафтного заповідника «Бескиди».

Найбільшими туристичними центрами в Бескидах, окрім Рожнова-под-Радгоштем, є Валашське Мезіжичі, Всетін, Фрідек-Містек, Нові-Йічин, Пржібор, Копршивніце, Пршеров, Штрамберк, Френштат-под-Радгоштем, Фрідлант-над-Остравице та ін. Найбільш відвідуваними туристами є долина річки Рожновська Бечва на півночі Гостинсько-Всетінських гір із містами Валашське Мезіжичі та Рожнов-под-Радгоштем і курортами Дольні Бечва, Прострежні Бечва та Горні Бечва, а також південна частина долини річки Всетінська Бечва, що починається в м. Всетін із гірськолижним курортом та закінчується курортом Велке Карловіце, розміщеним у верхів'ях річки. Також є багато популярних курортів для відпочинку як взимку, так і влітку, з центрами в міс-

тах під горами (Фрідлант-над-Остравице, Френштат-под-Радгоштем, Рожнов-под-Радгоштем), а також можна відпочити в менших курортах, селах, шале (колибах) і гірських притулках (котеджах) у горах, особливо на гірських хребтах [9]. Туристи знайдуть тут умови для багатоденного перебування, можна зупинитися в кількох готелях, або зонах відпочинку й скористатися пропонованими ресторанами та закладами гостинності.

Гостинські пагорби оточують міста Голешов, Бистржице-под-Гостинем, Валашське Мезіжичі та Всетін. Русава, Райноховіце та Гоштялкова є важливими рекреаційними селами на пагорбах. Уздовж дороги через Гостинські пагорби розташовані важливі рекреаційні поселення Трояк і Тесак. Найбільш відвідуваними туристами в м. Валашське Мезіжичі є історичний центр із замком Жеротин, а також замок Кінських із Волоським краєзнавчим музеєм. Туристи мають також змогу тут відвідати музей орнітологічної та морської фауни, регіональної історії, музей гобеленової мануфактури, міжнародний фестиваль цимбалів. Френштат-под-Радгоштем відомий як гірськолижний центр із чотирма трамплінами.

Сілезькі Бескиди, більша частина яких розміщена в Польщі, відносно мало відвідувані туристами з чеського боку, на відміну від сусідніх Моравсько-Сілезьких Бескидів і польської частини Сілезьких Бескидів. Основною відправною точкою туристичних маршрутів до цього гірського масиву є мальовниче передгірське село Нідек. Сюди також ведуть туристичні маршрути з Тршинця, Вендрине, Бистржице, Градека та Яблункова, який є найбільшим туристичним центром у цій місцевості. Яблунков є центром гірської частини Тешинської Сілезії, де проживають сілезькі горалі – представники окремої етнографічної групи з унікальним фольклором. Найпопулярнішою культурною подією є щорічний фестиваль Gorolski Swicto (буквально «Горальський фестиваль»). Він організовується щороку з 1947 р. Польським культурно-освітнім союзом і є другим найстарішим фольклорним фестивалем у Чехії. Це де-

Місто Рожнов-под-Радгоштем
– адміністративний центр
Бескидського природоохоронного
регіону;
Волоський музей
під відкритим небом;
каплиця Святих
Кирила і Мефодія

монстрація місцевого польського фольклору та традицій, яка приваблює відвідувачів з усієї Європи.

Отже, маючи унікальні та різноманітні рекреаційні ресурси, чеські Бескиди оцінюються спеціалістами як важливий регіон для організації масового відпочинку, туризму та лікування населення. Для розвитку санаторно-курортного господарства сприятливі всі райони чеських лісистих Бескидів. Основними напрямами розвитку туризму є екологічно-оглядовий, гірськолижний, лікувально-медичний, спортивно-оздоровчий та культурно-видовищний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лажнік В.Й. Туристична привабливість Східної Моравії. Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Луцьк, 14-15 травня 2020 р.). Луцьк: Терен, 2020. С. 98-101.

2. Моравська Валахія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Моравська_Валахія

3. Туристичне районування. Країнознавча характеристика Чеської Республіки: кол. моногр. / В.Й. Лажнік, І.П. Мандрик, В.О. Пагітчук [та ін.]; за наук. ред. В.Й. Лажніка. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 580-592.

4. Шпара Кшиштоф. Поділ Карпат з особливим урахуванням Зовнішніх Західних Карпат та Зовнішніх Східних Карпат. URL: <https://uk.carpathianculture.eu/поділ-карпат-з-особливим-урахуванням/>

5. Balon J., Jodlowski M. Regionalizacja fizycznogeograficzna Karpat Zachodnich – studium metodologiczne. / W. Ziąja, M. Jodlowski (red.) Struktura środowiska przyrodniczego a fizjonomia krajobrazu. Krakow: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 2014. S. 85-105.

6. Chranena krajinná oblast Beskydy. URL: <https://web.archive.org/web/20030406063611/http://nature.hyperlink.cz/Beskydy/index.htm>

7. Chráněná krajinná oblast Beskydy – největší chráněná krajinná oblast v České republice. URL: <https://www.kudyznudy.cz/ceska-nej/prirodni/chko-beskydy>

8. Kondracki Jerzy. Karpaty. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1978. 271 s.

9. Ludvík Marcel. Beskydy. Turistický průvodce ČSSR. Praha: Olympia, 1987. 366 s.

10. Moravskoslezské Beskydy. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Moravskoslezské_Beskydy

11. Oměj tuhý moravský. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Oměj_tuhý_moravský

12. Stratilík Ondřej. Lysá hora v obležení: návštěvnost Beskyd extrémně vzrostla. URL: <https://www.euro.cz/clanky/navstevnost-beskyd-extremne-vzrostla-lysou-horu-loni-zdolalo-tri-ctvrte-milionu-turistu-1462330/>

ГНІЗДА НАД ГОЛОВОЮ

БРАТИ МЕНШІ

Євгенія МЕЛЕШ,
провідний інженер
відділу науково-дослідної роботи
та міжнародної співпраці,
Карпатський біосферний
заповідник,
м. Рахів

ШИШКАР ВИВОДИТЬ ПТАШЕНЯТ НАВІТЬ УЗИМКУ

Шишкар ялиновий (*Loxia curvirostra*) поширений у ялинових та мішаних лісах Європи, Північно-Західної Африки, Північної й Центральної Азії, Філіппін, Північної і Центральної Америки. На півдні Європи трапляється в горах, віддаючи перевагу висотам від 1200 до 2000 м над рівнем моря. В Україні птах поширений в Карпатах, Кримських горах та на північному сході Полісся. Зустрічається також на території Карпатського біосферного заповідника.

Опис. Цей птах – невеликих розмірів, вагою близько 50 г. Має довгі крила, хвіст короткий, ноги міцні, короткі. Забарвлення старих самців яскраво-червоне, крила і хвіст бурі. На спині помітні бурі поздовжні плямки. Надхвістя і задня частина черева – сірі. У самки загальне забарвлення зеленувато-жовте. Молоді птахи мають бурий колір, із темними плямками на задній частині спини і блідими плямками на голові, шиї та передній частині спини. Спина із зеленуватим відтінком.

Особливості дзьоба. Дзьоб у шишкарка особливий: кінці його загнуті й перехрещуються один з одним, утворюючи своєрідні «щипці», якими легко вилущувати насіння з шишок. Цікаво, що пташенята народжуються з простим дзьобом, перехрещення розвивається пізніше: при добуванні насіння з шишок дзьоб поступово викривляється.

Значення. Чисельність птахів на певній місцевості коливається з року в рік, що пов'язано з наявністю корму.

За кількістю шишкарів можна судити про поточний стан насінневого запасу даного лісу. Встановлено, що шишкарі поїдають хвойну тлю. Крім цього, цей вид сприяє природному відновленню ялинових, ялицевих і соснових лісів. Вид перебуває під захистом Бернської конвенції (додаток 2).

Вивід пташенят. На відміну від інших птахів, у шишкарка ялинового немає визначеного періоду виведення потомства. Він розмножується не тільки влітку, а й під кінець зими, в лютому-березні, іноді у січні. При наявності достатньої кількості корму шишкар може гніздитись навіть в люті морози. Зазвичай птахи тримаються зграйками в кронах дерев. Самка, незважаючи на мороз, насиджує 14-16 днів кладку з 3-4 яєць, а самець весь цей час її годує та співає, таким чином захищаючи її. Птах гніздиться тільки в хвойних лісах. Місця гніздування в нього не є постійними та залежать від наявності корму в певному районі. Гніздо мостить переважно на яліні – десь на верхівгітті під кудлатою гілкою, яка захищає від дощу та снігу. Шишкарі годують пташенят подрібненим насінням ялини.

Харчування. Ялиновий шишкар – харчується насінням ялини, сосни або модрина. Завдяки харчуванню насінням хвойних дерев тіло птаха сильно просочується смолою, тому воно понад 10 років може лежати в землі, наче мумія. За недостатньої кількості насіння може кочувати, залітаючи далеко за межі свого гніздового ареалу.

ГОРОБЕЦЬ – ПТАХ 2024 РОКУ

Починаючи з 1994 року, Українське товариство охорони птахів (BirdLife Ukraine) щорічно обирає серед пернатих «Птаха року». Традиція допомагає привернути увагу до певного виду цих істот, більше дізнатися про їх спосіб життя та залучити громадськість до вивчення та охорони обраного виду. Тож у цьому році фаворитом – «Птахом року» – став горобець хатній (*Passer domesticus* (L.)). Це найвідоміша всім нам маленька коричнювато-бурувата пташка, яку ми цілий рік можемо спостерігати у себе на подвір'ї, на вулиці, в саду. Птах спочатку був поширений в Євразії та Північній

Африці. Пізніше їх завезли на всі континенти світу, крім Антарктиди, де вони дуже добре акліматизувалися. Птахи ведуть осілий, частково кочовий спосіб життя. В Україні горобець поширений в населених пунктах по всій території.

Опис. Без уважного спостереження горобця хатнього можна сплутати з польовим, який також усе частіше помітний поруч із людиною в містах і селах. Щоб не сплутати горобця хатнього з польовим, запам'ятайте: у горобця хатнього – сіра шапочка на голові. У польового – коричнева. Щоки він має сірі на відміну від польового, в якого на щоках чорні плями. Цікаво, що цей птах дуже любить пилові ванни. Це важлива процедура горобця хатнього, яка відбувається групами на сухих ділянках землі. Це спосіб позбутися паразитів або інших шкідливих речовин з оперення та шкіри.

Вивід пташенят. Горобець хатній починає гніздитися рано. У другій половині березня птахи розбиваються на пари та облаштовують гнізда з трав'янистих рослин, корінців, пир'я тощо. Гніздиться горобець як окремими парами, так і колоніями в різних місцях – у щілинах будівель, порожнинах електростовпів, під стріхами, у норах на берегових або байрачних урвищах, у скелях тощо. Яйця з'являються в квітні. Насиджування триває всього 11 днів, а через два тижні дитинчата залишають гніздо. Живляться переважно зерном, ягодами, бруньками і меншою мірою комахами, тобто майже всеїдні.

Значення. За період годівлі одного виводка вони знищують до 30 000 комах. Якщо врахувати, що горобець встигає виводити 2-3 рази за літо, то стане зрозумілим, яку користь він приносить нам за цей час, особливо у великих населених пунктах, де вони бувають майже єдиними санітарами деревних насаджень. Також, спостерігаючи за ними, можна навіть передбачити погоду. Так, горобці на гарну погоду жваво цвірінькають, в'ють гнізда, а перед дощем або снігом збираються в зграйки. Отже, горобці відіграють важливе значення для навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воїнственський М.А., 1984. Птахи. Радянська школа, Київ, 304 с.
2. Гальченко П.Ф., 1978. Пернаті друзі. Урожай, Київ, 200 с.
3. Воїнственський М.А., 1993. Птахи наших лісів. Урожай, Київ, 176 с.
4. Українське товариство охорони птахів (birdlife.org.ua)

Горобець і шишкар

«ХРИСТОВЕ ТІЛО» ТА ІВАНІВ ЦВІТ

Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальниця редакційно-
видавничого відділу наукових
та науково-популярних видань
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

Таволжник, відомий за місцевою назвою «Христове тіло», вважається оберегом гуцульських домівок. За останні десятиріччя рослина зникла із берегів р. Тиси, тож про нинішні умови зростання її у Карпатах, межі поширення, а також значення для гірських жителів з'ясовуємо далі.

Таволжник звичайний (*Arunca vulgaris* Raf.) – це багаторічна трав'яниста рослина з родини Розові (*Rosaceae*) до 2 м заввишки, з голим стеблом. Має великі листки – від 30 см до 1 метра завдовжки і 25-75 см завширшки, прикріплені до довгих черешків. Листки дво-, три-перисто-складні. Вони складаються з листочків, розміщених вздовж спільного черешка. Листочки овальної або яйцеподібної форми, на верхівці загострені. Краї листочків нерівномірно двопилчасті.

Рослина має дуже оригінальне складне суцвіття – багатоквіткову, розлогу волоть. Квітки дрібні, одностатеві. Чоловічі квітки жовтувато-білі, а жіночі – ніжно білі. Коли рослина цвіте, має дуже привабливе жовто-біле забарвлення, а її суцвіття схоже на скупчення «білих хрестиків». Цвіте протягом червня-серпня. Плоди голі, інколи рідкоопушені бурі листянки, три або п'ять. Вони довгі, з відхиленими назовні вістряками.

Поширення та умови зростання.

Таволжник оселяється вздовж гірських річок, у лісах, чагарниках, зворах, порубках. Зустрічається на різних типах ґрунтів. За нашими спостереженнями, рослина чутлива до змін умов зростання та вимоглива до вологості ґрунту.

Зростає у всіх районах Українських Карпат, у тому числі на території Карпатського біосферного заповідника.

Значення. Таволжник – популярна рослина серед жителів Рахівщини. Її місцева назва – «Христове тіло», або «Христочкине тіло». За давньою традицією цю рослину в період масового цвітіння, на християнське свято Іван-день (Івандель), тобто Різдво чесного і славного пророка, Предтечі і Хрестителя Господнього Івана, заносили до хати і ставили поза святу ікону.

«Христове тіло» разом з освяченою вербою та іншими рослинами служило оберегом гуцульських домівок. Досі збереглася ця традиція у деяких селах Рахівщини. Про сакральне значення цієї рослини згадує і відомий поет, публіцист, видавець Василь Кухта у своїй книзі «Писати і дихати».

«... Там, за тонкою слюдою шибки, розкішно палахкотіла на сонці Тиса, відзеркалюючи у своїх зелених зіницях білі кучеряві хмаринки «христового тіла». Іранський лотос і карпатське «христове тіло» раптом видалися майже однією й тією ж рослиною, та схожість цю фіксували не очі, а серце. Довгими вервечками, на кшталт гусячих гамірних колон, майже щодня піднімалися повз нашу оселю у недалекі кичери туристи, нещадно зриваючи таволжник звичайний (вже у дорослому віці довідався я про ботанічну назву «христового тіла»). Висохлі зіжмакані стебельця, натішившись, викидали вони по кількох кілометрах шляху, і душа моя плакала, коли подибував ці злочинні сліди. Адже для гуцулів то була святість!»

«... Давно не росте таволжник уздовж горбкуватих прирічних видолінок Тиси», – згадує поет.

Насправді таволжник звичайний не відносять до категорії рідкісних рослин, однак у деяких місцезростаннях, зокрема на берегах р. Тиси, популяції рослини за останні десятиріччя зникли. Яка причина цього явища? Ймовірно, часті

паводки призвели до зміни ландшафту і відповідно – до зміни рослинних угруповань. А до того ж, забруднення берегів річки побутовими відходами та потепління клімату спричиняють швидке поширення синантропних видів, і як наслідок, – витіснення місцевих рослин. Наразі домінуючими на берегах річки Тиса є дерево-чагарникові угруповання, переважно верби. Витоптування і зривання квітучих пагонів також мають негативні наслідки для рослини. Тож, відпочиваючи в природі, варто кожному зупинитись і задуматись: «Що ми залишимо нашим нащадкам?».

У народі таволжник звичайний часто плутають з гадючником в'язолистим (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.) із родини Розові, оскільки їх білі складні суцвіття досить схожі. Наукова назва гадючника походить від латинських слів «filim» – нитка і «pendula» – висіти. Українська назва «гадючник» пов'язана з тим, що траву здавна використовують як ефективний засіб при укусах отруйних змій. Місцева назва згаданого виду «Іванів цвіт». Ця рослина також має сакральне значення, а ще до того ж є лікарською.

Гадючник в'язолистий – це багаторічна трав'яниста рослина до 2 м заввишки. Стебло прямостояче, нерозгалужене, облистнене. Листки переривчасто-перисті, бокові листочки 2-5 пар широкояйцеподібної форми з надрізано-пилчастим краєм, зісподу білоповстисті. Квіти зібрані в кінцеву багатоквіткову волоть. Квітки дрібні, двостатеві, правильні, пелюсток і чашолистиків по 5, жовтувато-білі, запашні. Пелюстки з довгим нігтикком. Плоди голі, спіральнотакручені листянки. Цвіте у червні – липні.

Поширення та умови зростання. Росте по всій території України на вологих луках, берегах річок, болотах, у заболочених лісах, чагарниках. У горах підіймається аж до поясу криволісся.

Лікувальні властивості і використання. Трава гадючника в'язолистого містить вітаміни, дубильні речовини, флавоноїди, глікозиди, фенольні та азотовмісні сполуки тощо, а ще саліцилову та аскорбінову кислоти. У всіх частинах рослини є метилово-саліцилова ефірна олія.

Рослина має потогінні, сечогінні, протизапальні, кровоспинні, анальгетичні та протиревматичні властивості. Зокрема, гадючник в'язолистий використовують як потогінний засіб при грипі й підвищеній температурі, подагрі та ревматизмі, сильних болях у шлунку і кишківнику. Як сечогінний засіб – при хворобах сечового міхура і нирок. Або ж як загальнозміцнювальний засіб при катарі верхніх дихальних шляхів. А також як кровоспинний засіб при гіпертонії, дизентерії, малярії, хворобах сечовивідної системи тощо.

Відвар з квіток ефективний при хворобах органів дихання. Має седативну дію, яка сильніша за дію валеріани лікарської. Ефективним є вживання препаратів всередину при лікуванні захворювань шкіри. Настій трави використовують при головному болі, серцевих хворобах, діареї, дизентерії та як протиглислий засіб. Сік, мазі, відвари використовують при лікуванні ран, виразок і фурункулів, при укусах змій або скажених тварин.

Для профілактичних цілей рослину використовують і в харчуванні: молоде листя, пагони та коріння – для заправки супів, борщів і салатів; квіти – як заварку до чаю.

І насамкінець, світ рослин надзвичайно дивовижний, однак, досі залишаються мало вивченими традиції наших предків, а секрети народної медицини, на жаль, є малодоступними, а у деяких випадках – назавжди втраченими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кархут В.В. Ліки навколо нас. – К. «Здоров'я», 1993. – 232 с.
2. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат. – Ужгород: Видавництво «Мистецька лінія», 2007. – 504 с.
3. Кухта В.В. «Писати і дихати»: Есеї, інтерв'ю, вірші. – Львів: Видавництво «Простір», 2021. – 304 с.
4. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / відп. ред. А.М. Гродзінський. – К.: видавництво «Українська Енциклопедія» імені М.П. Бажана, Укр. Виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992. – 544 с.
5. Чопик В., Федорончук М. Флора Українських Карпат. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2015. – 712 с.

ПАЛІТРА ВЕСНЯНИХ КОЛЬОРІВ

Центральна садиба, дендропарк Карпатського біосферного заповідника
у малюнках художниці, техніки-лаборанта ботанічної лабораторії
Тетяни ХАНГАЛДЯН-РОМАНОВОЇ (м. Рахів)

ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК ФЛОРИ ЧОРНОГОРИ

НАУКОВА СПАДЩИНА ЯНА КАНТИ ГІАЦИНТА ЯЦЕКА ЛОБАЖЕВСЬКОГО*

Юрій НЕСТЕРУК,
доктор біології,
м. Львів

У середовищі українських науковців існує усталена думка, що піонером-флористом, який працював у Чорногорі, був Франц Гербіх, перші гербарні збори якого зберігаються в гербаріях Львівського національного університету імені Івана Франка та Інституту ботаніки імені В. Шафера ПАН (Краків) і датовані 1840 роком.

Однак наші пошуки показали, що ще до 1840 р. там проводив свої дослідження Ян Канти Гіацинт Яцек Лобажевський (Jan Kanty Hiacynt Jacek Łoborzewski).

У тогочасній науковій літературі дослідник був записаний у кількох варіантах: Hiacynt Jan Łoborzewski, Jan Kanty Łoborzewski, Jacek Jan Łoborzewski і Hiacynt Łoborzewski.

ОСНОВНІ ЕТАПИ БІОГРАФІЇ

Народився Гіацинт Лобажевський 17.12.1814 р. у с. Лубно неподалік Жешува (зараз – гміна Динів Жешівського повіту Підкарпатського воєводства).

Батько Фортунат Лобажевський (1778–1827) був суддею державного майна, мати – Йоанна з Вішньовських.

Після закінчення гімназії Гіацинт Лобажевський два роки навчався на правника у Львівському університеті, пізніше – на природничому відділенні Віденського університету.

Як зазначається у численних життєписах Гіацинта Лобажевського, він ще під час студентських років опублікував дві невеличкі статті німецькою мовою: одну – про діатомові водорості східного узбережжя Адріатичного моря, другу – про кругообіг соку у виду *Closterium humida* (Closterium Nitzsch and Ralfs 1848 – рід одноклітинних водоростей із класу Зигнематофіцієві водоростей (Zygnematorphyceae).

У другій половині 1830-х років Г. Лобажевський приїжджає до Львова. За різними даними, першим його заняттям стало приватне вчителювання в родині графів Дзедушицьких (був одним із приватних вчителів Владзімежа Дзедушицького, майбутнього природодослідника, мецената, засновника знаменитого Музею Дзедушицьких у Львові (тепер – Державний природознавчий музей НАН України).

Один із двох збережених портретів
Гіацинта ЛОБАЖЕВСЬКОГО,
намальований до 1862 р.
Автор: Franciszek Tępa (1828–1889)

* За допомогу під час збору матеріалу до статті висловлюю вдячність кустошу Гербарію відділення біології Варшавського університету д-ру Майї Гранішевській (dr Maja Graniszewska); співробітникам Наукової бібліотеки ПАУ і ПАН у Кракові мгр Габріелі Вонсовській (Gabriela Wasowska) і мгр Вікторії Колодзей (Wiktoria Kolodziej); співробітникам Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка – завідувачу сектора дистанційного обслуговування Роксолані Грабовській, працівникам наукового читального залу Наталії Кіт-Копистянській – співробітниці відділу рукописів, стародруків і рідкісної книги ім. Ф.П. Максименка; д-ру Андрію Новікову – куратору і д-ру Олександрі Кузярину – хранителю гербарію судинних рослин Державного природознавчого музею НАН України, м. Львів.

Із В. Дзедушицьким Гіацинт Лобажевський провів ряд мандрівок, у яких допомагав графу у колекціонуванні.

Лобажевський був всесторонньо розвинутою людиною. У Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка у Львові зберігся ще один портрет вченого із зазначенням, що він протягом якогось часу викладав історію в Дрогобицькій гімназії. У Львівському національному літературно-меморіальному музеї зберігається фото з тих часів, де на звороті написано, що на ньому зображений саме Г. Лобажевський.

Перші мандрівки в Чорногорі Г. Лобажевський здійснив ще до 1840 р., коли він у Львові познайомився з В. Полем. Уже тоді Гіацинт серед львівських науковців був відомим мандрівником Карпатами, так його і представили В. Полю. У гербарії ДПМ НАН України у Львові (LWS) зберігається багато гербарних листів із цих мандрівок. На жаль, Г. Лобажевський лише зрідка зазначав рік збирання рослини до гербарію. На відміну від більшості дослідників XIX ст., збори Г. Лобажевського є дуже охайними, що бачимо, наприклад, на прикладі сверції крапчастої (*Swertia punctata* Baumg.), зібраної, як написано на етикетці, 1857 р. в альпійському котлі Дземброні на Чорногорі (дослівно: *Czarnohora. Dzymbrowia w kotlinie alpejskiej, 1857, zbr. H. Łobazewski*) [Чорногора, Дземброня в альпійському котлі, 1857, збір. Г. Лобажевський].

У цьому ж гербарії зберігаються багато рідкісних і зникаючих судинних рослин (зібраних Г. Лобажевським у Чорногорі), проте, часто без деталізації дати збору, зокрема жовтениця альпійська (*Chrysosplenium alpinum* Schur), сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.), дзвоники Кладна (*Campanula kladniana* (Schur) Witasek), льон багаторічний позапазушний (*Linum perenne* L. subsp. *extraaxillare* (Kit.) Nyman), осока дакська (*Carex* subsp. *dacica* Neuffel) та багато інших.

Коли 1840 р. відомий польський географ Вінцент Поль у Львові познайомився з Лобажевським, останній вже був відомим мандрівником, який подорожував Карпатами.

Відомий біограф В. Поля Маурицій Манн так описував першу мандрівку Г. Лобажевського і В. Поля у Beskidy:

«... За кілька днів до від'їзду він несподівано знайшов попутника; це був Ян Канті Лобажевський, юрист за фахом і натураліст за пристрастю. На кілька років молодший за Поля, він уже привернув увагу наукового світу кількома трактатами з природничих наук, опублікованими в іноземних журналах німецькою та латинською мовами. Зараз він присвятив себе виключно ботаніці і мав намір описати північні схили Карпат з точки зору рослинності. Ще минулого року він відвідав з цією метою гірські місцевості біля джерел Опор та Стрий. Поль, який познайомився з Лобажевським кілька років тому, запропонував йому вирушити разом у подорож, на що той із задоволенням погодився. За кілька днів вони підготували все для дороги і вирушили. Поль їхав на власному візку, запряженому паром відважних сірих собак; попереду сиділи Франек, молодий конюх, узятий з Мар'яполя, і Ясь, сільський хлопець для

Гіацинт Лобажевський – вчитель історії Дрогобицької гімназії (з фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка); гербарний зразок сверції крапчастої *Swertia punctata* Baumg., зібраний Г. Лобажевським, у гербарії Державного природознавчого музею НАН України, м. Львів

Брама найстарішої частини Ботанічного саду Львівського національного університету імені Івана Франка (сьогодні – відділ субтропічних і тропічних рослин), заснованої Г. Лобажевським у 1852 р.; бріологічний гербарій Державного природознавчого музею НАН України у Львові, де знаходиться більша частина колекції мохів Г. Лобажевського; титульна обкладинка книги «*Musci hypnoidei Haliciae rariores*» (із фондів Наукової бібліотеки ПАУ і ПАН у Кракові)

роботи й перенесення речей, а на великому сидінні сиділи наші натуралісти: Поль і Лобажевський, заставлені з усіх боків приладами спостереження, гербаріями та картонками для складання карт.

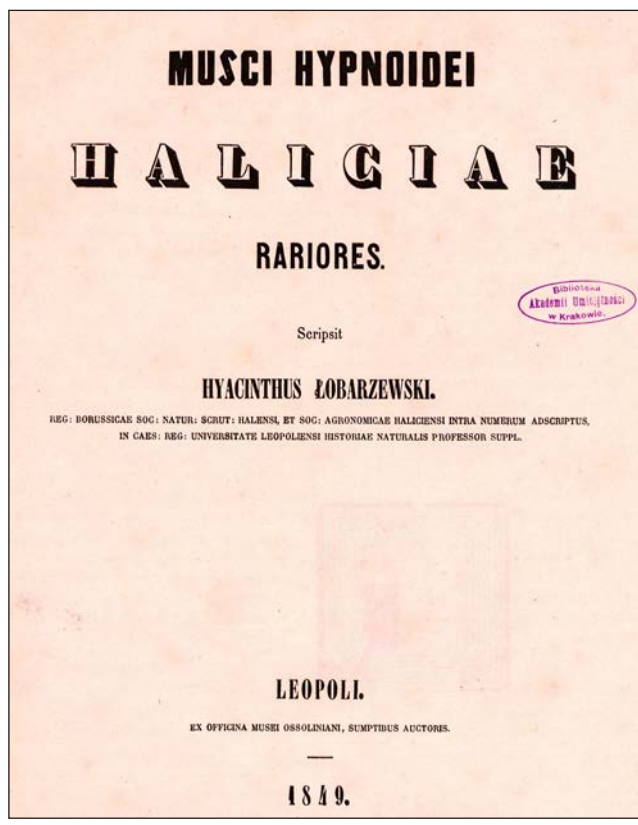
Таким чином обидва опинилися на верховині Стрия і Опору, в краю бойків. Вони мандрували горами здебільшого пішки, залишаючи своїх коней і речі, іноді на кілька днів їзди. Лобажевський збирав рослини, особливо мохи, бо мав намір підготувати спеціальну працю про мохи. Поль взяв на себе вивчення геологічних і гідрографічних умов. Зазвичай, стоячи біля русла якої-небудь річки або струмка, вони рухалися вгору до витоків. Поль проводив постійні спостереження, записуючи відносні та абсолютні рівні за барометром, досліджуючи геологічну структуру, а також збираючи зразки утворень і цікаві скам'янілості. Увечері вони обоє сиділи біля вогнища, і Лобажевський складав зібрані зразки рослин у гербарій, а Поль писав щоденник, який вів дуже ретельно. Простим горнякам часом було дуже весело бачити цих двох вчених, які ходили в гори з якимись дивними приладами, а поверталися, приносячи жменю моху та кілька камінців. У мене відомих і складних місцях зазвичай брали з собою місцевого горянина, який показував дорогу і допомагав нести необхідне спорядження й теплі речі. Якось на півдорозі [місцевий] горянин, який ніс речі за ними, випадково вчинив неприємний жарт, застрягнувши десь на камені і зламавши барометр.

Нашим натуралістам нічого не залишилося, як змінити напрямок і спуститися з гір. Вони влаштувались так, що Лобажевський якомога швидше поїхав із барометром до Львова, щоб його полагодити, а тим часом Поль об'їздив значну частину країни, переїхавши долину Дністра й родюче Опілля та й знову зустрівся з Лобажевським на Поділлі» (Mann, 1904, s. 369-370).

Протягом 1840–1845 рр. Г. Лобажевський і В. Поль провели, як вказують біографи В. Поля, чотири спільних подорожі Карпатами, пройшовши від Буковинських пасм у північній Румунії – на південному сході аж до Татр – за заході, де досліджували, серед іншого, виток Вісли. Під час цих мандрівок Г. Лобажевський зібрав великий гербарний матеріал як судинних рослин, так й мохів і печіночників. Як зазначали вже після смерті ученого його послідовники, під час цих спільних з В. Полем експедицій Карпатами Г. Лобажевський зібрав величезний гербарій судинних рослин, мохів і печіночників, проте, велика його частина пропала безслідно.

У Східних Карпатах на території України Г. Лобажевський багато працював у Beskidach, звідки в нього є багато зборів мохів і печіночників, також побував у Górgonach, у Poкутських Карпатах.

Тож, якщо правдивою є версія, що В. Поль не був у Чорногорі і на розлогах, де сходяться кордони кількох країн (йдеться, напевно, або про г. Стіг, або ж г. Гнетесу в Чив-

чинських горах – Ю.Н.), а подав цю інформацію у своїй монографії зі слів інших мандрівників, то найімовірніше його інформатором був Г. Лобажевський, з яким В. Поль мав тривалу співпрацю.

Наприкінці цих кількарічних подорожей Карпатами В. Поль згадував урочистий момент, коли вони з Г. Лобажевським [у 1843 р.] перейшли увесь Бескид, як тоді називали смугу гір від Буковини до Татрів:

«Мій попутник [Г. Лобажевський] обійняв мене, тому що в цю одну мить зібралося стільки спогадів, стільки почуттів, що перед ними неможливо було встояти. Поверталися ми від витоків Вісли – і нам здавалося, що в нашій душі в усіх нотах повторюються всі гордощі, що віками співали в її колисці. На очі навернулися сльози, ми знову обійняли одне одного, і Канти Лобажевський сказав мені: – Давайте привітаємо один одного, бо від витоків Золотої Бистриці до витоків Вісли ми бачили на власні очі джерела всіх наших річок, і ми перейшли пасмо усіх Бескидів».

У 1845 р. обидва дослідники вирушили в мандрівки до Альп, точніше – до Штирії і Тиролю.

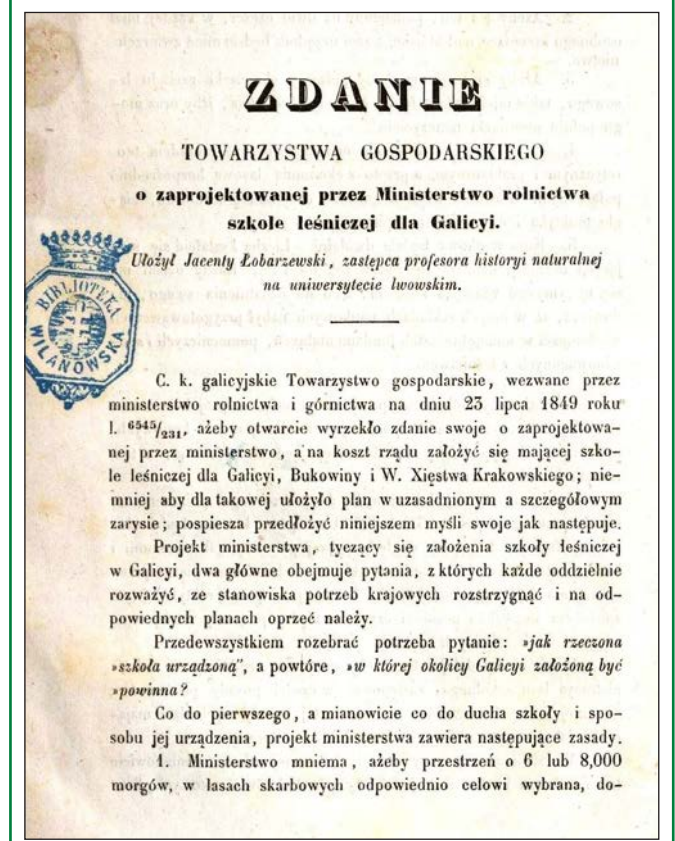
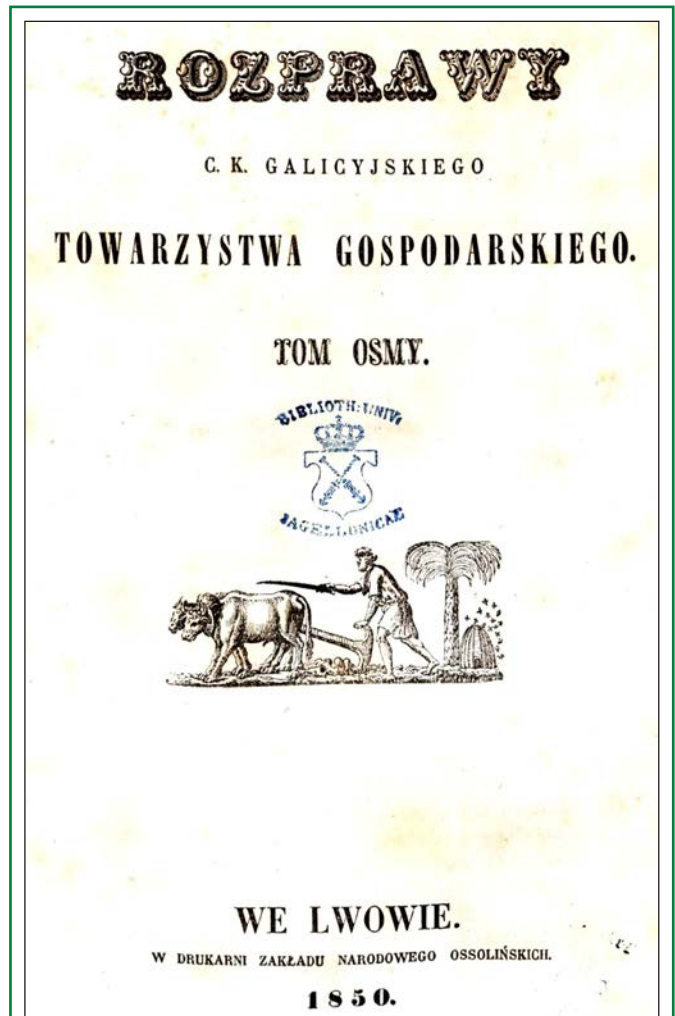
У 1839 р. (за іншими даними – у 1840 р.) Г. Лобажевський став професором мінералогії, ботаніки і зоології та очолив кафедру натуральної історії у Львівському університеті. Із своїм приходом на кафедру вчений започаткував новий тоді курс географії рослин у Львівському університеті. Він постарався, що з віденських музеїв виділили дублікати їхніх експонатів і таким чином вдалося відновити новий природничий музей у Львівському університеті, бо попередній був знищений від обстрілу університету австрійською артилерією під час революційних подій 1848 р. У 1851 р. Лобажевський впровадив для студентів заняття з мікроскопом.

У 1852 р. від кафедри від'єдналася кафедра зоології, яку тоді очолив професор Максиміліан Герман Шмідт. У цьому ж році Г. Лобажевський розпочав на місці давнього монастирського саду ордену тринітаріїв, поряд із корпусом університету, розробку ботанічного саду, опираючись на допомогу і сприяння тодішнього намісника Галичини графа Аденора Голуховського. Слід зазначити, що це була четверта спроба заснувати університетський ботанічний сад, бо три попередні, чим займалися інші дослідники, були невдалими або ж ці сади проіснували недовго. У 1855 р. ботанічний сад мав свого городника, яким став знайний фахівець Кароль Бауер з Відня, йому призначили плату 400 злотих (Finkel, Starzyński, 1894, s. 325).

Через 5 років після відкриття ботанічного саду (1857 р.) Г. Лобажевському вдалося розпочати заняття для студентів у теплицях із екзотичними рослинами (Wiczowski, 1907).

Як зазначає Владислав Степень, при створенні ботанічного саду Г. Лобажевський багато перейняв від першого в Галичині парково-садового комплексу в Медиці (неподалік Перемишля в Польщі) – його ще в 1830 р. створив відомий політичний та громадський діяч, письменник Юзеф Гвалберт Павліковський, і який на той час вважався своєрідним еталоном, на зразок найкращих парків Європи.

Титульна обкладинка часопису «Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego», 1850, №8; перша сторінка проєкту Г. Лобажевського зі створення Лісівничої школи для Галичини в часописі «Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego», 1850, № 8.

Гіацинт Лобажевський був одружений з Агнешкою з Вішньовських (1812 р.н.). Подружжя мало сина Чеслава Яна, який народився у 1851 р.

Помер природодослідник у віці неповних 38 років, як зазначали його сучасники, несподівано, після нетривалої хвороби. Як видно із метричної книги Львівського Кафедрального костелу, смерть наступила 5 січня 1852 р., хоча майже у всіх життєписах зазначено: 6 січня. У метриці причиною смерті вказана «інфекція», без уточнення. Похорон відбувся 7 січня, Г. Лобажевського поховано на Личаківському кладовищі.

ЗБОРИ ГІАЦИНТА ЛОБАЖЕВСЬКОГО

Як зазначали дослідники, Я. Лобажевський зібрав великий матеріал з мохів Галичини і Східних Карпат, також із Татрів та ін., проте мало опублікував про ці знахідки.

Зібраний гербарний матеріал Г. Лобажевський доставив до помешкання В. Поля у с. Мар'ямполь біля Горліц (Республіка Польща), де взимку його упорядковував та опрацьовував. Зрештою, велика кількість зразків безповоротно була втрачена, що зазначали ряд авторів, які описували біографію вченого.

Частину своїх зборів Г. Лобажевський подарував В. Дзе-душицькому для створеного музею, ще якусь частину продала графові після смерті Гіацинта вдова. У своїй праці польський дослідник Габріель Бржек вказував, що збори Г. Лобажевського в музеї нараховували 200 видів у 100 екземплярах (Brzek, 1994).

Як зазначав Т. Вісьневський (Wiśniewski, 1923), Г. Лобажевський продовжував свої мандрівки аж до 1853 р., що видно із етикеток його колекції у гербарії Державного природознавчого музею НАН України у Львові.

Цю частину зборів, які зберігаються у Державному природознавчому музеї НАН України у Львові, уже на початку ХХ ст. опрацьовали відомі польські бріологи – Флора Лілієнфельд і Тадеуш Вісьневські.

У праці Флори Лілієнфельд проаналізовано колекцію печіночників, зібраних Г. Лобажевським в українських Східних Карпатах. Більшість з них походять із Сколівських Бескидів (Крушельниця) і Покутських Карпат (Уторопи, Кути, Соколівка) (Lilienfeldówna, 1911).

Ширший аналіз зборів Г. Лобажевського зроблений Тадеушем Вісьневським. Останній проаналізував збори мохів і печіночників з околиць Львова (численні знахідки), Східних Бескидів (Сколе, Крушельниця, Корчанка, хр. Зелемін, Лавочне), Вододільного хребта: Гуся (давня назва г. Пікуй), Климець, Бердо, Горганів – у верхів'ї Свічі і Лімниці, г. Гропа і г. Петрос, Покутсько-Буковинських Карпат – Уторопи; околиць Кросна і Татр. Серед зібраних Г. Лобажевським мохів є три нових таксони, уперше ним описаних, а саме: *Leptohyemium elajochroon* De Łoborzewski (з Пікуя), 1841 р., *Hypnum inforto-plicatum* De Łoborzewski – із околиць Лисинич під Львовом, 1841 р. і *Leskea Poillinburgii* De Łoborzewski – із долини Стрия в Східних Бескидах, без деталізації локалітету (Wiśniewski, 1923).

Частина зборів Г. Лобажевського (мохів і печіночників) зберігається у відділі бріології Варшавського університету (Республіка Польща). Аналізуючи її, польська дослідниця Ірена Реймент-Ороховска (Rejment-Orochowska, 1958), зазначала, що з цієї колекції п'ять видів мохів зібрані саме в Чорного-

рі (*Nardia scalaris* (Schrad.) Gray, *Cephaloziella rubella* (Nees) Schiffn., *Sphenolobus minutus* (Crantz.) Steph., *Scaparia mucronata* Buch. і *S. aequiloba* (Schwrg.) Du Mort.). Проте, й інші (*Tritomaria quinquedentata* (Huds.) Buch. (біля впадіння р. Бистрець до Чорного Черемоша), *Solenostoma sphaerocarpum* (Hook.) Steph., *Cephalozia biscopidata* (L.) Dum. та ін.) походять як з Чорногори, так і інших частин Карпат. Зокрема, багато мохів учений зібрав у Східних Бескидах, а також у рівнинній частині Східної Галичини. (Rejment-Orochowska I. s. 273-289.)

За останніми даними, у Гербарії Інституту ботаніки Варшавського університету (WA) зберігається 213 зразків Г. Лобажевського, більшість яких походять з околиць Львова, українських Східних Карпат (Східні Бескиди, Горгани, Чорногора, Покутсько-Буковинські Карпати), а також із Татрів та ряду інших місцевостей на території Республіки Польща.

Із Чорногори є 7 зразків печіночників (Hepaticae): *Frullania tamarisci*, місце знахідки: Черемош, Чорногора; інші – Чорногора, без уточнення: *Frullania tamarisci* (2 зразки), *Nardia scalaris*, *Lejeunea carvifolia*, *Plagiochila asplenoides* і *Blepharostoma trichophyllum*.

ПУБЛІКАЦІЇ ПРИРОДОДОСЛІДНИКА

Гіацинт Лобажевський зібрав великий гербарний матеріал із судинних і нижчих рослин, однак більше його цікавили саме мохи і печіночники.

Першою відомою його публікацією є «Muscorum frondosorum species novae Halicienses» у 1 томі віденського часопису «Naturwissenschaften Abhandlungen» (німецькою мовою), який видавав тогочасний відомий австрійський геолог і мінералог Вільгельм Гайдингер. У цій праці Г. Лобажевський подав результати своїх досліджень.

У Науковій бібліотеці ЛНУ імені Івана Франка та у Львівській національній науковій бібліотеці НАН України імені Василя Стефаника зберігається кілька примірників книг Г. Лобажевського. Наприклад, у відділі рідкісної книги ЛННБУ НАН України ім. Василя Стефаника є відбиток праці «*Muscorum Frondosorum species novae Haliciensis*» із часопису «Naturwissenschaften Abhandlungen», 1, Wien 1847, де на титульній сторінці – автограф автора: «*Wielmożnemu Panu Gwalbertowi Pawlikowskiemu w dowód głębokiego poważania przesyła Łoborzewski* [Шановному пану Гвалберту Павліковському, на знак глибокої поваги посилає Лобажевський]».

Двома роками пізніше Г. Лобажевський видав у видавництві «Оссолінеум» у Львові першу свою книжечку «*Musci hypnoidei Haliciae rariores*», в якій подав гіпнові мохи Галичини, які, на його думку, рідко трапляються (Łoborzewski, 1849a).

У книзі – детальні описи 13 мохів із 6 родів. Приблизно половину описаних у цій невеличкій книжечці видів дослідник знаходив у Східній Галичині, як от *Anomodon striatus* Hübener (долина Стрия в Сколівських Бескидах), *Leskea longifolia* Bruchet Chimper (з околиць с. Лисиничі, що під Львовом), *Leskea incurvata* Hedwig (Східні Бескиди, а також Татри), *Isothecium repens* Bridel (Винники під Львовом), *Hypnum glareosum* Bruchet Chimper (Залізна Вода у Львові), *Hypnum flavescens* Hübener (Львів), *Hypnum crinale* Bruchet Chimper і *Hypnum protuberans* Bridel (Жупани, що у Східних Бескидах, поряд із Верещким перевалом на Вододільному хребті), *Anacamptodon splachnoides* Flörich Bridel (хр. Зелемін, що в долині Опора біля Сколе).

Перша сторінка журнальної публікації «Про комах, що знищують ліси» та ілюстрації до неї; титульна обкладинка книжечки «Ро́зясєє географіі ро́слин і рзут ока на ро́слинносє кулі зямскієй», 1849 р. (із фондів Наукової бібліотеки ЛНУ імені Івана Франка)

У примірнику цієї книги, який зберігається у Бібліотеці ПАУ і ПАН в Кракові (Biblioteka PAU i PAN w Krakowie), є дарчий напис автора «Do Biblioteki Towarzystwa naukowego Krakowskiego ofiaruje Jacenty Jan Kanty Łoborzewski, 1858 р. [До бібліотеки Товариства наукового Краківського дарує Яценти Ян Канти Лоборжевські]».

З 1846 р. Г. Лобажевський був членом Галицького господарського товариства у Львові (k. k. Galizische Landwirtschafts-Gesellschaft in Lemberg – нім., Galicyjskie Towarzystwo Gospodarcze – польськ.), а від 1859 р. – Наукового товариства краківського (Towarzystwo Naukowe Krakowskie). Особливо активно вчений співпрацював із господарським товариством, яке було створене для розвитку сільського господарства та промисловості у нашому краї і яке відзначалося великою своєю активністю після революційних подій 1848–1849 рр., названих «Весною Народів».

Тоді ж учений виступив з ідеєю відкриття поблизу Львова Лісівничої школи для Галичини, заручившись підтримкою тодішнього австрійського Міністерства рільництва. У 8 томі часопису товариства «Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego» був надрукований детальний план Г. Лобажевського для створення такої школи «Zdanie Towarzystwa Gospodarskiego o zaprojektowanej przez Ministerstwo rolnictwa szkole leśniczej dla Galicyi» (1850). Для проведення досліджень він наполягав на потребі виділити 8000 моргів земель (морг = 0,56 га – Ю.Н.) із державного фонду.

Така школа була створена кількома роками пізніше, у 1856 р. в Дублянах під Львовом, і вона діяла аж до Першої світової війни.

У цьому ж часописі у 1851 р. Г. Лобажевський подав ще одну свою працю, на жаль, останню з нам відомих: «O owadach lasy niszczących [Про комах, що знищують ліси]», яка доповнювалася двома поліграфічно досконалими, як на тодішні можливості, кольоровими малюнками.

Ще один напрям у науковій діяльності Г. Лобажевського: польська наука вважає його піонером географії рослин. Це в той час був новий напрям в біології, започаткований німецьким вченим Александром Гумбольдтом. Г. Лобажевський, проаналізувавши тогочасні знання про флору континентів, розробив власну схему просторового поділу рослинності й подав це у своїй невеличкій книжечці «Ро́зясєє географіі ро́слин і рзут ока на ро́слинносє кулі зямскієй [Поняття географії рослин і погляд на рослинність земної кулі]»:

А. Екваторіальна рослинність

В. Рослинність Південної півкулі. I. Рослинність Нової Голландії. II. Флора мису Доброї Надії.

С. Рослинність Північної півкулі. I. Рослинність східної, середньої і північної Європи. II. Рослинність поясу Алтайських гір і південного Сибіру. III. Рослинність південної Європи, узбережжя північної Африки і південного Сходу. IV. Широкі країни північної Америки.

Д. Арктична рослинність.

Е. Антарктична рослинність.

Ф. Альпійська рослинність.

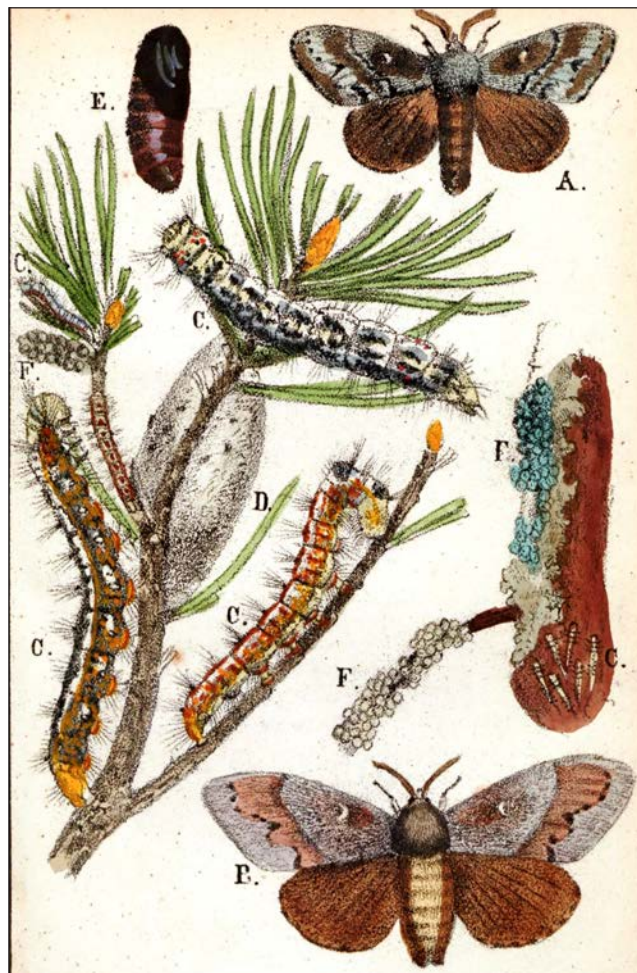
O OWADACH LASY NISZCZĄCYCH.

(Z ryciną).

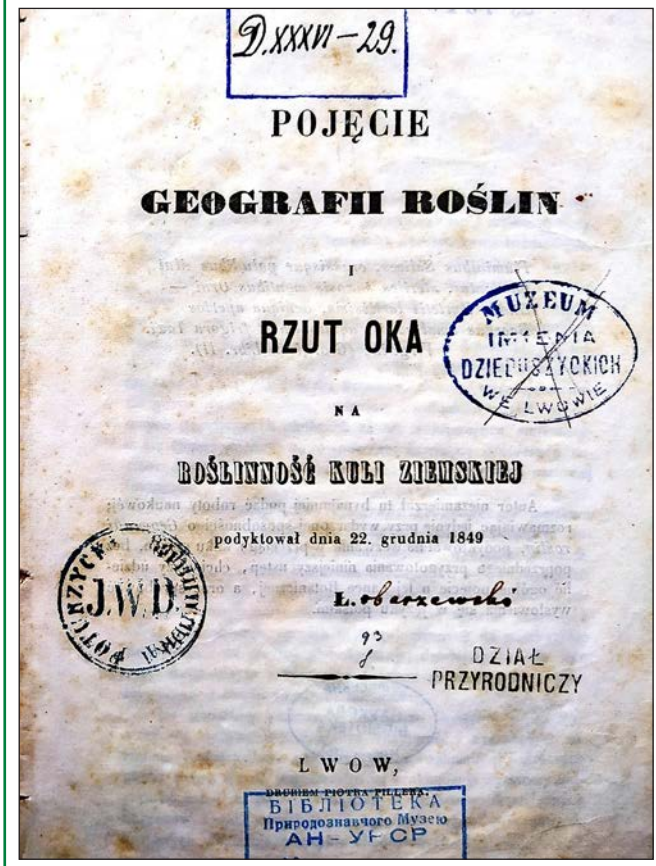
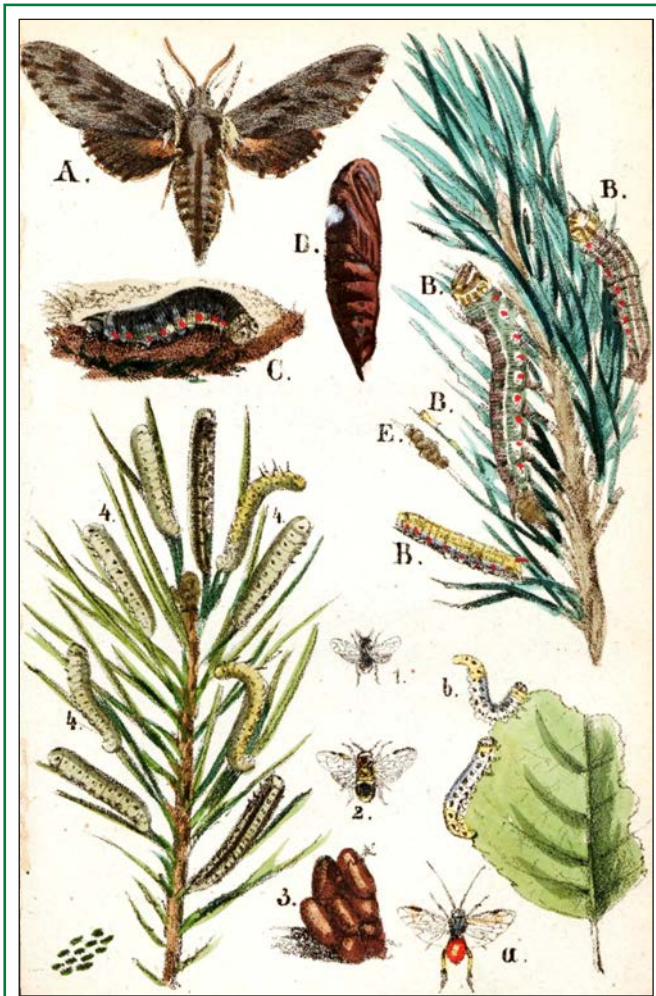
Podług doniesień c. k. urzędu obwodowego zloczowskiego z d. 11. września 1850 r., kilka okręgów lasowych w rzezonym obwodzie, mianowicie lasy sosnowe państwa: Buska, Toporowa, Łopatyna, Kutkorza, a nawet i w okolicy Brodów zajęte zostały przez gąsienice, które dalszem rozszerzeniem się zagrażają.

W skutku czego wys. c. k. Gubernium galicyjskie wezwało tutejsze Towarzystwo gospodarskie o delegowanie dwóch członków z grona swojego na komisję, w biurze c. k. Rady nadwornej Bobowskiego w tym celu odbyć się mającą, na której ciż mieli zdanie swoje otworzyć względem środków i sposobów najskuteczniejszych a oraz najpraktyczniejszych do odwrócenia tej powszechnej klęski.

Zważywszy wszakże, że doniesienia tak z c. k. urzędu obwodowego zloczowskiego, jak z wyżej wymienionych państw, w wielu miejscach były ciemne i wątpliwościami podpadające, — uchwalono na wspomnianej komisji, na dniu 16. b. m. i r. odbytej, wysłać ztąd praktycznego c. k. urzędnika leśnego jako komisarza, z poleceniem, ażeby wraz z c. k. fizykiem zloczowskim p. Kratterem, — mężem w galicyjskiem owadoznawstwie biegłym i naukowo wykształconym, — nie tylko na miejscu rodzaje gąsienic i owadów rozpoznał, ale także wszystkie lasy, w których się ta plaga pojawiła, objechał, wielkość zrzędzonej szkody obejrzał, o kierunku rozszerzania się onej przekonał, i natychmiast przedsięwziął stosowne do przyrody gąsienic środki ich wygubienia, które dotychczas w nauce leśnictwa okazały się praktycznymi, a tym sposobem przyniósł żądaną pomoc dotkniętym państwom udzielając im stosownej informacji.

G. Степова рослинність.

H. Країни без рослинності.

I. Водна рослинність, а також рослинність у повітрі.

Дуже цікаво вчений описував альпійську пояси́сть у Карпатах і сусідніх гірських системах Європи: «Альпійською рослинністю називають цю карликову флору, яка дуже схожа на арктичну рослинність і має тенденцію з'являтися у всіх високих Альпах світу, чи то в Європі, Азії чи Америці. Альпійська флора Швейцарських полонин, Карпат, Піренейів і всього Алтаю складається вни́зу зі скручених лісів із сосни гірської (*Pinus mughus*), ще вище зарості чорничників (*Vaccinia*), а далі вище, до снігової границі, пучки маленьких рослин, повзаючих по землі та скелях, з маленькими і блискучими листочками, але яскравими і відносно величезними квіточками; це є роди жовтеця (*Ranunculus*), примули (*Primula*), тирлича (*Gentiana*), ломикаменя (*Saxifraga*) мохових пухів і плішивих лишайників» (Łobzowski, 1849b, s. 11).

Як зазначали сучасники, Г. Лобажевський працював над великою працею «Географія рослинності Польщі», проте не встиг її закінчити й усі його розробки в цьому напрямі виявилися втраченими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів у Львові. Ф. 618, оп. 2, од. зб. 1146, с. 88.
2. Brzęk G. Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca. Wydawnictwo Lubelskie Nowe, Lublin, 1994, 199 s.
3. Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Nakładem Senatu Akademickiego C. K. Uniwersytetu Lwowskiego z Drukarni E. Winiarza, Lwów, 1894, XVI + 332 s.
4. Lilienfeldówna Wątrobowce Karpat pokuckich w zbiorach H. Łobzowskiego. Kosmos, 1911, 36, s. 300-302.
5. Łobzowski Hiacyntus Stremie. Muscorum frondosorum species novas Halicienses, Naturwissenschaften Abhandlungen, 1, Wien, 1847, p. 47-64.
6. Łobzowski Hiacyntus. Musci hypnoidei Haliciae rariores. Ex officina Musei Ossoliniani, Sumptibus Auctoris, Leopoli, 1849a, 25 p.
7. Łobzowski Hiacynt Jan K. Pojęcie geografii roślin i rzut oka na roślinność kuli ziemskiej. Lwów 1849b, 15 s.
8. Łobzowski J. Zdanie Towarzystwa Gospodarskiego o zaprojektowanej przez Ministerstwo rolnictwa szkole leśniczcej dla Galicyi. Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. 1850, 8, s. 166-181.
9. Łobzowski J. O owadach lasy niszczących. Rozprawy Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego, 1851, 9, s. 156-171.
10. Mann M. Wincenty Pol: Studium biograficzno-krytyczne, 1. G. Geberther i spółka, Kraków, 1904, 402 s.
11. Rejment-Orochowska I. Wątrobowce Bieszczad i niektórych innych części Karpat Wschodnich w zbiorach J. Łobzowskiego. Acta Societatis Botanicorum Poloniae, 1958, 27, N 2, s. 273-289.
12. Stępień S. Opinia naukowa Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu w sprawie herbu i flagi gminy Medyka. Internet-pecypc: <https://medyka.itl.pl/bip/atach/2/58/3321/uzasadnienie-herbu.pdf>, 03.12. 2013.
13. Wiczkowski J. Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. Skład Główny w księgarni H. Altenberga, nakł. Wydziału Gospodarczego X. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, oraz Reprezentacyi M. Lwowa. Lwów, 1907, VIII+623+VII+12 s.
14. Wiśniewski T. Musci frondosi Haliciensis ques in itineribus botanico-geographicis annis 1840-1844 per universam Halician collegit H. J. Łobzowski. Rosprawy i wiadomości z muzeum im Dzieduszyckich. 1923 (1924). Vol. 9. S. 65-85.

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО – МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ ЗАКАРПАТТЯ

ЧИ ПО-ДЕРЖАВНОМУ СТАВИМОСЯ ДО ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ?

Слава БІЛАК,
кандидат геолого-
мінералогічних наук,
м. Ужгород

ДАРУНОК БЕЗДОННИХ ГЛИБИН

Закарпаття – край зелених гір, квітучих полонин, працьовитих людей. Нідє не знайти подібного шматочка землі, який би був так щедро насичений унікальними за складом та смаковими якостями підземними водами.

Варто розглянути основу-основ мінеральних вод – власне воду. Планета Земля – 70% її поверхні, тіла живих істот, в тому числі і людини, а також наш мозок теж містять до 70% води. У всіх її проявах, де б вона не була, знаходимо одні й ті ж елементи, всю таблицю Менделєєва, тільки в різних кількостях.

Вода супроводжує нас від першого до останнього подиху, підтримує протягом усього життя.

За основною гіпотезою саме воді ми завдячуємо виникненню життя на Землі і його існуванню. Зараз тривають активні пошуки ознак життя на інших планетах Всесвіту, в основу яких покладено наявність води. Хоча, на мій погляд, форми життя у Всесвіті можуть бути дуже відмінними від наших.

Вода – це явище найбільш поширене, вивчене, але ще більш загадкове. За своїми властивостями суперечить аналогічним хімічним сполукам. Так, останні

при переході з рідкого в твердий стан збільшують щільність. А лід плаває на поверхні води, створюючи термоізоляційний шар, який забезпечує життя в глибинах води. На верхівку дерева секоя – вище 100 м – сік, основою якого є вода, подається без проблем, а на другий поверх будинку для цього потрібні насоси. Легендарною є тала, нативна вода льодовиків, а також вода із глибоких свердловин, якій приписують можливість дарувати людям підвищену біологічну активність, в тому числі і довголіття. Або ж гарячий лід, він за певних умов плавиться при +400°C. Неабияка загадка – це інформаційна чутливість води, виявлена японським професором Емото Масарі, який експериментально доводить вплив на її структуру людського слова. І ще нескінчена низка надзвичайних властивостей, які спостерігаються в повсякденному житті або при зовнішній дії на молекулу води – температури, тиску, різного виду опромінення. Всі ці надзвичайні властивості зумовлені будовою її молекули, її структурованістю. Наявність іонів водню і кисню, які мають сильні і протилежні за знаком енергетичні поля, утворюють динамічні кристалічні решітки – кластери. Ці структури наділені властивостями нестійких кристалів, що змінюють свої властивості залежно від наявності речовин із іншою будовою електронних оболонок. Але в нашому випадку головною і важливою особливістю води є її висока розчинна здатність. Вода – це ідеальний розчинник.

ГАРЯЧА ТЕМА

Природна вода – це дволикій Янус: знаємо її життєдайну силу, завдяки якій існує життя на Землі, джерело енергії. А її руйнівну спроможність неможливо поборолювати, як при надлишку – повені, так і при нестачі – засусі.

...Відомості про мінеральні води Закарпаття сягають сивої давнини. А сліди їх використання для оздоровлення організму знаходили донедавна у вигляді ям, які наповнювалися водою і прогрівалися нагрітим камінням. Тепер їх замінили круті СПА-басейни. Основний напрямок використання мінеральних вод – це рекреаційне оздоровлення та для пиття. Хоча враховуючи хімічний склад, їх використання може мати більш широкий діапазон.

Групою фахівців фізико-хімічного відділу Одеської філії НДІ курортології свого часу було досліджено територію Закарпатської області на виявлення, проведення необхідних польових обстежень, забір проб для повного аналізу хімічного складу вод. Знайдено, закартовано, вивчено склад вод 382 водопроводів. Виявлено широкий діапазон фізичних властивостей та хімічного складу. В кожній доступній пробі води визначалося до 50 компонентів. Фактичний матеріал був оброблений із застосуванням спеціаль-

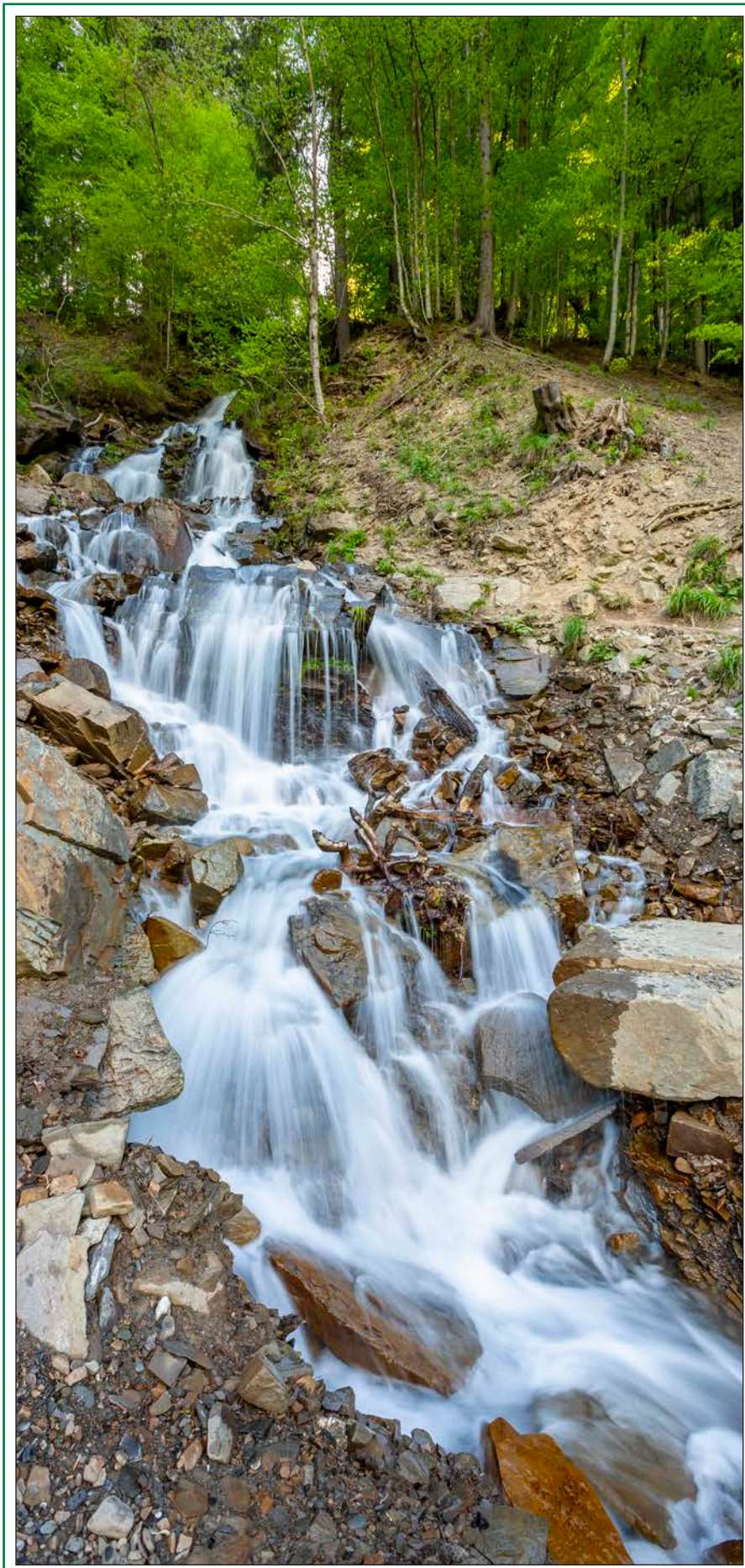
ної комп'ютерної програми. Розраховано рівень гідрохімічного фону кожного компонента як усередині типу води, так і в цілому по всіх водах регіону, дисперсії вмісту елементів, межі їх аномальних кількостей. Усередині кожної групи проведена множинна кореляція між всіма компонентами мінеральної води.

У підземних водах присутні практично, як вже зауважувалося вище, всі елементи Періодичної системи Д. Менделєєва. Залежно від мети в природних водах в першу чергу досліджують головні іони, які визначають мінералізацію, газовий склад, токсичні елементи, санітарно-гігієнічні показники. Чим більше компонентів визначено у воді, тим більш обґрунтовано можна судити про її походження і рекомендувати для практичного використання в лікувальній справі та різних галузях народного господарства. Лабораторні дослідження велися за розробленим методом аналізу багатокомпонентних систем. Узагальнення фактичного матеріалу, обґрунтування генетичної класифікації взаємозв'язку хімічного складу води в системі «атмосферні води – породи – природні умови – мінеральні води» було виконано на кафедрі геохімії геологічного факультету Московського ДУ ім. М. Ломоносова.

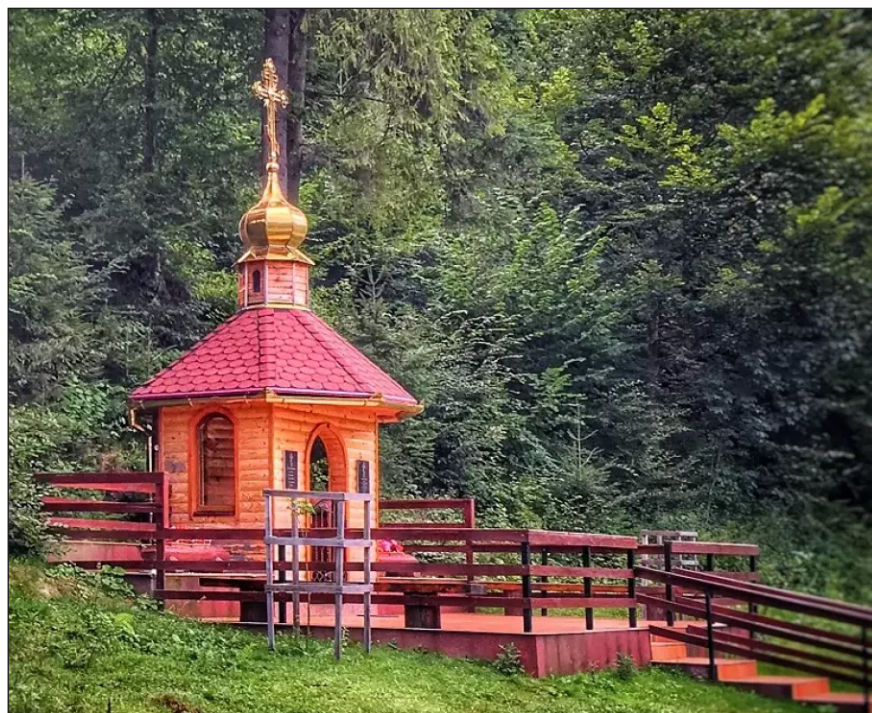
Розроблено генетичну класифікацію, в основу якої покладено взаємозв'язок хімічного складу води зі складом водовміщуючих порід, гідродинамічними, кліматичними, температурними та іншими природними факторами, які характерні для даного ареалу формування вод. Виділено десять груп. У дев'яти вдалося прослідкувати зв'язок між хімічним складом води і природними умовами, які його створюють. Десята група – води змішаного складу, генезис яких прослідкувати неможливо.

Найбагатша водами гірська частина Закарпатської області – Складчасті Карпати (до 70%).

Температура вод природних водоярів-джерел – не перевищує 16°C. Свердловини, особливо у Закарпатському внутрішньому прогині, виводять на поверхню більш прогріті води – 23-57°C. Їх середні температури пропорційні геотермічному градієнту структур регіону, який змінюється від 1,35 в Складчастих Карпатах – до 8,0°C/100 м в Закар-

Піднебесна вода
(водоспад Труфанець,
Свидовецький масив
Карпатського біосферного
заповідника)

Бювети мінеральних вод у селах Жденієво, Солочин, Драчино Мукачівського (колишній Свалявський) району; санаторії «Квітка полонини» (с. Солочин)

патському прогині. Не виявлено кореляції між температурою і певним компонентом води, за винятком кремнієвої кислоти, вміст якої збільшується із ростом температури, що підтверджує геохімічну поведінку цієї сполуки. Термальні води не виділяються за складом на тлі регіону, а підкоряються загальним геохімічним закономірностям формування. Цінними є вуглекислі гідрокарбонатні натрієві води, що містять підвищені кількості калію, бору, фтору, бромю, йоду, миш'яку, заліза. Поряд з високим вмістом вільної і розчиненої вуглекислоти вони є найбільш корисними в бальнеології. Це Пасіцьке, Шалянське, Ужгородське родовища.

Рідкісними для Закарпаття є азотні терми – з небагатим мікрокомпонентним складом. Невеликі кількості (до 10 мг/л) органічних сполук – гумінових, нафтенних, фульвокислот, кислих бітумів і нейтральних речовин додають специфічне бальнеологічне забарвлення. Азотні терми представлені Деренівським родовищем.

У Закарпатському прогині виявлені крупні родовища термальних і субтермальних вод: Бегань, Берегове, Боржава, Гараздівка, Залужжя, Затишне, Іванівка, Розтока, Руські Комарівці та ін. Це високодебітні вуглекислі, метанові, азотно-метанові води середньої мінералізації, різноманітного хімічного складу з підвищеним вмістом бромю, йоду, бору, кремнієвої кислоти.

Мінералізація вод коливається від 0,077 г до 156 г/л, однак більшість вод – 60% з мінералізацією до 2,0 г/л, далі йдуть води до 15 г/л. Розсоли представлені одиничними пробами.

Газова складова вод – це в основному вуглекислота. Виявлені чисто вуглекислі води із 100% вмістом CO_2 , а також вуглекислі із домішками сірководню, метану, азоту. Води з таким складом характерні для Складчастих Карпат. У Закарпатському внутрішньому прогині переважають води переважно сірководневі, метанові, азотні із домішкою вугільної кислоти. У водах родовища Синяк (Вигорлат-Гутинська гряда) вміст сірководню сягає 68 мг/л. В Чоп-Мукачівській впадині води мають азотно-метановий та метановий склад. У зоні

розломів Берегівського та Ужгородського підняття появляється вуглекислота до 1,8 г/л. Для вод Солотвинської впадини характерні невисокі кількості сірководню – до 10, в одному випадку – 52 мг/л. Вуглекислота до 1,0 г/л виявлена в периферійних областях на контакті Солотвинської впадини і Складчастих Карпат. В цілому води Складчастих Карпат характерні високим газомістом, а Закарпатський прогин – низьким.

Роль атмосферних опадів у формуванні мінеральних вод. Було прослідковано зміну хімічного складу атмосферних опадів на шляху їх проникнення вглиб надр та взаємодії з різними за складом породами при зміні температури, тиску та інших факторів. Ці висновки були підкріплені експериментальними даними (літературні дані).

Наявність значної кількості поздовжньо- та поперечнокарпатських розломів, тектонічних порушень, тріщинуватості порід, особливо у Складчастих Карпатах, сприяє проникненню атмосферних вод у глибини надр, де в результаті гідрохімічних процесів проходить формування мінеральних вод при наявності відносно і добре розчинних водовмісних порід – вапняки, галіт, гіпс з домішками мікрокомпонентів. Поява глинистих, погано промитих, багатих органічними речовинами водонепроникних шарів уповільнює процес водообміну і сприяє протіканню біохімічних процесів, що характерно для Закарпатського прогину.

Систематизація мінеральних вод Закарпатської області базується на генетичній класифікації М. Валяшка, головним положенням якої є єдність всіх вод Землі і поняття природної води як рухо-

мої рівноважної фізико-хімічної системи, підвищення мінералізації якої здійснюється в результаті появи в розчині більш рухомих сполук, утворених головними іонами. Закономірність зміни хімічного складу природних вод залежить від поведінки компонентів, обумовлених їх внутрішньою будовою. Одночасно в кожному регіоні існують місцеві зовнішні чинники, що сприяють відхиленню від норми, надаючи різноманітність хімічного складу.

Основними хімічними типами вод є карбонатний, сульфатний з двома підтипами (сульфатно-натрієвим та сульфатно-магнієвим), хлоридний і тип кислих вод. У Закарпатті води віднесені до карбонатного, сульфатного і хлоридного типів. Більшість (310 із 382) – карбонатний тип, 19 – сульфатний і 20 – хлоридний.

Води карбонатного типу. Вони є різноманітними за хімічним складом. Основними солями, утворюючими мінералізацію, є гідрокарбонати кальцію, натрію і хлориди натрію, і формуються у вулканічних породах, пісковиках і глинистих відкладах.

Вони різняться ступенем мінералізації, газовим складом і кількістю специфічних мікрокомпонентів. Аналогічно води з переважанням у складі хлоридів натрію різко розрізняються між собою мінералізацією, газовим складом, мікрокомпонентами і умовами виходу. Припустивши, що води, близькі за іонним складом, але різні за іншими показниками, генетично неоднакові, ми намагалися прослідкувати зв'язок між хімічним складом вод і складом водовмісних порід, ступенем розкритості структур, наявністю розломів, прогрітисью надр і т. п. Води карбонатного типу

за взаємозв'язком хімічного складу, літологічних і геохімічних умов формування розділені на шість груп. Гідрокарбонатні кальцієві формуються в добре промитих флішових відкладах Складчастих Карпат, води з переважанням гідрокарбонатів натрію – у вивержених і осадових породах різного ступеня промитості, хлоридні натрієві карбонатного і хлоридного типів – в осадових породах, але на різних глибинах і в результаті різних гідрохімічних процесів.

Гідрокарбонатні кальцієві води (група 1). Другим катіоном поперемінно виступають магній і натрій. Мінералізація вод цього складу не перевищує 3,0 г/л, газовий склад представлений різними кількостями вуглекислоти і сірководню – від слідів до 2,4 г/л і від слідів до 3 мг/л відповідно. Для вод цього складу характерний вищий вміст міді, цинку, марганцю, заліза, кремнієвої кислоти. Атмосферні води, взаємодіючи з добре промитими верхніми горизонтами Складчастих Карпат, започатковують води групи І. Якщо атмосферні води потрапляють в хімічно інертні андезитобазальти Вигорлат-Гутинської гряди, вони можуть без помітної зміни складу мігрувати на значні глибини, утворюючи родовища азотних терм. Насичуючись вуглекислотою, що піднімається по розломах, ці первинні води стають агресивними, їх розчинна здатність різко росте. Вони розчиняють поширені у флішових відкладах вапняки, формуючи вуглекислі води гідрокарбонатного магній-кальцієвого складу. Границя їх мінералізації контролюється розчинністю карбонатів кальцію і магнію і не перевищує 2,0 г/л. Одночасно вивільняються

і переходять у розчин цинк, мідь, марганець, залізо, кобальт та ін., які свого часу випали в разі з CaCO_3 та іншими солями, формуючи їх відклади. У всіх тектонічних зонах ці води формуються у вапняках або теригенних породах, що містять карбонатну речовину у вигляді вапнякового цементу.

Холодні вуглекислі води гідрокарбонатного кальцієвого складу відносяться до найбільш поширених у Закарпатті, особливо часто вони зустрічаються в складчастих Карпатах, утворюють високодебітні родовища дуже смачної води, використовуваної населенням для пиття.

У Кросненській зоні розташовані крупні родовища: Голятино, Заньки, Латірка, Міжгір'я, Пилипець, Річка, Верхній Студений; у Дуклянській – Драчино, Костева Пастіль, Неліпино; у Рахівській – Білин, Богдан-Луки, Нижній Бистрий, Кобилецька Поляна, Кваси; у Мармарошській і Піснинській – Драгово, Поляна Косівська, Костилівка, Рахів, Тарасівка, Широкий Луг, Уголька.

Гідрокарбонатні натрієві води (групи II, III, VI). У складі більшості мінеральних вод карбонатного типу переважають гідрокарбонати натрію. Мінералізація вод коливається в межах 0,2...30,5 г/л. Максимальний відносний вміст гідрокарбонату натрію складає 92%. Вміст вуглекислоти сягає 3,6 г/л, азот, сірководень і метан присутні у вигляді домішок. За приуроченістю виходів до порід певного літологічного складу води діляться на три групи: приурочені до проявів вулканічних порід, могутніх відкладів пісковиків, глинисто-піскуватих відкладів зони сповільненого водообміну.

Гідрокарбонатні натрієві води вулканічних порід (група II). Є.К. Лазаренко, Є.А. Лазаренко і ін. виділяють три смуги розподілу вулканічних порід. Перша смуга простежується від р. Шопурки по р. Косовка, струмку Тростинець (на північний захід від с. Кваси) до південно-західного схилу гори Петрос і правому березі р. Чорний Черемш північніше Чивчинських гір. Ефузивні породи представлені спілітами, що перешаровуються з туфами в основі розрізу, а у верхній частині – кератофірами, що також перешаровуються з туфами. До вулканічних порід цього поясу приурочені виходи мінеральних вод родовищ Богдан, Богдан-Луки, Говерла, Кобилецька Поляна, Косівська Поляна, Рахів, Підділ, Кваси.

Друга смуга віднесена до Драгово-Новоселицької південної кручової зони. Вулканічні породи залягають серед мер-

гелів пуховської свити і представлені калієвими діабазами, які перемежуються з туфами і пуховськими мергелями. До їх виходів приурочено родовище Уголька.

Води цієї групи виявлені також в південно-східній частині Вигорлат-Гутинської гряди (третя смуга) серед інтрузивних порід району сіл Варгедь, Вишково, Шаян.

Гідрокарбонатні натрієві води, що приурочені до вулканічних порід, мають невисоку (до 6,7 г/л) мінералізацію, в них переважає вуглекислота з домішкою сірководню. Ці води багаті на мікроелементи, містять підвищені кількості кремнієвої кислоти, марганцю, заліза, нікелю. Формуються в процесі вуглекислотного вивітрювання вулканічних порід.

Гідрокарбонатні натрієві в одні пісковикових відкладів (III група) приурочені до відкладів лютської свити Дуклянсько-Чорногірської тектонічної зони, представлені в основному пісковиками. Сірі аргіліти і пачки тонкоритмічного флішу, що зустрічаються в розрізі, мають підпорядковане значення. Пісковики кварцпольовошпатові, із вапняковим цементом, сильно тріщинуваті. Потужність свити складає від 400...500 до 1000...1200, а за даними деяких авторів – до 3000...4000 м.

Родовища Ганьковиця, Голубине, Драчино, Луки, Неліпино, Павлово, Пасіка, Поляна, Плюске, Оленево, Сваліява, Солочин, Стройне розташовані в синклінальному прогині, облямованому з півночі складчастими Карпатами, а з півдня – Вигорлат-Гутинською грядою. Родовище Руські Комарівці розташоване на межі Чоп-Мукачівської западини і Ужгородського підняття. Водовміщуючими породами тут є пісковики з прошарками алевролітів.

Порівняно висока для вод такого складу мінералізація – до 30 г/л при вмісті гідрокарбонату натрію близько 90% – виводить ці води в число унікальних. У їх газовому складі встановлена велика кількість вуглекислоти з домішкою сірководню і азоту. З мікрокомпонентів переважають літій, калій, мідь, цинк, барій, бор, алюміній, кремнієва кислота, свинець, молібден і фтор. Формування вод цього складу протікає виключно в добре промитих, тріщинуватих, кварцпольовошпатових з вапняковим цементом пісковиках у процесі хімічної вуглекислотної деструкції породи під впливом високої температури. Води такого складу рідко зустрічаються на земній кулі.

Гідрокарбонатні натрієві води глинисто-пісковикових відкладів (VI група). Води, у складі яких переважає гідрокарбонат натрію, виявлені також у відкладах Солотвинської і Чоп-Мукачівської западин. Води цього складу нечисленні і утворюють родовища Білки, Боронява, Водиця, Верхнє Водяне, Крива, Ганичі, Копашнево, Крайниково, Лумшори, Нанково та ін. Мінералізація вод сягає тільки 2,6 г/л, у газовому складі переважає сірководень, вміст вуглекислоти незначний, води – слаболужні. З мікрокомпонентів містять літій, мідь, цинк, алюміній. Формуються у погано промитих глинистих відкладах Закарпатського внутрішнього прогину при протіканні біохімічних процесів.

Таким чином, виділено три групи вод гідрокарбонатного натрієвого складу, що формуються в різних геологічних, літологічних, гідродинамічних і кліматичних умовах.

Гідрокарбонатно-хлоридні натрієві води (IV група) зон розломів виявлені в складчастих Карпатах. Максимальна мінералізація вод цієї групи сягає 48,6 г/л, з еквівалентними кількостями хлоридів і гідрокарбонатів, частіше з невеликим переважанням іонів хлору і натрію, вміст сульфатів дуже низький (6,6 мг/л). У газовому складі переважають великі кількості вуглекислоти з домішкою сірководню. Характерним для вод цієї групи є аномально високий вміст миш'яку, бору, амонію. Вони багаті також на літій, калій, барій, свинець, кобальт, нікель, залізо, титан, марганець, кремній. Вміст бромю і йоду, а також частота їх появи значно вищі, ніж в решті вод.

У Кросненській зоні води такого ж складу утворюють родовища Верхній Бистрий, Вучково, Майдан, Міжгір'я, Соїми. Їх виходи приурочені до розлому, який пересікає Грабівську і Лопушниську антиклиналь. Водоносний горизонт приурочений до пісковикових відкладів бистрицької і вигодсько-пасіцької свити.

У північно-західній частині Дуклянсько-Чорногорської зони розташовані родовища Кострино, Розтоцька Пастіль, Сіль, Черноглова. Виходи мінеральних вод контролюються Велико-Березнянським розломом, водоносними є чорні аргіліти і пісковики з товщею сірого піщано-глинистого флішу в середній частині.

Водовміщуючою є могутня товща флішу з переважанням пісковиків. Пісковики тріщинуваті, тріщини зазвичай

заповнені кальцитом, на поверхні якого виявлені жовтувато-червоні плями реальгару. Повсемісна приуроченість природних виходів вод такого складу до розломів у флішеві товщі, високий вміст вуглекислоти, еквівалентні кількості хлоридів і гідрокарбонатів, аномально високий вміст компонентів, летючих при підвищених температурах, вказують на єдиного можливого шлях формування вод такого складу. Це процес термометаморфізму. Продукти термометаморфізму названих порід різко збагачують циркулюючі тут води вуглекислотою і гідрокарбонатами, хлоридами, амонієм, бором, кремнієвою кислотою і всіма тими компонентами, на які багаті водовміщуючі породи. Із збільшенням глибини промитість порід зменшується, сильніше виявляється вплив морського комплексу.

Просте промивання таких порід атмосферними водами призводить до появи слабо сірководневих, мало- і середньо мінералізованих вод хлоридного натрієвого складу (V група) з незначними кількостями вуглекислоти і бідним набором мікроелементів.

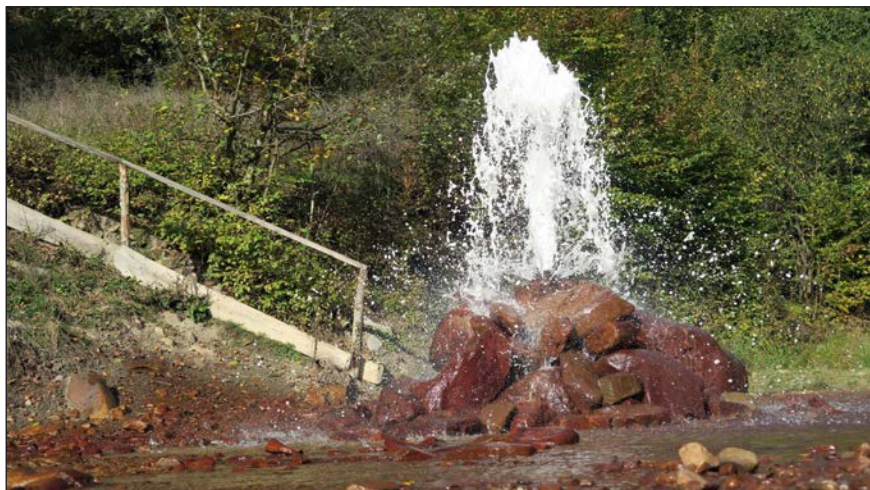
Хлоридні натрієві води (V група) поширені в Закарпатському внутрішньому прогині. У Солотвинській западині вони представлені родовищами Водиця, Ганичі, Липча, Руське Поле, Терєбля, Тячів-Лазі. До відкладів сарматів Чоп-Мукачівської западини приурочені родовища Баркасово, Мала Бегань і ін.

Мінералізація вод невисока, в середньому 3,5 г/л, в одному випадку сягає 19,4 г/л, в газовому складі переважає сірководень, вміст вуглекислоти незначний, рН 6,7-7,9.

Розглянемо іонний склад цих вод, виражений у вигляді гіпотетичних солей. Для вод Солотвинської западини другою за значущістю сполукою є гідрокарбонат натрію, а для вод Чоп-Мукачівської – гідрокарбонати кальцію і магнію. Особливості гідродинаміки Закарпатського прогину – сповільнений водообмін, широкий розвиток глинистих і загіпсованих порід – відбиваються на хімічному складі вод: найбільш високому середньому вмісті сульфатів, повсемісній присутності сірководню, невеликих кількостях гідрокарбонатів і вуглекислоти. Разом з вимиванням хло-

Курорт Шаян
(Хустський район)

Мінеральні джерела у селах Соїми, Вучково, Келечин на Міжгірщині (нині – Хустський район); завод мінеральних вод (територія санаторію «Деренівська купіль», с. Нижні Солотвино Ужгородського району)

ридів натрію відбуваються окисно-відновні процеси і процеси катіонного обміну.

Мінеральні води сульфатного типу. До сульфатного типу відносять 19 проб мінеральних вод, поширених тільки в Закарпатському прогині.

Найцікавіші за формуванням і бальнеологічною значимістю – води сульфатно-натрієвого підтипу, які приурочені до тріщинуватих андезитобазальтів Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди. Основне родовище розташоване в районі гори Синяк на розмитому борту стародавньої кальдери вулкана. Родовище розташоване в полі розвитку туфів і андезитобазальтових лав матеківського комплексу.

У складі вод цього родовища домінують сульфати кальцію, мінералізація 0,6...1,3 г/л (в межах розчинності сульфату кальцію), в газовому складі переважає сірководень (51...68 мг/л) за невеликої кількості вуглекислоти (0,2...0,3 г/л). У водах відмічений високий вміст титану (0,1...0,5 мг/л), фтору (1,6 мг/л) і невеликий – двовалентного заліза (0,2...3,7 мг/л). Формуються в результаті хімічного процесу окислення сульфідів, що заповнюють тріщини андезитобазальтів Вигорлат-Гутинської гряди, який на глибині в анаеробних умовах змінюється процесом біохімічного відновлення сульфатів, що утворилися в процесі окислення сульфідів до сірководню. В результаті складних хімічних та біохімічних процесів в аеробних та анаеробних умовах за наявності порід певного складу утворюються води такого складу.

Води сульфатно-магнієвого підтипу мають середню мінералізацію 6,5 і максимальну 34,5 г/л, хлоридний натрієвий склад, невеликі кількості сірководню та містять літій, калій, фтор, бром. Формуються вони в процесі розчинення гіпсових надсольових відкладів.

Мінеральні води хлоридного типу. Мінеральні води названого типу представлені 20 пробамі, частина яких отримана з свердловин завглибшки 890...2700 м в Закарпатському прогині. У Чоп-Мукаївській западині – це

площі Боржава, Гараздівка, Доробратово, Залуж, Лалово, Негрово, Розтока, в Солотвинській – Добрянське, Новоселиця і ін.

Води хлоридного типу відрізняються високою мінералізацією, що сягає 156,5 г/л, незначним вмістом вуглекислоти і сірководню, наявністю у складі газів метану і азоту. Для них характерні великі кількості калію, міді, стронцію, алюмінію, кремнієвої кислоти, молібдену, фтору, бромю, йоду, заліза, кобальту і нікелю. Формуються ці води в процесі розчинення соленосних відкладів.

Мінеральні води змішаного складу. Утворюються в процесі змішування вод різного генезису або розбавлення вод певної групи прісними водами.

Таким чином, формування всіх хімічних типів мінеральних вод Закарпаття відбувається в результаті взаємодії інфільтраційних атмосферних вод з породами різного складу, ступеня відкритості, прогрітості надр за активної участі значних кількостей вуглекислоти.

ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЗАКАРПАТТЯ (В ТОМУ ЧИСЛІ МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ)

Закарпаття по праву вважається багатим краєм для розвитку оздоровчо-рекреаційних закладів. Гірський і рівнинний ландшафти представлені родючими рівнинами, покритими густими листяними і хвойними лісами, передгір'ями, які переходять в квіту-

чі альпійські луки – полонини. Гірські струмки і річки, прозорі озера прикрашають цей зелений край.

Окрім характерних для даної широти представників рослинного царства, тут зустрічається багато реліктових і рідкісних за красою і розповсюдженням рослин.

Рекреаційні ресурси – це матеріальна передумова формування рекреаційної галузі народного господарства, її ресурсна база. Відрізняють три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні і соціально-економічні. Кожний з них грає певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів.

Природними рекреаційними ресурсами слід вважати фактори, речовини і властивості природного середовища, які є сприятливими для рекреаційної діяльності за якісними і кількісними параметрами і служать (або можуть служити) для організації відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення людей. До них відносяться:

- лікувальні і оздоровчі фактори багатопільового призначення – ліси;
- лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води;
- лікувальні речовини – мінеральні води, грязі, озокерит;
- рекреаційні властивості гірських і передгірних ландшафтів, заповідники, території, які охороняються;
- історико-культурні рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають громадсько-виховне значення.

Рекреаційна та лікувальна роль мінеральних вод. Ми не знаємо, коли наші предки почали використовувати

мінеральні води, але очевидно, що допитливість і практицизм людини давно відкрили їй цей подарунок природи. Зображення стародавніх «купалень» та їх сліди в «глухих» куточках Карпат свідчать про те, що місцеве населення застосовувало мінеральні води з лікувальною метою задовго до перших письмових згадок про них. Географія використання не обмежувалася тільки місцем їх водопрояву. Мінеральні води Закарпаття вивозилися до Галичини, Відня, Будапешта, Парижа, Праги.

Водолікування, загалом, з'явилося ще до Різдва Христового. Перші відомості про цей спосіб лікування можна знайти в індійському епосі «Рігведа». Вода застосовувалася не тільки як засіб обмивання тіла з гігієнічними цілями, але і служила лікувальним засобом. Стародавній Рим славився своїми громадськими купальнями. У них розташовувались кімнати для вмивання теплою водою, миття гарячою водою, купання в холодній воді, для відпочинку і розваг. Ці купальні називалися «бальніум». Особливо цінувалися купальні-бальніуми з мінеральною водою. В період середньовіччя розвиток водолікування припинився. Його відродження відноситься до другої половини XVII і першої половини XVIII століття. У Європі відкриваються спеціальні водні лікарні і купальні. Сьогодні кращі курорти світу запропонують басейни з мінеральною водою, водолікування (радонові ванни), пиття лікувальної води, сауни і лазні, морські ванни з водним масажем, таласотерапію – водолікування з використанням цілющих властивостей морської води.

Свідомість про використання мінеральних вод для лікування на території нинішньої Закарпатської області датується 1600 р. У цей час поблизу с. Лумшори відкрився однойменний курорт. З 1631 по 1940 рік в м. Ужгороді починає функціонувати водолікарня «Купальний будинок». З лікувальною метою починають використовувати також мінеральні води родовищ Баркасово, Вишково, Деренівка, Драгово, Кваси, Кобилецька Поляна, Косино, Луги, Неліпино, Поляна, Руська Мокра, Синяк, Сойми, Усть-Чорна, Циганівці. У 1755 р. вперше проводиться розлив мінеральних вод Свалявського родовища.

Використання мінеральних вод при пошуках рудних покладів і в якості гідромінеральної сировини. Потреба промисловості в розширенні сировинної бази для отримання різних металів вимагає застосування раціональних пошуків рудних покладів. Одним з потенційно ефективних є гідрогеохімічний метод, заснований на вивченні водних ореолів розсіяння і використання їх для пошукових цілей. Цим методом відкрито багато родовищ і рудопроявів корисних копалин. У зазначеному плані наші дослідження складають неабиякий інтерес, оскільки після відповідної математичної обробки з їх допомогою може бути отримана цінна інформація для пошуків рудних покладів. Нами створена комп'ютерна програма і розрахований фоновий і аномальний вміст компонентів мінеральних вод на території регіону. Розрахована величина гідрогеохімічного фону для кожного компонента в цілому у всіх мінеральних водах Закарпатської області й усередині кожної групи води. Для ряду мікроелементів ці величини розрізняються, що свідчить про появу і накопичення деяких мікроелементів у мінеральних водах у зв'язку з наявністю рудопроявів. Визначені межі аномального вмісту мікроелементів у мінеральних водах області, це дало можливість виявити родовища, що містять мікроелементи в кількостях, які перевищують фонові. В деяких випадках ці родовища контролюють вже відомі рудопрояви, але в переважаючій більшості можуть служити пошуковими гідрогеохімічними ознаками ще не виявлених рудопроявів. Підземні води як природні розчини цілого ряду промислових компонентів мають навіть переваги в порівнянні з традиційними родовищами корисних копалин. Перш за все, во-

ни містять ряд розсіяних елементів, які не утворюють рудопроявів (Li, Rb, Cs, Br, J). Деякі родовища мінеральних вод наділені підвищеною кількістю (до 20) мікроелементів, разом з водами з аномально високим вмістом бору від 0,3 до 0,6 г/л (Пасіка, Кобилецька Поляна, Ужгород), миш'яку – 0,2 г/л (Кваси, Ужгород). Добування цінних компонентів з мінеральних вод і відповідні технології повинні бути розроблені в плані комплексного використання ресурсів надр, що одночасно сприяло б охороні навколишнього середовища. Економічна вигода використання природних розчинів підтверджується багаторічним промисловим отриманням з них літію, бору, йоду, бром, цезію у ряді країн.

ОХОРОНА ПІДЗЕМНОЇ ГІДРОСФЕРИ

Констатуємо, що вода є основою більшості природних процесів на Землі. Основою життя. В той же час через її велику рухливість і високу розчинну здатність відбувається швидкий розподіл забруднюючих речовин. Агресивність забруднюючих речовин при контакті з водою різко зростає. Так, слабозрозумілі неорганічні сполуки ртуті, потрапляючи в повітря і ґрунт, мігрують незначно і при невеликих концентраціях не складають великої небезпеки. Однак, потрапляючи у воду, ртуть утворює металоорганічні сполуки, токсичність яких збільшується у багато разів. Аналогічно оксиди азоту, сірки, взаємодіючи з водою, утворюють кислоти, що характеризуються низьким рН та високою розчинною і окислювальною здатністю, це згубно впливає на рослинність, ґрунт, пам'ятники архітектури і мистецтва.

У світовій практиці відомо багато прикладів безгосподарного ставлення до стану річок і озер, внаслідок чого вони стають переносниками забруднюючих речовин у Світовий океан. Проте забруднення відкритих водоймищ можна успішно попередити, прийняти дієві заходи по очищенню вод. Набагато складніше здійснювати контроль за якістю невидимої підземної гідросфери, яка в переважній більшості випадків є основою питного водопостачання. Ще важче провести очищення підземних вод певного водозонного горизонту, враховуючи той факт, що

«посудом» є хімічно активна навколишня порода з високими адсорбційними властивостями.

Особливої уваги заслуговують питання охорони надр регіонів, які виділяються своїми природними багатствами. Тим паче, якщо мова йде про такий природний компонент, як мінеральні води, використання яких поставлене на службу охорони і відновлення здоров'я людей.

Але при контролі якості мінеральних вод виникають певні труднощі, пов'язані з хімічним складом самих вод. На відміну від прісних вод для питного водопостачання, мінеральні містять в підвищених кількостях ряд нормованих мікроелементів і органічних речовин. Деякі з них (As, F, Ra) в певних кількостях допускаються для застосування в бальнеології. Однак тут виникає кілька питань про характер, поведінку, роль продуктів взаємодії нормованих елементів і органічних речовин у мінеральній воді як при їх генетичному походженні, так і при вторинному потрапленні в неї забруднюючих домішок. Особливо це питання важливе у другому випадку, враховуючи повсемісний ріст забруднення гідрогеосфери, невивченість якісного складу продуктів взаємодії і відповідно відсутність методик їх визначення. І як результат – неможливість визначення їх впливу на живі організми, не забуваючи, що підземні води – це основа найбільш якісного питного водопостачання на всій Землі.

Для правильної оцінки рівня забруднення і наслідків, що викликаються ним, необхідно знати первинний зміст нормованих елементів. Ці дані можна частково відновити за результатами досліджень, отриманих за тривалий період спостережень. Головну роль при цьому повинні зіграти щомісячні дослідження коливань хімічного складу, які мають проводитися контрольно-наглядними станціями при санаторіях, за водах по розливу.

Необхідно також, за можливістю, використовувати дані про вміст нормованих елементів, отримані до періоду бурхливого розвитку промисловості (за період 50 років і більш) і провести порівняльну оцінку динаміки зміни цих елементів у часі. У цьому напрямі основну роль повинен зіграти фоновий вміст елементів для кожного генетичного типу вод. Прикладом може служити поведінка миш'яку в мінеральних водах Закарпаття. У всіх групах

вод фоновий зміст цього елемента коливається в межах $n \cdot 10^{-4} \dots n \cdot 10^{-3}$ мг/л, за винятком вуглекислих гідрокарбонатно-хлоридних натрієвих вод карбонатного типу (IV група), де фоновий вміст досягає $8 \cdot 10^{-2}$ мг/л, що генетично пов'язане з формуванням хімічного складу вод цієї групи.

Відомо, що кожен вид виробництва характеризується певним набором забруднюючих речовин. Обстеження і оконтурювання вогнища забруднення дає можливість диференціювати вміст нормованих елементів, генетично пов'язаних з підземною водою або привнесених ззовні. Встановлення межі ореолу розсіяння навколо кожного вогнища забруднення і виявлення найбільш міграційноздатних елементів або їх сполук в підземній гідросфері дозволить концентрувати увагу на розробці методів знезараження найбільш небезпечних забруднювачів.

Ступінь забруднення гідрогеосфери залежить також від проникності, ступеня роздробленості порід, наявності крупних і дрібних тектонічних порушень. Вище ми відзначали позитивну роль поздовжніх і поперечних розломів як каналів, що виводять на поверхню вуглекислоту і насичені нею мінеральні води. Проте ці розломи разом з тріщинуватістю порід можуть бути шляхами, що доставляють забруднені води верхніх горизонтів на великі глибини.

Для складчастих Карпат характерний розвиток флішевих відкладів, що складаються в основному з пісковиків, аргілітів, алевролітів, рідше мергелів та вапняків. З цих порід найбільш проникними є пісковики, вони ж найбільш поширені у флішевих відкладах. У той же час активна гороутворююча і тектонічна діяльність у минулому виявляється також у високому ступені роздробленості порід. Все це призводить до значного збільшення проникності порід. І якщо питома вага глинистих порід в середньому складає не менше 25% потужності свит різних фаціальних зон, іноді досягаючи 75%, то при спостережува-

**Бювети мінеральних вод:
джерело в урочищі Підділь
(м. Рахів, Карпатський
біосферний заповідник);
джерело у с. Кваси
Рахівського району**

Мінеральні джерела у селах Кострино та Ужок Ужгородського (колишній Велико-Березнянський) району

ній високій тріщинуватості і роздробленості порід вони не можуть грати роль достатньо дієвих водотривів. Підтвердженням цьому служить скупчення інфільтраційних ультрапрісних вод у відносно хімічно інертних андезито-базальтах Вигорлат-Гутинської гряди (Тур'я Бистра – мінералізація 0,077 г/л). Здавалося б, менш ранима підземна гідросфера Чоп-Мукачівської і Солотвинської впадин з їх більш сповільненим водообміном, переважанням погано проникних глинистих порід. Проте сповільнений водообмін збільшує як час забруднення водоносного горизонту, так і час його природної регенерації, тому так гостро виникає проблема охорони підземної гідросфери регіону в цілому.

Особливу захисну роль виконують верхні водоносні горизонти прісних вод, які приймають на себе «перший удар» забруднення. При добре розвиненому підстилаючому водоупорі і відсутності тріщинуватості забруднюючі речовини встигають хімічно і біологічно очиститися, адсорбуватися породою або мігрувати, не потрапляючи в нижче лежачі горизонти. При проведенні меліоративних робіт, що в першу чергу зачіпають верхні водоносні горизонти, відбувається опускання дзеркала води і оголення глибших водоносних горизонтів, що особливо небезпечно для підземної гідросфери Закарпаття з його гірськорівнинним ландшафтом. При осушенні знижених ділянок міняється гідродинамічна характеристика значнішої до площі ділянки, що, зокрема, призводить до виснаження або зникнення верхніх водоносних горизонтів і проникнення забруднених вод в надра. В той же час встановлено, що тільки Чоп-Мукачівська впадина володіє могутньою зоною прісних вод, пов'язаною з пліоцен-четвертинними утвореннями. Потужність водовмісних порід в центральній частині басейну складає 70...300 м. Водорясність Солотвинського артезіанського басейну, верхніх горизонтів флішевих Карпат невисока і значно міняється за площею. Вигорлат-Гутинська вулканічна гряда і Рахівський кристалічний масив бідні прісними водами.

Незважаючи на справді величезні запаси цінних і різноманітних мінеральних вод, їх подальше використання багато в чому залежить від кількості прісних вод. Тому будь-яке втручання людини – зменшення рослинного покриву, в тому числі рубка лісу, меліорація, поява і широке розповсюдження сучасних енергозберігаючих об'єктів (великі площі порушення ґрунту навколо вітряків, покриття ґрунту сонячними батареями) – загрожує сталій рівновазі і може призвести до незворотних процесів.

Що стосується якісного характеру забруднення гідросфери, то він залежить, передусім, від стану довкілля та виду антропогенної діяльності. Традиційно склалося, що Закарпаття не є промислово розвинутим краєм і тому головними складовими у забрудненні атмосфери належить двигунам внутрішнього згорання, особливо в примігстральних зонах вулично-дорожньої сітки, а у ґрунтах – побутове, сільськогосподарське і, меншою мірою, промислове. Повітряний басейн Закарпаття є відносно чистим, враховуючи відсутність великих промислових підприємств. У зв'язку із війною частина промислових підприємств перебазовується в Закарпаття і без високого рівня технологій з очищення відходів це призведе до значного погіршення гідросфери області.

Але і той рівень і якість використання, який ми зараз спостерігаємо, викликає велику тривогу. Поява приватної власності на використання природних ресурсів має дві сторони. Перш за все, це значне розширення сітки оздоровчо-лікувальних комплексів, заводів розливу, що є позитивом. Негатив – це зменшення відповідальності за стан родовищ. Головне – це отримати максимальні прибутки! Йде інтенсивна експлуатація родовищ. Якщо раніше багато свердловин працювало на самовиливі, то зараз насос опускають все глибше. А це може призвести до утворення депресійних воронко – зон пониженого тиску, в результаті чого проникають забруднені води верхніх водоносних горизонтів. Прикладом прямої взаємодії у системі «антропогенний вплив – навколишнє середовище» може служити динаміка просування отрутохімкатів у глибокі водоносні горизонти. Це єдине, на жаль, дослідження в гідрогеологічному середовищі базових санаторі-

їв області виконано Інститутом геології АНУ в шістдесятих роках минулого століття. Були досліджені мінеральні води 17 експлуатаційних свердловин, а також ґрунти, ґрунтові води, води річок, підземні прісні води. Визначався вміст ДДТ і його метаболітів, гексахлорану і його похідних, дихлора і фосфорорганічних пестицидів – усього 9 найменувань. Ці дослідження виявили, що породи на глибині 0,5 м містять шість пестицидів у кількості 0,99 мг/кг; із глибиною вміст їх падає – на глибинах 1,5 і 3,0 м сягає 0,6 і 0,37 мг/кг відповідно. В прісних водах сумарний вміст їх менший: $1,1 \cdot 10^{-6}$ – $1,45 \cdot 10^{-4}$ мг/л. В мінеральних водах отрутохімкати визначені у межах $4,46 \cdot 10^{-6}$ – $2,2 \cdot 10^{-4}$ мг/л. Те, що досить високий вміст отрутохімкатів виявлений у мінеральних водах Свалявського району, може бути обумовлений активною сільськогосподарською діяльністю. Але такий же вміст отрутохімкатів у мінеральних водах гірських районів – родовища Келечин та Шаян, де нижчий рівень антропогенного впливу, дивує. Такі дослідження нині, на жаль, не ведуться, що особливо загрозово при посиленому антропогенному навантаженні на Закарпатську область. **Належного, незалежного державного контролю не існує!**

Усі умови для розширення географії та спектру застосування вод за хімічним складом наявні в достатній мірі. Але для цього, в першу чергу, при розробці комплексної програми розвитку Закарпатської області, необхідно врахувати наявність цього багатства, всебічно розрахувати його народногосподарський та оздоровчий потенціал і, виходячи з цього, розробити правові аспекти охорони довкілля.

Кожне експлуатоване родовище бальнеологічного курорту або заводу розливу підлягає санітарній охороні, яка полягає у виділенні гірничо-санітарних зон охорони з різним ступенем обмеження тих або інших техногенних заходів та господарської діяльності. Проте, якщо взяти до уваги, що із загальної числа водопроявів дуже невелика їх кількість потрапляє під офіційну охорону, то доля решти родовищ не може не викликати занепокоєння. А вони на черзі по використанню.

Виходячи з факту, що генерація мінеральних вод відбувається на території Закарпатської області, та особливостей геологічної будови, переважання роздроблених, проникних порід і наявності

промислових, сільськогосподарських, побутових та інших джерел забруднення, питання про контроль і попередження збереження неповторних за цінністю природних багатств Закарпаття набуває важливого соціально-економічного і екологічного значення.

ПЕРСПЕКТИВИ І ПРОБЛЕМИ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗАКАРПАТТЯ

Глибина вивчення хімічного складу, лікувально-оздоровчого потенціалу, наявність широкої сітки лікувально-оздоровчих закладів та заводів розливу дає чудову перспективу для використання мінеральних вод Закарпатської області.

Однак викликає тривогу майбутнє:

- неконтрольованість експлуатації свердловин;
- відсутність постійного моніторингу хімічного складу води в експлуатованих свердловинах, незалежно від форми власності;
- враховуючи, що вся територія Закарпаття є ареалом формування вод, то поняття «санітарна зона охорони родовища» має стосуватися всієї території;
- різке погіршення екологічного стану області;
- необхідність контролю нормованих компонентів у зв'язку зі зміною господарської діяльності в області, враховуючи специфіку підприємств;
- вкрай низька кількість питних фонтанчиків мінеральної води, особливо в містах – в Ужгороді особливо, – що мало би стати візитівкою краю;
- відсутність аквапарку в Ужгороді.

При тому, що цінне родовище мінеральних вод наявне в Боздошському парку – як для пиття, так і для басейнів різного напрямку використання, в чудовій парково-лісовій зоні майже в центрі міста. Це питання, до речі, автор цих рядків порушує з середини шістдесятих років минулого століття;

- відсутність більш глибокого аналізу хімічного складу води – визначення комплексу неорганічної та органічної складової – хелатних сполук, які є провідниками складових води в організм.

Детальна інформація про хімічний склад, умови формування 382 водопроявів мінеральних вод області подана в монографії: С. Білак. Мінеральні води Закарпаття. Ужгород, 2018 р., м. тел.: 0508824100.

ЗАГАДКОВІ НАЗВИ ЧОРНОГОРИ

Петрос, Говерла, Брескул, Пожижевська, Данчер (Данциж), Туркул, Гутин-Томнатик, Бербенескул, Менчул, Дземброня, Піп-Іван і багато інших місцевих назв (топонімів) гір, потоків, поселень, здавалося б, таких різних, є синонімами, або мають спільне чи близько споріднене значення, походження і пов'язані із міфологією древніх, їхнім світоглядом, світобаченням, віруваннями.

*Любомир ДЕРЖИПІЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук,
НПП «Гуцульщина»,
м. Косів
Івано-Франківської області*

Чорногірський хребет – найвище і наймасивніше гірське пасмо Українських Карпат та України. Протяжність – близько 40 км. Хребет складається з двох частин, відокремлених неглибокою (1550 м н.р.м.) перемичкою між Говерлою та Петросом. Найдовша головна частина, від Говерли до Піп-Івана, зорієнтована у напрямку північний захід – південний схід, є вододілом між басейнами Черемоша, Прута і Тиси, а також розмежовує Закарпаття з Прикарпаттям. Менша, нижча частина хребта від Петроса (2020 м) до Шешула над Квасами (1689 м), повернута на захід в басейн Тиси на Закарпатті. На Чорногорі розташовані сім вершин з висотою понад 2000 м н.р.м: Петрос (2020 м), Говерла (2061 м), Ребра (2001 м), Гутин-Томнатик (2016 м), Бербенескул (2036 м), Менчул (2000,5 м) та Піп-Іван (2028,5 м) (1). Виникають питання щодо гори Менчул. На мапах і у довідковій літературі її висота до недавня становила 1998, 1999 м, отже, вона один або два метри не дотягувала до почесного звання «двотисячника». У 2017 році стараннями громадської організації «Цинамоновий Хрущ», івано-франківських ентузіастів і небайдужих креативних людей, гора була «підсирана» і нині має 2000,5 м (2). Вірогідно у давнину різниця у 1-2 м не відображалася чи вважалася неістотною. І ще. Раніше, за переказами, найвищою

вершиною Чорногірського хребта вважався Піп-Іван (5), в той час як він займає лише третє місце – після Говерли і Бербенескула, тому і Менчул, через неточність визначень висот, вважався вищим і належав до семи найвищих вершин Чорногори. З давніх давен сімка – одне з чисел, яке найчастіше зустрічається в слов'янській і світовій культурі як символ досконалості, довершеності, удачі. Міфологія знає про сім чудес світу, сім небес (на сьомому небі), сім слов'янських богів. Вважалося, що це число керує життям Космосу; сім рівнів організації Всесвіту, за сімома замками тощо. І нині воно не втратило актуальності: сім нот, сім кольорів веселки і світла, сім зірок сузір'я Великої Ведмедиці, сім днів у тижні тощо, у східній медицині сім чакр і енергетичних оболонок людини. Очевидно, наявність компактного утворення із таким числом майже однакових двотисячних вершин стало причиною сакралізації комплексу.

Окрім семи двотисячників, на хребті та обіч нього височіють дещо нижчі вершини: Брескул, Пожижевська, Данциж, Туркул, Гомул, Шпиці, Дземброня, Розшибеник, Смотрич, Шурина, Шешул та ін., також урочища, потоки, озера, які теж мають подібні загадкові назви, в контексті до головного хребта.

Чорногора відзначається якоюсь таємничістю, особливою притягальною силою, манить численних туристів, краєзнавців, мандрівників. Безперечно, це одне із головних Місць Сили, тому й має таку популярність і є найвідвідуванішою туристично-рекреаційною місцевістю. Унікальна субальпійська та альпійська рослинність покриває вер-

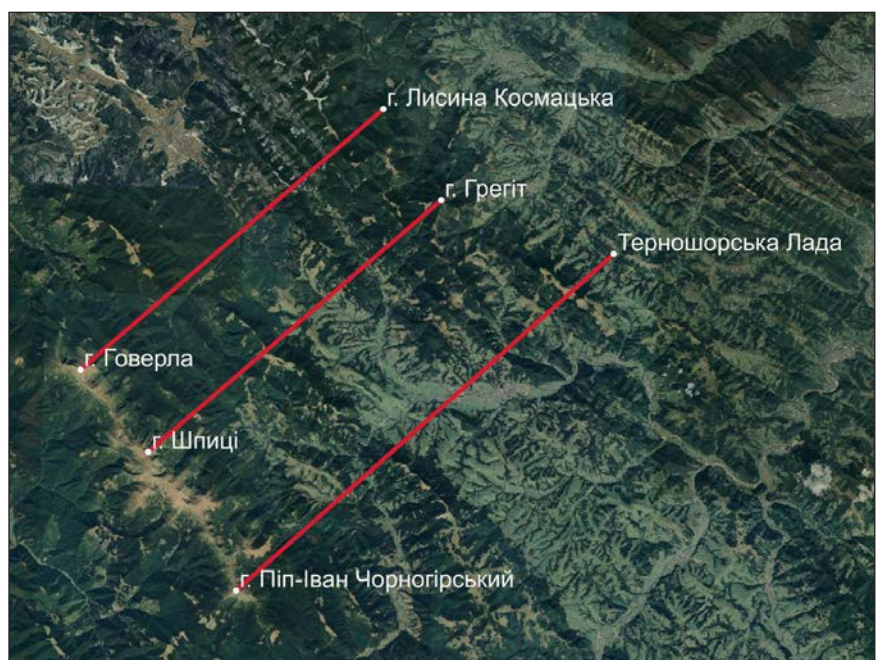
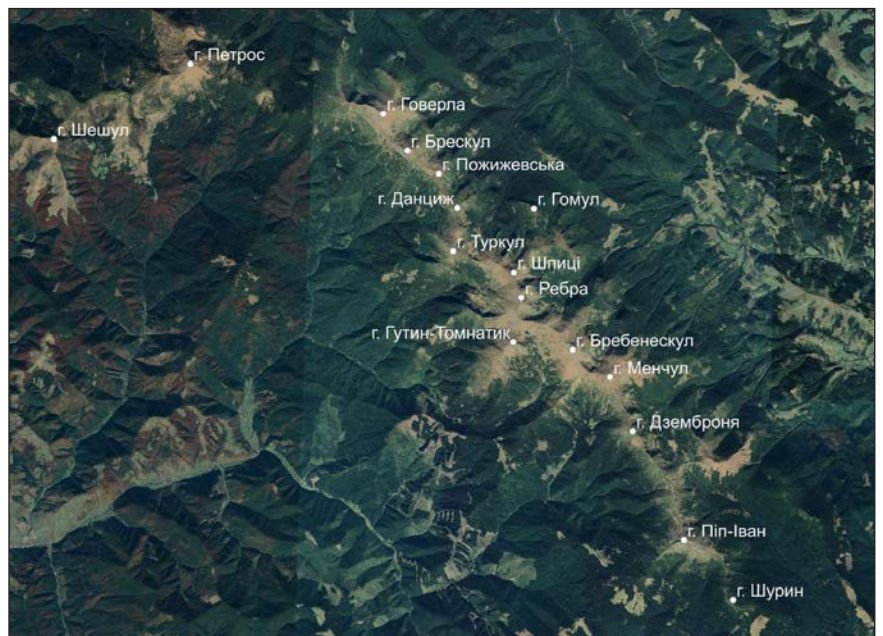
хи, мальовничі розлогі виположені гірські луки, схили, котловини, карі обчі хребта. Тут наявна велика кількість рідкісних та ендемічних (свідків минулих епох) видів рослин та тварин. Такої величній компактній гірській системі, яка відзначається великою сакральністю і чарівністю, очевидно, нема в усіх Карпатах. Попри те, що в Румунських Карпатах і Високих Татрах є декілька вищих (понад 2500 м) гір, проте такого мальовничого, вирівняного, видовищного, взаємного розташування сакральних семи двотисячників із загадковими назвами нема. Такі місцевості – вододіли і гори були об'єктами поклоніння, на них облаштовували різні святилища, відбувалися ритуальні дійства, святкування тощо. Давня людина обожнювала гори, вважала їх пристанищем богів, усвідомлювала залежність земних процесів від небесних (3, 7). Місцевостям, вершинам, річкам надавали назви божеств, тотемів, яким поклонялися. Ці назви ніби зафіксували тодішню мову, уявлення людей про будову і функціонування світу, відображені у космогонічних міфах, переказах, казках, піснях, деяких реліктах звичаїв, ритуалів, вірувань, що подекуди побутують понині (4). У цьому контексті, на основі санскриту, праукраїнської та індоарійської міфології, епосу, вірувань, елементів яких подекуди збереглися, пропонується тлумачення топонімів Чорногірського масиву.

Санскрит як мова священних текстів, гімнів, міфології був итучно створений у другій половині другого та першій половині першого тисячоліть до н.е. на основі діалектів прамови, що побутували на теренах Європи, зокрема те-

перішньої України, звідки її, разом з тодішніми віруваннями, принесли індоарії до Індії. На Прабатьківщині, в процесі міграції просторових і часових чинників, діалекти цієї прамови у різних племен впродовж 2-3 тисячоліть розвинулися в окремі мови, які об'єднуються у індоєвропейську мовну сім'ю, до якої належать слов'янські, романські, германські мови, в тому числі і санскрит. Мова змінилася, а власні назви майже не зазнали змін. Тому маємо так багато мало зрозумілих, або невірно тлумачених топонімів тощо (3, 9, 10).

Топоніми – найконсервативніші, вони є свідками, джерелом відомостей про суспільно-політичне життя, матеріальну і духовну культуру народу, про особливості його географічного середовища. В місцевих назвах, здавалося б, таких різних, простежується чітка спорідненість та міфотипуальне походження – відображення давніх космогонічних уявлень і вірувань (8). Слід зауважити, що нинішнє написання, вимова назв може відрізнятися від первинних. Впродовж віків у деяких словах могло відбутися упушення, переставлення, заміна окремих букв, скорочення, об'єднання слів тощо. У санскриті, як і в українській мові, одне слово, назва можуть мати декілька значень – антонімів, залежно від контексту обирають, яке найбільше підходить. До прикладу *ка* означає *творець* – одне з імен Вішну і інших богів індуїстського пантеону, *сонце, душа, тіло, час, вода, голова, радість* (9, 10). І навпаки – один об'єкт, річ тощо можуть мати декілька означень – синонімів (6). Так верховне божество означається великою кількістю слів (понад 50) – *бик, тур, віл, зубр, рус, вріш, самець, красень, творець* тощо; вода – *наді, сінд, дан, дана, сара, сарі, апа, апиша, жала* тощо.

Назви гір і місцевостей Чорногори та поза нею є складними, багатокореневими, містять здебільшого апелятиви (корінь) *гу, го, рус, бер, бр, вр, вріш, бу, тур, зубр* тощо та їх видозміни, які у санскриті є складовими значень бик-корова, а також *кул, ул*, що означає приналежність до однієї родини, сім'ї, спільноти. Назви із коренем *-кул, -ул, іл* вважають румунськими, тоді як у санскриті вони можуть стосуватися, води, землі,

**Гори Говерла і Петрос;
вершини хребта Чорногора;
фрагмент календарно-сакральної
мережі**

а отже, відобразити давні місцеві реалії. В межах хребта є декілька топонімів, що мають значення, або тлумачаться як чорний/чорна, від чого масив отримав назву Черногора: у назвах Говерла, Несамовите озеро, Томнатик, Смотрич тощо, про що йтиметься нижче.

Найвищою, наймальовничішою і головною горою масиву є **Говерла** (2061 м н.р.м.). Про це свідчить її назва. Можливі декілька варіантів тлумачення. Пропонуємо розгляд деяких з них:

1. **Говерла**, очевидно, видозмінене первинне **Говардгана, Говаргана**. *Говардгана – Говаргана – Говерна – Говерла*. Санскритською *Га, Гу, Го* – бик, корова, худоба. *Варгана* – примножувати, збільшувати, створювати; *вардг/врідг* – посилюватися, рости; *врід, врод* – вродитися, родина; *зварганити* – щось зробити, створити. Бик в індоаріїв вважався тотемом, прародичем, головним божеством, запліднювачем, зрошувачем Землі, в переносному розумінні очільник, захисник, звитязний богатир, красень – ідеал тощо. Корова – праматір, земля, годувальниця. Бик/корова були головними божествами, тому на їх честь маємо так багато (найбільше) назв гір, місцевостей, поселень, прізвищ тощо. Отже, Говерла означає примножувачка, прародителька худоби. В переносному розумінні Праматір, Цариця, Богиня, Головна Корова-Мати роду (*кулу*) биків/корів, які відображені у місцевих назвах (топонімах).

2. **Говірла** – Го-вирл-а – Го-вірл-а – Го-верл-а. *Го* – бик, уособлення сили, влади, Творця-Бога. *Вірл, Вирл* – орел, сокіл. Орел-Сокіл був уособленням Бога-Рода, прародича всього суцього. Обидва значення (корені *го і вірл*) в слові взаємно підсилюються. Отже, Говерла – могутній, всевишній, творець, народжувач, Бог – Сокіл – Род – Рудра – Рудий, чорний бик, інші українські відповідники – Велес, Мокош, Бутанант, Махадава, Стрибог. В індоарійській міфології Рудрі відповідає **ШІВА** – «Благодайний», верховне божество індійського пантеону, символізує руйнування старого і творення нового світу.

3. **Говірла** – Гов-ір-ла – Гов-іра – Гов-іла. *Гав-Гав-Гов* – бик, корова; *Іра-Іла* – Земля-Корова. Отже, Говірла – Говерла – Корова+Корова – могутня, головна Корова, Первинна Корова, Цариця, Корова-Мати-Земля.

4. **Говарга** – Говерла – верства, потомство биків, бичичів-туричів.

Усі чотири тлумачення не є в протиріччі, вони відображають первинне творче начало. Проте ширший аналіз топонімів Черногори та довколишніх територій, а також індоарійські паралелі схиляють скоріше до слів ГОВІРЛА – Сокіл – Род – Рудра – Рудий, чорний бик та ГОВЕРГАНА – примножувачка, очільниця корів, худоби – Корова-Земля, Корова-Мати. В Індії є священна гора Говардга, Говаргана, пов'язана з поклонінням Крішні (захиснику худоби), ім'я якого означає «чорний». Звідси і назва Черногора. Вона ж є також найвищою вершиною Українських Карпат та України. Довколишні гори гейби нащадки Говерли і Попівана. Давні люди уявляли світовий устрій за двостатевим принципом, подібно як у людей та тваринному світі.

Ребра. Гора (2001 м) майже посередині хребта, між Туркулом і Бербенескулом. Зі східного боку із сусідніх гір хребет Черногора виглядає як велетенська тварина, дракон, змія, а в районі Ребер є численні поперечні скелясті хребти, що збігають вниз і здалеку подібні на ребра тварини. Очевидно, гора і місцевість від цього отримала назву.

Неподалік, майже по середині хребта, розташовані дві знамениті і таємничі вершини – **Бербенескул-Бребенескул** (2036 м) та **Гутин-Томнатик** (2016 м). **Бербенескул** – друга за висотою і одна із головних вершин масиву, що відображає чотирикоренева назва. Бер-бенес-кул. *Берд, бер* – бик – головне божество, очільник, *бен-бан* – пан, охоронець, очільник, *ес* – в/із, *кул* – сім'я, рід. Отже, один із верховної трійці, сім'ї головних божеств, важлива гора, охоронець.

Гутин-Томнатик (2016 м). Невеликий південний відріг головного хребта.

Гу-Го-дин. *Го* – бик/корова, бог, творче начало; *тин-дин-дон-дан* – вода. *Дану* – богиня первинних вод. Отже, Гутин – божа вода, первинна вода.

Томнатик – Том-натик. *Том-тмутам-тама* – темний, темінь, темнота, чорний. *Натик-Надік-Наді* – вода, річка. Томнатик – чорна вода. В обох словах відображена вода, отже, це означає важлива вода, божа вода, можливо, первинна вода – Безодня, з якої, за індоарійською міфологією, постає світ. Між цими вершинами є найвище в Україні і Карпатах озеро (1801 м) – Бербенескул. Можливо, воно (озеро) – релікт давніх міфічних Первинних Вод, Безодні, Океану. Гори Бербенескул та Гутин-Томнатик оточували та охороняли Безодню-Океан. Назва Томнатик досить поши-

рена у Карпатах. Найближчі Томнатики є в Буковині, Роднянських горах (Румунія) тощо. Скрізь прослідковується зв'язок з водою – витoki, джерела, озера тощо. З Черногори починаються витoki Пруту, Черемошу, Тиси.

Менчул, Мунчел. Гора між Бребенескулом та Дзембронєю. Висота 1998 м н.р.м., за останніми даними – 2000,5 м. Назва виводиться від *Манжу* – краса. *Манжула* – Красень, Вродливець (епітет Крішні, бога). *Манжул* – *Манчул* – Менчул. На північний схід від Менчула простягається відріг Розшибеник. Розшибеник – *Рус-шоб-бан-ик*. *Рус* – бик; *шобг-шоб* – краса, чарівність, благо, радість (10). Логічно що чарівний потомок, чарівний бик-захисник вігалується від чарівного могутнього пращура Бика – Менчула. Гори із назвою Менчул (Менчил, Мунчел) досить поширені в Карпатах.

Піп-Іван, Попіван, Чорна Гора (2028,5 м). Крайня з півдня двотисячна вершина хребта. За переданнями найвищою та найважливішою горою Черногірського хребта раніше вважався Попіван. Серед гуцулів понині збереглося особливе шанування гори, що засвідчує її колишнє важливе місце в пантеоні Черногори. Вірогідно, цю гору мав на увазі арабський мандрівник Аль Масуді у 10 столітті, який засвідчив, що на Чорній Горі було головне святилище слов'ян (5). Відлуння деяких вірувань і шанувань побутують і досі. У найважливіші дні сонячного календаря – літнього сонцестояння, які завершували особливий Купальський період (Івана Купала, 20-25 червня), горяни урочисто йдуть, чи ще донедавна йшли в Чорногору за цілющими рослинами, влаштовували святкування. «...у пам'яті окремих старожилів та довгожителів Гуцульщини живуть ще давні легенди про паломництво на Чорногору, про Білого Бика, якого наші пращури приносили у жертву Богу на вершині цієї гори, про факельні походи в ніч на Івана Купала та величезний Живий Вогонь – найбільший вогонь на честь Чорнобога, запалюваний у тодішньому слов'янському світі, а також про спільне читання апокрифічних молитов та ще багато загадкового. Розказують також, що гуцульські дівчата дуже вірили, що цілюще зілля, зібране на Чорногорі на Івана Купала, допоможе їм скоріше вийти заміж» (5).

На жаль, не збереглося описів цього святилища. При будівництві обсерваторії та метеостанції у 1936-1938 ро-

ках залишки святилища були знищені. Можливо, одним із артефактів святилища є Чорний камінь на західному схилі. У статті Я. Зеленчука (5) наводяться спогади свідків будівництва цієї споруди. Там йдеться про перше укриття для сторожів, яке було влаштоване між двома паралельними скелями на самій вершині. Якщо між скелями було споруджене житлове приміщення, то паралельні скелі були, очевидно, досить високими, а прохід – широким і на них міг бути споруджений давній храм-святилище, про що писав Аль Масуді. Можливо, прохід між скелями був зорієнтований за сторонами світу, чи календарними азимутами. За розмірами, розмахом та значенням святилище вважалося головним у тодішньому світі.

Микола Кугутяк вважає, що головне святилище слов'ян, описане Аль Масуді, вірогідно, було на відгалуженні хребта і горі Смотрич з дивовижними «Вухатими Каменями». Тут наявні численні артефакти: камені з подобою різних тварин-тотемів, чаші, петрогліфи, хрести, велетенська стопа, проходи, щілини між скелями, алеї, виконані у напрямку сходу сонця у дні сонцестоянь та рівнодень тощо. Смотрич і ніби був Чорною Горою (7). Щоправда, останнє припущення, до певної міри, підтверджується тлумаченням назви Смотрич. Смотрич – *Само-трач* – *Смотрич* – *Смо-трич*. *Сам-сям* – чорний. *Трач-істр-стр* – Бик. Отже, Чорний Бик.

На нашу думку, артефакти на Смотричі та на вершині г. Піп-Іван (які втрачені) були предметами єдиного важливого багатофункціонального святилища і весь комплекс називався Чорна Гора, а назва головної гори – Піп-Іван (Поп-Іван, Попіван). Первинна назва гори, очевидно, виглядала як Папабан, Папаван. *Па-Пан* – захищати, охороняти, звідти – захисник, очільник, батько, творець, духовний батько (папа, падре, отець, батюшка). Іван співзвучне із Ван, а *Ван-Ванд-Вандін* – славити, величати, підносити. *Ванда* – слава, славлена. *Вандін* – славитель, мудрець. Отже, уособлення найвищих чеснот, що притаманно Богу. Тож назва Піп-Іван (Попіван) за співзвучністю, походженням і значенням аналогічна прадавній – Папаван і відображає важливе, провідне, духовне значення гори. Вона (назва) відображає головну парадигму гори і виглядає найісторичнішою.

Попіван виступає як верховний творець – Небо в образі Бика, а Говерла – Земля, в образі Корови. Чор-

Гора Шпиці

ногірські і сусідні вершини – їхні діти, вірніше, різні часові та функціональні іпостасі – втілення, які відображають однакову творчу, провідну сутність та мають міфологічне походження. Можливо, давні мешканці так і розуміли. Богів наділяли багатофункціональністю. Ця традиція зберігається в індійських віруваннях і, вірогідно, занесена в Індію з наших теренів. До прикладу, Вішну має багато назв, функцій, відомий у дев'ятьох втіленнях – аватарах.

Петрос (2020 м). Єдиний двотисячник на захід від Говерли. Пет-рос двоколене слово. *Пет-Пат-Па* – захисник, очільник, батько. *Рос-рус* – бик, самець, батько. Тут могутній захисник, батько, володар, цар. Цікава деталь. У межах Черногірського хребта та сусідніх гір відомо ще декілька вершин із коренями Пет-рос. Найвища вершина Роднянських гір, що на території Румунії має назву Петросул (2303 м). У Мармароських горах в межах Рахівського району, подібно як і у Черногорі, в одному масиві знаходяться вершини Піп-Іван (Мармароський) та Петрос. Як і інші Петроси на півдні і сході, вони були захисниками, очільниками, головними божествами для давнього місцевого населення.

Шешул (1689 м). Вершина над с. Кваси, яка завершує нижчу західну частину хребта від могутнього Петроса в басейні Тиси. *Шешу-Шішу* – дитина (10). Тут: в значенні молодший, менший член родини.

Окрім описаних семи двотисячників, на основному хребті і невеликих відрогах височать дещо нижчі, але не менше важливі, мальовничі, з промовистими назвами, вершини, урочища, річки. Розглянемо їх по порядку від Говерли до Піп-Івана.

Брескул (1911 м). Перша від Говерли вершина з невеликим відрогом і підвищенням під назвою Брескулець, від якого спускаються кам'яністі розсипи до урочища Цибульник, колишнього гірського озера. Бо-рус-кул. *Бо* – бик, самець; *Рус* – бик; *кул* – родина, член сім'ї. Перший член сім'ї, важливий член, бик сім'ї, спільноти биків-божеств. Із перемички між Говерлою і Брескулом – найвищі витоки річки Прут, а з боку Закарпаття є невеличкі озерця – найвищі в Черногорі.

Пожижевська. Розлога гора (1822 м) і невеликий відріг у напрямку сходу. Вірогідно, назва мала водне походження. Звідусіль її оточують води: із півночі потік Брескулець і болото Цибульник (колишнє озеро), із сходу – потік Орендарчик та г. Данцир, з боку Закарпаття – невеликі озерця. За співзвуччям первинна назва могла бути *Пожа-жсала-Пожи-жсала-Пожи-жсала* – Пожижевська. *По-па* – захист, захищати, *жсала* – вода(10). Суфікс *-ська* відображає приналежність до чогось, в нашому випадку – до води. Отже, захисниця, очільниця вод, обводнена.

Данциж, Данцер, Данчер, Данціж (1850 м). Вершина і невелике відгалуження (відріг) у північно-східному напрямку. Назва має водне походження. *Дан-Дану* – вода, богиня вод. *чер-чару-чар-чер-цер* – чарівний, чарівність, тобто особлива головна, важлива вода, найвища вода. *Дан-Цар*, – можливо, Первозданна Вода, Безодня, з якої постав Світ. У давнину в підніжжі була велика водойма, озеро – прообраз океану, безодні. Нині там заболочена місцевість із заростями лелечі (гірської сосни) і камінням, яке зсулося із гори. Поряд, дещо вище – Несамовите озеро, яке є залишком великого озера-океану. Із озера-океану починався основний, один з найважливіших і найвищих (1750 м) допливів Пруту.

Нині з-під обох боків Данцера витікають декілька струмків, які формують правий рукав Пруту.

Несамовите озеро (1750 м). Назва виводиться від *Само-вит* – Чорний бик. *Шям-сям-сам-само* – чорний, чорне. *Вит-вуш* – бик. Отже, озеро Чорного Бика, тобто могутня Вода, Божа Вода, Океан. Залишок колишнього ОКЕАНУ-БЕЗОДНІ. Завдяки легенді про бурі, які тут виникають, отримало префікс *не* і стало Несамовитим. *Не* начебто заперечує, а насправді акцентує велич творіння і властивостей бога-бика. Очевидно, раніше називалося Самовит. Коли забулося значення Самовит, але в переказах розумілося як важлива, неймовірна вода, грізне озеро, і слово набуло значення буйного, бурхливого, несамовитого, непередбачуваного. За легендами і повір'ями горян озеро не має дна (тобто безодня – без дна), або з'єднане із океаном. Під страхом втопитися раніше не купалися, не заходили, остерігалися. Насправді його глибина близько 2 м.

На продовженні хребта, над Несамовитим озером височіє мальовнича гора **Туркул** (1933 м). *Тур* – бик; *кул* – член сім'ї, родич. Важливий член сім'ї Божеств – Биків.

Гомул (1876 м). Невелике відгалуження від хребта закінчується невисокою шоломоподібною вершиною. Два вірогідні тлумачення. Го-мул. *Го* – корова, бик, худоба. *Мулака-мулак-мул* – корінь, паросток від кореня. Бик, що відгалузився від основного хребта. Друге тлумачення від можливого: *Го-мухха, Гомук-Гомул* – бичача голова (11). *Мухха* – голова.

Шпиці (1863 м) – невеликий відріг від хребта. Вірогідні різні тлумачення. 1. Від вигляду. Здалеку мають вигляд двох загострених вершин, шпилів, шпиць – загострених предметів – списів, стріл, атрибутів зброї, то ж, очевидно, мав оборонне призначення. 2. Від *Снамі-Шнамі-Шнамі-Шнуці*. На Санскри-

ті *Снамі* означає батьки, родичі, творці. Можливо, творіння стосується Води. З обох боків потужні джерела, глибокі карри-котли, які в давнину були заповнені водою, нині звідтіля формуються допливи Черемошу і Пруту. Продовженням є вододіл між витоками цих річок. Вододіли (прислопи, віпчини) викликали особливе поклоніння. На висотах виникали джерела й урізнобіч розходилися води. Це здавалося дивом, незбагненим, таємничим предметом обожнювання. Шпиці – сторожі, народжувачі вод.

Дземброня (1877 м). Гора розташована у південно-східній частині хребта, між горами Піп-Іван та Менчул. Вершина має пірамідальну форму, у привершинній частині – кам'яні розсипища. Слово Дземброня – польський варіант вимови від слова *зембр* – зубр, бик. Українською Зубр-оня, зуброва, приналежна зубру – біку.

Неподалік, вже за межами основного хребта, на південному сході від Попівана окремо височіє гора **ШУРИН** (1772 м). *Шура* санскритською означає воїн, богатир, герой, захисник.

Урочище **ГАДЖИНА**. *Га* – бик, тут у значенні щось велике. *Джина* – вода. Отже, божа вода, обводнена місцевість, багато води, велика вода. Під гт. Ребра і Шпиці розташовані великий котел льодовикового походження, численні джерела, залишки колишніх озер, звідки витікають потоки – допливи р. Бистрець, лівого допливу Чорного Черемошу. За повір'ям Гаджина – місце, котел, де формується погода. З погляду сходу над Чорногорою формуються хмари, грозові фронти, очевидно, це підтверджувало повір'я, що вони виникають за участі Озер-Океанів обабіч Шпиць – Гаджини та Несамовитого озера. Територія овіяна легендами, повір'ями, описана у казках та романтичних творах.

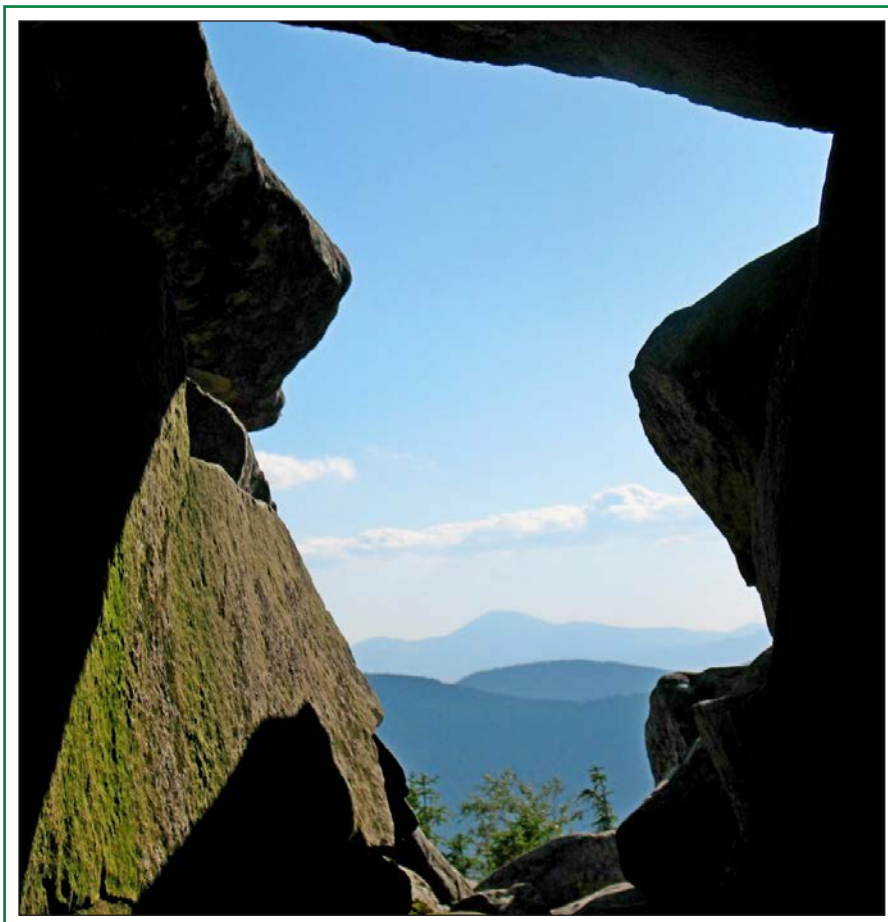
Річка **Чорний Черемош**: *Чер-Чару* – чарівний. *Мош-маш-мандж-манджула* – краса, врода, чарівність. *Чаруманджула* – Черемош – Найкрасивіший, Прегарний. Витікає із-під чарівних, могутніх гір, які ознаменують головних Богів та головні життєдайні стихії Сонце і Воду, тому й ріка чарівна, красива, могутня, що й відповідає дійсності – оспівана в піснях, легендах, казках тощо. Інше тлумачення від *Махеші* – Великої Богині. *Чара-махеші* – *Чара-моши* – Черемош – Божа Вода. Витоки із Чорногори, яка репрезентує Небо, Богів. Обидва тлумачення не є протиріччі, а доповнюються взаємно.

Річка **ПРУТ**. Найвірогідніше: первинна назва була Преуд. *Пре-уд* – *Пре-ут* – Прут. *Пре* – перший, найважливіший. *Уд-ут* – вода, ріка. Тобто перша за значенням, величиною, первинна вода, ріка. Витікає із безодні – первинних найвищих вод – джерел з-під Данцера, Пожигевської, Говерли.

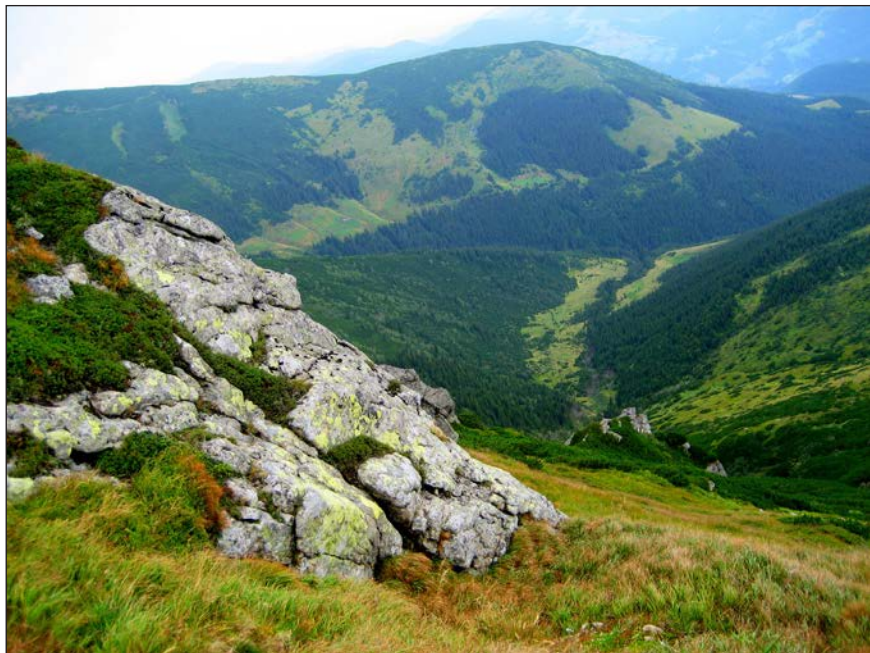
Переважаюча більшість означених топонімів Чоногори високоstatusні, величальні, утворені в контексті творчої парадигми верховних божеств, уособлюють головні творчі начала – Небо і Землю, найважливіші життєдайні стихії – Сонце і Воду. Чорногора, очевидно, була важливим, можливо, головним паломницьким центром, місцем відправлення сакральних ритуалів, святкувань, гулянь. Найважливішими, імовірно, були купальські дні. Про це свідчить, до певної міри, традиція ходіння в Чорногору, пов'язана зі святкуванням літнього сонцестояння – 20-25 червня, коли сонце підіймається найвище над горизонтом, дні найдовші, земля отримує найбільше енергії. Звідусіль населення збиралося в Чорногорі і її околицях, де відбувалися величні святкування, гуляння. Основна ідея купальських святку-

вань: продовження людського роду, створення постійних чи тимчасових сімейних пар і започаткування нового життя на піку наймогутнішого Сонця-Бога. Такі діти вважалися здоровими, дужими, красивими, успішними тощо. Через дев'ять місяців спостерігалося масове народження дітей. В цих числах (18-25 березня) прилітали з вирію лелеки (бусли, буськи). За цією аналогією виникло повір'я, що ці птахи приносять дітей у дні весняного рівнодення і що вони є священними, що відображає їхня назва. Бусьок – Бусьол – Босьол – Босул – Бос-ул. *Бо, Бос* – Бик – Бог. *Ул* – приналежний до чогось, комусь, тобто богу. Звідси лелеки називаються священними, божими – Босул. Дні весняного рівнодення – тодішній Великдень – теж дуже урочисто святкувалися. До наших днів збереглися деякі релікти цих святкувань – гаївки, веснянки, хороводи, ритуальні танці тощо.

Лисина Космацька: крізь тунель видніється г. Говерла. У напрямку Говерла – Лисина – Коломия сонце сходить під час літнього сонцестояння

Гори Дземброня, Шурин, Данциж

Вершини Чорногори виположені і придатні для облаштування святилищ. Знаменно і майже фантастично, що відомі сонячні календарно-астрономічні святилища, що у Косівському районі Прикарпаття, календарно і енергетично пов'язані із головними вершинами Чорногори, на яких, вірогідно, були облаштовані святилища. Найнаглядніше це простежується у дні літнього сонцестояння. Так, азимут літнього сонцестояння із гіпотетичного святилища на Говерлі пролягає через Лисину Космацьку (археoaстрономічна обсерваторія і багатофункціональне святилище); із Шпиць – через святилища Грегота (2 святилища – астрономічно-календарне і Триєдиному Богу) та Камінь Довбуша в Завосях (астрономічно-календарне та багатофункціональне); із Попівана – через календарно-астрономічне і багатофункціональне святилище – Терношорська Лада. На Закарпатті гіпотетичне святилище на Лисій горі (роза вітрів) біля Рахова у літнє сонцестояння пролягає через Петрос. Календарні лінії ніби обрамлюють серце Гуцульщини, де зосереджено найбільше (понад 35) досліджених залишків давніх святилищ (3, 4, 7), про що засвідчив Аль Масуді ще у X столітті. Це, в основному, Верховинський і Косівський райони. Ця і суміжні території, очевидно, були важливим і найголовнішим паломницьким центром, місцем міфоритуальних дійств, святкувань, гулянь на честь найважливіших життєдайних стихій Сонця і Води, створення світу і всього суцього. Існувала своєрідна календарно-сакральна мережа, яка простягалася далеко поза Карпати. Цю мережу вдається, до певної міри, відтворити за залишками святилищ та топонімів (3, 4). Аналізуючи розташування та взаємозв'язок святилищ, можна констатувати, що на Чорногорі була зорієнтована сакральна мережа, тобто вона була головним пунктом, центром величній священній мережі. На жаль, на Шпицях і Говерлі, як і на Попівані, не збереглися артефакти святилищ.

Далеко не всі топоніми, зокрема мікротопоніми, Чорногори і околиць тут відображені. Це і неможливо у журнальній публікації. Головне завдання розвідки з'ясувати, що місцеві назви відображають космогонічні уявлення автохтонів Карпат, від нікого не запозичені, виникли на місцевому ґрунті і мають міфоритуальне походження.

Варто нагадати, що клімат Карпат у 8-4 тис. до н.е., після танення останнього льодовика та потопу, був значно тепліший, гори були вкриті теплолюбними лісами, в яких водилися буйволи, тури, зубри, мамонти, леви тощо, річки кишіли різноманітною живністю. Очевидно, що й людність інтенсивно обживала найвищі терени, облаштовувала святилища богам, тотемам, яким поклонялась і давала їм відповідні назви. З третього тисячоліття клімат стає холодніший, умови життя в горах погіршуються, населення скорочується і сакрально-ритуальне використання культових споруд зменшується. Зі зміною вірувань сакральне значення святилищ було забуто і здебільшого вони були пошкоджені або знищені. На невеликій частині збереглися фрагменти цих об'єктів, рідше частково цілілі комплекси. Лише місцеві назви (топоніми), міфи, релікти деяких звичаїв, вірувань та перекази разом із залишками святилищ є свідками колишньої славної історії краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] / редкол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К., 1989-1993.

2. Гора Менчул у масиві Чорногора. <https://karpatium.com.ua>

3. Держипільський Л.М., Залізняк О.Л. Календарно-астрономічні святилища Карпат // Зелені Карпати. № 1-2 – Рахів, 2012, с. 79-85.

4. Держипільський Л. М. Древні скельні святилища та топоніміка Косівщини. Косів: Писаний камінь, 2015. 140 с.

5. Зеленчук Я.І. Будівництво астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп-Іван Чорногірський // Українознавство. – 2010. – Номер 3. – С. 247.

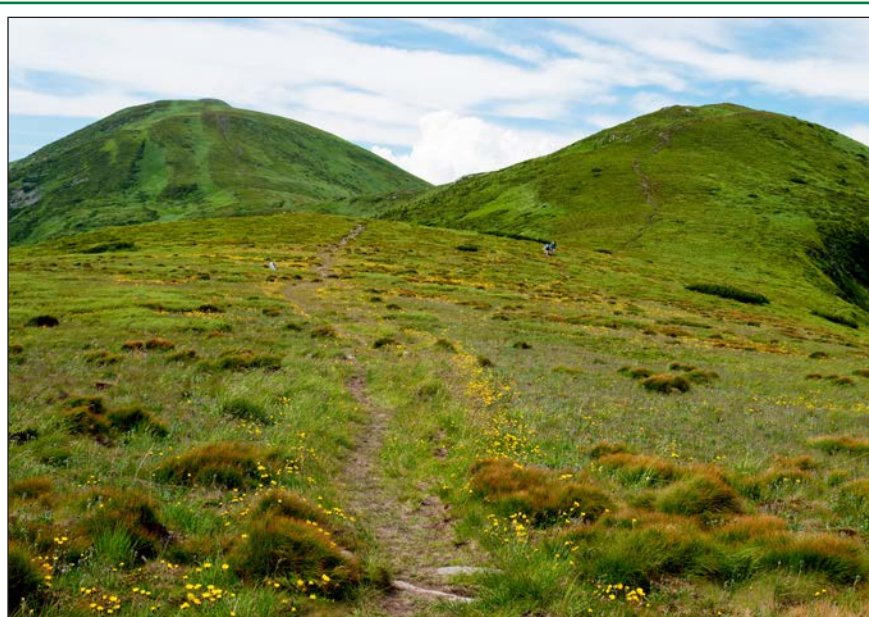
6. Кобилух В. – Гуцульщина в праісторії та санскриті // Історія Гуцульщини. Чикаго – Львів, 2000, с.8 – 52.

7. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. – Львів: «Манускрипт», 2011, т. 1, 447 с.

8. Кузич-Березовський Іван. Березівське боярство на тлі України. – Детройт, 1962. 320 с.

9. Наливайко С. Тисяча найновіших тлумачень давньоукраїнських назв, імен, прізвищ, термінів та понять (на індоіранському матеріалі). – Національний науково-дослідний Інститут українознавства МОН України. – К., 2008. – 360 с.

10. Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. – Національний науково-дослідний Інститут українознавства МОН України. – К., 2009. – 504 с.

ПРИРОДНО-ІСТОРИЧНІ КРАЇ УКРАЇНИ

ВИТОКИ

Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
доцент,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти
та управління,
Міністерство захисту довкілля
та природних ресурсів України,
м. Київ

ОПІЛЛЯ

До історично-географічних (етнографічних) країв України відносять Опілля (Подільське горбогір'я) – західну частину Подільської височини, одну з найвищих і найбільш розчленованих її частин. Розташоване Опілля на південний схід від міста Львова, у межах Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей. Опілля водночас входить до Галицького краю. На сході воно оконтурюється річкою Золота Липа, на заході – р. Верещицею (за іншими джерелами – річкою Щиркою), на півдні підходить до Дністра, на півночі – до Львівського плато, Гологорів та Перемишлянського низькогір'я [40].

Типовими для Опілля є лісисті території з великими «вікнами» полів і лук, давно освоєних і заселених людьми. Тут глибоко вкорінені традиції, культ українського хліборобства, поваги до життя, гармонії людини і природи. Територія етнографічного краю Опілля входила до землеробської цивілізації трипільської культури.

Закінчення.
Початок див. у № 1-4 (76-79)
за 2023 р.

ПОДІЛЛЯ

Історично-географічна область, що сформувалася в останній третині XIII ст. Охоплює територію від р. Стрипи (ліва притока Дністра) й самого Дністра на заході до Київської Наддніпряниці.

Українські літописи згадують терени Поділля під назвами «Пониззя» (нижня частина Теребовлянського князівства XIII-XIV ст.) і «Нижня Русь» (XIII ст.). Сама назва «Поділля» вперше зустрічається у документах XIV ст.

Проблемою становлення українського регіону Поділля в історично-географічному й історично-етнографічному контекстах займалися, зокрема, Я. Дашкевич [16], Я. Жупанський, В. Круль і В. Джаман [24] та ін.

Українське Поділля поділяється на дві частини – Східне та Західне. Східне Поділля набагато більше за площею і обіймає територію теперішніх областей – Вінницької, Хмельницької (без її північних кордонів), частково Черкаської (Уманщину) та Одеської (північно-західні райони). Західне Поділля відділене від Східного річкою Збруч, яка була тривалий час рубежем між Австро-Угорською та Російською імперіями. Це територія Тернопільщини, без її північних районів, а також придністровські райони Чернівецької області, на межі з Тернопільщиною і Хмельниччиною.

Незбагненно красиве Українське Поділля! Коротко, як географ, скажу про його природні краєвиди. Воно – то просторі до небокраю, майже плоскі, то слабо розчленовані, злегка хвилясті лесові рівнини (лес – суглинок, на якому сформувались українські чорноземи). Ближче до річок зринають живописні долинно-балкові, яружні місцевості! Милують око розкидані павутиною лощини, видолки з пологими схилами.

Фрагментарно виринають з поміж них призабуті в Україні віковічні, патріархальні, величні діброви (дубняки).

Що стосується річкових долин Поділля, то вони – з крутими, стрімкими схилами (у Придністров'ї – до 150-200 м глибиною). Ці схили покриті низькорослими лісами і кущами з граба, в'яза, липи, ліщини тощо. Там, де річки утворюють «гадючині» меандри (закрути) – схили похилі, з серією ступінчатих терас.

Про подільські ландшафти писала Леся Українка:

*Онде балочка весела,
В ній хороші красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті.*

Ось такі вони, розмаїті і розкішні, просторі і спокійні, величні і милі подільські ландшафти!

Подолляни. Етнографічні особливості. На Поділлі чоловіки взимку носили білі кожухи, вишиті кольоровим шовком (зеленим і червоним), або кафтани. Молоді парубки одягали довгий сіряк сивого кольору, з каптуром. Сіряки розшивали червоними крученими шнурками. До престижного одягу відносили шапки – високі чорні каракулеві, зверху з гранатового (синього) сукна. Влітку носили низькі солом'яні капелюхи з широкими полями (брилі) [53].

Жіноче вбрання складалося з лляної, довгої до кісточок, сорочки, чорної суконної запаски, якою обгортали стан (пізніше, з XVIII-XIX ст. – спідниця), червоної крайки (пояс) та корсета. Спідниці подоллянок були гофровані (в складку), чоботи-сап'янци (жовті). Заміжні жінки покривали голову білим чепцем, сплетеним за старовинною традицією, а зверху, у вигляді тюрбана, пов'язували хустку. На свята голову накривали лляною тонкою білою переміткою або рантухом, який кілька разів

складали і обвивали під підборіддям, закриваючи чоло, а обидва кінці опускали через плечі до колін.

У жіночому подільському одязі своєрідністю відзначалася сорочка, вишита червоними, темно-синіми або чорними та жовтими нитками. На початку XIX ст. подільські сорочки були вишиті ясно-червоними та небесними нитками. Традиційна техніка подільської вишивки – низь.

На шию одягали намисто з золотими або срібними монетами (дукачі). Менш заможні носили скляні намистини (пацьорки) [53].

БРАЦЛАВЩИНА

Історична область України XIV-XV ст. Займала східну частину Українського Поділля. Назва походить від адміністративного центру – міста Брацлав.

СЕРЕДНЯ НАДДНІПРЯНЩИНА

Центральна частина України, знаходиться по обидва боки середньої течії Дніпра-Славутича, в лісостеповій природній зоні. До цього регіону входять: Київська область (центральні і південні райони), Полтавська область (південно-західні райони), Кіровоградська область (північні райони) і Черкаська область.

Центральні регіони України, зокрема Полтавщину і Черкащину, можна вважати незрівнянними за глибиною, власне, українського коріння, українського козацького Духу. Тут генетичне джерело українства як нашого, національного, феномена. Поетичний образ розкішної материнської природи (за творами Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, І. Котляревського) закарбувався в уяві кожного з нас (українців) ще з шкільної парти.

Центральні райони України (Середня Наддніпрянщина) найповніше зберегли, як писав Олекса Воропай, національні прикмети одягу [4]. Тобто, так би мовити, маємо прояв закономірності географічного центру і периферії: коли корінні особливості у напрямку від «осердя» затухають, все більше проявляється вплив сусідів.

Як відомо, Середня Наддніпрянщина була тереном формування української народності та нації, що відбулося й на розвиткові народного костюма цього регіону. Найбільшої виразності на середину XIX ст. набуває національний

одяг Центральної Київщини, яка протягом віків була центром економічного та культурного життя не лише Середньої Наддніпрянщини, а й усієї України. Найяскравіше це простежується на прикладі жіночого одягу.

Жіночий одяг Центральної Київщини складався з сорочки, двох запасок (у свято – плахти), літника з поперемницею із саморобної тканини, пізніше – краної спідниці з фартухом, котрі пов'язувалися поясом. З другої половини XIX ст. обов'язковим елементом комплексу була керсетка. Взимку носили кожухи. На ноги взували чоботи або черевики. Жінки одягали на голову м'яку чупку та твердий очіпок і пов'язувалися хусткою [53].

ГЕТЬМАНЩИНА (ПЕРШІЙ ГЕТЬМАНАТ)

Таку назву мала значна територія України на лівому і правому берегах Дніпра, де з середини XVII ст. по 1764 р. поширювалася влада гетьманського уряду. Автономною одиницею в складі Гетьманщини була Запорозька Січ, котра підлягала безпосередньо гетьману, не входячи до жодного з полків.

Гетьманщина за правління Богдана Хмельницького охоплювала землі площею понад 200000 км². Її населення в часи Хмельниччини дорівнювало близько 3 млн осіб [45].

Побут, традиції. З народного побуту Гетьманщини виділимо житло як одну зі значимих ознак життя тогочасного українця. У будівельній практиці

Гетьманщини протягом тривалого часу зберігався характерний для українського етносу тип «хати на дві половини». Інтер'єр осель козацької старшини багаті в чому нагадував народні житла. Зберігалися традиції розмалювання віконцець, дверей, дитячих візків. Кімнати прикрашалися килимами, які виготовляли місцеві майстрині. Печі для опалювання викладалися кахлями [14; 45].

Гетьманщиною (Другий Гетьманат) також називають період існування Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), що являла собою вид конституційної монархії на чолі з гетьманом (П. Скоропадським) як носієм монархічної влади.

ПОЛТАВЩИНА

Край дивовижних краєвидів, широких ланів і живописних пагорбів... Милують око широкі рівнинні полтавські простори. У недалекому історичному минулому – це дикі лучні степи, всяїні різнобарвними травами та помережані лісовими масивами і перелісками. Здавна вабила людей полтавська земля родючими, масними чорноземами. Її природа описана, оспівана в художній уяві майстрів слова і пісні.

Особливо чарівні меланхолійні полтавські річки. Надто повільні й неширокі, внаслідок рівнинності місцевості, вони утворюють значні за своїми розмірами долини, з численними старицями, болотами; їх русла вкрай покручені, звивисті. Праві береги відрізняються крутизною, ліві, навпаки, низькі. Во-

Річка Дністер. Наддніпрянщина

ни поступово піднімаються від заплави, утворюючи дві-три тераси вздовж течії ріки. З наближенням до Дніпра річкові долини стають дедалі нижчими. Обидва береги зрівнюються за висотою і, зрештою, зливаються з широкою заплавою Дніпра.

Полтавщина – істинно українська земля, загадкова і незбагненна. Велика і багата історія цієї землі. Скільки ще невідомого, непізнаного таїть вона у собі [9].

Етнографічні особливості. Народний одяг на Полтавщині має свої особливості, які не характерні для інших частин Наддніпрянщини.

У козацькі часи чоловіки (із заможних) носили шовкові або суконні довгі жупани. Поверх жупана надівали кунтуш з прорізними рукавами. По жупані пов'язували шовковий пояс, шитий золотом або сріблом.

Просте населення в негоду поверх свити одягало широкий кобеняк. Взимку носили кожух. Кожух, покритий сукном, називався – байбарак. Шапки були круглі, з овчини, називалися – кучми.

Жінки-шляхтянки на Полтавщині по довгій сорочці одягали шовкові плахти та до них спереду шовкові запаски. У простих жінок одяг був того самого крою, але вже не шовковий, а суконний. Всі жінки носили червоні або жовті сап'янці [37; 53].

СЛОБОЖАНЩИНА

Цей регіон утворився в XVII ст. на території так званого Дикого поля, на прикордонні Росії, Речі Посполитої і Кримського ханства. З часів монголо-татарської навали ця територія була малолюдною, зазнавала постійних нападів кримських і ногайських татар.

Ще з середини XVII ст. почалося заселення нинішньої Слобожанщини українцями з Правобережжя (Наддніпрянщини), які переселялися на вільні землі – «слободи», рятуючись від поневолення й пригноблення з боку польських і місцевих феодалів. А в часи Руїни (друга половина XVII ст.), в результаті безперервних (братовбивчих) бойових дій, сильно скоротилося населення Правобережжя. За ініціативи Московського царства, протягом 1674-1678 років, населення подніпровської смуги правого берега, від Києва до Чигирини, було насильно перевезено урядом тодішньо-

Опілля. Вид на село Красів; Південний Буг в Тиврові на Брацлавщині; типове житло мешканців Центральної України

го гетьмана Івана Самойловича на Лівобережжя та Слобожанщину. Все так тут не було податків, всяких повинностей, панщини. Жилося вільніше і затишніше, без панів [9].

У XVII ст., як військові опорні пункти, виникли міста Харків, Охтирка, Суми, Острогозьк, Чугуїв, створювалися з місцевого населення й українських переселенців козацькі слобідські полки.

Назва «Слобожанщина», як видно, походить від населених пунктів – слобід, які засновували переселенці, оскільки тут вони користувалися козацькими привілеями. Нині регіон Слобожанщини займає території Харківської, Сумської (південні райони), Полтавської (східні райони), Дніпропетровської (північні райони на Лівобережжі) та суміжні частини Донецької, Луганської областей України, а також заходить у межі Воронезької, Курської і Ростовської областей нинішньої Росії.

Слобідська Україна здавна славилася своїми розлогими лісостеповими і степовими ландшафтно-природними місцевостями. Серед історично-географічних країв ще кілька століть тому (на середньовічній мапі) Слобожанщина була барвистим природно-етнографічним «куточком» на сході Лівобережної України, запилені дороги якої «босоніж» сходив наш перший філософ-інтелектуал – Григорій Савович Сковорода.

Це був край неймовірної краси природи сільських місцевостей (із золотавими соняшниками і плетеними тинами біля побілених з призьбами хат), самобутніх народних звичаїв і традицій, теплою житейського побуту. Тутешні сільські пейзажі гармонійно доповнювалися дерев'яними хрещатими церквами, які переважно знищені, на жаль, у суворі 30-і роки минулого століття. Це були неповторної архітектури, з пластикою українського бароко, храми, на масивних зрубах яких високо до неба здіймалися мініатюрні маківки бань [9, с. 115].

Одяг Слобідського краю з незначними відмінностями був таким самим, як і на Полтавщині, Чернігівщині, Запоріжжі, Київщині, Черкащині, бо звідти принесли його з собою переселенці [210].

ДОНЕЦЬКИЙ КРАЙ

Охоплює басейн річки Сіверський Донець. Назва краю і походить від річки Сіверський Донець, що є притокою Дону. У межах України Донеччина охоплює більшу частину Донецької області (без Приазов'я та північних теренів) та більшу частину Луганської області без її північної частини, яка належить до Східної Слобожанщини. Проте чітких меж Донеччини немає.

Освоювання просторів Донецького краю слов'янами почалося значно пізніше. Однак завдяки потужному економічному розвитку упродовж XX ст. цей край значно випереджав (до російсько-української війни з 2015 р.) будь-який регіон України за рівнем економічного розвитку.

Як відомо, наприкінці IX ст. на ці землі прийшли кочові племена печенігів, на початку XI ст. – торків, а в середині XI ст. – половців, від перебування яких у безкраїх степах залишилося десятки тисяч кам'яних ідолів.

Починаючи, загалом, з відомої битви на Калці, зі сходу відбулося руйнівне монгольське вторгнення. Воно на століття обумовило знелюднення і занепад у розвитку Донецького краю, залучивши його у межі Дикого Поля, контрольованого Золотою Ордою. З середини XV ст. значна частина земель входила до Кримського ханства.

Активне заселення краю почалося у зв'язку з визвольною війною українського народу (1648-54 рр.). З часом більшу частину Донеччини займають Кальміуська (та Сланецька) паланки Війська Запорозького Низового, а північна частина, район міста Бахмут, входить до складу Ізюмського полку Слобідської України.

У результаті російсько-турецьких воєн XVII-XVIII ст. ці землі були повністю включені до складу російської імперії. З ліквідацією царатом козацького устрою в Україні землі Донеччини розділяються між Новоросійською і Слобідсько-Українською губерніями та Областю Війська Донського, залишаючись при цьому заселеними переважно українцями.

НИЖНЯ НАДДНІПРЯНЩИНА

Вона, як впливає з назви, займає пониззя Дніпра (та Південного Бугу) в межах Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської та Миколаївської об-

ластей. Однак, як і Слобожанщина, активно освоюватися і заселятися цей край почав з XVI-XVII ст.

Нижня Наддніпрянщина (Степова Україна) цікава своєю найдавнішою історією, яка добре представлена різними археологічними культурами. Причорномор'я. Як зазначалося вище, з найдавніших часів цей регіон був битим шляхом історії. Тут зароджувалися стародавні цивілізації, серед яких найвидатніша – культура ведичних індоєвропейських аріїв (оріїв), яка стала основою сучасної світової цивілізації.

Серед степових могил Українського Причорномор'я та Приазов'я – святилища й захоронення оріїв, наших найдавніших прашурів. На думку багатьох вчених, як мовилося вище, прабатьківщина аріїв-оріїв знаходиться тут, на цій українській причорноморській землі, яка по материнському береже наше генетичне коріння, нашу минувшину.

ТАВРІЯ

Також Таврида, Таврика, як говорили елліни, – історична назва Кримського півострова. Походить від назви племен таврів, які ще до Геродота (485-425 рр. до н.е.) заселяли південну, гірську частину Криму. У «Літописі Руському» XII ст. Таврія згадується як Тавріяніа [30, с. 571].

Страбон (бл. 64/63 р. до н.е. – 23/24 р. н.е.), Клавдій Птолемей (бл. 87 або 100 – 165 рр. н.е.) називали півострів скіфським або таврійським. За часів скіфів, у VII ст. до н.е., на місці сучасного Перекопського перешийку, що відділяє Кримський півострів, був рів, який вони викопали, вигнавши кімерійців від Дністра, Дніпра та Дону в Азію.

Приблизно в VII ст. до н.е. Таврію почали освоювати греки, які заснували там багато міст. Найбільшим був Херсонес. У VII ст. н.е. хозари, заволодівши півостровом, назвали його – Хозарія. В XIV ст. на південне узбережжя Криму проникли генуезці, підкоривши та заснувавши свої фортеці (Балаклаву, Судак, Інкерман). В XV ст. в Таврію прийшли татари, виникло Кримське ханство.

У 1783 р. Крим був приєднаний до Росії, ввійшовши до створеної у 1802 р. Таврійської губернії. До її складу входили, крім Криму, південні терени сучасних Херсонської та Запорізької областей. У XIX – на поч. XX ст. власне Таврійську губернію називали Таврією.

БЕССАРАБІЯ (БУДЖАК)

Історико-географічна назва земель, що включають частини території сучасних Чернівецької й Одеської областей та Молдови.

Назва «Бессарабія» згадується ще у X ст. у волосько-болгарських грамотах. Під цією назвою відома Валахія разом із Придунайськими землями. У більш пізніх документах вона поширюється і на «Буджак», або «Ногайські степи», що нині становлять південну частину Бессарабії в гирлі Дунаю.

Основний склад сучасного населення Буджаку почав формуватися в XVI-XVII ст. М'який і теплий клімат межиріччя Дністра та Дунаю поблизу Чорного моря робив Буджак привабливим для заселення ще з давніх часів. Кого тільки тут не знають сторінки історії! Бували у тутешніх місцях і задунайські запорожці. Так, у 1807 році сюди перенесли навіть резиденцію кошового Задунайської Січі. Село Білолісся (Акмангит) на р. Сарата було певний час «столицею» задунайських козаків.

Територію Буджаку заселяли (і проживають нині) представники різних національностей, які створили неповторне поєднання слов'янських, тюркських та романських культур. Оселялися у буджацькому степу відставні суворовські солдати (після російсько-турецьких воєн), переселенці з Болгарії, біженці з Полтавської та інших губерній Росії, вихідці з Австрії... Населення Буджака збільшувалось за рахунок утікачів-кріпаків з центральних та східних регіонів України. Переселенці приносили на нові землі свій уклад, звичаї, культуру. Отже, в результаті взаємопроникнення культур багатьох народів, які тут осідали, склалася колоритна самобутність народу буджацького степу [11].

БЛИЗЬКЕ ЗАРУБІЖЖЯ

Близько 20 тис. км² українських етнічних земель розміщені на території Польщі. Це – Холмщина, Перемишльщина (Надсяння), Підляшшя, що зі сходу прилягають до українсько-польського (і польсько-словацького) кордону. Свого часу тут були засновані князями Київської та

Полтавщина. Нерукотворна краса

Галицько-Волинської Русі такі міста, як Ярослав, Перемишль, Холм. Ці землі відійшли до Польщі після Другої світової війни. За рішенням тогочасного польського уряду все українське і змішане (українсько-польське) населення, яке не виїхало (не депортовано) в СРСР, весною 1947 р. було насильно вивезене у північні, західні та північно-східні окраїни держави (колишні німецькі землі).

ХОЛМЩИНА

Або Холмська Русь, Забужжя, Забужька Русь, Холмська земля – це історико-географічна область Давньої Русі, один із заселених у минулому українцями регіонів. Розташована вона на захід від середини річки Західний Буг. На заході межує з польською Люблінщиною, на сході з Волинню, на півночі з Підляшшям, на півдні з Галичиною [33].

У природно-географічному плані переважну частину Холмщини становить Холмська височина, яка є частиною Волинсько-Холмської височини.

За ранньої слов'янської доби територію Холмщини заселявало східно-слов'янське плем'я дулібів. З другої половини X ст. Холмщина входила до складу Київської держави, з XIII ст. по 1340 р. – до складу Галицько-Волинської. У 1235 р. князь Данило Галицький (Романович) заснував укріплене місто Холм, до якого переніс свою столицю.

З Холма, згадаємо, походив перший український президент, голова Центральної Ради Української Народної Республіки М.С. Грушевський.

ПЕРЕМИШЛЬЩИНА

Історична українська етнічна територія на теренах сучасної Польщі. Історичний центр – місто Перемишль. В етнографічному та адміністративному плані була частиною Галичини.

Складовими частинами Перемишльщини можна вважати Надсяння та Лемківщину. Разом з Холмщиною та Підляшшям Перемишльщина складає так зване Закерзоння – загальний масив українських земель у складі сучасної Польщі. Головна історична відмінність Перемишльщини від Холмщини полягає в тому, що з розпадом Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. Перемишльщина стала частиною Австрійської Габсбурзької монархії, а Холмщина відійшла до складу російської імперії, і на Перемишльщині збереглася греко-католицька церква, а Холмщина була змушена перейти у православ'я.

У 1945-1946 рр. та під час проведення операції «Вісла» українське населення Перемишльщини було виселено, як сказано вище, в УРСР та західну Польщу. Жорстоко поступили тоді польська і радянська влада, відірвавши від рідної землі, насиджених місць українських людей. Не можна було цього робити, бо це нерозривна єдність – людина та земля, що її породила. Це

те саме, що відібрати дитину від матері, як робили свого часу турки і татари, грабуючи, захоплюючи ясир в Україні (матерів, дітей, потім перепродуючи їх на невільницьких ринках, а з хлопчиків «виховували» яничарів).

Незрівнянно багата Перемишлянщина талантами, чимала плеяда геніальних людей походить родом звідси. Подібне рідко буває. Візьмемо, Захарія Копистенський (друга пол. XVI ст. – 1627) – український письменник, архімандрит Києво-Печерського монастиря, походив з с. Кописно. Далі – Станіслав Оріховський (з с. Орхівці) – український мислитель доби Відродження; Михайло Вербицький (з с. Явірник-Руський) – лемко, український композитор, автор музики державного гімну України «Ще не вмерла Україна»; Степан Рудницький (Перемишль) – український географ, академік ВУАН; Станіслав Людкевич (з м. Ярослав) – український композитор, фольклорист; Богдан-Ігор Антонич (з с. Новиця) – лемко, геніальний український поет; Володимир Кубійович (з с. Новий Сонч) – український географ, головний редактор Енциклопедії українознавства та ін.

ПІДЛЯШШЯ (ПІДЛЯССЯ)

Історично-географічний край у середньому Побужжі південно-східної Польщі. Це крайній, північно-західний, український етнічний край. Історично до нього відносять також Берестя (На південному сході Підляшшя розташований відомий у світі біосфер-

ний резерват «Біловезька Пуща»). Головне місто – Дорогичин (де коронувався Данило Галицький). Вперше назва «Підляшшя» з'являється в польських документах наприкінці XV – на поч. XVI ст. Підляшшя є регіоном багатьох культур і релігій [18].

Північна межа Підляшшя проходить по річці Нарві (права притока Вісли), на півдні межує з історичною Холмщиною, на заході – з Мазовією, на сході – з Волинню, Поліссям.

Сьогодні більшість населення Підляшшя ідентифікує себе поляками, у східній частині регіону – білорусами. Українське життя на Підляшші організовує Союз українців Підляшшя, який видає часопис «Над Бугом і Нарвою» та проводить фестиваль «Підляська осінь»; також діє Підляський науковий інститут, який організовує Підляські українські наукові конференції.

ПРЯШІВЩИНА

Понад 100 тис. українців (лемків) живуть на українських етнічних землях у північно-східній Словаччині, на Пряшівщині, що межує з українським Закарпаттям, а в історичному плані є частиною Закарпаття. Назва виникла від м. Пряшева. Українська частина Пряшівщини – це вузька смуга до 150 км завдовжки і 10-40 км завширшки між словацькою та польською етнічними територіями. Поза українською суцільною територією існує низка українських островів, часто на великій відстані від неї. Вони поширені переважно у менш доступних місцях, високо у горах або у вузьких долинах.

Українські етнічні землі є також у Румунії. Це – Південна Буковина, Мармарощина і Задунайщина.

Південна Буковина знаходиться, як зазначалося, за кордоном, на південь від Чернівецької області. Головним територіально-адміністративним центром є м. Сучава.

МАРМАРОЩИНА (МАРМАРОШІ)

Історична область у Карпатах, зараз ділиться на Південну Мармарощину в Румунії та Північну Мармарощину в Україні. Північна Мармарощина – це історико-географічний регіон, на північ від верхньої частини річки Тиса, який включає східну частину українського Закарпаття (Хуст, Тячів, Рахів, Міжгір'я).

ЗАДУНАЙЩИНА (ЗАДУНАВ'Я) АБО ДОБРУДЖА

Північна частина Добруджі розміщена на південному сході Румунії. Тут живуть нащадки козаків Задунайської Січі, які переселилися сюди (у підданство Туреччини) після ліквідації Запорізької Січі у 1775 р. й заснували Задунайську Січ (1775-1828). Історичним центром українського життя на Добруджі є село Верхній Дунавець, остання столиця Задунайської Січі.

Невелика частина Добруджі у дельті Дунаю (338 км²) належить Україні (острови Малий Татару, Великий і Малий Даллер, Майкан, Лімба). Південна Добруджа входить до складу Болгарії.

Як мовилося вище, ще у X ст. київський князь Святослав заснував на Дунаї нову свою столицю Переяславець, що знаходиться нині за 10 км від міста Тульча.

В останній чверті XIX ст. почався новий рух українських переселенців у Задунав'я. Туди переселялися також росіяни: липовани і некрасівці. Зараз у Добруджі українців залишилося мало, як і скрізь на периферії їхньої етнічної території [17].

СТАРОДУБЩИНА

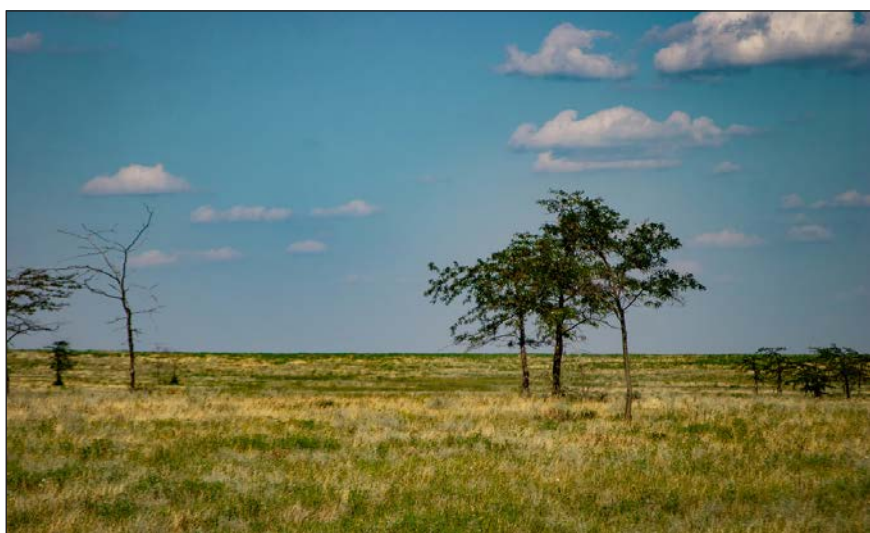
Найпівнічніша з українських історичних земель. Нині – південно-західна частина Брянської області росії. Історичним центром є місто Стародуб.

Історія цієї української землі надзвичайно цікава. Стародубщина була в складі Давньої Русі, як удільне князівство. Входила вона до Великого князівства Литовського й московії. У 1618 році за умовами Деулінського перемир'я з московією ця земля стала частиною Речі Посполитої. Під час повстання під проводом Богдана Хмельницького українські козаки зайняли Стародубщину. Із 1663 р. тут існував Стародубський козацький полк. Стародубський полковник Іван Скоропадський став гетьманом України, після Івана Мазепи (Полтавської битви). Його нащадок – гетьман Української Держави (другий гетьман, 29 квітня – 14 грудня 1918 р.) Павло Скоропадський вчився у Стародубській гімназії. Із Стародубщини (м. Мглин) батько Лесі Українки – Петро Косач. Також звідти походив предок Миколи Миклухи-Маклая (вчений-природознавець, антрополог, етнограф) – запорозький козацький сотник Степан Макуха.

ДОНЩИНА АБО ПОДОННЯ

Заселялася кількома міграційними хвилями. Західну частину Донщини колонізували запорозькі козаки та українські селяни. Хвиля української колонізації особливо посилилася після

Заповідник «Таврія»

заселення кріпацтва. Українці, переселяючись на нові місця, перевозили з собою предмети побуту, сільськогосподарські знаряддя, зводили хати, господарські будівлі, тини, колодязі з журавлями, копали ставки з греблями тощо та, звичайно, плекали духовну культуру (мова, пісні, звичаї).

Остаточно сформувалося Подоння як етнографічний край наприкінці XVIII – початку XIX ст. Саме на той час тут проживала значна кількість українців.

Свою назву регіон отримав від Облесті Війська Донського, адміністративно-територіальної одиниці російської імперії. Земля Донщини включає лише частину етнічної території українців (Донеччина), інша частина нині входить до складу суміжних областей російської федерації (значна частина Ростовської області, а також окремі райони Волгоградської області, Республіки Калмикія та Краснодарського краю). Історичним центром Донщини є місто Ростов. В етнокультурному плані Донщина має спільні риси з Донеччиною і Слобожанщиною [12].

КУБАНЬ

Історичний регіон на Північному Кавказі, в долині річки Кубань та її приток. З кінця XVIII століття край заселявся українцями, зокрема запорозькими козаками. З 1860 року під назвою Кубанська область регіон став адміністративно-територіальною одиницею російської імперії. Також це земля Кубанського козацького війська. Історичним центром Кубані є місто Краснодар.

Як відомо, ще за часів Давньої (Київської) Русі і Візантії на Таманському півострові вперше з'явилися руси з Подніпров'я (чернігівські князі, зокрема Мстислав Хоробрий, що ворогував з Ярославом Мудрим за київський трон), які згодом заснували Тмуторокань (Тмутороканське князівство).

Окремі сторінки історії Кубані складає запорізьке козацтво. Там, у жилах місцевого люду струмує українська кров, там запорізькі козаки полишили свій слід у тутешньому побуті, традиціях.

Протягом своєї героїчної історії запорожці часто разом з кубанцями (тутешніми козаками) воювали, ходили у спільні походи. А після ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. туди також, як і за Дунай, переселялися. У 1792 р. козаків Чорноморського козацького війська, що було сформоване в 1787 р. за ініціативою Григорія Потьомкіна (з решти Запорізького козацького війська), з України офіційно переселено на Кубань [2].

Тут українці творили свою Україну, приводили на світ синів і дочок. Тут вони про неї, рідну неньку, пам'ятали, не забували, згадували (і за чаркою, і в снах)...

У щоденній праці, житейських турботах проходило XIX ст. Наступили буремні роки, пов'язані з Жовтневою революцією в Петрограді. З 30 квітня по 3 травня 1917 р. у колишньому Катеринодарі відбулися збори козацтва, на яких утворився козацький уряд – Кубанська Військова Рада. 16 лютого 1918 р. була проголошена Кубанська Народна Республіка, а через декілька днів ухвалена резолюція «Про прилучення Кубані на федеративних умовах до України». Від тих подій залишилися лише спогади і сучасна реальність, виражена в піснях Кубанського козацького хору.

ДАЛЕКЕ ЗАРУБІЖЖЯ. ЗЕЛЕНИЙ КЛИН (ЗЕЛЕНА УКРАЇНА)

Історична українська назва території Приамур'я, південної частини Далекого Сходу, у нижній частині річки Амур і над Тихим океаном; площею близько 1 млн км².

Спочатку клином українці називали земельний наділ, а до кінця XIX ст. так стали називати заселені українця-

Слобожанський красвид; Білгород-Дністровська фортеця; НПП «Святі Гори»

ми землі на схід від основної території України. Існує версія, що «клин» позначає географічні контури Зеленого Клину, а назва «Зелений» походить від численних лісів і взагалі багатого рослинного світу.

Численні назви населених пунктів – Нова Полтава, Кобзівка, Мала Чернігівка, Велика Чернігівка, Київка, Львівка, Петропалівка, Романівка – свідчать, що їх заснували наші предки [27].

Перші українці – вихідці з Полтавщини прибувають на терени Амурської області в 1860-1861 роках, згодом тут було засновано українські села.

Найбільша кількість українських переселень випала на трагічні події часів Жовтневої революції (1917-1918 рр.).

Зміна влади, вбивства та голод – змусили людей шукати кращої долі. На чужі для українців території тодішньої російської імперії вони всюди несли українське – мову, одяг, пісні, спосіб життя. Туди вони принесли свій найцінніший скарб – досвід природокористування (важкий плуг, органічні добрива, крите стійло для домашньої худоби). Важко було пристосовуватися українському менталітету до чужого краю, бо ж там не той і Святий вечір, і Великдень, і, загалом, ніщо не нагадувало про рідні місця.

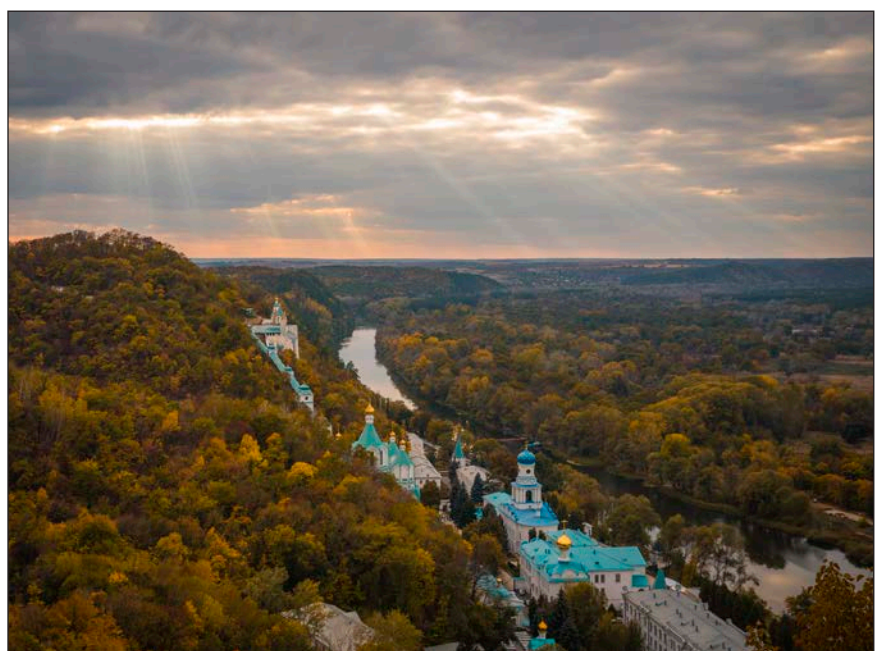
УКРАЇНЦІ КАНАДИ

Йдеться про населення українського походження, людей, що народжені в Канаді або прибули до Канади, які мають статус резидента чи громадянина країни.

Канада є третьою країною за кількістю етнічних українців (після України та російської федерації). Канадські українці – найбільша слов'янська діаспора на території Канади.

Українські іммігранти «першої хвилі» (1891-1914 рр.; початок формування української етнічної групи) поселилися переважно на західних цілих просторах Канади – у провінціях Манітоба, Альберта, Саскачеван [28].

Сучасна українська етнічна група в Канаді не має суцільних поселень (етнічних анклавів). Канадські українці живуть уперемішку з іншими наці-

Місцевість, де розташовувалася давня Тмуторокань; козацький полковий собор Рідва Христового у Стародубі; Західний Буг на Підляшші

ональностями по всій країні. Однак найбільше їх живе на Сході Канади (Торонто), ніж на Заході. Українці Західної Канади проживають більш компактно (у відсотковому плані їх значно більше).

Як мовиться у народі: «Багато нашого цвіту по всьому світу». Нині за межами України – мільйони наших земляків. Так, тисячі українців історично оселилися у близькому порубіжжі, в суміжних з Україною регіонах – Кубані, Приазов'ї, Центрально-Чорноземній області рф, на Дунаї. Значне число українців переселилося до Сибіру і на Далекий Схід («Зелений клин»).

Загалом, поняття діаспори дуже умовне і розпливчате (аморфне) і навіть історично тимчасове. Бо невідомо, як визначати етнічність українців у наступних від батьків поколіннях переселенців (третьому, четвертому і т. д.). Вони себе вже вважають (і їх вважають) американцями, росіянами, німцями тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии / Т.И. Алексеева. Москва: Изд-во Москов. ун-та. 1973. 273 с.
2. Білий, Дмитро. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Дмитро Білий. Донецьк: Східний видавничий дім. 2009. 544 с.
3. Вовк Хв. Антропологічні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. Вовк Хв. Студії з антропології України / Хв. Вовк. Передне сл., комент., терміни С.П. Сегеди. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 2010. С. 19-65.
4. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. Київ: Акціонерне видавничо-поліграфічне товариство «Оберіг». 1993. 590 с.
5. Гетьман В.І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси // В.І. Гетьман. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2010. 136 с.
6. Гетьман В.І. Національний ландшафт та український етнос / В.І. Гетьман // Зелені Карпати. №1-2. 2010. С. 46-47.
7. Гетьман В.І. Етнос як географічне явище / В.І. Гетьман // Етнічна історія народів світу: Збірник наукових праць. Вип. 42. Київ: 2014. 226 с. С. 11- 18.

8. Гетьман В.І. Українські Карпати і Полісся у національних природних парках / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2020. 215 с., з ілюстраціями.
9. Гетьман В.І. Національні природні парки Лісостепу і Степу України / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2020. 283 с., з ілюстраціями.
10. Гетьман В.І. Ландшафтне різноманіття і репрезентативність природно-заповідного фонду України: монографія / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2021. 107 с.
11. Гетьман В.І. Національні природні парки і біосферні заповідники України / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2022. 431 с.
12. Географія українських і суміжних земель / опрац. і склав В. Кубійович. 2-ге вид. Краків; Львів: Укр. вид-во. 1943. 517 с.: іл.
13. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі / Я. Головацький. Жовтень. 1976. № 6. С. 49-94.
14. Гуржій О.І. Гетьманська Україна / О.І. Гуржій, Т.В. Чухліб. Київ: Альтернативи. 1999. 304 с.
15. Гуцупльщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 1987. 472 с.
16. Дашкевич Я. Територія і межі історичного Поділля (XII–XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця. 1991. С. 23–24.
17. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2005. Т. 3: Е-Й. 672 с.
18. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2011. Т. 8: Па – Прик. 520 с.
19. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2012. Т. 9: Прил – С. 944 с.: іл.
20. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя. 1955-1995.
21. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 1: А – Г / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; укл.: Р.В. Болдирев та ін. 632 с.
22. Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проєкт).
23. Етнографічні групи українців Карпат. Лемки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 363 с.: іл. (Великий наук. проєкт).
24. Жупанський Я.І. До питання про межі Поділля / Я.І. Жупанський, В.П. Круль, В.О. Джаман // Проблеми етнографічної, фольклорної і соціальної географії Поділля: наук. зб. Кам'янець-Подільський. 1992. С. 125–126.
25. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / Заруба В.М. // Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД». 2007. 380 с.
26. Заставний, Федір Дмитрович. Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. Львів: Світ. 1993. 175 с.
27. Зелений Кли. Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Чорномаз. Владивосток. 2011. 288 с.
28. Історія українців Канади / М.Г. Марунчак. Вінніпег: Українська Вільна Академія наук. 1991. Т. 1. 1991. 464 с.: іл. Т. 2. 1991. 512 с.: іл.
29. Крип'якевич І.П. Історія України. Видання 2-е, перероблене і доповнене / І.П. Крип'якевич. Львів: Вид-во «Світ». 1992. 520 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
30. Літопис Руський / Пер. за Іпатським списком Л. Махновець. Київ: Дніпро. 1989. 591 с.
31. Лозко Г.С. Етнологія України: Навчальний посібник / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2001. 304 с.
32. Лозко Г.С. Українське народознавство. 3-є вид., доповнене та перероблене / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2006. 472 с.: іл.
33. Макар Ю.І. Холмщина [Електронний ресурс] / Ю.І. Макар // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 2013. 688 с.: іл.. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Kholmschyna>.
34. Макарчук С.А. Історико-етнографічні райони України: навчальний посібник / С.А. Макарчук. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2012. 352 с.
35. Маринич О.М. Українське Полісся. Фізико-географічний нарис / О.М. Маринич. Київ: Радянська школа. 1962. 164 с.
36. Маринич О.М. Полісся / О.М. Маринич // Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] редкол.: О.М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ: ДП Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 1993. Т. 3: П – Я. 480 с. С. 56.
37. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. Київ: Наукова думка. 1977. 224 с.
38. Мойсієнко В. Фонетична система українських польських говорів у XVI-XVII ст. Монографія / В. Мойсієнко. Житомир. 2006. 446 с.
39. Нікітін О.Г. Карпатський напрямок неолізації Східної Європи: аналіз генетичного матеріалу. Трипільська культура: Пошуки. Відкриття. Світовий контекст (До сторіччя від дня народження О. Ольжича) / О.Г. Нікітін, І.Т. Кочкін, М.Ю. Відейко. Київ. 2007. С. 137-138.
40. Опілля // Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] / редкол.: О.М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» імені М.П. Бажана. 1990. Т. 2: 3–О. 480 с.
41. Сегеда С.П. Антропологічні особливості / С.П. Сегеда // Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проєкт).
42. Стельмащук Г.Г. Традиційне вбрання / Г.Г. Стельмащук // Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проєкт).
43. Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) / М. Тиводар. Carpatica – Карпатика. Ужгород. 1999. Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII – XX ст. С. 4-64.
44. Тищенко К.М. Етномовна історія прадавньої України / К.М. Тищенко. Київ. 2008. 480 с.
45. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. Київ: Генеза. 1997. 380 с.
46. Wahylewic J. Wojkowe, lid ruskoslowansky w Haliczch. Casopis Ceskeho Museum. 1841. № 1. S. 30-31.
47. Kolberg O. Rus Czerwona. Warszawa. 1976. Cz. 1. S. 29-60.
48. Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna gorali ruskich. Zbiór wiadomości do antropologii crajowej. Krakow. 1889. T. 13. Ч. II. S. 154.
49. Safarik P. O zemi gmenovane Bojky. Od P. Safarika. Casopis Ceskeho Muzeum (Praha). 1837. № 1. S. 25-36.
50. Seweryn Udziela. Ziemia łemkowska przed półwieczem: zapiski i wspomnienia z lat 1888-1893. Lwów. 1934.
51. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik/Гуцули>.
52. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Лемки>.
53. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українське_національне_вбрання.

ВІЗЕРУНКИ ВЕРХОВИНИ

ГЛИБИНКА

Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
заслужений журналіст
України,
снт Міжгір'я
Закарпатської області

...Щасливий, бо ще в юні роки обрав журналістику, якій присвятив все своє життя. Вдвічі радий, що після закінчення навчання у Львівському держуніверситеті подався на рідну Міжгірщину, у тамтешній райгазеті пропрацював понад сорок років. Пишаюся цим вибором насамперед тому, що завдяки журналістській діяльності достеменно пізнав край, який передусім полонить казковою красою природи. А ще познайомився з чудовими людьми – скромними, працелюбними, талановитими у різних проявах життя. Вони ставали героями моїх публікацій. На жаль, деяких вже нема серед нас, але пам'ять про них і їх земний труд живе, бо залишили глибокий слід на рідній землі, гідний для успадкування наступними поколіннями.

Автор статті з трофеєм після «тихого» полювання та під час косовиці

ПРИСЛЮК НА ЙМЕННЯ ПЕРЕНИЗЬ

Важко збагнути достеменно походження назви цього присілка – навіть місцеві жителі стенають плечима, коли їх питають про це. Припущення можуть бути різні, найперше: знаходиться над низиною, де розташоване густонаселене село Синевирська Поляна, котрому й адміністративно підпорядковується один з її п'ятнадцяти прилеглих міні-осідків.

СОЦІАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ ПЕРЕНИЗЯ З ПЕРШОГО ПОГЛЯДУ

Коли добираєшся до цього високогірного населеного пункту, то тримаєш шапку, щоб не впала, бо, піднімаючись, треба повсякчас дивитися у небеса – йо-

го висота над рівнем моря сягає тисячу з гаком метрів. І необхідно пішоходу йти мінімум годину крізь смерекові хащі, що зусібіч оточують. Як нарешті опинишся на безлісому верху, то втому, як рукою знімає: милуєшся чарівними видноколами. Хоч і ведмежий кут, але ніхто його не покидає – зараз 46 дворогосподарств нараховується, це більше ніж кілька десятків років тому. Дивує все-таки, що у цій місцині не знаходяться «дезертири», бо тут відсутня крамниця, храм... За покупками товару чи на Божу службу треба спускатися у ту ж Синевирську Поляну, а це ж бо долати чотири кілометри крутосхилами. І діти – якщо не кожна друга, то третя сім'я багатодітна – скривджені, бо школярам за наукою теж треба чимчикувати до найближчого села. Як не парадоксально, а за колишньої чеської влади на Перенизі існувала початкова школа, але відтак за випадкових об-

ставин згоріла, як прийшли радянські «визволителі». Найбільш екстремальна ситуація виникає у піднебесному присілку, коли хтось важко захворіє або за пологів. Медичною «каретою» під час складного становища стають кінні сани чи віз, які етапно транспортують пацієнтів. І все-таки, незважаючи на певні соціальні мінуси, є і деякі побутові плюси.

Найвиразнішою і особливо необхідною цивілізованою ознакою Перенизя слід вважати енергопостачання. Завдяки ньому у хатинах не лише блимає світло, але й діє всяка домашня електротехніка, в тому числі телевізори, навіть Інтернет. Звісно, у великій пригоді горянам і мобільний телефонний зв'язок. Втішає, що присілчани не на одинці зі своїми проблемами. Вдячними словами відгукуються про керівництво Синевирсько-Полянської сільради, а саме про голову Юрія Горвата та

подарстві тримає різну худобину, за якою треба щоденно доглядати. Передусім важко запасатися сіном. Його заготовляти – це пекельний труд, бо доводиться ледь не стебло до стеблини збирати на землі з травою-псячкою. Копирсаються з дідівським знаряддям праці і на нивках, вирощуючи здебільшого картоплю, капусту, цибулю та часник. Велика ноша на обійсті лягає на плечі жінок і дітей, бо чоловіки за масового безробіття змушені виїжджати у далекі краї. На ходу зазнайомилися з 46-річною Христиною Тюх. Не позаздриш такій долі: з чоловіком розлучені, а діти на її плечах. Виживає сім'я тому, що жінка роботяща – косить, гриби, чорницю, малину, ожину збирає, та ще навіть на «ти» знається з бензопилою. Взагалі-то багаті навколишні лісові дари досі виручають селян. Як не прикро, а «розлінився» присілок лишень щодо газдування з вівцями. Колись шовковою полониною Канч, мов велика хмара, пливла отара, а тепер від неї залишилася цятка.

ЗВІРІ І ПОГОДА

У обперзаному смерековим поясом присілку звір не дивина. Якщо останніми роками поменшало візитів оленів і козуль, ведмедів, які і серед білого дня ледь не заглядали у вікна осель, то гостей-вовків не перевелось. Особливо сіроманці тривожать спокій Перенизя взимку. Нахабно полюють розбишаки не лише за вівцями, але й за своїми свійськими родичами: на прив'язі заїдають собак – сторожів дворів.

Природні умови теж строго екзамують. Тут, під небом, під час бур зі шквалом крилатих вітрів такий гул громувиць, що хоч вуха затуляй. За негод люди моляться і Бог береже від нещастя. Кажуть, що у такі тривожні хвилини у нагоді лінія електропередач, на залізобетонних стовпах яких є громовідводи. І все-таки НП трапляються, коли блискавка кольне чиюсь хату або стайню...

Із-за морозостійкого клімату тут із садовини тільки дикі плоди яблунь, груш, черешні.

ГАЗДА НА ВСІ ГОРИ

З діда-прадіда передається, що тут найбільш працелюбним і заможним був челядник з сільською кличкою Марканинець. Це можна сказати і про теперішнього 61-літнього Федора Калинича. Хоч достаток його сякий-такий, але, що надзвичайно трімна ця людина, то трімна (роботяща), як кажуть по-місцевому. Як лиш встигає всюди порядкувати, бо газдівство величезне: тримає корови, коня, вівці, а ще марадик курей, перепі-

секретаря Марію Красняник, а також правління НПП «Синевир» – в першу чергу директора Миколу Дербака та його першого заступника Івана Марковича. Чим можуть – при нагоді допоможуть: технікою, будматеріалами. Нині виручають у ремонті дороги, яку повсякчас руйнує негода. За сприяння органу місцевого самоврядування та заповідного закладу на облаштування путівця виділено 18 залізобетонних кілець. До речі, громада теж постійно засукує рукава, щоб існував більш-менш нормальний доступ до їхнього місця проживання. Добробут легше дається за спільних зусиль.

Ступали сюди і ноги... кіношників. Перенизь в один час став знімальним майданчиком для фільму «Легенда про безсмертя» та багатосерійної кінострічки «Два брати». Горяни по-праву можуть вважати себе артистами, бо брали участь у масовках.

ЛЮДИ І ЗЕМЛЯ

Місцеві стверджують, що першопоселенцем присілка був чоловік на прізвище Тюх. Можливо, й так, бо воно тут найбільш поширене. Щоправда, популярними є також Руснаки, Ковачі, Павліші... Між іншим, у Перенизі мешкає приблизно дві з половиною сотні жителів. Найстаріший серед односельчан чоловічої статі – Ілько Павліш, якому 89 років. Хвалять насамперед за те, що добре вівчарив, та ще файно на сопілці грав. З-поміж жіноцтва найстарша за віком Гафія Ковач. 85-літня бабця теж має музичний дар: під час нашої нещодавньої стрічі у релігійне свято так заспівала забуті старовинні коломийки, що аж ноги всім присутнім до танцю просилися.

За вихідного, зрозуміло, відпочинок, а у робочі дні – праця. Вона у цьому краї буденно одноманітна та виснажлива. Кожна родина на домашньому гос-

**У високогір'ї, як правило,
близького сусіда немає;
кошара,
а в ній «золоторунна» отара**

лок, цесарок, навіть голубів завів. Ще недавно тримав пав і... осла. Його мудро використовував у горах задля туристів, які, подорожуючи до недалеко розташованого славнозвісного Синевирського озера, залюбки фотографувалися, а то й виявляли бажання проїхатися верхи. Та ба, ішака не стало – знову дали про себе знати ненажерливі хижаки. Зате туристичну справу продовжив, збудувавши у сусідстві сільського гатунку мотель для мандрівників. З не менш продуктивною робітницею – дружиною-ровесницею Анною також виходили купу дітей. Жалкують, що з восьми при них залишилися тільки дочка Марійка та син Федір – інші розбрелися, хто куди. Шкодують за потомками, бо тут землі повно, не кажучи про красу ландшафту. Як взірцевого односельчанина Федора Івановича земляки постійно обирають депутатом Синевирсько-Полянської сільради. Безперечно, на таких, як Калинич, як земля, так і Перенизь тримається.

2015 р.

КУК – ЦЕНТР ВСЕСВІТУ

Що не село у Верховинському краї, то розташоване у долинах гір. І рідний осідок Лозянський, що налічує шістьсот з гаком дворогощепарств, а житловий масив простягнувся з нижнього до верхнього кінця відстанню шість кілометрів, зусібіч обперезаний узгір'ям. Хоч величаво виглядає над населеним пунктом гора Менчул, а все ж гордістю жителів навколишньої місцевості споконвіків вважається його найближча сусідка з рідкісним і загадковим іменем – шовкова полонина Кук, що є територіальною межею Міжгірщини з Ірщавщиною. Вона має не лише перевагу у висоті над рівнем моря (першої «фірт» вимірюється 1367 м, іншої – 1247 м), але в значній площі, не кажучи про багаті природні принади.

ПОЛОНІНА-ГОДІВНИЦЯ

Безліса ділянка верхнього поясу карпатських гір, що протяжно розстелилася під самим небом, і здається, що тут випасаються не лише вівці та кози за світлого дня, але й зорі за ночі, на пев-

ному відрізку своїм силуетом нагадує сплячого царя тутешніх лісів – ведмедя. У кого яка уява... Як і загадка щодо походження назви. Одні кажуть, що навесні саме тут вперше починає куцати зозуля, а другі згадують навіть давню історичну подію: колись у цій стороні заготовляв деревину для корабля англійський мореплавець Джеймс Кук. Що не кажи, а реальність і міфи зажди поруч. Достеменно відомо те, що під час австро-угорського панування полонина була у графській власності, володарі її просторів в основному забавлялися мисливством. Що було у цьому куточку звірів, то було – козуль, оленів, ведмедів, рисі, а диких кабанів й поготів. Навіть за теперішнього безбожного браконьєрства їх нашість не перевелося. Не так давно стався і драматичний випадок: місцевого челядника від нападу злого стада вепрів врятував бук, на який видряпався.

Під час радянської влади Кук, як не парадоксально, став народною вотчиною. За організації колективного ладу у селян силоміць забрали землю і ті змушені були масово йти газдувати високо в гори, а саме – заготовляти сіно для домашньої худоби. Добре, що «совети» не сказали «зась» братися і до землі у піднебессі, де вона, звісно, пісна – низькорослу і жорстку траву, яка тут росте, влучно йменують «псярою». На неї ще треба було специфічного гатунку косу підібрати, аби кілька днів пекельно гамселити ручним знаряддям праці і заготовити мізерної кількості корм маржині. І звозували його здебільшого призабутою тягловою силою – волами, бо коней теж експропріювали колгоспи. Молилися і Богу косарі, бо за наскоку бурі,

де небо стулялося із землею, страшенні блискавиці трошили навколишні дерева на тріски. Нелегкий труд, але потрібно було виживати...

Останніми десятиліттями тут і не пахне сінокосами – землю розпаювали у підніжжі, косовиці вистачає всім і неподалік садиб. А все ж народ суне на Кук, бо він зелена комора, що щедро налита іншими природними дарами. Насамперед – чорницею, чагарникові плантації якої безмежні. Як і з брусницею, яку за спартанський гарт, бо вона виглядає і з-під снігу, на місцевій говірці прозвали кам'янками. Добираючись з рюкзаками з села пішки майже дві години, на машинах-всюдиходах, зрозуміло, за половину цього часу, днюють і ночують на полонині лозянці у заготівельну пору, бо мають нагоду приготувати для домашніх потреб всяку-всячину – сиропи, соки, варення, повидло, джеми, морси, а ще поповнити гаманці. У нарядженій лісовим намистом вершині, де з порід явно переважає бук, можна натрапити на унікальні гриби, які з'являються першими і останніми – пістряки та гливи, вони ростуть на деревах ранньою весною та пізньою осінню. Екзотичнішого воювання годі придумати!

Що-що, а полонина надзвичайно сприятлива для випасання овець і кіз. Тут і зараз вільно літують громадські отари, даючи делікатесний сир, вурду. Щоправда, останнім часом, на жаль, кількість поголів'я надто поменшала. Одне стадо в кошарах дислокується на Млаках, інше – Перенизі. Кук (і його околиці), до речі, має низку загадкових назв власних урочищ – Волярька, Верхсува, Вільшани, Станище, Черлений...

КУК – КРАЙ ТУРИСТИЧНИЙ

Такого потоку мандрівників на полонину, як тепер, ніколи не спостерігалося. Вже кілька років поспіль на День Незалежності України під Коку підкорюють з величезним прапором ті, хто серцем і душею шанує свою Батьківщину. І в інші буденні дні за теплої пори тут багатолюддя, бо сюди пролягає маркований туристичний путівець. Подорожуючих вистачає всяких – піших, на велосипедах, квадроциклах... Причому у високогір'ї можна почути різні мови, бо мило насолодитися широкою панорамою мальовничих видноколів бажають і гості з далеких країн. Неподалик є мініатюрне озерце, до якого навіть звідусіль сходяться... екстра-сенси. Аж сюди, за їхніми слова, магнітом вабить незвична піднебесна аура, якою вони досхоchu заряджаються.

На Куці встановили православний хрест. Прагнуть це зробити і греко-католицькі вірники. Одне одному не суперечить, бо Бог єдиний, закликає всіх жити в мирі.

ЛЮБОВ ДО ОТЧОЇ ЗАКУТИНИ

Все-таки ще не перевелися справжні патріоти свого природного краю. Цей факт красномовно засвідчує випадок з моєї молодості. Повертаючись пізно увечері з сільського клубу, зустрів земляка-дідуся Івана Царя у парадному мисливському костюмі. Спитав, де так надовго засидівся, адже проживав він аж у нижньому кінці села. «Я йшов, синку, прощатися з Куком», – відповів і почав оповідати цікаві, часто кумедні історії зі свого багаторічного полювання. Справді, це був знаний звіролов на

всі гори, але саме Кук йому став найдорожчим. Через рік мудрого мисливця, на жаль, не стало...

2016 р.

СВЯТО НА ВІВЧАРСЬКІЙ ВУЛИЦІ

Допитливому городянину найдоступніше пояснити значення діалектного слова «мішання» вдається хіба що так: це вівчарське свято. Насправді – це напрочуд колоритний народний звичай, чи то пак сільськогосподарський ритуал, що має давнє коріння у верховинському краї, коли газдівські міні-стада овець та кіз після зимового утримання худобини на обійстях зливаються в єдину велику громадську отару і так йдуть на полонинський випас.

Відбувається мішання, як правило, на старті травня і лише у «гідні» дні – вівторок, четвер або суботу. Колись така традиція існувала у кожному гірському селі, а то й присілку, а зараз, на жаль, дещо потьмяніла, бо поголів'я мекаючих і бекаючих явно скоротилося, далеко не у всіх населених пунктах проводиться цей тваринницький обряд. Прикрий казус, бо, відверто кажучи, любителів делікатесних продуктів – сиру, вурди, бринзи, а тим паче – шашликів, не те, що поменшало, а подвоїлося. І все-таки є ще фанати сироваріння, що яскраво засвідчило мішання на Чорній ріці. Щоб добратися до урочища Кефаня, де мала відбутися злука двох сусідніх сіл – Синевира та Синевирської Поляни, то треба здолати чималу відстань. Райська природна ідилія тут на-

весні – навколишні гори у смерекових намістах, а їхні піки та улоговини ще рясніють сніговими плямами. Підготувалися до дійства за старим стандартом: облаштували із штахет кошару з поділом на дві частини – це для того, аби через «струнки» випускати тварин і дойти, змайстрували колибу, біля якої весь вівчарський реманент – дерев'яні діжки різної місткості – їх на місцевій говірці ще йменують коновками, казани, навіть не забули про трембіту, хоч на заміну їй нині прийшли мобільні телефони... В ролі головних організаторів дійства виступили цімбори Іван Куруц, за сільською кличкою більш відомий як Кирик, та Михайло Кричфалушій. Саме вони мають найбільшу спільну отару, що нараховує 120 особин. Досі не уявляють себе без худобини поважні газди Федір Калинич, Іван Кецук, Юрій Кут, які за плечима мають не лише лісорубський, лісівницький та шоферський, але і вівчарський стаж, знову пригнавши на зелену пашу кіз та овець. Останньому, який має прізвище Михась, вже «стукнув» 81 рік. Їхній досвід – неабияка пригода іншим у чабанському ремеслі. Ним, що кинулося у око, до впадоби займатися і колишнім та теперішнім правоохоронцям. Окрім Михайла Кричфалушій, який був першим заступником начальника райвідділу міліції, з худобиною господарюють Василь Микулін, Василь Нірода, Василь Гречин. І сільська інтелігенція не цурається цієї справи, як, приміром, завуч школи в Синевирі Михайло Цімбота.

Мов гірські струмки-потічки, з гурнів зливаються-єднаються в кошарі напередодні сито підготовані тварини. Неочіковано рекордною виявилася їх кількість цього разу, що перевалила за цифру 400. Якщо в деяких інших селах дійка, під час якої визначається мірчук кожного по гелетах (одна дорівнює 10 л молока), проходить в обідній час, то тут після нього. Помітна ще одна прикмета – під час ритуалу відсутнє жіноцтво... Натомість чоловіків-учасників мішання веселили віртуозні троїсті музики! Під акомпанемент гурту «Синевир», в склад якого входили бубнар Ярослав Міщанин, скрипаль Іван Сметана та акордеоніст Анатолій Ледней, наче змагалися у співі коломийок, а відтак ще хором величаво виконали Гімн України. Куражу піснярам надавали як чарівні краєвиди, так і свіжо виплеканий на ватрі будз сиру, запашна вурда. Одноголосно всі висловилися за милосердний жест: реалізував-

ши сир за дебютного удою, виручені кошти перерахувати у благодійний фонд на допомогу у лікуванні онкохворих дітей. Подбали і про «комфорт» тварин: у підніжжі урочища Кефаня спорудили критий вівчарник, що буде служити їй під час зимівлі овець та кіз. Поруч звели і добротний будиночок як для вівчарів, так і прийому гостей-туристів, які матимуть можливість ознайомитися з процедурою сироваріння.

Підтвердилася давня приказка – мішання без дощу не буває. Хоча на самкінець просльозилася з неба лиш мжичка, але на вівчарів чекають важкі метеовипробування – бурі з громовицями, від несподіваних ударів яких ламаються струнки смереки, мов сірники, крилаті і холодні вітри, а ще побачення з хижими звірами, від яких з вірними сторожами-собаками треба захищатися разом з отарою, підступними гадюками у темних зворинах. Нелегкий, якщо не пекельний, полонинський труд, завдяки якому виробляється суперкласний вівчарський продукт.

І ДОСІ – НА КОНІ...

Круто у час механізації, що відбувалася у неабиякому темпі у другій половині минулого століття, помінялося господарювання у гірській місцевості. Як у землеробській сфері, так і в лісо-

вій галузі на Міжгірщині коней, які споконвік мали вагому ціну, поступово витісняла колісна та гусенична техніка. Автомобілі, трактори куди потужніша міць, ніж гужовий транспорт – таким козирним аргументом стала докорінна заміна. На селгах краю під час техпрогресу поволі почали мертвіти кузні, кількість тягової сили скорочувалася до мізерного мінімуму. Якщо в деяких населених пунктах району колись число коняк зашкалювало в середньому до і вище півсотні, то згодом їх у більшості осідків зменшилася до десятка. Більше того, нині в моді стали міні-трактори, якими обзавелося чимало домогосподарів.

І все-таки без коней в горах сутужно. Найперше без них (з причепом воза чи саней), щоб зимою чи навесні підвезти органіку, восени доставити на обійстя збіжжя, не обійтися у важкодоступній місцевості, де круті схили неспідвладні техніці. Хочеш чи не хочеш, а як треба орати або боронувати на незручних площах, де, як кажуть, козам роги правлять, то доводиться застосовувати для підмоги лиш свійські робочі тварини. Їхня користь переважає, як твердять тямущі у землеробстві газди, і тому, що якісніше обробляють ґрунт. Не кажучи й про такий конкурентний нюанс, коли верховинці не без підстав доказують, що трактор – добре, а кінь – вигідно. За тепе-

рішнього масового безробіття у кишенях селян не шелестять зайві гроші, щоб придбати дорогокоштовний трактор, натомість за коня не треба давати півцарства. Можливо, й цінова обставина вплинула на те, що горяни почали останнім часом частіше запрягати для роботи в полі однокопитних тварин. Сільський голова високогірного Негрівця Іван Ярема повідомляє з цього приводу надто втішливу цифру: у селі нині нараховується майже вісімдесят коней. А у присілку Потік й поготів рекордна чисельність, бо практично кожне друге дворогосподарство тримає тяглову худобину. Маючи таку силу-силенну коней, негрівчани за замовленнями обслуговують і клієнтів з сусідніх сіл – Синевира, Колочави, Синевирської Поляни і в такий спосіб самотужки працевлаштовуються, маючи певне джерело заробітку.

А дехто коня тримає просто для свого домашніх справ. Як, приміром, мій сусід – міжгірець Михайло Шуберт. Взагалі у райцентрі не така вже й дивовижа, коли по центральній автомагістралі цокають копита. У Прохідному та Дешеві – житлових рукавах на околицях Міжгір'я – теж повернулися до верховинських гражд витривалі у праці тварини.

Де лише не в пригоді кінь. Їхню допомогу можна називати універсальною. 57-річний Михайло Микитчак з Лозянського зізнається, що його пара буйногрових – то велика підтримка не лише на садибі, але й у вівчарстві. На полонинському салаші (місце розташування кошари з отарою) він їх використовує для регулярного перевезення чабанського реманенту, бо дислокація перебування овець і кіз постійно міняється, транспортування харчів колегам-пастухам, доставки сиру газдам на дім і т.д.

І в «зелених цехах» почали інтенсивніше «сідлати» коней. Приміром, їх ефективно застосовують на лісозаготівлі у ДП «Міжгірське лісове господарство». Став нещодавно очевидцем трелювання деревини гужовим способом в урочищі Нижній Звір, що на території Лопушнянського лісництва. Конюх Іван Буна сповістив про продуктивність лишень одного четвероногого трудівника, спроможного стягнути на чималу відстань за день до 10 кубометрів лісосировини. У свою чергу присутній лісничий Юрій Атаманюк повідомляє про екологічні плюси на діль-

Ритуал «мішання» – свято роботящих людей

На ділянці – «почерк» справжнього господаря

ниці лісорозробок. Земля не зазнає під час конетранспортування деревини таких пошкоджень, як тракторотрелюванням. Під час використання техніки, як правило, гинуть саджанці, мурашники, все, що потрапляє під гусеничні «підшви». І за фінансовими підрахунками тяглова сила дешевша.

Туризм на Міжгірщині розвивається небувалими темпами. Деякі місцеві турбази вже встигли відкрити романтичні кінні маршрути. Власники коней теж пропонують свої послуги приїжджим відпочиваючим: взимку покатися біля підйомників на санях. Враження для городян (особливо іноземців) неперевершені від такого екзотичного сервісу...

2013 р.

ОСТАННІЙ З БОКОРАШІВ

Його хатина знаходиться у мальовничій місцині Синевира, що зветься Міщанським краєм – велике гірське село поділяється аж на кільканадцять житлових масивів із загадковими йменнями. Господар у охайній оселі був здивований і водночас радий візиту гостей, бо хоч його професія безповоротно померла, але про неї не забули. Як швидко тече річка Терєбля, так і літа скоро пливуть. Жаліє, що вже багатьох нема серед живих бокорашів-цімборів. Сумує і за зоною Анастасією Ільківною, з якою в парі прожили 60 років і виростили чотирьох дітей. «Чесною і роботящою була, трудилася в колгоспі», – сповіщає Юрій Михайлович про дружину, яка два роки тому пішла у засвіти. Зараз під одним дахом живе з дочкою Василиною, теж працелобною господинею, про що засвідчував взірцевий порядок на обійсті.

Лісосплавну естафету перейняв від батька ще тоді, коли було йому всього 17 років. Як правило, у бокораші годилися тільки фізично дужі люди, а ще – неабиякої хоробрості. Якраз цими якостями він і виділявся з юності, демонструючи їх пліч-о-пліч як з рідним няньом, так і іншими дорослими земляками. Зазвичай бригади формувалися з числа уродженців-краян. Що важкою була праця, то важкою. Діли-

лася вона на два сезони: взимку в хашці деревину заготовляли, а в теплу пору її сплавляли сріблястими потоками. Особливо нелегким вважався останній процес, який розпочинався з квітня і завершувався аж у жовтні. З дому в Синевирі до місця роботи, до високогірних лісових урочищ Писся Ріка чи Фулейовець, де трудилися і ночували в колибах, добиралися тільки пішим ходом, долаючи 20 і більше кілометрів. Тут, перед водними закатами, лісоруби створювали «таблі» із доставлених смерек, зв'язуючи їх гужовками. У давнину не було сталевих тросів, замість них служили ліщинові «мотузки», спеціально виготовлені у печажуварнях. Бокор складався від 4 до 7 табел. Їхній розмір був неоднаковий. Авангардна традиційно ставала якнайдовшою, інколи довжина дерев сягала і понад 20 метрів. Відтак наставала найвідповідальніша і найтрудоважніша процедура, коли ледь не все село поспішало до берегів, щоб стати очевидцями і, безумовно, з почуттям захоплення спостерігати за мужністю бокорашів-веслярів. Після відкриття воріт на греблі шумовита вода шалено несла караван плотів по своєму руслу з незліченними зигзагами. Як Чорна ріка, так і Терєбля кривульками передусім схожі на в'юнку гадюку. Трьом плотогонам і 1-2 їх резервістам-помічникам – з такої кількості складався екіпаж транспортувальників – за цієї операції треба бути надзвичайно пильними, не кажучи вже про те, щоб майстерно і моторно управляти плавучим бокором. «Ми завжди молилися перед відправкою бокорів», – каже Юрій Михайлович. Але без горя не обходилося.

Найнебезпечнішими місцями вважалися урочища Федаково, Гуки, Кайликова та Москальова. Тут то драма, то й трагедія ставалися раз за разом. Одних важко калічило, а в декотрих й життя відбирало. Старійшина Бугина сповіщає, що на власні очі бачив три смертельні випадки. Аж тридцять кілометрів – це до Мерешора, що на околиці Колочави, гнали не без страху потужні плоти. Бог завше беріг його від бід.

Як на помочі ставав Всевишній під час Другої світової війни. Довелося пізнати нацистський табір в Німеччині. Коли американські війська визволили з полону, то передали закарпатця Радянській армії. А ті, дізнавшись, що був в угорських збройних силах, від яких втік, вирішили запроторити у Сибір ще з двома сваяльцями. Вже з Свердловська вдалося врятуватися втечею з товарняка і два тижні добирався до рідних країв.

Як бокорашество кануло в Лету, то працював лісорубом та лісівником у лісокомбінаті, а за пенсії газдував вдома. Лиш шість років тому повісив на клинок косу. Не жартував, коли сказав, що лиш тоді не курить, як нема цигарки, бо і за нашої бесіди посмакував тютюном. Повідомив, що за такого способу життя ніколи не вдавався до ліків. І пам'ять не підводить – за нашої короткої зустрічі пригадав чимало цікавих епізодів з минушини. Радий, повідомляє, що знав правди, яка відкрилася із здобуттям Україною незалежності.

– Хто в Бога вірить, той і щасливий, – резюмував старожил Юрій Бугина наостанок під час нашого приємного знайомства.

2012 р.

Туманний ранок у піднебесі

ПОСТОЛИ МИКОЛИ МАРКОВИЧА

Навідавшись недільного дня на присілок Брадолець у Колочаві до оселі Миколи Марковича, на моє запитання, якими він упродовж життя займався ремеслами, 77-річний дід, сидючи на ліжку, миттю з-під подушки витяг саморобну сопілку. Без прохання красно виграв мелодію, пастушу ідилію. «Цю я зробив недавно з явора» – пояснив і додав, що зазвичай музичні трубки з отворами майструють із бузини, з якої звуки линуть плавніше і голосніше.

«Нікому передати промисел», – жорно продовжив розмову і навіть приклад, як торік один пан з Чернівців, збившись з ніг у пошуках дудки, без торгу виміняв її у нього за 150 грн. плюс 5 л вина. Я завітав у гості до Миколи Васильовича зовсім за іншої причини – захув, що він знову взявся шити постоли. І справді – із надвірної робітні старий ремісник небавом приніс аж цілий лантух швидкоступів!

– Мій дід Іван теж займався цим ділом, – гордо заявив горянин, пригадуючи таку історію: у післявоєнний час предок віддав барана, а придбав у «визволителів» шину з «полуторки» – сировину для виготовлення взуття у важкі воєнні часи. Спочатку доводилося драчувати шину, а вже відтак з верхньої частини обода стібалися гумові равлики, а нижньої – полотняні. І перші, і другі мали як плюси, так і мінуси. Гумові були міцнішими, служили 5 років, але під час зими виявлялися непрактичними, бо горяни в них ковзалися на сні-

гу. Полотняні швидко зношувалися, але в ожеледицю ніхто не падав і не ламав кістки. Зодягаючи постоли, як правило, ноги обмотували онучами з овечого сукна. Хоч йди вбрід потоком – кінцівки були сухими. «Я робив у хащі – студінь ніколи не відчував», – зауважує постоляр. Рано вставав, а пізно лягав, бо замовлення сипалися, як з рогу достатку. Селяни мали, як мінімум, дві пари взуття – на робочі та вихідні дні. Ходили в них до церкви, ставали на весільний рушничок. Жінки, щоб напарадитися, волокни плели з вовни і фарбували їх.

З шести синів та дочок, яких викохав та виростив майстер з дружиною Христіною, лиш старші Василь та Юрій з рік-два носили постоли, бо в 60-і роки ХХ століття старе взуття кануло в Лету. Знову морщити ступаки змусив депутат Верховної Ради України Станіслав Аржевітін, поставивши зі столиці у глибинку сучасніший напівфабрикат – кінську шкіру. Замовив уродженець Колочави як собі, так і синам взуття. А ще – чи то фіглюють, чи то всерйоз кажуть тут – високоповажний любитель старожитності бажає взути в них усіх заможних колег – нардепів, аби парламентарі пам'ятали, як колись жив-бідував нарід. Недавно, як традиційно відзначав у селі над Теремлю день народження, пан Аржевітін організував і аукціон постолів. Не лише столичні зухи, але й місцева молодь, відкривши роти, позирали на етнографічний крам, що пропонував Маркович...

До якої лишень справи не «липли» руки Миколи Васильовича, щоб не сидіти без діла. За молодості, приміром, навіть виробляв кишенькові ножики, після одруження – кросна... І знову загадав

про дримби. У минувшину модного в побуті мініатюрного щипкового музичного інструмента на прохання антикварів на старості вже «склепав» кілька сотень. Та особливо Микола виділяється у бондарстві. І не лише тому, що у верховинському краї звикли солодко приповідати, що газда без діжки, як легінь без дівки. Душею і серцем припав до дерев'яних циліндричних посудин ще дитваком, успадкувавши ремесло від батька за випадкової обставини. Коли у Косому Верху – присілку над Негрівцем, де у давнину жили, – няньо відлучився від хижі, то пасинок потайки швидкооруч з відходів зробив міні-бочку, котра стала в пригоді матері для глини, щоб мазати стіни кімнат... Набута в дитинстві практика ще й як пішла на користь, коли працював у Міжгірському лісокомбінаті і майстрував дерев'яні відра для Вучківського лісопункту.

Хоч роки тиснуть, хвороби чіпляються, але Микола Маркович має ще один намір – точити миски з дерева. Щоб 15 онуків і 5 правнуків, інші діти знали, як діди газдували...

2009 р.

ГУНІ ГАННИ ГИЧКИ

У гардеробах жителів підборжавського села Річка почесне місце ще й досі займають гуні. Як у будень, так і святкові дні горяни витягають з роздягалень домоткану верхню одіж, що всюди в пригоді – за порання на газдівстві чи в поході до крамнички, відвідуванні храму... А як файно-весело, іскрометно танцюється коломийка у волохатому кептарі на весіллі! Не списали селяни з вжитку старомодне вбрання, бо передусім легке і тепле. А ще – екологічно чисте, не кажучи, що екзотичне. Стрій з сивої минувшини у пошані як серед дорослих, так і юні – аж біліє ним село. Попит на одіж стає модним навіть в далеких краях, бо часто-густо у гірській осідок навідуються приїжджі, в тому числі із-за кордону, аби й собі придбати привабливий старожитній наряд.

З покоління в покоління тут передається спосіб виготовлення цього товару. З-поміж його досвідчених продуцентів – Ганна Михайлівна Гичка. Незважаючи на поважний вік, як-не-як, а

вже на підході 80-річчя, бабуся дотепер активно займається рукоділлям. Добро-зичливого характеру народна майстриня під час бесіди у її оселі, що стріха в стріху з будинком сина Михайла, сповіщає, що з ранньої молодості взялася за справу, якої навчалася у мами Марії та бабки Гафії. Як і її дві сестри – всього у Далідів (дівооче прізвище) налічувалося восьмеро дітей. Спонукав звичайний мотив – грошей на фабричне вбрання у родини не вистачало. До всього цей наряд вважався етнічним одягом верховинців споконвіків, засвідчуючи їх своєрідну народну побутову культуру. Процес виробництва гунь розпочинається з настриженої овечої вовни – головної сировини, яку необхідно ретельно попарити, помити, вручну наскубти і чухрати на «щіті». Відтак доводиться сідати за торохкотючу куделю. Найскладніше – «махати». Це, коли на спеціальній палиці накручувати тонкі нитки. Ази даної процедури, як стверджує річанка, не кожній жінці підвладні – надто копітка і тонка робота. Як впоратися з цим процесом, то настає ще одна зміна – доводиться осідлати кросна, які в давнину зробив для неї вуйко Михайло Попович, і ніжно-легко ткати полотно. Утворені дві поли-основи зшивають нитками з льону: пухнастий припіл – зовнішнім боком, а гладкий – внутрішньою стороною. Ошінки (застібки), як правило, робляться на свій смак різними кольорами – кожна господиня сама собі дизайнер.

Співрозмовниця каже, що для однієї гуні треба мінімум два кілограми вовни, а щоб вона була готова, то виста-

чає і всього місяць, якщо жона «трім-на» (роботяща). Процес виготовлення ретропродукції завершується ще одним старовинним методом. Аби гуня стала пишшо ворсистою, її закидають у валило. Це така собі прадідівська пральна машина у вигляді великої дерев'яної діжки, змайстрованої безпосередньо на потічку. Під час купелі у водяній круговерті, яка триває півдня або й цілу добу, вовняна мантія стає напрочуд білосніжною і пухнастою. Колись на Міжгірщині було багато валил, по кілька в одному селі, а зараз вони збереглися у робочому стані в одиничних екземплярах хіба що в Річці та сусідніх населених пунктах – Буківці та Потоці.

Ганна Гичка рада за своє захоплення, бо забуте старе набуло популярності. В екзотичних річанських гунях хочуть себе бачити і «великі» люди. Їх купують або дарують артистам, політиканам... Особливу душевну втіху має бабуся, коли її запрошують до школи, щоб повправлятися серед учнівської молоді у старожитньому рукомеслі. Значить – справа життєво у наступних поколіннях. До речі, цю справу вміло успадкувала невістка Оля, яка працює у селі в ткацькій студії, заснованій Міжгірським профліцеєм. Не так давно Ганна Михайлівна демонструвала і майстер-клас на всеукраїнському семінарі бібліотекарів, що проходив у районі. Хвалиться не лише гунями, але й саморобними вовняними покрівцями, домотканими доріжками, ліжниками. Ще й як майстерно вишиває, причому без окулярів. Стіни хати аж рясніють яскраво-узористими рушниками.

Не тільки вона добра порадиця рукодільницям молодших поколінь. 83-річний чоловік Іван Дмитрович, який все трудове життя віддав ветмедичині у місцевому колгоспі, і тепер, хоч вже сили не ті, у пригоді односельчанам, безвідмовно надаючи кваліфіковані настанови, коли до маржини раптово чіпляються якісь напасті. «Старожили Гички завжди у корисній нагоді», – кажуть земляки.

2017 р.

ВЕЛИКІ ПЕРСПЕКТИВИ МАЛОГО СЕЛА

Вучкове на Міжгірщині вважається селом-середнячком як за чисельністю населення, так і територіальною площею. По його заможності можна судити по-різному: не те, щоб занепадало, але й не скажеш, що в темпі розвивається. З натяжкою село можна віднести до помірно типових осідків верховинського краю на сучасному етапі. Як дати свіжий імпульс життю закарпатської глибинки, щоб піднести її на вищий рівень – таке серйозне завдання поставила перед собою новообраний голова сільради Людмила Попович. Адже є місцеві потужні ресурси – насамперед навколишня чарівна і багата на дари природа, плюс історичне минуле.

Про село треба дати світу знати – що мету енергійна жінка вже втілила оригінальним чином. У день іменин Вучкового, перша архівна згадка про яке датується далеким 1548 роком, вирішила започаткувати фестиваль. Присвятила його справі, яка колись возвеличила село не лише на весь тодішній СРСР, але й за кордоном. Саме піввіку тому у цій гірській місцевості народилася суперкласна чистопородна карпатська бджола. Тут встановлено навіть унікальний пам'ятник на честь цариці-матки та знаменитих вчених-селекціонерів, серед яких увіковічене також ім'я талановитого місцевого пасічника Івана Юрика. Місцем дійства фестивалю під гаслом «Смак меду» було обрано урочище Петровець не випадково – на цій зеленій околиці населеного пункту дотепер діє племінна пасіка-репродуктор, а ще знаходиться родзинка краю – гейзер. Дебютний празник вдався на славу – народу біля рідкісного природного фонтану у сонячний серпневий день назбиралося чимало, в тому числі мандрівників із-за меж району.

Домашній музей старожитностей

У приватному музеї «Старе село» в Колочаві часто роль гіда виконує його засновник – екснардеп Станіслав АРЖЕВІТІН

У нинішніх умовах туризм – основа основ розвою Міжгірщини. Великим потенціалом у цьому напрямку володіє і Вучкове з його своєрідним ландшафтом. Вже практично готовий до відкриття маркований маршрут Петровець – Вільшанське водосховище, протяжність якого під три десятки кілометрів. Шлях, що пролягає через перевал Прислопець, гору Тяпеш (висота 1324 м над рівнем моря), сприятливий як для пішої ходьби, на конях, так і вело-, мото-, автоподорожі. Під час вою до греблі, що є допоміжною спорудою Теребле-Ріцької ГЕС, водночас можна збагатися букетом вражень від мальовничих видноколів, завітати по дорозі у екстраординарне піднебесне село Косий Верх – нині «мертве», бо у ньому немає жодного мешканця. Не кажучи, що в літню пору можна напитися цілющою мінеральною водою, набирати суниць, яфін, малин, ожини, грибів... Або, скажімо, завітати до полонинської кошари з колибою і ознайомитися з процесом сировиробництва. Напрямає кілька розгалужень. Приміром, у романтичний похід можна стартувати із Завирища, житлового масиву села, по «катунській» дорозі. Такої назви путівець удостоївся, бо його прокладено під час спорудження військово-оборонної лінії Арпада за часів Другої світової війни.

У схему маршруту планується вклинити і так званий «соляний шлях», що має історичне минуле. На місці теперішнього найдовшого сільського залізобетонного моста у районі (протяжність 93 м) у сиву давнину для переходу через р. Ріка селянам служив пліт, на якому переплавлилися з возами, заповненими бербеницями з ропою, доставляючи продукт аж з Хустщини – села Шандрова (теперішня Олександрівка). Є намір на цьому місці відтворити старовинний понтон, на якому бажаючи могли б незвичним методом добратися з берега на берег або навіть здійснити екзотичний круїз по гірській річці. Водночас є намітка оформити тут наочну панораму з оповіддю про прадідівське життя. Як і відкрити інформаційно-туристичний центр «Вучкове», де можна буде дізнатися про туристичні принади села, взяти на прокат велоси-

пед чи квадроцикл. Додатковий маркований маршрут проляже і до гори Кук (1361 м), яка розмежує Міжгірський та Іршавський райони.

Вучкове вважається з давніх-давен лісорубським поселенням. У період австро-угорського панування місцеве населення займалося заготовленням та обробкою лісу на замовлення іноземних капіталістів. Цю сторінку історії теж задумано епізодично відтворити. З цього приводу вже звернулися за консультацією до голови Закарпатської облорганізації краєзнавців Михайла Делегана, бо справа призабута потомками. Будуть і встановлені неподалік у лісі жолобизери, за допомогою яких предки спустили деревину. А ще – пам'ятник на честь лісорубів.

Звісно, планів багато, щоб їх успішно реалізувати селу потрібна підтримка. Відрадно, що вона відчувається з боку районної влади, а також ДП «Міжгірське лісове господарство». Держлісгоспівці, приміром, в ур. Мохнатий, що при в'їзді у Вучкове, на значній площі посадили дерева у формі герба України, що теж вважається своєрідною візиткою села. Сприяють і в облаштуванні рекреаційно-оздоровчих пунктів, екологічних лісових стежок.

– Вучковому бути туристичним. І не лише йому одному, – впевнено каже начальник відділу економічного розвитку і торгівлі РДА Василь Маркович. – Взавши курс на розвиток туризму на Міжгірщині, будемо досягати мети, щоб в кожному населеному пункті підняти на ноги сільський туризм. Бо що не осідок, то має сприятливі природні дані...

2016 р.

СЛАВА І СУМ ЧОРНОЇ РІКИ

Усі туристичні дороги на Міжгірщині найперше ведуть у Синевир. Ще б пак: там у долинах гір знаходиться Синевирське озеро. Трохи менше двох десятків років тому, подорожуючи Тереблянською долиною, перед тим, як відвідати «морське око», мандрівники обов'язково повертали і на Чорну ріку. Там мали можливість побачити Музей лісу і сплаву. Як не прикро, зараз у цьому чарівному куточку – лише жалюгідні сліди унікальної споруди...

СИВА МИНУВШИНА

Гордість навколишньої місцевості – смерековий ліс. Неозорий «зелений океан» і впав в око капіталістам-іноземцям, які забажали мати з нього зиск, транспортуючи високоякісну деревину водними руслами. Побутує думка, що саме у 1830 році за проектом австрійського інженера Краузе на швидкоплинній Чорній Ріці з'явилася гребля для сплаву деревини. Зводилася вона практично тільки за допомогою сокир, пил і, звісно, руками роботящих верховинців. Гідроспоруда складалася з комплексу будівельних конструкцій, технічних вузлів та механізмів. Перед загатою у утвореному озері-водозабірнику формувалися плоти або на місцевій говірці бокори – зв'язані після обрубки гілля смереки. З'єднували їх кінцівки до купи гужовками – ліщиновими мотузками, виготовленими попервах у печах, де їх випарювали, а потім викручували. Бокор складався по-різному, по 5-7 табел, деревина кожної з яких теж сягала неоднакових розмірів, як правило, залежала від замовлення клієнтів. Передня спаковувалася з найтонших і найдо-

Сходження на пік гори Гімба під час святкування Дня Незалежності України

вших смерек, інколи до 25 м довжини. Тонкі кінці «стебел»-деревин були ведучими. З штучного ставу й стартували плоти, яких тут назбирувалося ледь не до півсотні. Ними управляли зазвичай три веслярі ще з одним-двома помічниками-резервістами. Під час запуску за командою ставника – працівника греблі відкривалися шлюзи та допоміжні ворота гаті. З шаленою силою бурхлива вода несла бокори течією. Через кожні 10 або 15 хвилин, залежно від величини – менші пливли швидше, а більші – повільніше, відправлялися один за одним плоти, зберігаючи між собою проміжну відстань у 1,5-2 км. Дистанцію від Чорної Ріки до Колочаки, яка вимірюється 30 км, пропливали за 2,5 год. Тут відбувалася перезміна бокорашів. Горняк-плотогон естафету передавали людям з низинного краю – хусянам, які гнали ліс «голубою дорогою» до Тиси, а відтак марафон продовжувався до Угорщини...

Довелося спілкуватися з синевирськими бокорашами, яких, на жаль, нині вже мало серед живих. Григорій Кость, як і всі інші, згадував важкі випробування лісосплаву, котрі випадали на їх долю. Неодноразово траплялося лихо на крутих віражах, бо ріка, мов змійка. Плоты ставали дибом, коли не обминали скелясті береги, ламалися і розсипалися, як сірники, зачепивши замаскований водою поріг з брил. Бувало, що за таких драматичних випадків бокори налітали один на одного. Трагедія ставалася за трагедією. На узбережжях Чорної Ріки то тут, то там з'являлися хрести. Стверджують, що звідси й походить назва річки. З покоління в покоління передається, що в час будівництва греблі спалахнула епідемія холери, яка теж забрала багато життів верховинців.

РАДЯНСЬКА ДОБА

Останній спуск бокора датується 1954 роком. Прадідівський лісосплав витіснив технічний прогрес – транспортувати деревину почали трактори і лісовози. Міжгірський лісокомбінат став ініціатором задуму – греблю перетворити на музей, який і було відкрито у 1975 році. У дорадянський час гідроструда двічі ремонтувалася – у 1922 та 1942 роках. Під час останньої докорінної перебудови в радянські часи у ній були виставлені як старовинні знаряддя праці і побуту лісорубів і лісосплавників, так і вже сучасніші, а головним експонатом вважалася сама гребля. Ремонтували її, до речі, стихійно, без проекту, бо плановики за розрахунки запросили чималу суму, та й треба було чекати документи мінімум два роки, а партфункціонери бажали себе показати «у ділі» якнайшвидше. Ризик виявився доленосним. Внаслідок того, що не було нормального функціонування шлюзів-ворот, котрих налічувалося з десятиків, припинився нижній витік води. Шар намулу ріс з року в рік і сягав подекуди за два метри. Його б, звичайно, можна було використовувати, бо за дослідженнями сапропелевої маси спеціалісти обласної станції хімізації сільськогосподарства констатували: дно Чорної Ріки не просте, а «золоте». Намул міг бути скарбом для пісних гірських земель – за поживними якостями він майже не поступався органіці. Для підвозу еліксиру родючості на угіддя на той час вистачало і потужної техніки райсільгоспхімії, райсільгосптехніки, не кажучи вже про колгоспний транспорт, та ба, ніхто не захотів «забруднюватися» дармовим добривом. У

запасі був і «лінивий» спосіб: спустити намул Чорною Рікою, але він таїв деяку небезпеку: міг нашкодити механізмам Теремле-Ріцької ГЕС – у Колочаві-Мерешорі стояла її бетонна гребля.

ГОРЕ ГРЕБЛІ

Найбільшу загрозу дерев'яній загаті на Чорній Ріці повсякчас несли повені. У давні часи під час експлуатації об'єкта природні катаклізми не завдавали значної шкоди. Підступний удар дався взнаки у 1998 році, коли греблю ледь не вщент знесло – з її площі вціліла майже третина. Добре, що вдалося врятувати виставлені на ній експонати – сьогодні вони знаходяться у візит-центрі НПП «Синевир». Залишилися, дякувати Богу, на березі й інші допоміжні музейні споруди – ризи-жолоби для спуску деревини, колиба лісорубів, дупло-холодильник в стовбурі смереки, якій, кажуть, 500 літ, рупа-яма, в котрій круглорічно зберігалася картопля – основний харч лісозаготівельників, конюшня для волів і коней... Поспіхом відтак почали ліквідувати наслідки стихії, але теж без відповідних наукових консультацій. За таких умов і чекай, що лихо потягне нове лихо. У 2001 році дещо відновлену споруду знову паводок нищівно зруйнував... Минав час, а музей виглядав сиротою. Якось за його реставрацію взялося новостворене комунальне підприємство, але роботи припинилися, бо, стверджують, було виявлено непорозуміння із законодавством. Тепер тут мертво затишшя...

Бути чи не бути рідкісному музейному закладу – покаже час. Був би великий жаль, щоб на ньому поклали хрест, адже його у минулі часи відвідували як звичайні туристи, так і титуловані особи, в тому числі дуже високого рангу. Траплялося, що й космонавти «приземлялися» на короткочасний відпочинок. Про його притягальну силу свідчить і той факт, що якось за радянського періоду угорські кінематографісти пропонували солідну валюту за відзнятий сюжет експериментального спуску бокора, навіть хотіли фінансово скооперуватися на очистку dna зарослого водоймища. Справедливо кажуть, що гаяння часу подібне смерті. Всупереч надії треба сподіватися, що врешті-решт відбудеться справжня реанімація цього культурного і освітнього музею з духом старожитності.

2016 р.

ГІРСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ, або СПЛАВ ЛІСУ В ДОЛИНІ РІЧКИ РУСКОВИ*

*Василь ПОПОВИЧ,
директор Будинку культури
села Репедя (Кривий),
Марамуреський повіт,
Румунія*

У місцевості Репедя (Кривий) переважають землі, покриті лісовою рослинністю, а площа лісового фонду оцінюється в 7.231,00 га. Ця специфіка наклала певний відбиток на зайнятість населення: повсякчасна, упродовж багатьох років, валоризація деревини, пов'язаних з нею традиційних ремесел, необхідних для забезпечення повсякденного побуту мешканців, росту їх доходів тощо.

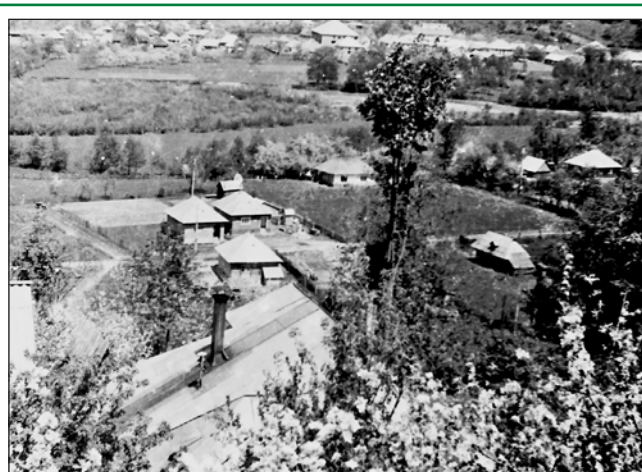
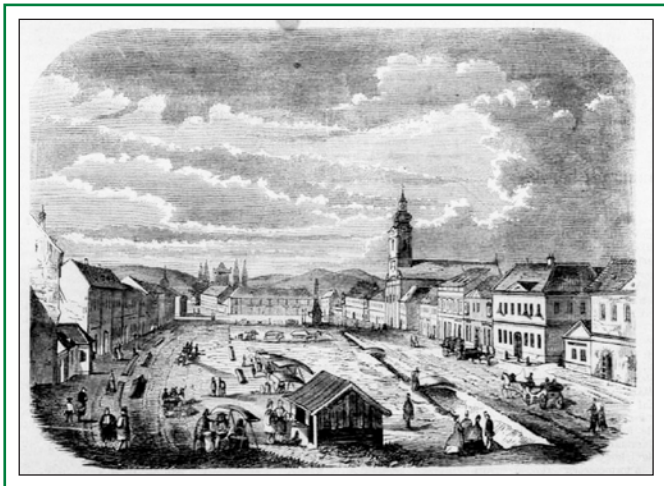
Під час Першої світової війни і до побудови вузькоколійки на маршруті Леордіна – Поєніле де суб Мунте (Поляни) транспортування деревної маси, особливо хвойних порід, здійснювалося за допомоги води. Глибина, схил і течія річок Кірої, Рускови, Вишави, аж до їх впадання в Тису в долині Вишави, стабільність берегів і геологічний субстрат сприяли розвитку цього непростого заняття.

Старожили села згадують і розповідають про часи, коли плоти формувалися в Береску і пливли до центру комуни, а «пришвартовувалися» напроти будинку єврея Маллера Онцюля. Його будинок був розташований неподалік злиття річки Кіроя з рікою Рускова. Тут відбувалася зміна вахти плотогонів... Відтак продовжували свою подорож водами Рускови, Вишави аж до Великого Бичкова, де плоти були передані іншим бокорашам. Ті ж транспортували плоти по ріці Тиса аж до остаточного місця призначення.

* Відомості, які лягли в основу цієї статті, отримані автором від Поповича Стефана, на прізвище «Маскаль», 1925 року народження, та Івана Каноки, колишнього секретаря примарії Репедя, 1928 року народження.

Марамороська архітектура;
місто Сігету-Мармаціей на листівці XIX ст.;
долина річки Рускови;
марамороські вівчарі з вірними помічниками –
карпатськими вівчурами;
у пастушій гуні

Див. стор. 152-153

- 1, 4. Марамороські красвиди;
- 2, 3. Освячення води і церква в селі Посніле де суб Мунте (Поляни);
- 5, 6. Отара й вівчарі за доїнням, село Репедя (Кривий);
- 7, 12. Дружби (стягарі) і дружки;
- 8, 9. Залишки гаті і водяний млин у селі Репедя (Кривий);
- 10, 11. Гуцульська хата та освячення пасок на Великдень у селі Посніле де суб Мунте (Поляни)

Уздовж річки Кіроя було зведено кілька дамб (гатей): в Береску, Міку, Полянка (Русьполянка), Віндерел, Ваверечені, Гамованка, а також у центрі комуни (одразу після виходу річки з вузької долини).

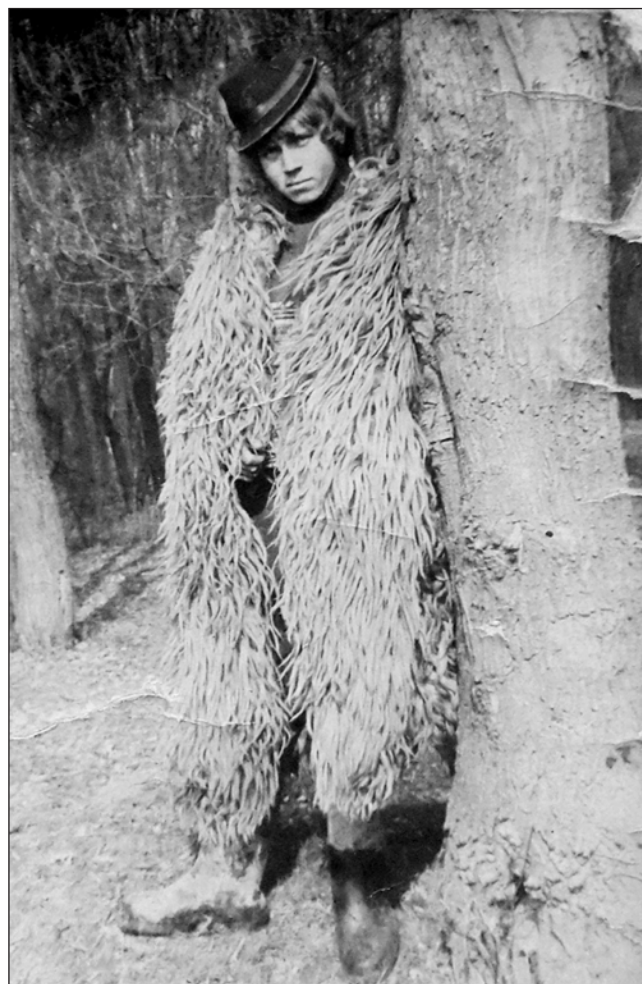
Вважається, що до будівництва вузькоколійки Леордина – Посніле де суб Мунте-Соколау річкою Кіроя сплавлялася значна кількість деревини, близько 183 тис. кубометрів.

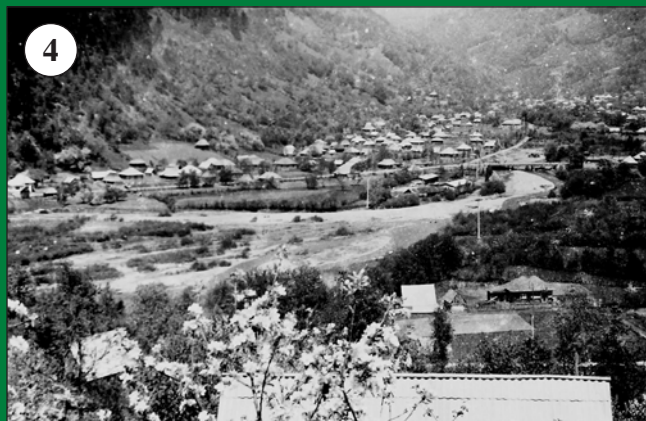
Для ефективного функціонування дамб (гатей) були найняті охоронці, які відповідали за їх безпеку, відчиняли і зачиняли ворота (шлюзи) за встановленим графіком.

Для того, щоб плоти легко ковзали по воді, її рівень має бути високим, отож закриття і відкриття шлюзів дамб потребувало синхронізації... Через дренажний канал подається потік води, так званий VORWASSER. Дамба має бути заповнена приблизно на годину вперед. Спочатку відкривалися перші гаті, а потім – у нижній течії, щоб акумульовані там води у певний момент зустрілися... Щоб плотам не доводилося стикатися один з одним, їх випускали з інтервалом приблизно в 10-15 хвилин.

У кожному секторі по сплаву лісу діяли команди порятунку, що склалися з трьох або п'яти робітників, які пересувалися (на возах, а пізніше автомобілях) уздовж маршруту одночасно з плотами. За потреби вони намагалися зарадити лиху...

Сплав бокорів мав високий ступінь ризику через небезпечні повороти (у формі дуги) (побіля місцин Смеречений, Боднаріка, Волошин, Пед Елма), значні глибини, наявність підступних скель (Молошек у Репеді (Кривому), зрушення хмар, крутіж хвиль у місці злиття Кірої з Вишавою, впадання Вишави у Тису.

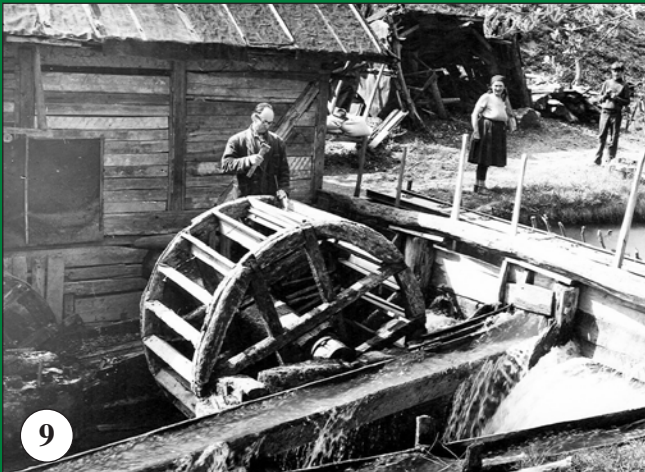

ФОТОЛІТОПИС

ЖИТТЄ МАРАМОРОСЬКЕ

Світлини з приватного архіву Василя ПОПОВИЧА (Румунія)

У народних строях; на Великдень; біля крамниці; марамороські типи

Швидкість плотів складала 13-15 і 20 км/год, залежно від сезону і погоди. Тридцятикілометрова відстань (Полянка – Петрово) долалася за дві години навесні і 4 години восени.

Перев'язка плотів передбачала терпіння, майстерність і неабиякі здібності трудівників!

Дерева рубали взимку, доставляючи з лісу, складали у «стеки» на березі ріки, а навесні в'язали плоти. Кожен пліт формувався з одного, двох, трьох – до п'яти «таблиць» або «сіток». Передня сітка називалася БУЗАР, а остання, з хвоста, – КОДАР (ХВОСТАРЬ – в перекладі з румунської). БУЗАР виготовлений з найтоншої деревини, щоб легко ковзати по течії води.

Наступні таблиці плоту мали довгі колоди по краях. Якщо дошка містила 20-30 м круглого дерева, це означало, що пліт зроблений з 5 таблиць і містить 100-150 кубометрів. До БУЗАРА прикріплювали колоду під назвою КАЛАДЕУ. На ній зафіксовано кермо, а колоди просвердлені (пробурені) і зв'язані ШПРАНГОЮ. Кермом, по суті, було тонке дерево завдовжки 7-8 метрів, яке називалося КОНДЕЙ. До нього прикріплена букова дерев'яна лопата... Великі плоти були оснащені двома кермами (два плотогони перебували на бузарі, а третій мав стояти на кодарі)... Як правило, сплав лісу розпочинався в квітні, з таненням снігу і весняними опадами, і тримав до пізньої осені.

Рафтинг можна було здійснювати лише на підставі спеціального дозволу і тільки вдень...

Взимку бокораші працювали в лісі, готуючи деревину на наступний сезон. Робочі інструменти мали такі: ЦАПНА, КОАРБ (свердло, дріль), ТЕАКУЛ (пристрій, яким підіймали дерево), ШПРАНГА. На березі пліт був прив'язаний до стовпа – КАЗЕК.

Історичні джерела:

Пряла Янош з Репеді (Кривого), номер оселі 463, старожил, пам'ятаючи деякі дані та історичні бувальщини, 20 травня 1998 року, перебуваючи в бюро пана Івана Канюки, тодішнього секретаря села Репедя, повідомив, що рафтинг на річці Кіроя був координований, під час Австро-Угорської

імперії і мадьярської окупації, Міллером, а під час румунського царату – Фегіром, обидва німецького походження, професіонали в галузі лісосплаву. Вони співпрацювали з організаторами рафтингу з Поєніле де суб Мунте (Поляни) та Рагьу (Рахів) – нині на території України, Закарпатська область. Серед відомих на той час бокорашів були: Микулайчук Думітру, званий Білан, Кліпей Якоб, Канюка Якоб, Чінар Іліє, Мікулайчук Алекса Павлів, Курак Йон, Бевка Максим, Бензар Йоан, Красюк Алекса, званий Меркелей, Чінар Мігай, званий Котіш, Бевка Думітру, званий Йоушка, Поповіч Грігоре, батько Васіле Поповіча, з присілка Леспедя, Саука Васіле та інші.

З письмових, а також усних джерел знаємо про те, що граф Телекі, дбаючи про стабільність праці, укладав з робітниками лісосплаву трудові договори. (Відомо про подібні договори з Скалубою Павлом з Поєніле де суб Мунте (Поляни) та Кобелем Іваном з Репеді (Кривого).

У 1929 році введено в експлуатацію лісопромисловий завод єврейського підприємця Качки Арнольда. Фабрика працювала до осені 1944 року, її спалили відступаючі німецькі війська.

Приватна деревообробна фабрика Качки Арнольда (депортованого угорськими властями навесні 1944 року) до осені 1944 р. перейшла в руки Бенічнгі Дюли-Густава. Мала наступне обладнання: парову машину з двигуном потужністю 80 кінських сил, котел, два дроворубні, три токарні верстати.

На лісопромисловому заводі в різних секторах працювали близько 150 осіб різного віку та статі. У 1944 році тут переробляли близько 10-15 тис. кубометрів ділової деревини.

Оснащення плотів забезпечували дві фабрики, які виробляли для них *чані*: одна під назвою «Ясенуске», на чолі з Русенюком Васіле, який водночас був і мельником, в Лужано-Ясенюському, інша – в присілку Томнатек, під керівництвом Ретязника Стефана, сина Ретязників Олекси та Марії, одруженого з Русенюк Анною, донькою Русенюків Васіле і Євдокії, народженого 6 серпня 1860 року в селі Богдан, яке на той час належало Чехословаччині, а тепер Україні, і який помер 11 березня 1937 року в селі Репедя.

...*Чані*, про які йшлося вище, були зроблені з чагарників. На кожній фабриці працювали п'ять-сім робітників, вони і виробляли пруті, а 2-3 особи вирізували і перевозили чагарники до фабрики.

Відразу після закінчення Другої світової війни, після будівництва залізниці-вужькоколійки, деревину перевозили потягом, а відтак на вантажівках.

...Сплав лісу, як регіональне заняття, відійшов у минуле; лісообробну фабрику спалено наприкінці війни, вужькоколіяку (СФФ) Леордіна – Репедя розібрано протягом 1970-1972-х років. Залишилися, на щастя, гори, розлогі хвойні ліси, де привільно живуть дикі тварини: ведмідь, олень, рись, гірський півень. На ґрунтях, сповитих тишею, ростуть бук, дуб, береза, ясень, липа та в'яз.

...Зберегти, хоча б у пам'яті, славні марамороські традиції, предковічні звичаї, заняття, які вимагали мужності і трудової звитяги!

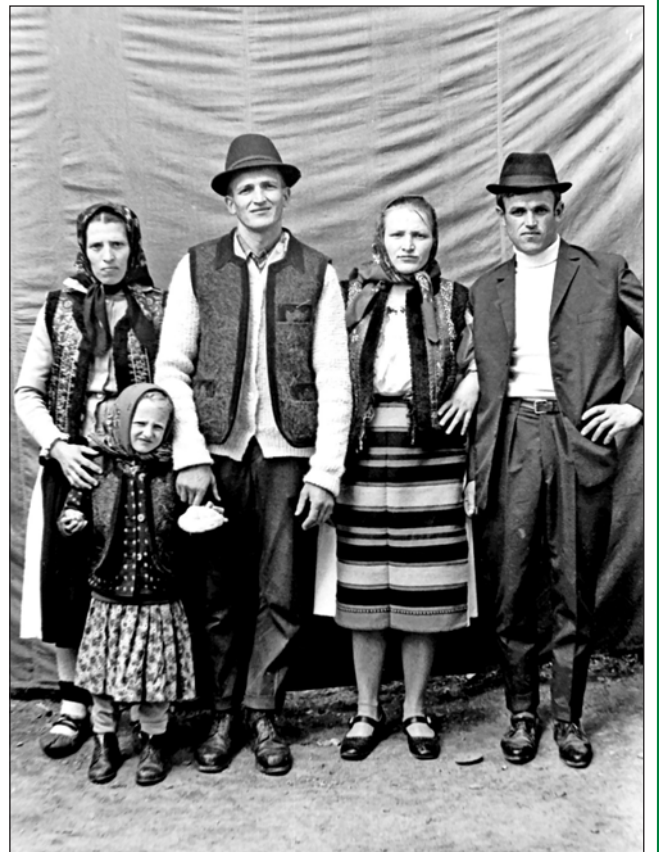
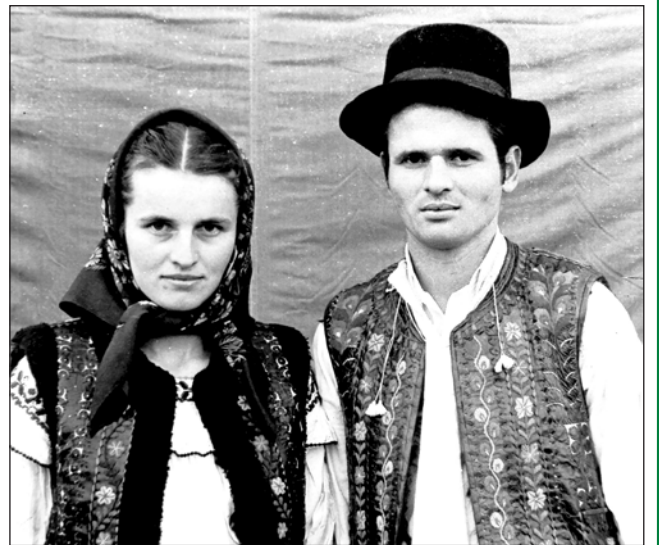

Фото з приватного архіву Василя ПОПОВИЧА, 1970-1980 рр. (Марамуреський повіт, Румунія)

МАНДРІВКИ ПОЕТА

Василь КУХТА,
член Національної спілки
письменників України,
Асоціації українських
письменників,
Національної спілки
журналістів України,
м. Ужгород

ДАЛЕКА ДОРОГА В СИГІТ

Є на світі дивовижні міста... Вимовляючи їх назви, відчуваємо особливий душевний трепет. Що стосується алхімії моєї любові до Сигота Марамороського (нині – Сигету-Мармаціей), то вона визрівала, всотуючи все нові й нові інгредієнти, впродовж тривалих десятиліть. А розпочалося все, як годиться, в дитинстві.

...Спершу Сигіт здався мені фольклорним, літописним містом. Згадувалося про нього в гуцульській коломийці: опришки вихором влітали в сигітські різьблені брами, а відтак везли у рідні гори золотий терх*. Не стало «чорних хлопців», отже, й Сиготу годилося б залягти у фоліантах, притрушених порохом часу... Але, виявляється, то цілком реальне місто й до того ж розташоване неподалік мого рідного Рахова. Правда, за колючим дротом радянсько-румунського кордону...

...Колись, у добу Австро-Угорщини, Сигіт (перша згадка про нього припадає на 1326 рік) був «жупанатським» містом, столицею історичної Мараморощини. (У 1920 році за рішенням Трианонського договору її розділено між Чехословацькою республікою і Румунським королівством). Мої земляки вчилися тут у правничій академії, учительській препарандії, здобували ремісничий фах, продавали на гамірних базарах вгодовану худобу. Не випадково на гербі Сигота й донині красується круторо-

гий віл! А ще на цих теренах відбувалися відомі марамороські з'їзди, писалася непроста історія української людності Румунії! Про Сигіт і довколишні українські села, ремесла, звичаї і традиції їх мешканців я опублікував чимало розвідок на сторінках історико-краєзнавчого журналу «Карпатський край» у середині дев'яностих років двадцятого століття. Вони стали відкриттям для багатьох молодих дослідників, декотрим визначили подальші шляхи наукової кар'єри. А для мене найглибшим джерелом, яке допомогло розпізнати Сигіт крізь пелену часу, послужила «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.» Якова Головацького.** У 1839 році, коли мережилися ті листи (адресовані чеському письменнику і вченому Карелу Запу), майбутньому учаснику славнозвісної «Руської трійці» виповнювалося тільки двадцять п'ять літ. Але він вже встиг після навчання у Львівському університеті студювати в Кошицях і Пешті, здійснити ряд приголомшливих мандрівок Українськими Карпатами, надбавши поважний список фольклорних і етнографічних праць... Крокуючи уздовж Тиси у напрямку Сигота, Яків Головацький проминув і моє рідне Красне Плесо, і ще безліч знайомих до болю місцин. Назви їх і досі відлунюють у пам'яті... Я невимірно вдячний Головацькому не тільки за давні топоніми, а й за словесний портрет гуцула, квінтесенцією якого стали слова, підслухані на митному уряді: «Ще, пане, від гуцула ніхто брехні не чув і не буде!» Щось подібне спостерігав і відчував я у Рахові кінця 1960-х. І щиро дивувався, чому представників старших генерацій називають «тверди-ми» гуцулами? Були ці люди надзвичайно «м'якими», толерантними в стосунках, але спробуй-но зачепи їх гонор і честь. Тоді в горах одразу спалахували блискавки і лунав грім!..

... Ще в далекому дитинстві Сигіт зумів увійти в орбіту моїх (не тільки географічних) зацікавлень. Затамував-

ши подих, слухав я розповіді домашніх про прадіда Миколу Шорбана, який виїжджав по Тиси дараби в цю загадкову столицю. А повернувшись з небезпечного плавання, замилувано описував її кам'яниці і площі, величні храми, базари, на яких можна придбати навіть те, чого не знайти у Відні... У підлітковому віці, подолавши автобусом 46-кілометрову відстань з Рахова до Солотвина, відмежованого від Сигота Тисою і кордоном, я намарне намагався розгледіти таємницю, сховану за колючим дротом... Принаймні з тих пір марамороська тема наміцно прописалася у моїй творчості, особливо ж у книгах «Тисові пороги» і «Гуцульський Париж». Тому не випадково у 2007 році став автором післямови до збірки сигітського поета-постмодерніста Екіма Ванчі «Усмішка кочовика» (видавництво «Limes» у місті Клуж-Напока). І румунські письменники одразу ж запросили українського колегу, себто мене, до складу журі конкурсу імені славнозвісного Нікіти Стенеску, який наприкінці 1950-х, по закінченні Бухарестського університету, вчителював у цих краях. І я сприйняв ті запросини як справдження давньої мрії: побачити Сигіт...

...Для того, щоб отримати румунську візу, тамуючи в серці зародження свята, терміново поїхав у Чернівці. Перед дверима консульства велелюдна черга приречено мокла під дрібним дощем. Час минав, черга не зменшувалася, навпаки, зростала. Вже за годину я усвідомив, що моя надмірна терплячість до добра, себто до Сигота, не приведе...

...Напевно, те, що я далі вчинив, аж ніяк не вкладалося в дипломатичний протокол: видобувши з кишені письменницьку і журналістську посвідки, а також бланк із запрошенням на літературний фестиваль від керівництва повіту Марамуреш, переступив заповітний поріг. У зоні підвищеного комфорту кілька жвавих дівчат і чорнявий чолов'яга середніх літ ковточками смакували каву. «Станьте в чергу, – не слухаючи поясень і не дивлячись на посвідки, – кри-

* Вантаж (діал.).

** Збірник «Подорожі в Українські Карпати». Львів, 1993. С. 22-101.

ГОРИ І ДОЛИ

цевим тоном випроваджувала мене одна з працівниць. – Чим ви кращий від отих бідних людей, які з ночі мокнуть, мріючи про зустріч зі своїми румунськими родичами?» – «Нічим не кращий... але фестиваль розпочнеться завтра зранку, я – член журі, маю прибути вчасно... То не моя забаганка, а навпаки, прохання румунської сторони... зрештою, пану консулу мали про це телефонувати з Бухареста...» Та, напевно, мої візаві не звикли так легко поступатися «чесною мундира», бо знову отримав сувору пораду стати в чергу. «Що ж..., – відрезує я. – Тоді прошу записати мене на прийом до пана консула!» – «Намарне, ось він тут... все чує... виконуємо його волю!» – «То невже пан консул не розуміє, що ця подія вельми важлива для його країни? Що на фестиваль запрошено письменників з усієї Європи? Зрештою, чи знає він про місце й унікальну роль Нікити Стенеску, номінанта на Нобелівську премію, у модерній літературі Румунії?»

Мої співрозмовники спохмурніли, упродовж кількох хвилин радилися, а потім попросили представити бланк із запрошенням, скріплений кольоровою печаткою повіту Марамуреш. Скрупульозно його вивчивши, знову стали щасливими: «Ні, ми не можемо надати візу, бо документ неправильний!.. У ньому не вказано, що протягом трьох днів, які перебуватимете в Сиготі, вас годуватимуть...»

Звісно, можна було зарадити цій справі іншим чином. Найперше: зателефонувати в Сигіт, щоб терміново надіслали новий текст запрошення. Можна... але, дослухавшись до себе, зрозумів, що передчуття свята нечekanо покинуло душу. Натомість прокидається зухвалий голод... А я збирався в Сигіт саме по свято...

Наступна мандрівка в Сигіт (кілька літ по тому) не відбулася за значно приємніших обставин. Планував її го-

Урядовий будинок Сигота;
пам'ятник Тарасу ШЕВЧЕНКУ
у середмісті

ловний редактор журналу «Poesis» Джордже Вултуреску, з яким ми започаткували Міжнародну творчу асоціацію «Corona Carpatica». Під час Днів міста Сату-Маре, на які було покликано автора цих рядків, запропонував відвідати Сигіт, подолавши карколомний гірський серпантин з боку Бая-Маре. І ми вже вирушали, але завадив дзвінок з редакції: потрібна негайна моя присутність у Ужгороді! З тих пір я встиг відвідати Відень і Прагу, Рим і Барселону, Будапешт і Флоренцію..., але Сигіт так і залишався недосяжним...

Можливо, назавжди довелось б змиритися з таким вердиктом долі, якби не рідні діти – Іванна і Василь. Щоразу, 14 жовтня, в день уродин моєї дружини Марії, що співпадає з величним українським святом Покрови Пресвятої Богородиці, виряджають маму й тата у далекі світи. Отож і на цей раз спитали рядком пісні: «Звідкіля мандрівочка пахне: Стамбул, Париж?» І не дуже здивувалися, почувши у відповідь: «Сигіт». Бо саме з журналу «Карпатський край» дізналися про славу колись столицю Мараморощини. Отож, нехай збудеться татова мрія!

...І ось нарешті наша автівка на митному переході «Солотвино» вистукує колесами, наче бричка, по металевому, покритому деревиною мосту. Спочатку Booking лукаво повідомляє про відсутність вільних місць у дев'ятнадцяти готелях Сигота. І тоді починаю думати, що діється щось неладне. Можливо, Сигіт і досі остерегається нащадків карпатських опришків, що зникли навіки у розбурханому небі? Але вже через кілька хвилин у середмісті спалахує вивіска гостьового дому «Casa Iuga». На рецепції писана на склі Богородиця ласкаво покриває омофором втомлених прибульців. Усміхнена господиня-румунка зустрічає вишуканою українською на марамороський лад. (Упізнаю кілька рахівських слів, законсервованих у чужомовному середовищі). З-поміж майже 38-тисячного населення у 2011 році в Сиготі нараховувалося 1226 українців. Звісно, у 1920-х роках ХХ століття ця цифра була зовсім іншою. Нині ж українська людність (за етнічною самоідентифікацією: гуцули і потисяни) складає переважну більшість у комунах Бістра, Поєніле де суб Мунте, Репедя, Руско-

Дивовижна архітектура
марамороської столиці

ва. У 2011 році з 24 504 чоловік тамтешнього населення 22 280 назвалися українцями...

...Занадто мало сказати, що зустріччю з Сиготом я був глибоко вражений. Ні, я не уподібнився до дитини, яка нарешті отримала обіцяну і довгоочікувану цукерку! Нарешті зрозумів, чому саме він потрапив до гуцульських коломийок. Якщо гуцули оспівали далекий Відень, то чому б подібне не сталося зі столицею на відстані руки і серця? Образ «класичного» європейського міста високого стибу, хоча і в мініатюрі, постав перед моїм зором (як колись перед моїми предтечами). Над його архітектурним обличчям ревно трудилися протягом століть висококласні зодчі. Утримуюся від спокуси розгорнути розлогий опис усіх «родзинок» і принад. Згадаю лишень храми, перед якими знімав колись шапку, низько кланяючись, мій розчулений праїд. Нині вони – об'єкт Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. Приємно тішити себе думкою, що основу знаменитої мараморської готики заклали саме українські майстри!.. На центральному бульварі Богдана Воде розташовані українська греко-католицька церква, пам'ятник Тарасу Шевченку, будівля єдиного в Румунії Українського ліцею, міська ратуша і ще безліч дивовижних споруд. Чітка структура забудови історичного центру Сигота (як і багатьох інших східноєвропейських поселень) сформована за одними й тими ж принципами й канонами містобудівництва. Знаменита віденська архітектурна школа з її найрізноманітнішими стилями! Схвилювано тулячись до стін втраченої столиці моїх предків, обсервуючи ліпнину й кам'яне мереживо, заглядаючи у численні пасажі й дворики, відчуваю безмежну вдячність усім її мешканцям, колишнім і нинішнім, за те, що зуміли зберегти і примножити щедрий дар віків. За те, що не розчарували мене у мандрівці, яка тривала кілька десятиліть...

...У 2017 році в українському видавництві «Фоліо» побачив світ роман сучасного румунського письменника Дана Лунгу «Я ще та комуністична баба!» (переклад Анастолія Вієре). Події у творі розгортаються по десяти роках після падіння диктатури Чаушеску. Читаючи, я натрапив на цікавий персонаж з іменем Дорифте. Й чомусь одразу зродився спомин про зустріч з чернівецьким консулом, котрий у 2007-му турботливо переймався моїм порожнім

шлунком. Спалахує в уяві смуглява посмішка творчого побратима Джордже Вултуреску (з ним ми провели не один фестиваль українського і румунського слова в Сату-Маре, Ужгороді, Мукачеві, Рахові): «До планки дипломатії наших віршів не дотягнутися жодному консулу чи послу!»

14 жовтня 2023 р.

ПРО ТИСУ, ЯКА ВІДГОРОДИЛАСЯ ВІД ЛЮДЕЙ, І БУРКУТ, ЯКИЙ НЕ ЗАХОТІВ ПОКИДАТИ ГОРИ

...Найщемкіші спомини мого дитинства пов'язані з Тисою і буркутом. Тиса, зрозуміло всім, це річка, а буркут – мінеральне джерело за вісімсот метрів від батьківської оселі. Правда, здолати ті гірські метри, та ще й з цілющим тунком у «канті» (алюмінієвій або покритій емаллю посудині), далєбі непросто... Так само було непросто навчитися плавати у бистроплинній Тисі. Та якщо ти, семи-десятилітній, зумів успішно скласти ці перші іспити, довколишній світ щедро відкривав тобі свої принади. (Пригадую, по далеких роках у кримському Коктебелі, під час відпочинку в Будинку творчості письменників, ми з ужгородським прозаїком Петром Ходаничем долали спринтерські відстані в затоці біля гори Кара-Даг. А киянин Василь Шкляр, який саме працював над славнозвісним романом «Чорний ворон», дивувався: «Хлопці, де це ви навчилися бути з водою «на ти»: адже у вашім краї – тільки потоки і невеличкі річки?» На що я гонорово відповідав: «Тому, хто хоч раз переплив Тису, будь-яке море – по коліна...») Хтозна, можливо, у цьому банальному дотепі таїться одна з непростих істин виживання моїх земляків у рідних горах...

ТОЖ СПОЧАТКУ ПРО ТИСУ.

І трішки про місто Рахів, крізь яке вона протікає. Коли я народився, воно мало цілком пристойний європейський вигляд. До сформованої за єдиним канонем міської забудови ще не вдерлася еkleктика, лискучу кам'яну бруківку не витіснив латаний-перелатаний асфальт. Рудименти колишньої архітектурної розкоші (ліпнина, коринфські

колони) визирали звідусіль. Вишукане мереживо «буржуазних» ґрат на вітринах крамничок теж додавало неабиякого шарму. Але я ніколи не заздрив ровесникам, які жили в середмісті. Їхні кам'яниці, тим паче перші хрущовські кількаповерхівки, в жодне порівняння не йшли з моєю рідною смерековою, покритою червоною черепицею, хатою на околиці. Щоб її збудувати, батько перекваліфікувався з машиніста залізниці на лісоруба (назви урочищ Васкул, Балцатул, де він трудився, досі закарбовані в моїй пам'яті). Бо лісорубам, на відміну від працівників залізниці, надавалося право «виписувати» (читай – придбати) деревину на пільгових умовах. Лишень тепер, з висоти проминулих літ, я усвідомлюю, яким незрівняним дитинством нагородив мене Бог! І найпершою в ієрархії дитячих цінностей була вона, Тиса! І хоча по розбурханих хвилях вже не пропливали (на втіху туристам) дараби, а на зміну аркоджним мостам прийшов глухий залізобетон, й надалі залишалася дивовижною атракцією, окрасою, на яку пощастило не всім містам... Особливо чарівною була Тиса в моїй околиці! Колись вона творила тут «красне» (гарне, величаве) плесо і цю прадавню назву залобки успадкувала рідна вулиця. На «тому боці» ріки височіли кам'яні мури, по яких кілька разів на добу гуркотіли товарняки і деренчали дрезини. І мури, і колія, витвір рук італійських майстрів, дісталися горам у спадок від австро-угорської доби і називалися колись Транскарпатською залізницею. Звісно, з вуст моїх кривних я чув, що уздовж нашої вулиці мчали колись «ріхлики» (швидкі потяги) до Бухареста, Будапешта, Відня, Праги. Ті спогади, як і гаряче дихання товарняків, що, здавалося, пролітали над головами, будили в дитячих душах жагу до мандрів, надію на те, що й нас колись покличуть незвідані світи...

Ті мадьовничі сторічні мури, не пошкоджені ні лютою хвищею, ні повеннями (знамениті були майстри!), і досі перед моїм внутрішнім зором. Де-неде у кам'яних розколинах прижилися кушчики гірських дзвіночків і «христового тіла» (ботанічна назва таволжника звичайного). А над мурами, за колією, у підніжжі гори росли немислимо кристалі лопухи, схожі на сомбреро, а також дбайливо випещені сонцем суниці. Хлопці-підлітки по кілька разів щодень перепливали ріку і приносили звідти ще-

дрі трофеї, обдаровуючи ними, звісно, дівчат. А ми, малюки, заздро дивилися на «той бік», мріючи якнайшвидше й собі дорости до такого статусу. Зрештою, пишу про це не вперше, бо ще в студентські роки з'явився з-під мого пера вірш, який по кількох роках увійшов до поетичної збірки «Дрібка солі» (1989 рік). Дарую його тепер читачам:

СУНИЦІ

*На личках їх лукавства слід,
Мовляв, штанів сухих не шкода.*

*Два хлопчачки біляві
вбрід*

Долають водну перешкоду.

На березі коза ряба

З припону заздрить їхній спіліці...

Зелена, наче скло, габа

Хлоп'ячі студенить колінця.

За крок від них – мов струмом б'є,

То закипа бистринь возниста...

Я пригадав чомусь своє

Короткоштанне товариство.

Було щось в ньому від грози,

Тож брід мілкий не визнавало.

Рябої власників кози

Одразу бабами прозвало б...

«Хто перший з нас перепливе,

На березі крутому стане,

Той гарний матиме трофей –

Суниця-недоспілок поляну».

Було, змагалася рука,

Аби збороти перешкоду...

Чому повужчала ріка

І не дарує насолоду?

Чи порідів хлоп'ячий гурт,

Чи мо'поменшало сміливіць?

...Вже кілька років не ростуть

На тому березі суниці.

Упродовж проминутих літ довелося побачити багато морів, рік і озер, але ніде, зізнаюся, я не почувався так комфортно, як у зеленавих габах Тиси. (До слова, художників, яким вдалося відтворити характерний колір гірської води, у світі знайдеться небагато). З обідньої пори до пізньої ночі хлюпалися ми, розпочинаючи з величавого свята Іванделя (Івана Купала), у Тисі, аж доки нас, у буквальному розумінні цього слова, силоміць не висмикували з неї батьки. Стосовно мене, то тривало це десь до шостого-сьомого класу: тоді я пірнув вже у бурхливий вир книжкового моря, та ще й розпочав віршувати... Окрім місць загального користування Тисою (якщо можна вжити такий термін), до моїх послуг додавалася ще й давня родинна (кількаектарна) територія побіля ріки, якою, сплачуючи дань міському колгоспу, у пору мого дитинства корис-

увалися кривні. Її скрашували дві мальовничі «чоторні» (заплави). То була справжня гуцульська Венеція! Хата прабабусі Шорбанки (вулиця Красне Плесо, 1) – шедевр карпатської архітектури (на кам'яних підмурівках, з різьбленими ганками і віконницями (збудована прадідом-плотогоном у тридцятих роках ХХ століття, який помандрував у засвіти за шість років до мого народження), – величаво височіла над заплавами, гармонійно вписуючись у довколишній ландшафт. На ґрунтах вирощували різноманітну городину, у чоторнях хлюпалися срібні рибини. Серед господарського реманенту для мене найцікавішим був сак, хоч мене з ним не хотіли підпускати до води... Що сталося врешті-решт з хатою, землею і заплавами, переповідати не буду, бо давно зробив це у верлібрі «Крах гуцульської догми» (книга «Гуцульський Париж», 2007). Фрагмент з нього, сподіваюся, допоможе читачам самотужки дійти висновку.

*...Упродовж подальших сорока –
не днів – літ*

викорчовували з моїх генів

пам'ять про прадіда:

у 1960-му вирубали на дрова

для ветеранів колгоспу

божественний сад у урочищі

«Черешні».

У 1970-му на ораниці,

плеканий потом моїх пращурів,

облаштували смітник

районного масштабу.

У 2002-му нащадки тих,

що стогнали колись крізь зуби:

«Моцний газда»!

спалили самотню прадідову хату.

Але його згвалтовані ґрунти

ще, певно, чогось варті –

улесливі людиці трясуть

папушами брудно-зелених

інвестицій:

«Ми побудуємо тут джгутувий завод,

могильник хімречовин...

Матимуть газди роботу!»

Трясуться гори, відчиняються шлюзи

небесних загат, –

напевне, прадід

перевертається у могилі.

Тісно... тісно у цифрованих рамцях

гуцульської догми:

не той моцний, хто б'є,

а той, хто відержит*...

І все ж цю прикру, описану вище історію я сприймав спочатку як винятковий, притрафунок родинного штиму. Здавалося, шанобливе ставлення моїх

земляків до Тиси не зміниться ніколи. Адже вона споконвік напувала їх і їхню худобу кришталевою водою, годувала рибою (мареною, пстругами, кленями, підуствою, а іноді навіть заблудлим дунайським лососем-велетнем), рятувала від спеки, дарувала здоров'я. Береги обабіч ріки завжди були дбайливо викошені, вичищені від найдрібніших смітинок. Автівки туристів з Прибалтики, які в шістдесяті роки проминутого століття обожнювали мандрувати Закарпаттям, раз-у-раз зупинялися на нашій вулиці для фотосесії на фоні ріки і потягів, що пропливали над нею. «Швейцарія!» – казали вони замилювано, і сподіваюся, не для красного слівця... Світлини на фоні «швейцарського» пейзажу є, звісно, і в моєму родинному фотоальбомі. На них – я, малий, поміж моїми дорогими мамою Гафією і батьком Василем; з любов'ю дружиною Марією і нашими ще дрібними – донькою Іванною і сином Василем. Більше того, «швейцарськість» Красного Пlesa відобразив пастеллю ужгородський художник Василь Гангур. І тепер ця великоформатна робота висить у моєму робочому кабінеті, щемливо нагадуючи про маленьку батьківщину і доброго товариша, який на початку двохтисячних нечепано відійшов у вічність...

Зрідка навідуючись у Рахів, я не одразу помітив, що з Тисою не все гаразд. Наприкінці сімдесятих років ХХ століття на місці моєї рідної Лазівської восьмирічної школи (довкруг якої на численних озерцях, утворених потоками, розкошували лелеки) збудували під егідою місцевої картонної фабрики міські очисні споруди. Не знаю, хто їх проектував, які технології впроваджував, але, вочевидь, з благородною метою: «допомогти» довкіллю. Але дива не сталося. Навпаки: потоки брудної смердючої води щонаочі з чийогось веління почали скидати в Тису, аж доки її кам'яне дно не стало слизьким, а вода нижче за течією – не придатною для купання. Висаджуючи пасажирів побіля цього об'єкта, дотепні водії міських автобусів артистично проголошували: «Зупинка «Тисяча туалетів!»

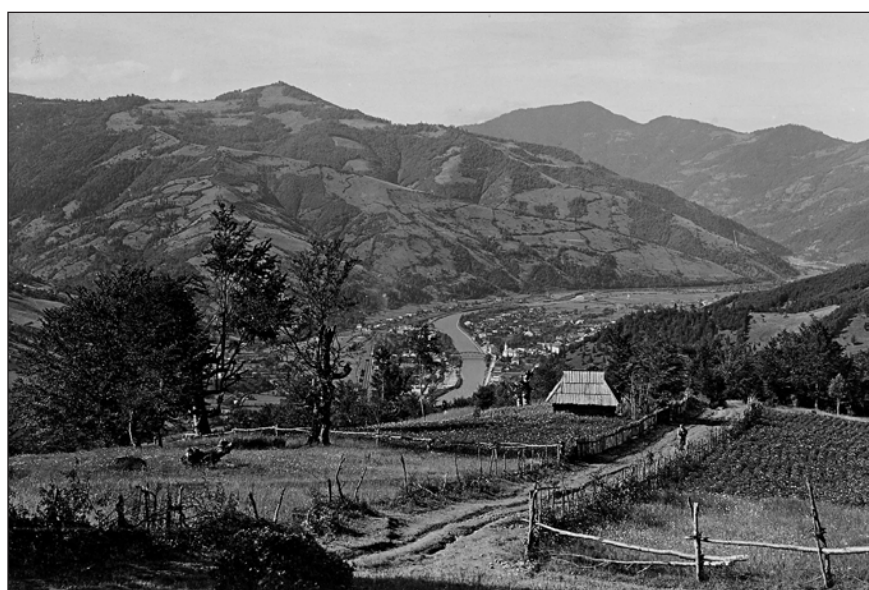
Але замість сміху надалі все частіше почало йтися про сльози. Особливо, коли свою діяльність розпочав новітній «бізнес»: міради пет-пляшок і пакетів встелили (особливо після паводків) береги колись найчистішої в світі ріки. Я на власні очі бачив (зо п'ятнадцять років тому) у верхів'ї Сільського Поток у

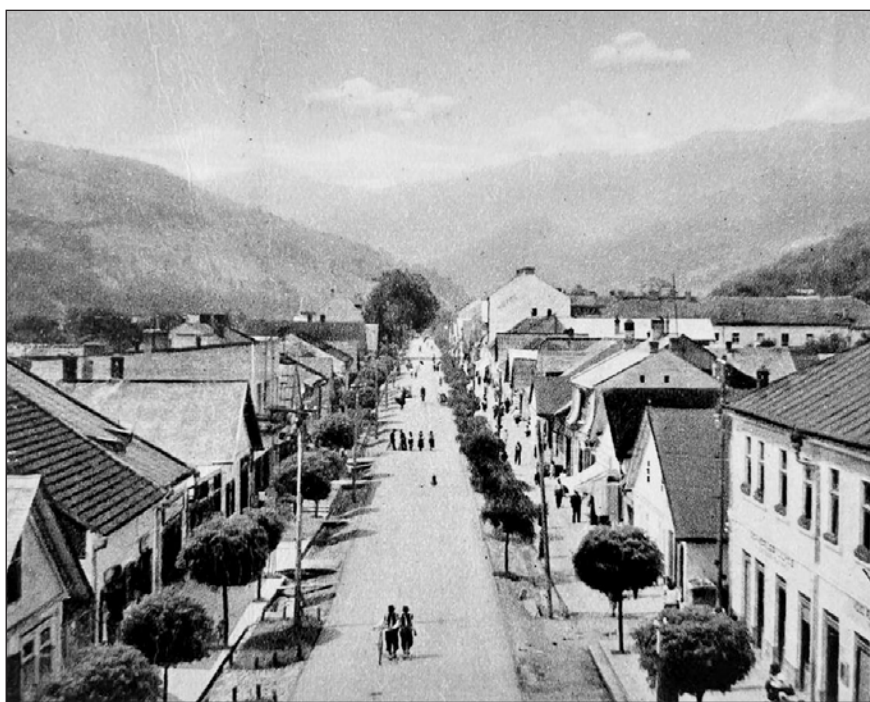
* Витримає (діал.).

**Вид на місто Рахів;
деревний склад у середмісті,
1930-і рр. (localhistory.org.ua);
там, де Біла Тиса Чорну здоганяє...
(урочище Устєрїки, сучасне фото)**

Рахові пластикові завали: доставили їх туди, напевно, з найближчого «питейного» закладу, а відкривалися тоді такі чи не в кожній другій хаті... Аж ніяк не прагну моралізувати, а тим паче досліджувати причини екологічного колапсу в горах. Адже вони лежать на поверхні. Безліч разів упродовж тридцяти проминутих літ на сторінках журналу «Зелені Карпати» вели ми з колегами мову про винищення лісів, нешанобливе ставлення до водотоків, тривалі роки не вирішене в Україні питання сміттєпереробки. Щодо останнього: в 2019-му познайомили читачів з життям-буттям хорватського курортного містечка Нові Вінодолські. Воно лежить на березі Ядранського (Адріатичного), оточеного горами, моря. Колись такими чистими берегами могла похвалитися річка мого дитинства! Звісно, пластику в курортній Хорватії вистачає, але ніхто його не збирається викидувати. Насамперед це економічно не вигідно. І, безперечно, надважливим є ставлення людей до своєї рідної землі...

...Але повернімося до берегів Тиси. Минулоріч я знову відвідав свою маленьку батьківщину. І довго не міг зрозуміти, що з нею сталося. Начебто все, як кажуть у таких випадках, сталося на тому ж місці: знайомі обриси гір, людські оселі, дерев'яна дзвіниця, побудована на горбі ще моїм прадідом Шорбаном. Я приїхав у сутінках і тому не одразу розгледів: зник «швейцарський» пейзаж – з Тисою, екзотичними «італійськими» мурами і всією «потойбічною», як кажуть художники, перспективою! Хто і з якою метою «викрав» божественний ландшафт, яким милувалися аборигени і чужинці упродовж багатьох століть, можна було тільки здогадуватися. В одному з інтерв'ю, опублікованому у книзі «Писати і дихати» (2021), я згадував про гуру живописного пейзажу Британії і Західної Європи, інспектора Королівської академії мистецтв Джона Констебла (1778-1837), який відстоював думку: ландшафт (як прояв вищих сил) таїть в собі глибокі моральні знаки. Якщо продовжити цю думку, то одразу напрошується висновок: грішно й аморально нівечити до-

вколишню красу, подаровану ласкавим Всевишнім...

...Сумний парадокс: непролазною, височезною (до трьох метрів) стіною верб і чагарників, обвішаною де-не-де гидким пластиком лахміттям, відгородилася вулиця Красне Плесо від ріки! Чи, можливо, це ображена Тиса відсахнулася від людей, які не зуміли зберегти для нащадків кришталеву цноту її хвиль...

І НАСАМКІНЕЦЬ ПРО БУРКУТ.

У володіннях Рахова за мого дитинства тамували спрагу й дарували людям здоров'я кілька мінеральних джерел. Пощастило на них середмістю, околицям Циплин, Сільський Потік, Новоселиця, Підділ і Красному Плесу. (Джерел було, як свідчать книги невтомної дослідниці закарпатських мінвод Слави Білак, більше, але не всі зажили такої слави й «паломництва», як названі вище). Напевно, найвідомішим слід вважати буркут у середмісті, на початку дендропарку Лери. До його бювета, над яким на постаменті височіла мистецька скульптура оленя-крислача, повсякчас вишикувалася черга мешканців міста і туристів. Адже у шістдесяті роки ХХ століття Рахівські гори, всуціль всіяні туристичними базами і притулками, – «мекка» для прибічників активного відпочинку з різних закутин колишнього СРСР. Можливо, саме це джерело свого часу дало підставу австрійській імператриці Марії-Терезії (1717-1780) вписати Рахів у власний указ про розбудову рекреаційної галузі на підвладних їй землях. Моє рідне місто згадується поряд з чеськими Карловими Варами, словацьким Попрадом й українським Трускавцем. Чому з цього списку єдиному Рахову не пощастило з курортним майбутнім, питання не з простих. Однак саме тоді закладено згаданий дендропарк, величаві модрини якого дожили до наших днів. Тут ще за радянської доби облаштували амфітеатр, де й досі відбуваються різноманітні фестивалі та урочистості.

Проте наймилішим серцю і, звісно, найсмачнішим був і досі залишається для мене рідний красноплесянський буркут. До його джерела у ті ж шістдесяті інструктори місцевої турбази,

Рахів у 1940 р.
(лістівка з приватного архіву
Василя КУХТИ);
у 1934 р. (localhistory.org.ua)

збитошні легіні у спортивках «Adidas» і гуцульських кептариках, теж масово водили туристів. Пішохідний маршрут розпочинався в середмісті й складав в один бік чотири з гаком кілометри, але саме цей «гак» і був найважчим. Адже дорога бралася стрімко вгору! Вперше «общепонятну» мову і географію неозорого СРСР я вивчав по автографах, якими туристи рясно розцяцьковували альтанку біля джерела. «Здесь был Женя из Ленинграда», «Надя из Тюмени плюс Ашот из Еревана равняется любовь», «Нас познакомили Карпаты» – найтривіальніші з написів, які я під час сходження «на буркут» із загостреною цікавістю читав. Не пригадую, в скільки літ вперше самостійно (з трилітровою кантою в руках), без опіки батьків чи найближчої родини, здолав той шлях. Звивиста дорога в напрямку гори Глемей розпочиналася з «мочилів», утворених потоком і кількома поточинами. Далі розпочинався справжній, незайманий ліс: він піднімався з ущелини між горами, дерева стрімко тягнулися вгору, до сонця, сплітаючись у верховитті кронами. Уздовж копаного шляху росли, випростовуючи могутні синюваті стовбури, предковічні буки, які колись, віряться, визначали рослинну сутність усього Європейського континенту. (Особливо урочистою, святковою дорога «на буркут» видавалася в травні, коли буки «розповивалися» – з'являлося молоде, світлозелене листя. Менші дітлахи, за порадою старших, дегустували його на смак – листя віддавало кислинкою, глибинними соками рідної землі...) Відтак шлях звивався попід травертиною скелею і нарешті сягав самого джерела. У різні пори року був невинним його нурт: бульбашки природних газів піднімалися з люмінесцентного дна і тремтіли колами на поверхні води. З якоюсь особливою делікатністю, намагаючись не скаламутити джерело (цього навчали нас, дітей, батьки), черпали ковшиками цілющий напій, заливаючи у канти і корчаги. Перепочинок біля джерела завше був короткочасним. Ми свято дотримувалися наказу своєї, як кажуть гуцули, старшини: після того, як набрали буркут у посудину, її не можна в жодному випадку ставити на землю. Бо зникне міць і сила гірського трунку: вважай, намарне трудив свої, хоча й поки що прудкі, ноги. До того ж ми прагнули якнайшвидше позбутися суєдства з травертиновим бердом (ске-

лею), у заглибинах якого, за словами літніх красноплесянців, жили підступні борсуки. Зрозуміло, що ці нехитрі прийоми родинної педагогіки мали єдину ціль: добитися якнайшвидшого повернення дітлахів зі свіжою мінеральною водою...

Але педагогіка гір не закінчувалася й у долині. Пам'ятаю, як ступав з кантою в руці по стежині уздовж городів, на яких грейцелували картоплю (обкопували мотикою молоді ростки) наші сусіди. Початок червня видався спекотним, зморені обличчя допитливо повертаються до мене. І я знаю чому: за всіма писаними і неписаними правилами маю привітатися: «Боже, помагай!», а вже потім промовити коронну фразу: «Чи не хочете буркуту?» Пощастить, якщо відповіддю буде: «Дякуємо, маємо свій, наші діти вже принесли...» У протилежному випадку літраж у посудині може значно зменшитися і доведеться знову через короткий час вибиратися у зворотню путь... Але мої спрагли і делікатні сусіди діляться кількома ковтками і не можуть надякуватися. «Дав би ти Бог здоров'я, який чесний і файний хлопечко... А перед тобов прошмигнули попри нас (звучать імена) і «Добрий день» не сказали...»

«На буркут» піднімався я з друзями раннього дитинства, однокласниками, навіть по багатьох роках – однокурсниками, але найбільше любив робити це з батьками. Няньо і мама під час мандрівки розповідали про давні родинні ґрунти: в Погарі, Метелешку, Віпчині, переказували історії про те, як господарювали колись у високогір'ї. А ще «відкривали» місцини, де під вододільним величавим хребтом затаїлися в гушавині крихітні криниці. Кухлик тут виявлявся зайвим: пити з них можна було, тільки розпластавшись на землі. Від тієї піднебесної води затерпали губи і солодко завмирало серце... Дивовижне Красне Плесо – вітцівшина моєї матері, батько – родом з Сільського Потоку. Але він повсякчас з особливим азартом заявляв: «Такого, як наш (красноплесянський) буркут, ніде більше нема у горах!» І досі поділяю цю найавторитетнішу для мене думку. Де б я не смакував «мінералкою» – на закарпатських Свалявщині чи Міжгірщині, у львівських Трускавці чи Моршині, у бюветах Словаччини, Румунії, Чехії. Угорщини, навіть знаменита грузинська «Боржомі», – жодна не замінить мені (зрозуміло, з яких причин!) «гірське вино» з дже-

рела біля травертинової скелі, на якій доростають до небес горді карпатські буки. Кілька років тому я написав про них диптих і присвятив його доктору біологічних наук Федору Гамору, котрий, як ніхто в Україні, прислужився возвеличенню роду *Fagus sylvatica*. Саме завдяки пану професору буковій пралісі Карпат зажили світової слави – стали об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Не можу не поділитися з читачами цими поетичними рядками:

ЕЛЕГІЯ ПРО БУКОВИЙ ПРАЛІС

1.

*(...скам'янілий листочок
посланець первовіку
скільки йому*

*п'ятдесят... триста тисяч років
ніхто не скаже)*

тулюся щоголю

до травертинового рум'янця

*о *Fagus sylvatica**

зачинателі твого роду

зіткали шовкову крижму

для моїх м'якотілих пращурів

навчили їх бути твердими

(поставати з попелу)

я теж смакував

розповитим листям

його кислуватий присмак

абсорбує загуслу кров

на крихкій травертиновій скелі

обіймаю могутній стовбур

про твоє індоєвропейське еґо

буркут шепоче на санскриті

на краю страхітливої прірви

стойи незрушній у твердій вірі:

ще кілька сотень років...

кілька тисячоліть

і травертин під тобою

зблисне мармуром

2.

Мов лис рудий, тайтєся ліс буковий...

(Цвіте вогонь,

та мало в ньому крові...)

У грудях вигорає щось дотла...)

Тче осінь нескінченні арабески,

Йй байдує до приписів ЮНЕСКО:

Дими над світом... на губах – зола.

Дрімаш біля ватри...

думка глючить:

Одвічна карма – ніч, страхи повзучі

І під ногами спалена земля?..

Та хтось із невідомості шепоче:

«Ще не фінал...

тримайся міцно, хлопче...»

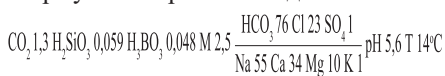
Схлип (тектонічний)

зло, мов скло, розтопче...

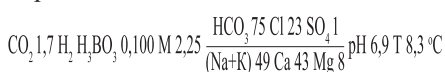
...Бук розпов'ється, наче немовля!

З 2010 року урочище під горою Глемєя, де розташований «мій» буркут, згідно з Указом Президента України, належить до володінь Карпатського біосферного заповідника. Отож протягом чотирнадцяти літ джерелом опікуються фахівці КБЗ. Про його «норов» і характерні особливості слухав з вуст працівниці лабораторії екологічного моніторингу Людмили Піпаш; провідного інженера відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці Володимира Довганича, але остаточний вердикт виголосили доктор медичних наук, директор ДУ «Науково-практичний медичний центр «Реабілітація» МОЗ України» Іван Лемко та кандидат медичних наук, вчений секретар цієї установи Маргарита Гайсак (м. Ужгород). Ось їх пряма мова:

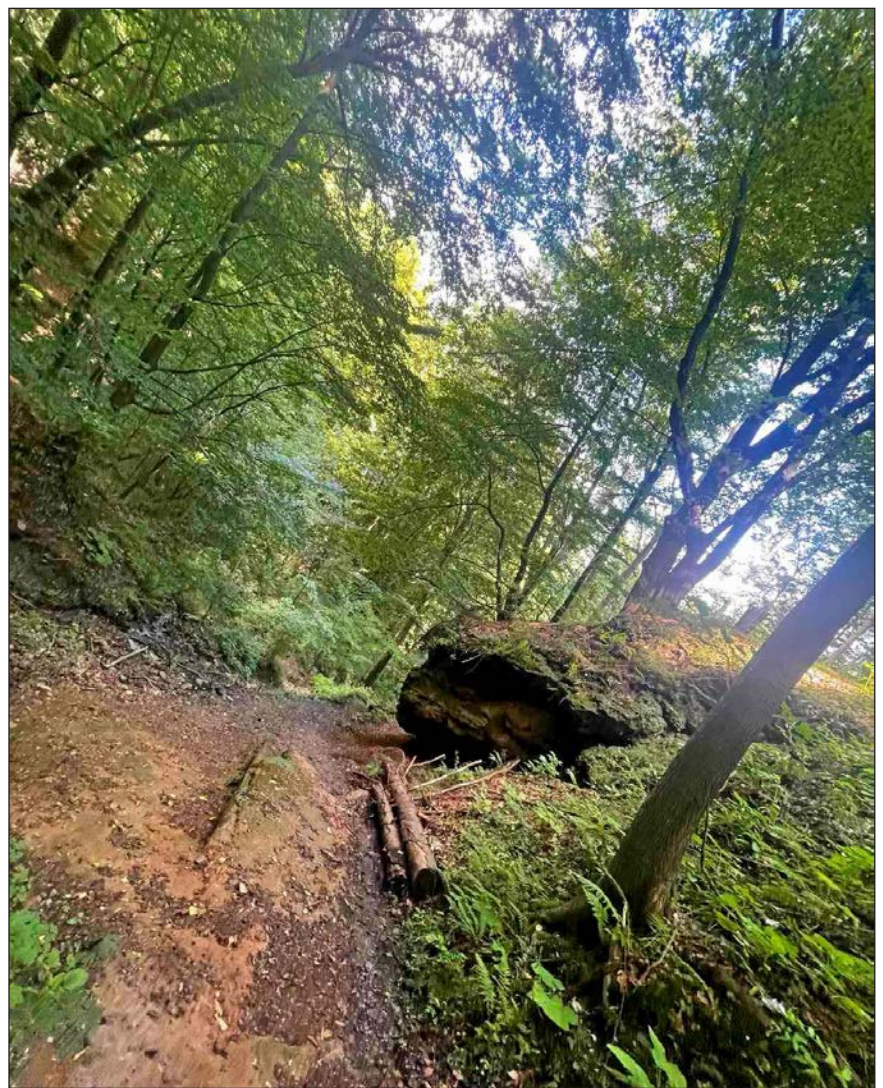
– За результатами досліджень, проведених УжФОНДІК (Білак С.П., 1968), мінеральна вода джерела №14 (урочище Красне Плесо, м. Рахів) належить до одного з численних водопроївів Рахівської курортно-рекреаційної зони – групи вуглекислих хлоридно-гідрокарбонатних кальцієво-натрієвих (магнієвих) вод (типу нарзанів). Вода має запах сірководню і, окрім вуглекислого газу, містить сірководень у невеликій кількості (2,55 мг/дм³), тобто, незважаючи на наявність у складі сірководню, не може бути віднесена до бальнеологічної групи сульфідних вод. Має багатий мікроелементний склад, зокрема, містить залізо (2,81 мг/дм³), марганець (0,23 мг/дм³), фтор (0,24 мг/дм³), магній (32,0 мг/дм³), миш'як (0,15 мг/дм³), інші біоелементи, кремній та бор. Формула мінеральної води:

Слід зазначити, що дослідження, проведене Українським НДІ медичної реабілітації та курортології пізніше, у 2006 році, виявило певні коливання окремих показників у складі мінеральної води:

Зокрема, дещо нижчим виявився вміст метакремнієвої кислоти (20,2 мг/дм³) та більш ніж у 2 рази вищим – вміст ортоборної кислоти (100 мг/дм³). Води такого типу завдяки високому вмісту вуглекислоти володіють чудовими смаковими якостями, найбільш широко розливаються у всьому світі як столові та лікувально-столові води з природним вмістом вуглекисло-

Цілющі скарби гори Глемеї

ти. Завдяки основному та багатому мікроелементному складу мають важливе лікувально-профілактичне значення при захворюваннях органів травлення, сечовидільної системи, можуть використовуватись для питного прийому з метою ранньої корекції функціонально-метаболических порушень, що супроводжують хронічні захворювання. За умови достатнього дебіту придатні для застосування у вигляді вуглекислих (нарзанних) ванн при захворюваннях серцево-судинної, нервової, дихальної систем, гінекологічних (хронічні запалення), порушеннях обміну речовин (ожирінні)...

На жаль (сумне резюме автора цих рядків), ми нечасто дякуємо долі і Всевишньому за отаке воістину неоціненне багатство!..

...До слова, згадуваний мною вище Федір Гамор, багатолітній директор Карпатського біосферного заповідника (1987-2013 роки), кілька разів намагався звести красноплесянський буркут з високості «за руку» (з допомогою політиленового рукава) до облаштованого бювету неподалік центральної садиби установи. Якось йому це майже вдалося. Пишу «майже», бо мінералка, хоч і користувалася великою популярністю у місцевих і подорожуючих, «протрималася» внизу лічені роки. Хтось з місцевих, вочевидь, «опришків» вперто псував кількакілометровий водопровід, що пролягав крізь скелі і гушавину пралісу. Врешті-решт не стало й самої труби... Друга спроба була успішнішою: буркут провели до бювету наприкінці вулиці Красне Плесо, обабіч автомобільного шляху. Але він вкотре проявив свій горянський «характер»: слабка мінералізація (певно, на якомусь відтинку у трубу потрапляє прісна вода) аж ніяк не дозволяє спізнати його справжній природний смак... Прошу вибачення у пана професора, але мене чомусь зовсім не засмутили дрібні невдачі заповідників рекреаційників. Як син Рахівських гір маю тверде переконання: за всім істинним завше потрібно дертися вгору. Внизу отримаємо якщо не дешевий ерзац, то принаймні втіху наполовину...

...Зимовими нескінченними вечорами, коли закінчувалася пора купання в Тисі і мандрівок у близькі і далекі гори, спостерігаючи відсвіти вогню

у кахельній грубці, я уявляв собі «мій» буркут, сповитий глибокими снігами. Як йому ведеться там, у височині, на одинці з нещадними морозами і вітряними? Траплялося, під час бур криницю загачувало рінню й ріщам, але завжди на підмогу приходили люди. Не раз-не два мої батьки, наші сусіди торували путь угору з мотикою, щоб з сірого дна криниці й надалі брунькували дзвінкі кришталеві бульбашки... Сумно зізнатися, але копаною дорогою «на буркут» я не піднімався майже тридцять років. Восстанне – у 1995-му. З батьками, дружиною, десятилітньою донечкою Іванкою, двохлітнім синочком Васильком. Минулоріч, початком вересня, під час сімейних відвідин Рахова (з нагоди зустрічі з моїми однокласниками, з якими п'ятдесят літ тому закінчив другу міську середню школу), вже доросла Іванна, доцент Ужгородського національного університету, самоосібно здійснила сходження до «татового» джерела. Це з-під її фотооб'єктива ось ці хвилюючі світлини, на яких сонце, пробиваючись крізь могутні крони буків, намагається напитися з прохолодного джерела...

Липень 2024 р.

БОСОНІЖ ПО КОНЮШИНІ

Дари Каменового потоку; лелеча «ескадрилья» над школою; смак неукрадених яблук; зелений «диліжанс» і «берлибаська баба»; калоша у сніговому заметі; крислачі з різдвяної казки; у душі – досі сімнадцятилітні; краса пройдених доріг; хто доглядатиме гори?

Як і більшість людей, що живуть на Європейському континенті, у дитинстві я ходив до школи. Спочатку восьмирічної, потім – середньої. І водночас – музичної. Однак за перші здобуті знання і навички завдячую не тільки їм, але й тій дорозі, в прямому сенсі цього слова, яка мене до них вела. Як мені пощастило, що жодна зі шкіл не була розташована побіля рідної оселі! (Хоча початкова (народна) наприкінці тридцятих років ХХ століття квартирувала у гостинній хагі Івана та Анни Кушнірів, дідуся і бабусі автора цих рядків. Отже, моїй мамі, її сестрам і братові далеко ходити не випадало!) А моя доля розщедрилася на оте «далеко»! Вранці, закладаючи у зібраний вчора ранець

На фоні
«швейцарського» пейзажу:
майбутній письменник
Василь КУХТА
з мамою Гафією
та батьком Василем, 1960 р.;
на подвір'ї рідної школи:
випускники 1973 р.
(зліва направо)
Ганна ТОМЕНЮК,
Василь КУХТА,
Василина ТОМЕНЮК,
Марія ТОДЕРЮК,
Марія НЯЙКАЛО,
Михайло ТОМАШУК,
Ганна ВОРОХТА,
Наталія ГАВ'ЮК,
Марія ГРЕГІРЧАК,
Павло АНТОСЯК,
Марія КОЛАЧУК,
Михайло МОЙСІЮК;
письменник Василь КУХТА
з дружиною Марією
та донькою Іванною
під час відвідин
рідного міста
(2 вересня 2023 р.);
2-й випуск Рахівської
середньої школи №2
(10-Б клас)

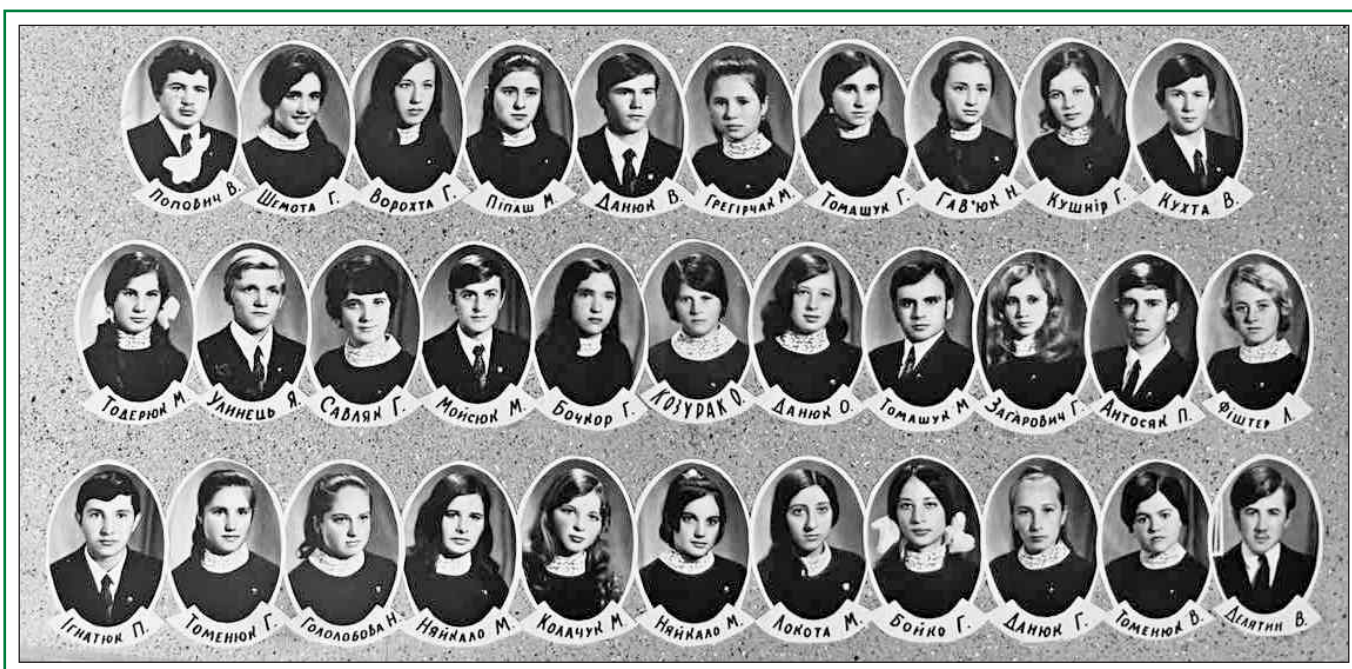
бутерброд (і часто-густо забуваючи його з'їсти), я збирався у звичну путь. І тепер вже точно не можу визначитись: що найбільше любив – мою восьмирічку, чи, можливо, дорогу до неї?.. У різні пори року той кілометр з гаком шляху, що я долав, відкривав все нові й нові грані пізнання навколишнього світу.

... У дорослому віці, на повертаючись до батьківської хати, нерідко був заскочений тим, що, виявляється, вдома на повну силу буяє весна, прихід якої чомусь прогавив серед міської круговерті. Зовсім не так було за шкільної пори. Торуючи щоденний шлях, я примічав найменші порухи природи. Ось зворушливі первоцвіти, що причаїлися під кущами молодої ліщини. Ще вчора береги Тиси були бляклими і сумними, а нині щедро вкриті сонячними голівками кульбаб. На узгірку, біля Каменевого потоку, рожево палахкотять вовчі ягоди, огортаючи світ солодкуватим дурманом. Кислуватим соком бризкає верба, з її кори, що легко зіслизає з гілок, хлопчачки вправно майструють пищики... Веселий гомін весни будить у серці оптимізм, вселяє палку надію!.. Та найвеличніша панорама весни розгортається біля школи. Кілька розбурханих потоків розлилися в долини, утворивши чимале озерце. Його мерці облюбували чорно-білі лелеки. Пташина «ескадрилья» ширяє понад дахом восьмирічки – дітлахи забувають про все на світі, стежачи за помахами дужих крил. По роках ті екзистенційні лелеки скинуть з високості дарунок – текст пісні

«Вчителька-журавка» (музика – Вікторії Ковач). Цілком не випадково вперше вона прозвучала в Рахові (у виконанні сімейного тріо Грегірчаків: моєї колишньої сусідки Василини і її срібноголосих доньок Мирослави та Галини), під час презентації книги «Гуцульський Париж» (2007 рік).

*Горами крутило і трусило,
Під ногами корчилась земля.
І грози могутня чорна сила
Скинула із неба журавля.
Він упав, мов грудка, біля школи...
Крізь роки дивлюсь тепер, здаля:
Вчителька у блузочці бузковій
На руках тримає журавля.
Пригорта до серця, мов дитину,
Гіркою спалена дотла:
«Ти скажи, журавлику, мій сину,
Як нам жити без твого тепла...»
Я журився, плакав до знемоги –
Світ мені уперше здався злим...
І мене, цибатого, смішного,
Звала ти журавликом малим.
Виріє я в обіймах громовиці,
І земля всміхнулася здаля...
Крають небо крила-блискавиці
Із мого дитинства журавля.
Вчителько, журавко сива, мамо,
Мої рани цілюєш ти знов...
На крилі, розсіченім вітрами,
Я тобі свою несучу любов!*

... Дорога зі школи теж була сповнена різноманітних несподіванок і пригод. Кілька з них і досі феєрично оживають у пам'яті. Над Каменевим потоком, на узгірку, височіла оселя «старозавітного» дідуся Петруца (Томенюка). Вживаю цей

епітет, бо досі вважаю Петруца найтвердішим гуцулом з усіх, кого тільки знав за тієї пори. Ніхто у мій час не одягався вже так, як він. З-під широкого череса звисали поли домотканої сорочки, носив вузькі сукняні гачі (штани), шкіряні постолі. На його городі, за високим муром і парканом з гострих дерев'яних штахет, росла диво-яблуня, золоті дари якої дозрівали початком вересня. Минаючи Петруцове обійстя, наша школярська ватага якось побачила під деревом спокус, у нескошеній отаві, з кошик невизбираних плодів. І хтось, ковтаючи голодну слюну, заздро мовив: «Кажуть, смачніших яблук у Рахові не знайти!..» І тут наша однокласниця Оленка Козурак (нехай карпатська земля буде їй пухом!) визвалася (заради всіх) на героїчний вчинок. Ми пересадили її через паркан, і вона прудко почала наповнювати яблуками ранець. Але сталося непередбачуване: з якогось невидимого сховку несподівано випурхнув легкий, наче перо, дідусь і, шось сердито вигукуючи, помчав до малолітньої крадійки. Оленка полишила ранець, добігла до паркану і, перелазячи, зачепилася сукенкою за штахетину, безпорадно на ній повишлася. І тут залунав такий одчайдушний плач, що, здається, горами струсувало. Очманілий дідусь зняв дівчинку зі штахетини, витер долонею рясні сльози, пригорнув до грудей. «Не плач, дитино, ти чия? ...ось твій ранець... – наповнив його ще десятком соковитих плодів і простягнув через паркан. – Схочеш іншим разом, то попроси...»

Ми гуртом покрокували далі, а героїнею ситуації, звісно, була Оленка. Її зарюмсане обличчя поволі випогіднювалося, в очах навіть зблиснула погорда. «Що мені Петруц, – врешті заявила вона. – Я казала, що принесу яблук, – і принесла...» Ми вдячно смакували плодами, якими нас пригостила однокласниця, хвалили за сміливість, але хлоп'яче сумління чомусь не дозволяло почуватися комфортно...

По «нашій» дорозі ми зазвичай ходили пішки, зрідка нас підвозив міський автобус, або ж, траплялося, – на велосипеді хтось з родин. Це нині траса Мукачєво-Рогатин (Н09), на узбіччі якої колись мирно дзеленчала, скликаючи дівчоро на уроки, рідна Лазівська школа, захлинається від нестихаючого гулу авт... Та був період, коли несподівано в місцевих хлопчаків з'явився власний «засіб пересування». Саме таким ми самовпевнено повважали віз на

ресорах, з автомобільними шинами, на якому була розташована дерев'яна, вифарбована в зелене, будка зі смачним написом «Хліб». Жінка-візник і диспетчер водночас справно доставляла щодня з міської пекарні білі пухкі паляниці і булочки у приміські села Вільховатий і Костилівку. І хоча мала десь за сорок, між собою ми звично називали її «берлибаською бабою». (Чому саме так? Бо Берлибаш – прадавня, з перовіку, назва перейменованої пришельцями зі сходу Костилівки, яка нагадує, як летіли додолу голови татарам, коли ті забрели, непрошені, у наші гори)... Віз, як завше, підкочувався на середній швидкості, проминав кількох сумирних янголят на узбіччі, а відтак вони (себе то ми) з легкістю його наздоганяли і залюбки вмошувалися на виступі позаду. Десь на якомусь відтинку шляху, навіть без дзеркала заднього овиду, керманічка запримічала порушників дорожнього руху, зупиняла коней і ми розбігалися в різні боки, остерегаючись замашного батога... Але вже наступного дня, після четвертого уроку, зачасно чекали на звичному місці, під яворами пришкільної алеї. І намарно пускати коней учвал: хлопчак з вулиці Красне Плєсо були напрочуд прудконогими. Давалися такі взнаки щоденні пішохідні переходи!.. Однак змагальництво з «берлибаською бабою», яке дарувало спринтерську насолоду, несподівано скінчилося. Якогось дня ми даремно згаяли годину, дочікуючи прибуття зеленого «диліжанса». А відтак, розчаровані, дізналися, що остерегаючись небажаних ДТП, начальство райспоживспілки, якому належала пекарня, змінило графік руху облюбованої нами будки на колесах з написом «Хліб». Тепер вона торжествує, в уповільненому, наче в німому кіно, темпі, пропливала побіля восьмирічки за півгодини до закінчення уроків...

...Звісно, дорога до школи була найскладнішою взимку. Майже щороку люті морози зодягали Тису і всі довколишні потоки у льодяні панцири, хурделиця закидала снігом людські оселі. Траплялося, спецтехніка, озброєна велетенськими щітками, не встигала прочищати автомобільний шлях. Але ж навчання, без якого я нудився, ніхто не відміння! Щоб «дитина не мерзла», батьки придбали другокласникові справжнісінький кожущок і валяночки з калошами на додачу. Гумові калоші такого розміру були тоді неабияким дефіцитом, отож мене просили пильнувати, щоб не зіслизну-

ли з ніг. І я пильнував скільки міг, але якось, ще не дійшовши до школи, помітив, що одна калоша безслідно зникла. Що робити з тією, що залишилася, я не знав. У ранець не вмещалася, йти в одній далі не хотів – боявся, що засміють старші хлопчакі. І прийняв врешті-решт Соломонове рішення – сховав у заметі обабіч шляху. Але на зворотній дорозі я не відшукав жодної з калош...

...Починаючи з п'ятого класу, до загальноосвітньої додалася ще й музична школа, розташована в середмісті. Отож мій щоденний пішохідний маршрут до храму знань, а тепер ще й мистецтва, зріс рівно на два кілометри. Але зурбанізований ландшафт, що стелився на їх відтинку, вже не дарував такої насолоди. Тільки середмістя у передноворічну пору було наділене особливим чаром... Несучи за спиною, у спеціально пошитому наплічнику, перламутровий «Weitmeister»*, я надовго застигав перед кожною з крамничок, що вишикувалися у два довжелезні ряди. Уславлених профі надсучасної реклами потрібно б послати на курси до колишніх рахівських оформлювачів вітрин! Яка ж то була дивовижа! Декорації з пап'ємаше і вати: гори, віадуки, мости, річки і потоки, вежі замків, комини хат... колія і вагони іграшкової залізниці... все здавалося справдешнім, тонуло у святковому блиску. І звісно, зваблювало до покупок. Ось на бутафорному паркані висять (мрія всіх хлопчаків) ковзани-снігурі, до засніженої смереки прив'язані санчата-всюдиходи, кузов розцяцькованої вантажівки, що зупинилася посеред мосту, вщерть виповнений цукерками і марципанами. А ще – черевики, олівці, зошити, перочинні ножі... Але мене чомусь найдужче вабили ялинкові прикраси. Можливо, тому, що були символами вічно триваючого свята, якого так потребувала хлоп'яча душа! Перед тими скляними миготливими кулями, розписаними вигадливими візерунками, я стовбичив з тисячу разів. Особливо зачаровувала одна: з оленями-крислачами, які пробиваються крізь сніжану заметіль. Ніхто тими іграшками не заморочувався, бо коштували неймовірно дорого... Ось і на цей раз я доти купував витрішки, доки з дверей не визирнув задиристий (довгоно-

* Акордеон названої марки.

Стежка у Чорногiрському ПНДВ
Карпатського біосферного
заповідника

сий) продавець. «Може, пан хоче щось придбати?» – глузливо, бажаючи розважитись, промовив він. Струснувши сніг з черевиків, я повагом увійшов до нагрітої крамниці. «Подайте ось ту... з оленями!» Вражений крамар (не розпізнав справжнього покупця!) тремтливими руками загортав моє надбання у цигарковий папір. Звідки він міг знати, що ті п'ять карбованців залишилися зі скарбу, що заколядував під час Різдвяних свят, які щойно скінчилися. Але до «старого» Нового року залишався майже тиждень, а срібляста ялинка красуватиметься в нашій хаті, мабуть, до самого Водохреща...

...Ті ж три кілометри з лишком складала й дорога до середньої школи номер два, учнем якої я став після закінчення Лазівської восьмирічки. Початком минулорічної осені вкотре відвідав її, щоб відсвяткувати з однокласниками п'ятдесятиліття випуску 1973 року. Наш 10-Б колись вважався (без похвальби) найдружнішим і найрозумнішим, таким він, вочевидь, залишається і досі. Крізь роки пронесли ми, незважаючи на житейські хвищі, любов до рідного міста, повагу до вчителів, глибоку зацікавленість одне одним. Люди різноманітних доль і професій, патріархи родин, у душі – досі сімнадцятилітні. Наталія Гав'юк, Анна Ворохта, Марія Піпаш, Марія Колачук, Марія Тодерюк, Анна Шемота, Марія Грегірчак, Анна і Василина Томенюк, Марія Няйкало (зумисне називаю дівочі прізвища однокласниць), Михайло Томашук, Павло Антосьяк, Михай-

ло Мойсюк, Володимир Попович: це далеко не весь перелік тих, з ким я радий щиро обійнятися, наvertsаючись у сонячне місто далекого дитинства! На жаль, не було вже серед нас Павла Ігнатьюка і В'ячеслава Делятина. Нещодавно відійшли у засвіти – вічна пам'ять і Царство Небесне нашим дорогим товаришам!..

У Лазівській восьмирічці ми, школярі, над усе полюбляли «уроки на природі», що прижилися в Україні з легкої руки славетного педагога Василя Сухомлинського. На подвір'ї ж Рахівської другої десятирічки не тишили око розквітлі черешні, не дарували затінок явори. Була це новозбудована (за типовим проєктом) радянська школа, а ми – її піонерами-першовідкривачами. Але з широких вікон теж стелився диво-ландшафт: справа – гостроверха гора Менчул, зліва – урочище Лери з модриновою алеєю, закладеною ще в добу Марії-Терезії, а далі – гора Лиса без жодного дерева; «воєнна» дорога на вододільний хребет. Ми навперебій згадували про учнівську пору і я, напевно, здивував однолітків, коли зауважив, що школа №2 розташована на моїй рідинній землі (нині – вулиця Шевченка, 180). Та було це і є чистісінькою правдою... Колись тут гостинно відчиняла двері почорніла від часу хата (я ще встиг посидіти в її світлиці), в якій народилася моя бабуся по батьковій лінії Євдокія Романюк. Звідси вона вийшла заміж за мого дідуся Михайла Кухту і перебралася на вулицю Сільський Потік. На давньому обійсті залишилася

молодша сестра – тета Маріка (так називав її батько). По часі міська влада вирішила бабусю відселити, а на вивільнених ґрунтах збудувати школу. Старенька тета Маріка, яка до кінця днів своїх ходила в гуцульській ноші, ще встигла погуляти і на моєму весіллі...

...Назвавши закарбувалося в пам'яті: всі дороги і стежини, по яких я у дитинстві ходив, – були напрочуд надійними і красивими. Дбайливо підметеними, викошеними, полагодженими, затіненними деревами, рівними-рівнесенькими. Хтозна, чи став би я поетом, якби судилися інші, не «мої». Якби не стелився побіля рідного порога килимок розквітлої конюшини, по якому щоранку ступав босоніж. Якби довкруз різнобарвно, наче в раю, не спалахували міради інших польових косиць, творячи фантазмагоричну красу... Тих «якби» – безліч... З юних літ знаю, що навіть скромна краса потребує щоденної многотрудної праці. Споконвік у горах дбайливо викошували луки, поновлювали русла потоків, прокладали плаї, закладали «райські» сади на кшталт мого родинного. Чи залишилися ще в рідному краї здатні на таке люди?..

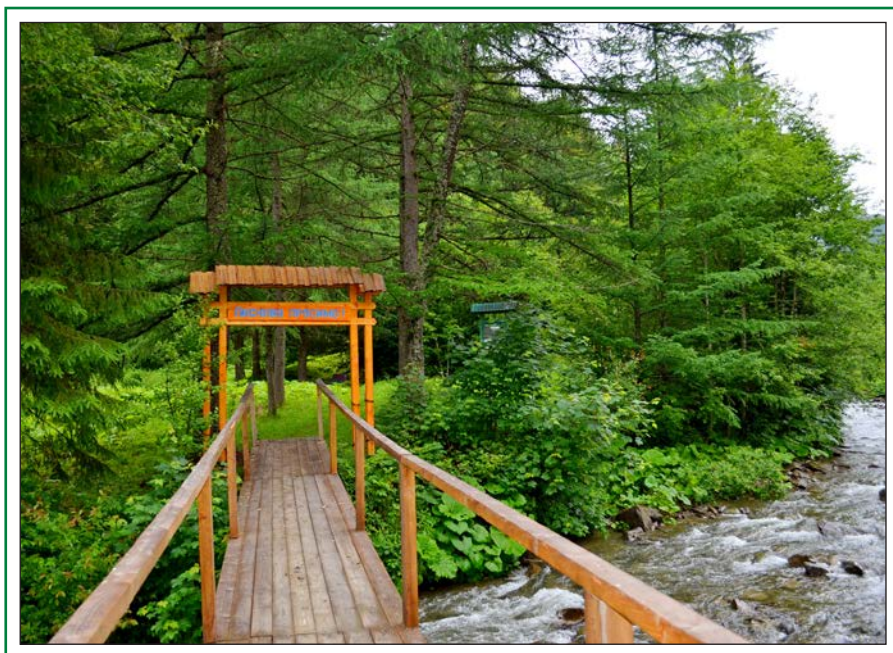
БАТЬКОВА КРИСАНЯ

Василькові та Іванці

*Іздалеку чи може з недалечка –
До хати повертали ми з містечка.
Ох, як мене зіграла в час смеркання
Крисаня батька... Няньова крисаня!
Вона мої сховала очі й вуха,
Не бачив більше я, не чув, не слухав –
В крисані жив я, ведмежа в кубельці,
Духмяний віск в малому поавав серці...
В'юном пірнав у річку пізній вечір...
Клав місяць срібний ріг мені на плечі –
Стелив до плес доріжку під ногами...
Та я тримав за руки няня й маму!
...Минали ми хрести, мости, зарінки,
Бриндуші маки, попадьки, барвінки,
Хати, италови, вівози, каплиці,
Валови, бодні, ступи, бербениці,
Шопи, сушарні, куфери і скрині,
Шпори, верети і зрушки в тайстрині,
Лотоки, пацьорки, млиновий камінь...
Іще ховалось щось за дуришками!*
А місяць теж приляк за облазами...
Несли мене батьки в м'якій крисані!
В зеленій, баршиновій, тіснуватій...
Мов тріє царі, ми вертали д'хаті.
Кружляв лилик, скінчили лік зозулі...
Ми йшли, минали...
Й так усе минули!*

(Книга «Тисові пороги», 2000 р.)
Липень 2024 р.

* Відук (діал.).

17. Наслухаючи голосу традицій,
стіл пропонував вечерю
з молока й картоплі
(несподівано тут почалась війна
між паніматкою і паном татом –
винною цибуля).

18. Нарешті не допомогли ні сторінки
про мертві душі та Гамлета,
й переможцем на канапі – сон.

МОЛИТВА ДО ЗАНАДТО СПІЗНЕНОГО МУХОМОРА

Шапинковий пане з роду Аманіта,
лицарю іспоковнічних поєдинків із
мушиними навалами,
давно минув липень і серпень так само,
тебе же нема і немає.
Які там бар'єри, які там причини
твоєї затримки та не появи, які?
Бо хмари безплідні були?
Якщо воно так,
то наше сердечне прокляття
належить яловим хмарам.
Провіснику повного кошика,
що двері відкриваєш у грибний сезон,
ти, може, й не повіриш,
як ми стурбовано ходили у березові гаї
та у місцини, де осика листям тріпотіла,
та у букове й грабове царства,
заглядали також у князівство глиці,
ти, можливо, справді не повіриш,
як ми випитували в трав, у вереса,
у папороті,
ще ж і у пташок, у чагарів,
у диких кабанів,
у оленів та сарн,
чи хтось чи десь тебе не бачив,
чи не зна причин твоєї неприсутності
на цьогорічному грибному
п'єдесталі.

Повір, достойний пане,
що коли ти є – нам радість руку подає,
коли ж тебе нема – весь світ
автоматично одягається в недосконалість.
Отож, ми констатуємо,
що гай без тебе – сірий і неповний,
що обличчя кошикового сезону
без твоєї з'яви
зовсім викривлене, непривабливе, не те,
так, так, – не те.
Ми всі одногосно проголошуєм,
ясновельможний пане,
що поновно устанавлюєм тебе
гетьманом літа-осені
і молимося хвилині,
коли наш зір нарешті
врадує твоя персона у червоному жупані,
у червоному ще й з білими цятками.

НЕВТОМНІ КРИЛА ЧАСУ

Картина пам'яті
навік закарбувала,
як у заболоченім селі
малі дитячі босі ніжки
печаткують рідне заболочене подвір'я.
Ой!...
Ой!...

Високі білі хмари бачили,
що на подвір'ї тім
усмішка мами
переможно позмагалася
з усмішкою небесного світила.
Ой!...

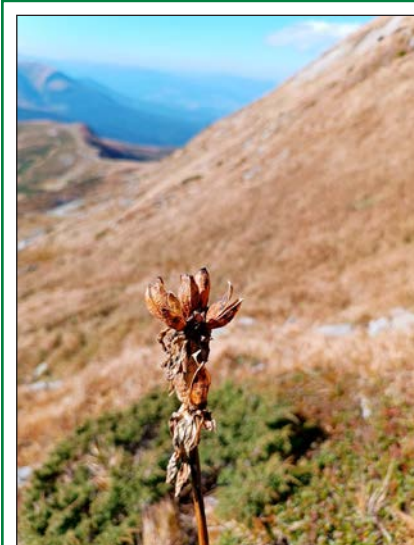
Із безкида пригнався вітер,
потривожив листя,
наказав струнким тополям,
що у вуйковому плоті,
щось шептати та шептати...
Ой!...

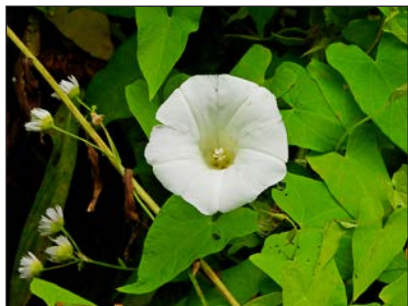
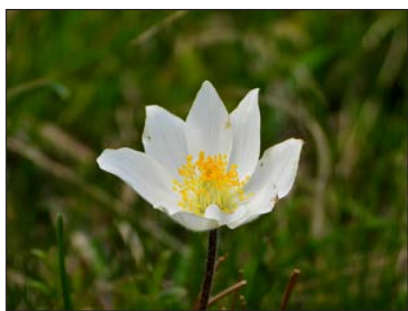
Долати сходи азбучні – і боязко, і любо.
Пастушими торбинками гордитися
безмежно.
А вже й жіночі торси з-поза ліз
у річці підглядати,
і річчями переступати горизонти.
Ой!...

Та ляснув бич житейський
(аж завмерло серце!)
погнав мене без краплі милосердя з раю,
в усі-усенькі сторони дороги
простягались,
і ні одна із них вже не вела назад.
Ой!...

НАСТРІЙ

Змилосердилась робота наді мною,
випустивши з рук цупких. Немає
ні будильника, ні шефської опіки.
Чорним голосом щодень ожина кличе
покидати колію і раму.
До горба приковує вітрило
душу справжнім ялівцевим трупком.
На бажання самоти моєї
море приплива безцеремонно,
щоб густим, як мед, дівочим тілом
лоскотати невгамовну думку.
Часом, сівши на сльозу пекучу,
повертаю погляд свій до неба,
де ширяє не орел, а яструб.
З-поза лісу із полів нордовських
сунуть хмари, ніби доганяють
всміхнене моє обличчя.

ПОМ'ЯКШЕННЯ ЛЮДИНИ

Жорстока ти еси, людино.

Окреслювана морем і камінням,
формована взаємопожиранням,
жорстока ти, людино.

В сусідстві вовчих зграй та крокодилів,
в координатах батога і плачу,
жорстока ти, людино.

Машинотворна до тієї міри,
що вже й сама змінилась у машину,
жорстока ти, людино.

Пустельнотворна до тієї міри,
що вже й сама міняєшся в пустелю,
жорстока ти, людино.

І тільки слово з серцем в серцевині,
лиш плетиво обіймів й вища мрія,
лиш квітка чи безножий погляд,
лиш вони пом'якшують тебе, людино,
підносячи на вищі,
ніж звирині, п'єдестали.

ПІД КРИЛАМИ ЧАСУ

Забувається,
о-йой, як забувається:
учора постать дорога
на забудь тобі подарувала
незабутній день,
який, однак, уже сьогодні
блідне і стирається,
прямуючи у безвиразну білу пляму.

Зраджується,
ах, як зраджується:
лиш недавно ти дружив
з когортою надій та ідеалів,
обіцяв їм вірним бути до могили,
а сьогодні байдуже спостерігаєш,
як одні із них відходять з твого регіону,
ну, а інші – в'януть і вмирають.
Закарбовується,
неймовірно, закарбовується:
хочу хоч на мить забути
скривджене, згвалтоване, заплакане
обличчя Батьківщини, а не могу.

ДИГІТАЛЬНА ОКУПАЦІЯ

Як стало відомо,
вчора у приміщення мого я,
але й у квадратні метри моєї квартири
тихо підповзала,
непомітно наближалась
дигітальна окупація.

Територія мого я,
позбавлена надійних видів зброї,
не видержавши кіберокупантської
навали, –

відступала, відступала
та і втратила вчорашню самостійність:
її завойовує,
на ній поселяється
і проявляє свою верховну владу
якась паралельна,
якась нереальна реальність.
Тепер дигітальна машинерія
наглядає за мною,
фіксує кожен мій крок,
виступає регулювальником
моїх активностей,
моїх запасів часу,
моїх снів.

Десь далеко,
за китайськими мурами
мого я та моєї квартири
залишилось реальне учора
із реальним цвітом, плодами,
барвами веселки,
з вітром, який жене удалину
високі білі хмари,
з дощем, який поєднує небо із землею,
із неперевершеною пернатою симфонією,
десь там Він, Вона і Воно
не лиш мучаться і шлють прокльони
у космічні сфери,

а й кохаються та обсіпають землю
радістю і сміхом,
десь там
на кожному кроці живе жива казка,
в той час, як територія мого я
під чоботом дигітального окупанта
пропонує мені тільки мертву
якусь паралельну,
якусь нереальну реальність.

НАДОЇЛО. ДО РОЗПУКИ НАДОЇЛО

Надоїло! Ух, як надоїло!
Надоїло щонедень, щороку
упродовж десятиліть
дивитися вистави безкінечної клоунади.
Надоїло зустрічати й розглядати маски,
надоїло їх зривати,
впізнавати, хто за ними, –
дуже надоїло.
Надоїли безкінечні сторінки
пошкодженого мислення
чи заповільнених рефлексій, –
ах, як надоїли!
До зарізу надоїла сцена
переповнена співучо-плясувальним
бутафорством.

Надоїло споглядати,
як гібридний млин
безглуздо перемелює оригінали.
Надоїли шахлі-махлі
безконечних кланів.
До огиди надоїли примусові шуки
з їхнім вето у ООН,ах,
з бомбою, якою день і ніч помахують
над світом і твоею головою.
Надоїло, ух, як надоїло
вічне коливання
між відродженням і виродженням
краю, батьківщини.
До стобіса надоїли спроби
безконечних прямувань в Абсурдистани.
Ну, набридло все оце,
ну, остогидло,
до розпуки надоїло.

АЛЬФА ТА ОМЕГА ОКУПАНТА

А насправді?
Також це – насправді наше,
також інше ваше – наше.
Зачекайте, зачекайте,
всім відомо, що і це не ваше.
Не вигадуйте, бо восьме теж не ваше,
хто казав, що ваше?!

Що торкається двадцятого
І тисячап'ятнадцятого, –
зрозуміло, що воно не ваше.
Ні, ми не дозволимо,
щоб наше трактувалось вашим.
Ойкайте – не ойкайте, що вимагаємо,
та ми прекрасно знаємо,
що не лише окремі області,
а величезні території
у вашім псевдоцарстві –
це ж споконвічно наші, наші, наші.
Світ давно вже знає,
що і це, що ніби ваше, що воно не ваше.

В час останньої війни
ви ворогу допомагали і здавали ваше,
що насправді і не ваше,
бо насправді наше.
Зрозумійте це усі,
хто теревенить щось про ваше:
ваше тут ніяк не ваше,
тут – усе-усеньке тільки наше, зрозуміло?
Втямте це назавжди,
присотосуйтесь до такої правди,
бо коли цього не буде –
прийдуть певні кроки,
ті вам принесуть належні уроки.
Зважте, що ракета з нами,
танк із нами, бомба також з нами, –
їхній голос вирішальний
у становленні того, що наше.
Бум-бум-бум, трах-гарах, –
майте боязнь, майте страх.

КОРОТКЕ ЗВЕРНЕННЯ СТЕПАНА ГОСТИНЯКА ДО УКРАЇНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ

Давай ракету!
Давай,
аби в запасі мати
весь її реєстр,
починаючи від міні
до найдовшої та найгрубішої її труби.
Кажу, – давай ракету
і не буде відгризання тіла України
дикими,
оскаженілими ординськими собаками,
не буде розгулу
чужинних мафіозних кланів
на її квадратних метрах,
не буде терористів із Орди
у кримах та донбасах,
не буде п'ятої колони у своїй же хаті.

Давай ракету – й буде Україна.
Невже комусь і досі це не ясно?

СТОРОЖ СКАРБІВ

На західнім кордоні азбуки стою,
обскубаний, зацькований, побитий.
Навали вражих сил ніяк не полічу, –
удари є моїм щоденним хлібом.

На батьківській землі я рідне стережу,
яке нічим не гірше, ніж у інших,
у відповідь чужая чужина
сичить одне і те ж: «Здавайся!»

Течуть століття над моїм житлом
і слухають тисячолітній стогін,
не чують стогін цей ні мати і ні брат,
оглухлі від нещастя та горілки.

Але нехай там що – я мушу зберегти
своє коріння, пам'ять і обличчя,
бо з ними, навіть мертвим будучи,
не вмру,
без них же, хоч живий, – умру навіки.

ЕЛЕГІЯ

Сіяй мені, люби мене,
красо магічна саду.
Небавом смертню війне
з твого листопаду.

Заводи шуму
спинять хід
за браком капіталу.
Здадуться яблуні і пліт
Дощеві на поталу.

Пахуча зрілість утече
в комору, на горище.
А із продовженням ночей
Подовжиться колишне.

Трава віддасть чи не усе
морозу на офіру.
На південь сонце віднесе
надію хлорофілу.

ЗНАКОВІ ІМЕНА: ВАСИЛЬ КОСТИНЮК

*Василь ГЕРАСИМ'ЮК,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських
письменників,
лауреат Шевченківської премії,
м. Київ*

ТРЕТІЙ ІЗ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ТРІЙЦІ

Цим коротким есеєм завершую триптих про «Гуцульську трійцю», яка з'явилася через чверть століття після Покутської, і доля кожного була трагічною. Шекерика-Доніківа і Манчука замордували совєцькі окупанти, а Василя Костинюка розстріляли гітлерівці. Я ніде не міг дізнатися про його загибель. Допоміг священник із Криворівні Іван Рибарук, що заочно познайомив мене з Володимиром Сінітовичем, якому наприкінці вісімдесятих років минулого століття випало вже втретє відновлювати Гуцульський театр у Красноіллі. А перед цим створений Гнатом Хоткевичем народний театр відновлював на початку тридцятих письменник і журналіст Василь Костинюк, що його після надто розгалуженої як на молодий вік життєвої історії доля привела тоді до Красноїлли. Ще в середині двадцятих став диригентом церковного хору, а пізніше чим тільки, окрім літератури і журналістики, не займався, а вже за німців свої ж землячки довели його до розстрілу гітлерівцями у Шепарівському лісі біля Коломиї.

«Третій із трійці» був єдиним не «жеб'ївським».

Народився 1997 року в селі Пістинь під Косовом у сім'ї дяка. Ровесник поета-воїна Євгена Маланюка. Обидва потрапили в окопи Першої світової.

Перед війною – гімназія, торговельна школа. Багато спільного, хоч були українцями в різних імперіях. На війні не стріляли один в одного, бо – на різних фронтах держав-супротивників. Костинюк воював на італійському – «тирольський стрілець». Потрапив у полон. Аж у 1920 році повернувся додому. Маланюк додому не повернувся. Якби трапилося інакше, то можна передбачити його майбутнє.

А Василь Костинюк у Коломиї створює газету «Голос дяків» – такої ще не було, мабуть, ніде. Це 1927 рік, а через два роки організовує безпартійний часопис «Гуцульський верховинець». Там він вже розвернувся достойно. Не обмежувався «гуцульським наративом», друкувалися художні твори і дослідницькі статті, ліричні новели, фейлетони з гуморесками.

Друкував, звісно, і своє. Під різними псевдонімами: Будиволя, Задума, Гуцул, Красноільський, Чорногірський...

Як поет Костинюк надрукував поему про Довбуша «Громова бартка», яка і дала назву його книжці, яку вже в новому столітті і тисячолітті (1996 р.) видадуть американські українці.

Найбільш заслуговують поцінування, безперечно, новели. Їх 13 – як у Онуфрія Манчука. Мене особисто вразило коротке оповідання «Грабар». Дуже різні буттєві пласти піднімає автор: від газової атаки на фронті Першої світової до шулерства картярів на торговиці. Від горя вдови, що не може принести діткам свяченого на Великдень, – до шестигодинного перебування під сніговою завією. Останнє спонукає згадати недооцінений понині шедевр Осипа Турянського «Поza межами болю». Власне, і достойне поцінування Василя Костинюка (в різних іпостасях) – ще попереду.

**У селі Красноїлли
між двома світовими війнами
жив і працював талановитий
журналіст, літератор,
громадський діяч радикального
напряму Василь КОСТИНЮК**

*Василь КОСТИНЮК
(Народився 1897 р. у с. Пістинь
Косівського повіту – розстріляний
гітлерівцями в 1942 р. у Коломиї)*

ПЕРОМ ОПОВІДАЧА

ВІД ГІР – ДО ЗІР*

НА ТЕРНИСТОМУ ШЛЯХУ

Селом пробігають тривожні вісті.
– Москаль потискає!... Людей забирають!...

Петрик від раня бігає та втаємничує хату від хати:

– З москалем ідуть сироти, що мають по троє очей. Каут, що трета на самій середині чола. А москалів то так, йик трави та фої! Ой пропадемо, Госпідку! Хто-си такій силі опре?

А згодом доповідав:

– Ану дивітси на дорогу, йикий наряд валит!

Цісарською дорогою тягнуться довгими та широкими рядами виселенці. Десь аж з-над Дністра. А на переді їде на селянській фірі жандарм. Селянин підганяє коні та розкажує:

– Після того одної ночі удалось нашим австріякам заняті кілька сіл. Прийшли і в наше село...

– Вішьта, карий!...

– Прийшли тай кажут: «Забирайтеся зараз з села, бо буде битва. Всі погинете! А хто не йде, тому палимо хату, тай усьо, що має. За годину аби кождий був на майдані, то вас перевеземо за позицію.

Бігали селом і зганяли людей. Баби пробували плакати, але жовніри раз-два їм заткали роти...

– Вйо, карий!... Чого пристаєш?...

А котрий таки не хотів іти, то лишивсі... Хто при дорозі на вербі, хто в рові – або і серед дороги. Прецінь то война, пардону не знає!

Забиралисьмо всьо, що лиш можна було брати. Та всего не забереш! А по півночі випровадили нас з села. Десь на четвертім селі передали нас шандарям. Тай так ідемо, як ті цигани. Село від села, постерунок від постерунку...

– Вйо, коні!... Вйо!...

Навантажені вози клекотять між собою про щось невірне і просуваються по гірській дорозі вперед. За ними йдуть жінки, діти і старі сиві батьки. Дехто з клунком на плечах, – більшість без нічого.

– Петре, Петре! А ти не знаєш? Яким пішов з нами, чи лишився? – гукє старенький, сивий дідусь...

– Кажуть, що пішов був, – та як ми були вже за селом, назад завернувся... Жаль було майно ворогам лишати... От,...пропаде хлоп задурно...

– Ой пропаде напевно! А шкода, добрий був чоловік...

– Чи то одна шкода! А от наше майно уже так, як пропало... Добре, що з душею втікли...

– Тай ми пропадемо марно... Пропадемо у чужих краях, – без хати та без кусника землі! Земля нас держить на світі...

– Ой, певно, що земля... Але тепер не багато припрошують...Раз іди, то так вже йди!

– Івана Панкового на моїх очах повісили, а Петро Грицьків десь пропав, як камінь у воду...

– Кажуть, що виділи, як ішов з васьком, скований та обкривавлений... А за що?... Конче хотів перейти Дністер тай свою маму забрати з-під куль. Казав я єму: «не йди». Але вперся тай не послушав.

– Шо кому написано, так і має бути...

Яким трохи не плакав, як казали збиратись... «Шо, – каже, – я без землі варт? Нема її, то не треба й мене».

– Хіба то так легко, лишати достатки тай іти в світ за очі? – хлипаючи відзивається стара бабуся. – Серце лопає з жалю! Ой лишимо, старий, і ми десь свої кости серед тої дороги... Воронам на сніданє буде...

– Тихо, стара, не плач! Мені і без цього гірко!

– Вйо, гнідий! – І вдарив батою змордовані коні.

– Наліво! Наліво тримай! Наліво! – залунав приказ.

Правим боком дороги пронеслися на конях два офіцери. Випередили виселенців, звільнили коней і заговорив один до другого:

– Оці хлопці люблять свою землю і за жадне царство її не покидають. По судах найбільше процесів за землю. І катування та муки не в силі видерти тої прямо фанатичної любови.

Другий подумав хвильку і відповів:

– Їм тепер всьо байдуже. Катують, – байдуже. Коби на своїй землі умерти! Вішають, то вони собі пояснюють, що на те і війна, аби діялось безправство. А проте, коби хоч поховати їх на рідній землі, то вони, як бачиться, вдоволені. Коли палять майно, або грабують, то і тоді ці хлопці живуть думкою, аби чим скорше запустити коріння в груди цієї землі...

– Але команданти нашого війська впали на добру думку, коли дали приказ виселити їх...

– О так! Певно! Забрати їх між інший наряд. Бо вони самі не втікають, а очікують ворога...

– Поправді сказавши, то їм і нікуди втікати. З обох сторін їх б'ють добре...

Коло великої коршми позлазили з коней та зайшли покріпитись. А тим

* Публікується за виданням: Василь Костинюк. Громова бартка та інші твори. Видавництво «Гуцульщина», Бофало, 1996. Обкладинка і портрет автора: Володимир Беднарський.

часом непереглядна маса селян посувається до угорської границі. Одні пішком, другі фірами. На переді і ззаду жандарми. Підганяють та утримують порядок.

– Марино! Марино! А де Івась? – питає старенька жінка чорнявої дівчини.

– Ой мамо! Не знаю... Пропав десь від учора між людьми, годі знайти...

Стара звертається до жандарма.

– Пане!... В мене син пропав... Знайдіть його...

– Далі! Далі йти, не балакати. Вечером знайдете. Чого там стали? Форвертс!

– Пане! – звертає дівчина, – будьте добрі... Брат десь загубився, а я не можу його знайти, бо люде йдуть. Він їсти не має нічого, мама плаче, – допоможіть.

– Помочи? Добре, поможу! В мене якраз пропала сестра, а в тебе брат. Будемо шукати... А може би так я був тобі за брата?

Дівча червоніє, соромиться, а коли вже догадуєся, яким він хоче бути братом, виривається з рук і втікає посеред коней на другий бік дороги.

За жінкою, що налягає на ногу й ледве посуваєє між натовпом, тягнеться за спідницю малий хлопчина. Жінка не годна його нести, бо сама важко йде, а хлопця замалий, певно, голодний і змордований дорогою... Червоні напухлі ніжки не йдуть, а волочаться. Тягне обома руками спідницю і плаче.

– Мамо!... Мамо, я не можу... озми мене... відпочиваймо...

– Тихо, синку, тихо... Ше трошки і зараз відпочнемо. Я й сама гірко ноги волочу...

– Дайте дівчака на фіру, бо впаде на дорозі...

– Дала би... та ніхто не приймає. А ми від вечера й кришки хліба в роті не мали. Вигнали нас так, як видите, і не дозволили нічого з собою брати. Не було часу, – москаль зачинав бити... Тихо, синку, тихо... Зараз відпочинемо.

– Далі йти!

... Старий дідусь, сивий, мов голуб, шкутильгає, налягаючи на ногу. Час від часу пристає і глядить назад себе. Стомлені червоні очі шукають чогось. Сльози скочуються повільно по сивих вусах і бороді та падають оловом у порох. Уста потріскані від горячки, що палить старече тіло, дряжжать і шепчуть:

– Прощай, рідна земле!... Я вже тебе не побачу...

Сонце добігало свою щоденну дорогу. Чим раз скорше скочувалося неначе згори. А коли вже над Чорногорою мало сховатися аж до завтра, то затрималося на одну мить. Огнена куля чим раз червоніла, аж поки стала, мов плинна залізна маса. Тоді кинула на гори і на людей червоне світло...

Останні проміння сонця розливались по горах і стелили криваві стежки перед вигнанцями з рідної землі.

А вони йшли і шпортелися, аж доки темна ніч не закрила дороги.

Ніч. Де-не-де блимає вогонь і за хвилино погасає. Табір виселенців стогне. Оглядає при скупім світлі свої рани. Але не полоче їх водою і не зав'язує. Завтра прийдуть свіжі...

Над Черемошем сидить жінка і мочить у воді ноги. На колінах у неї хлопчина. Усе майно, що забрала з собою. Хлоп'я тулиться до грудей...

– Мамо... Чуєш, мамо?

– Шо, синку?

– Чуєш... О! Слухай, як щось стогне під землею...

– Тихо, синку... То земля стогне з болю...

Вітер шумить якусь тужну і одно-стайну пісню. А Черемош, сердитий, товче собою по каміннях, аж сріблесті іскри сипляться. Оба вони, і вітер і Черемош, грають тужний предковичний дует. Немов грозять комусь...

– Мамо, а чуєш... Хтось плаче... О! Чуєш?... Чуєш, як хлипає?

– Чую, синку, чую... То земля плаче...

– За ким, мамо?...

– За ким?... За тобою, за мною, за всіма, що тут є, тай за тими, що на війні погинули...

– Ма, а чого вона плаче?

– Плаче синку, бо ми її лишили...

– А за татом также плаче?...

– Плаче, синку, бо тато боронив її перед ворогами...

– То і я колись буду її боронити перед ворогами?...

– Будеш, синочку, будеш... Коби лиш виріс...

– Ма, а чому нас з хати вигнали?...

– Боялися нас, синочку, тай вигнали у світ...

– Боялися?... То ми такі страшні?...

– Ні, голубе, ми не страшні,... а наша думка, наше бажання для них страшне...

– А що то думка?...

І заки вона відповіла, хлопчина підняв руку, показав на темряву та зашепотів:

– О...! Чуєш?...

Жінка вслухувалась у темряву.

– Шо, синку?...

– Земля плаче тай стогне...

* * *

Гори бовваніли, мов велети. Табір корчився і стогнав. А на сході блимала мала-маленька зірничка.

Церква Святих апостолів Петра і Павла, с. Красноїлля (листівка, 1930-і рр.)

ПРОСТИБІГ

(Присвячую жертводавцям
«Гуцулам на паску»)

В жіночій ганку коло дверей стояла середніх літ гуцулка. Лице, колись не послідної краси, бліде і поморщене.

Старший брат роздавав газдам свічки. Ладилися в похід навколо церкви з плащеницею. Хтось Анницю потрутив. Притиснулася до одвірка, щоби не впасти. Рух і гамір людей пригадав їй хату.

І мигає Анниці образок поперед очі, як вона збирається поспішно ще у своє дівочке убрання і виходить зі своєї хатини. А за нею навздогін діти:

– Ма! А принесіт шо. Тай ни баріт-си, бо ми дуже голодні...

Вийшла на стежку і хвилю думала.

– Куди піти? В кого дістати кусник хліба або мисочку бараболь?

Майже несвідомо опинилась коло церкви. Стала в ганку коло одвірка і слухала побожного співу та снувала важкі думи.

Паламар ударив у клепала. Глухий стукіт у дерев'яну дошку покотився довкола церкви. Нарід упав на коліна.

Анниця примкнула очі й приперла голову до зимного одвірка.

– Паска? Така велика з хрестом по середині, а по боках з ружами? Обтика-на довкола писанками, як вінком, убрана в сир, масло і яйця? Ні! Ні. Не нагадуйте, не приводіт до розпуки. Моя паска – це буде корж з кільканаціть барабуль, а коло него хрін і може... може одно яйце.

І так на той корж буде чекати четверо дрібних дітей. Та не будуть його їсти, хиба лише кожне дістане кусень свяченого коржа, щоби пам'ятало Великдень.

Навколо церкви обносили плащеницю.

Сонце сховалося за хмарку і гори посумніли. Поважні і чогось задумані газди посувалися повільно в поході. За ними зажурені газдині... Якийсь смуток великий, якась важка жура хилила голови в долину, аж дехто спотикався. Згиналися коліна перед маєстатом смерти Відкупителя. Дяки сумно співали:

– Како погребу тя, Боже мой?

Анницю стискало щось за серце. Голова тяжіла і схилувалась чимраз нижче.

– І як я перебуду оцес Великдень? – питалася сама себе.

– Смерть! – подумала нараз. – Ні-чо інше, лише смерть!

Насилу підняла голову. Коло себе побачила кілька таких, як і вона.

Насилу встала. Спотикаючися, мов п'яна, пішла на цвинтар. Там у кутику сіла на розвалене вориння і схопила голову у студені долоні.

Непритомною найшов її старий Петро.

– Що з тобов, небого? А встань-ко! Що з тобов?

Не зараз проговорила.

– Нічого, нічого, Петрику. Це мене така моя слабість найшла.

– Слабість кажеш?...А... була ти в панотця?

– В панотця? Ні – не була. А чо-го там?

– Таже, ади, мука бідним прийшла на паску з Коломій. Та, то почерез газету. Иди, небого, до церкви, то панотец на казаню ме зараз чігати, хто дістане. Иди, иди, дістанеш дітем на паску...

– Мука?... Паска... – блиснуло лискавкою по темних думках в Анниціній голові.

Усміхнулася болючо, мов сонічко на добраніч.

– Дякую, Петрику, що-сте сказали. Наче п'яна, вернулася до церкви слухати проповіді.

***

За годину ішла Анниця, рада, додому.

Якась нова сила вступила в заморене голодом тіло. Наче весняна птичка, перестрибувала з кичери на кичеру. В серці несла нову охоту до життя. Крізь сльози, усміхаючися сама до себе, говорила:

– Дай їм, Боже, здоровля та гаразд, шо не забули за нас! Дай їм, Боже, щасливе життя за то, шо мої сироти паску будут мати! Аби смуток до них приступу не мав, аби веселість панувала у їх серцю, а сонічко в душі! Аби їх рука ніколи не збідніла! Простибіг!

Сонце розсипало свої проміння по верхах і, переймаючи подяку Анниці, пересилало почерез гори, ген-ген далеко, аж під солом'яні стріхи братів, що у дружній єдності подали помічну руку, й пригадали світові, що велику силу має той нарід, що годен утерти сльози своїм найбіднішим і найменшим братам.

ПРИГОДИ СВЯТОГО ПЕТРА

*(Що гуцули говорять собі
про мандрівку
Святого Петра по Землі)*

Щороку, три дні перед кінцем старого і початком нового року, сходиться на землю між люди Святий, якого Сотворитель призначить. Побуде він між людьми, роздивиться, розпитає, як живуть, послухає, що говорять, і по трьох днях вертає, Сотворителеві свій рапорт, звіт здає.

Віки минали і вже кожний святий бував на землі, лише Петро браму вартує, а про землю і не думає. Випитає душу кожного помершого про новини, про світову політику, та й ходить, ключами подзеленькує. Прийдуть вчені, президенти держави або короновані голови, військові, духовні, дипломати, аристократи, то він набалакається з ними доволі, набере переконання, що на Землі все впорядку, і не раз дивується, як дехто застукає в небесну браму з плачем та зойком.

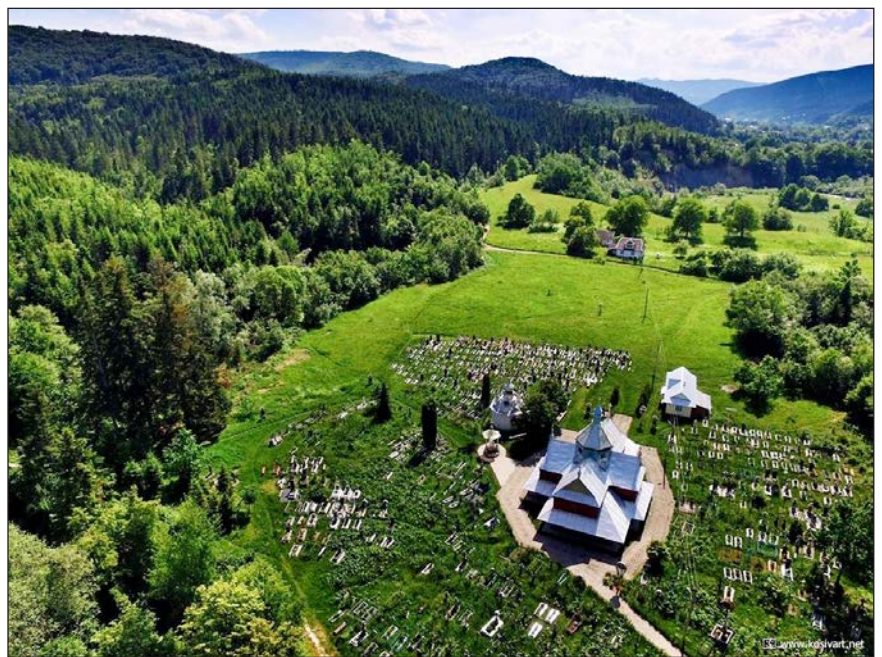
Аж одного разу (це було ще перед війною) покликав Сотворитель Петра до себе.

– Підеш, Петре, на землю. Передай ключі Павлові, а сам візьми на себе людське тіло і за три дні, на Новий Рік, будь назад зі звітом.

Петро передав ключі, а сам в одну мить опинився на Землі. А на Землі – як звичайно. Один нарід скаче, другий плаче. За два дні обійшов усі держави, всі народи, кожне містечко і село. І задумався Петро на третій день.

– В якій закутині я ще не був? – журиється. Коли так переходив думкою всі краї і держави, почув якийсь голос, що пригадував йому ангельські труби. Спочатку думав, що це причуваєсь йому голос ангельських труб, але по хвилі змиркував, що це трублять таки на Землі. За тим голосом пішов... За кілька хвилин був уже на Гуцульщині.

Там ще колядували. Колядники, вийшовши з хати, трембітали в трембіти, грали в роги, дзвонили у дзвіночки, а часом пробивався голос берези та колядників, що співали стару поважну коляду. В тім гаморі відзивалась і скрипка, що вела предковичьку мелодію.

Коли ж молоді юнаки пустились «плесати» перед дівчатами та молодичками, то Петро аж у долоні сплеснув. Та ж ті «плясання» ще й він затямив. Молодь, заливаючись сміхом, обдаровувала колядників, чим хто багатий, а якесь захоплення і торжественний настрій надавало тон ходові коляди. Петро рішився приступити.

– Слава Богу!

– Слава на віки! Слава! – відповіли хором, і обступили Петра. Витали його щиро та просили в гостину до хати. Там знову почали колядувати і забавлялись. Петро і не оглянувся, як його речинець повороту минув. Дедалі стратив і рахунок часу. Гей би забув за свої ключі, за приказ, за Небо і почав з колядниками ходити хата від хати. Він не забув, лише собі подумав:

– Пощо вертати до Неба, коли тут так само весело, а може, веселіше, як там, коло брами небесної.

І лишився Петро на Гуцульщині. Скінчилась коляда, почались весілля, а далі прийшов Великдень, славний Красноільський храм на Петра, Зелені Свята і Петро щодня бачив нові образки, нові обряди, щораз нову радість, нову веселість. Мені не вільно розкривати всіх таємниць з того часу, але вистачить, коли скажу, що Петро рішився лишитись на Гуцульщині і до Неба не вертатися.

А тим часом у Небі дивувались всі святі, де це Петро подівся? Минув рік, другий, а Петра як нема, так нема. Де які святі зголошувались іти на Землю, але Сотворитель мовчав. А Петрові ані в думці не було вертати.

Аж на четвертий рік покликав Сотворитель Юрія.

– Іди на Землю та пригадай Петрові, що призначений час до повороту давно минув.

Зібрався Юрій, як на війну, і полетів конем, мов вихор. За кілька хвилин найшов Петра. Він якраз ходив з «Маланкою», перебраний за жида.

– Петре! – крикнув Юрій. – Всемогучий пригадає, що речинець повороту минув?

Петро замахав руками, мов від осі, і хотів поспішити за Маланкою.

– Петре! Остерігаю тебе, що з військовими не добре сперечатися. Чи думаєш, що у мене нема способу примусити тебе до послуху? В тій хвилині вертай!

І рад-не-рад, Петро мусів вертати. Ніхто і не завважив, як Петро зник, лише Маланка чудувалася, де то жид подівся.

Прийшов Петро перед Сотворителя і впав на коліна.

– Прости, о Всемогучий, що я забув твій приказ. Ти приказав: вертай за три дні, а я оце вертаю кілька годин пізніше. Прости, о Всемилолюбивий!

Усміхнувся Сотворитель.

– Хіба ж ти забув числити? Три роки минуло, як ти на Землю зійшов, а я післав тебе на три дні.

– Прости, прости! Мені здавалось, що від означеного речинця минуло лиш кілька годин.

– Ну, що ж ти там бачив?

– О, Всевидучий! Ти сам найкраще знаєш, як гуцули живуть, але те, що я бачив, несила мій слабкий язик висловити. Любов велика царює між тим народом. Подорожного приймають і гостять як рідного, нагих одівають, голодних кормлять, а достатки які, а краса... Сріблом окрашені їх одяги, а врода гарна, наче пільні квітки. Там я почувався краще, як у раю.

– А про Бога згадують коли-небудь?

Задумався Петро важко, а по хвилині несміливо промовив:

– Раз я чув, як колядували щось і про Бога...

– Ну добре, – сказав Сотворитель.

– Іди на своє місце і перебери ключі від Павла.

Як тільки перебрав Петро ключі від брами, то зараз настав інший лад. Бувало не одного гуцула довго притримував, доки той очікував на чергу, щоб увійти до раю. А тепер гуцули мали в Петра першенство. Прийде аристократ, дипломат, чи який-небудь президент, або який інший достойник, а Петро його в кут.

– Там чекай і не пхайся. Тут тобі не Земля. Є старші від тебе.

І тиць наперед якогось там Микулу, Івана чи Семена. За рік півнеба заплішила Гуцульщина. Були з Космача, Жаб'я, Красноілі, Гриняви, Соколівки, Яворова і багато інших сіл. Мало не вскочив у Небо і Дутчак з Жаб'я, але праведний Соломійчук зарепетував на ціле горло, що це хрунь і Петро зараз виштуркав його з раю у пекло.

Рік за роком проминав, а Петро мав у небі цілу Гуцульщину. Дійшло до того, що одна стара гуцулка, слав-

на співачка на всю Гуцульщину, принесла зі собою люльку і плескач із заболотівської фабрики та конче намагалася, щоб їй дозволили курити. І хоч її переконували, що тепер уже і на селі перестають курити, що всі вписуються до «Відродження», що в Небі заборонено курити, що плескач, – це найгірший сорт тютюну, то це все не помагало. Петро вдавав, що нічого не видить і не знає, а баба, проспівавши декілька пісень, витягла з ангельської кадильниці вуголь і пакнула по Небі димом з люльки.

Ангели зчинили крик, що їм крила почорніють від диму, що це зухвальство таку гидоту в Небі курити, а Павло аж закашлявся від диму. Рада в раду, і Юрій бабу усмирив. Вибив їй люльку пікою з зубів, а бабу вислав до чистилища на одну тисячу літ. Петрові зробив закид, що вже він занадто протегує гуцулів, а що Петро всіх військових боявся, то почав ніби братися остріше до мешканців Неба.

І раз десь, двадцять літ пізніше, три дні перед наступним Новим Роком, покликав Петра Сотворитель.

– Я бачу, ти, Петре, тужиш за Гуцульщиною. Дедалі і місця в Небі не буде через гуцулів. Іди ж на Землю і побудеш там між гуцулами ще три роки. Ключі передай Юрієві. По трьох роках прийдеш здати звіт.

Вклонився Петро і побіг, наче хлопець, дарма, що борода сива і довга аж по пояс. А що гуцули втішилися. Кожний щось передав з Неба до рідні, кожний просив щось принести. Один флюяру, другий трембіту, третій скрипку, цимбали, а якесь молодичка з Красноілі замовила собі дримбу. Ледви вирвався і злетів блискавицею на землю.

Тут відразу здивувався. Думав, чи не заблудив часом. Але ні! Так, це Гуцульщина, лише тихо, як у гробі. Не чути ні трембіт, ні співу, ні гамору. Навіть по хатах не світиться.

– Що це за відміна? – думає Петро, йдучи дорогою. Стрінув якогось гуцула з заплаканими очима.

– Слухайте! Що це? Люди вимерли чи що, що така тишина?

– Крізу переживаємо... А ви, що за один?

– Та я... подорожній... Давніше я тут бував і знаю цілу Гуцульщину. Весело жилося, щасливі люди були.

– А, було колись, було... Тепер уже не те. Давно тут був рай, а тепер... От лиш спомин лишився...

Пістинь (Косівський район
Івано-Франківської області) –
рідне село
Василя КОСТИНЮКА

Лишив Петро гуцула і побіг до першої хати. Входить, а хата зимна, непалена. На постелі стогне господар, а на печі діти маячать. Жінка, склонивши голову на руки, плаче на припічку.

– Що це у вас за нещастя? – питає.

– Ох чоловіче Божий! Втікай з цієї хати, бо тут тиф.

Вибіг Петро і за кілька хвилин був уже в другім селі. А там плачі, стогони, зойки... голод. Всю Гуцульщину за день звідав. І скрізь застав лише руїни, плачі, нарікання, стогони. В однім селі стрінув коменяра, в другім ексекютора, а в третім сам попав у халепу.

– Пшепрашам, довуд особісти?...

Хоч всі бесіди світу Петро розумів, то не знав, чого від нього жадають. Багато часу минуло, аж зрозумів у чім річ.

– Мій довід... ключі небесні, – вихопилось Петрові, – але їх передав Юрієві.

– А це якийсь тип, що грає варіята... Напшуд!

І помашерував Петро твердим кроком. Два дні водили Петра від села до села, допитували, що за один і звідки. Одяг у Петра пірвався. Навіть апостольську палицю відібрали на доказ якоїсь там вини. А третьої днини замкнули в тюрму як політичного підозрілого. На першій переслуханні признався Петро до трьох убійств, п'ятьох грабежів і до багатьох дрібних проступків.

Коли вернув з переслухання в тюрму, то впав на тапчан і почав гаряче молитися. Але, на нещастя, в келії були разом з Петром комуністи. І от вони почали Петра навертати, що лише в комунізмі спасіння. Коли Петро заперечив і почав їх переконувати, що їх чекає загибель і вічний вогонь, то вони разом скатували Петра так, що він не витримав подвійного «переслухання» і змушений був перед часом явитися у Небі. Впав перед Сотворителем на коліна і гірко заплакав.

– Ти чому так скоро вернув?

– О Сотворителю! Мене змусили вертатися. Прямо вигнали душу з тіла всіма можливими і неможливими способами.

– А що ж Гуцульщина?

– Плаче і ридає, Сотворителю.

– А про Бога згадують?

– О так! Всі зітхають і моляться гаряче. Але це мало помагає, бо їм по своєму і молитися не всюди можна. Я сам, Сотворителю, молився гаряче і це вистарчило, щоби я перед часом явився тут.

– Іди назад на своє місце і відбери ключі.

– Сотворителю мій ласкавий! Прощу Тебе, не посилає мене більше на Землю. Хай іде Юрій, або який інший військовий, бо мені здається, що кожний з нас погостить так, як я. І ще благую Тебе, Отче, уважно перечитай собі оцей рапорт, що я тут написав. Треба вже конечно зробити щось з тими гуцулами і тим цілим українським народом. Бо вони вже досить намучилися.

То ми певні тепер, що Бог усе докладно знає і над нами змилюється...

«ФЕЛЬФЕБЕР»

Розказував старий Дмитро:

– Ви не знали старого «фельфобра»... Ото був раз чоловік! Ни такий, йик теперішні діди! Віслужив 12 років при ваську, був фельфобром, а відтак назад вернув на свою господарку.

Хата его отам була, під лісом, де внуки жиють. Коли я, молодіком, пішов перший раз з колідниками, то він уже був сивий, йик голуб. Сидів на печі та відпочивав за ті роки, що при ваську вібув. А був той дідо перший данцівник на всі гори.

Того року, йик я пішов у кольиду, то ми прийшли до старого напоследок. Старий сидів на печі, підобгавши ноги під себе. Ноги босі, та такі сухі, йик скипочки. А дід сивий, та старий, йик світ. Заколідували ми старому, старій і всім хатним, повінчували. Старий платит за всіх. Погостили нас там, йик Бог приказав, а старий за цілий чьис навіть з печі не злавив. Лиш розказує, а сини та невістки, йик слуги, бігають коло него.

Заграла музика. Кількох молодих заданцювало, а решта нас сиділа, балакаючи. Вже данец ішов з півгодини, йик старий гукнув з печі:

– А гей, штара! Дай-ко мені штибелетка!

– Ага!... – підхопив «береза», усміхаючись.

Жінка подала ему йикіс з полотна черевики. Відав, ті, що з васька вініс. Убрав їх поволе і зліз з печі.

Роздививси по колідниках. Вібрав нас штирох найдужчих і найліпших до данцу.

– Ану, грайте! Але... май, май!...

Пішли ми з дідом у данец. Дідо високій, та сухий, йик тичка. Ноги тай руки, йик патики. З початку данчували з дідом, йик на збитки. Але далі дідо чимраз дужче йшов. Ступав ногами високо так, що колінами трохи не під ніс тикав.

Вам смішно? А я вам кажу, що я шьї зроду з ніким так не данцував! Дідо гнав, йик вихір. Хоть з боку не виглидало, аби данцував. От перекидав ногами високо. Але нам шо з ним данчували, то дух заперало.

Руки дідові трималиси мене, йик кліщі. Табівка зхопилася з плеча і сперласи ременем на шій тай літала за мнов по хаті. Шо я руков посегну по табівку, аби направити, то дідо лиш шугне нами і ми підемо вітром по хаті. Нарешті я вже і нічо не вздрів. Вікна, образи, комин, двері так миготіли поперед очі, шо годі було і розпізнати. По ремени на шій я чув, шо табівка крутитси, але видіти єї не видів.

А «береза» підхочує:

– Ни дайтеси, хло, старому! Ни дайтеси!

Ага! Ни дайтеси! Ни дайтеси, йик під ногами дес земля тікає, йик поперед очі лиш видко йикес кружево з людий, йик ноги ни застигають землі досягати! Здавалоси мені, шо всьо з мене зараз злетит і я голий дес полечу і ніхто мене не зіпре.

Здавалоси шо розседуси... На кавалки, на мак... І хоть я летів у данци, йик тот осінний вихір, йик вітер полонинський, то дідови шьї було цего замало...

Рвавси десь, йик блискавка...

Вже в ухах мені зашуміло, товариш спотикнувси, але падати не було коли... Пішли далі вихром... Дідо не пускав...

Нараз: дзін-нь!... Брі-нь-нь!...

Музикант, аби прожив, догадавси і дві струни нараз пукли. Слава Тобі, Господи! Пустивси нас дідо, а ми посідали борше, аби не впасти. А дідо йик би і нічо, поліз на піч та воркотів:

– Е... е, а шо то в вас такі пушті штруни, шо шерод данцу пукають? Чому ни купите шталінки, але на дротенках граєте? А я був би шьї трохи поданцував з молодими. Але най буде і так!... А нарік абисте знов прийшли. Я вам покажу, йик мій дідо данцував...

Було з того данцу богато втіхи межі колідниками. Та на другий рік місце на печі, де він сидів, було вже порожне. Дідо вібравси туди, де би бірше бути.

Такі то давно були діди! – закінчив Дмитро. – Тепер нема такої моди в людий...

У місті Коломия розпочалася в 1925 р. журналістська, літературна діяльність Василя КОСТИНЮКА

ГРАБАР

Викидав глину з ями та говорив сам до себе:

– Йима зариватси, – буде незадовго другий мертвец. Шос на цім світі псуєси молоде жите. Росте, росте, йик на дріжджох, а наразі ні з цего, ні з того – лиш храбусь, переломилоси, йик ків у плоту, та й уже нима нічого з того. Пішло так, йик і не було. А ти, небоже, бери кіяню та рискаль та й рий йиму, йик та кертина на дужчих від себе...

Підперся рискалем та оглядав яму...

– Отут, небоже, будеш мати уже спокій. Тут уже тебе не досягне жадна чужа рука...

А по хвилі:

– Та й перетерпів ти, відев, найбірше за всіх... Кажут, що ціле тіло скарбоване, аж мнясо від кісток відстало. Штирох уже з твого товариства поховав-сми, а ти п'єтий. Гезде усі за редом, оден коло другого, аби, йик мете оскресати, то всі разом абисте йшли перед Бога скаргувати того ворога, що вам жите взев...

Поволи виліз з ями, та дивився якось дивно на гірське село.

– Кобих міг зібрати тоту біду, що людем жити не дає, тоту несправедливість, та й тих, шо не лиш сами запроднуютьс з душев і з тілом, але шьї й других тьгнут за собою, та й тих, шо тіни своєї боєси, то бих їх усіх склав у цу йиму та живцем присипав. А потому сів'бих на глину та й вартував, йик

та котюга, ци котрий ни схоче влізти. Бо вни ни варта, аби на світі жили... Лиш попід ноги плентаютьс, та й других шпортають...

Або ця гезде, – показав рукою на свіжу могилу. – Лиш би жити та бути, та світ веселити. Але шо з того? Молоде, та й ни практичне, хоть і вчене.

Чоловіка замкли за йикус ніби політику, а вно затускувалоси, та й уже тиждень йик розпрощелоси з світом. А двоє малих дітей най ідут попід людські плоти, то може, йик чужі люде їх вігодують, то будут колис правуватиси за тата й маму. А може, й дійдут свого права.

Придивлявся поваленому хрестові на гробі і ніби говорив до небіжчика.

– Ого, Йва! Уже з твого господарства нема нічого. Шкода, шос був такий подуфалий та гордий. Твій маєток ше перед войнов пішов на бубень...

Треба було, Йванчіку, инакший зарьид давати своїм дітем. Дитина шьї ходити добре ни вміла, а ти уже пхав їй у рот то горівки, то пива. А йик тебе ни стало, то вни десіть раз уміли ліпше пити, йик ти. А тепер най уже то, шо я знаю...

Поправив хрест і спльонув сердито.

– Вас є бірше таких, йик ти був. Семен присьиг, шо ни ме пити горівки, зато тепер так дудлит вино, шо аж куритси. А Дмитро то так си низраз ужльогає пивом, шо віглідає такий здутий, йик Черногора. Але най п'ют, може борше підут у старці, коби лиш ни пропили все, аби було з чо го торбу пошити...

Мовчки пішов дальше і спинився аж коло камінного хреста.

– Ну, ти по собі хоть добру памьить лишив. Ади, йикий камінний хрест тобі поклали. Шьї у терновий вінок убрали. А йики паради були. Йикийс молодічок йик став говорити за твоє жите, то так йик у лист пів. Люди плакали йик малі діти. Він, каже, дав своє жите за нас, боронив нас та кров свою проливав...

Кожде слово, шо тот молодьик говорив, било нас обухом по голові, різало ножем у саме серце. Шьї й сегодне здаєси, шо люде тут стоя, та хилі голови у спід, а з очей капотьї сльози...

Через то я не раз сідаю на твоім гробі, та й думаю шос таке, шо аж дивно мені самому від себе. А в літі, йик тепло, то таки і ночую на твоім гробі. Бо шос мене тьгне до тебе, йик до рідного сина.

Дес там і Петро мій воював з ворогами та й пропав у світі, а я лишивси сам, йик палец. Ніхто за мнов не дбає, та й я ніким не требую. Шьї коби дідо мав гроші, то найшлиби си помічники, а так... нима за шо.

Люди обминають мене. Кажут, шо старий, дурний. А дітва таки боїтси. Через то, шо чують, йик я умерлим розказую – шо тут си діє. Але я і з живими умів би поговорити... Та нима з ким. Та й з ким тепер можна говорити? Кому поскаржитиси? Хто тепер завідує правдов? Хто моім словом потребує?..

Моя верства давно вімерла, а я лишивси, відев, на то, абих видів, йик то світ змінюєтси і йик люде шо раз, то иньшої гадають. Я, відев, на то жию, абих вічно скаргував перед Богом неправду, шо нам з дня на день жите коротає...

Сів на надгробну плиту та вимикував бур'ян з помежи каміння.

– Я твій гріб шоднини доглідаю, та буріни вимикую. Може, колись зийдутси на твоім гробі знов люде, аби твого духа набратиси, шо такий був завзетий та відважний. Але це, відев, буде аж тогди, коли вже сльози зачнут просекати до самого серця, до самої душї. Бо то на світі усьо має свій кінец.

Підпер голову старечими руками і думав.

Сонічко прокрадалося крізь галуззя дерев і освічувало ясно камінний хрест, надгробну плиту і старого сивого та похилого грабаря, шо, схиливши голову, сам до себе шепотів:

– І коли тот чьис настане? Ци дожию тої хвилі?

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–СЛОВАЧЧИНА–НІМЕЧЧИНА

*Василь КУХТА,
письменник, журналіст,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород*

26 вересня ц.р., у рамках Днів європейської спадщини, в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника «Центр Європи» (с. Ділове Рахівського району Закарпатської області) відбулося вручення дипломів і відзнак Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica» («Карпатська корона») лауреатам 2024 року. Нагадаємо: фундаторами премії, яка запроваджена з метою збереження і примноження культурних та природних цінностей Карпат, є Творча асоціація «Corona Carpatica», Карпатський біосферний заповідник, Карпатська асоціація національних парків та заповідників (ACANAP) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародна асоціація «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина). У номінації «Література» премію цього року присуджено поету, перекладачеві, члену Співки українських письменників Словаччини Степану Гостиняку (м. Свидник, Словаччина) – за оригінальність, естетичну та художню цінність поетич-

ного доробку, виразний вплив на розвиток української літератури і культури Словаччини. У номінації «Образотворче мистецтво» лауреатом названо художника-іконописця, історика мистецтва Романа Зілінка (м. Львів) – за особливий внесок у відродження української народної ікони, осучаснення її стилістики. У номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» лауреатом став різьбар, член Національної спілки художників України Микола Стринадюк (м. Косів) – за самобутню творчу манеру, новаторський внесок у гуцульське традиційне дереворізьблення. У номінації «Екологія» диплом і відзнаку премії вручено кандидату біологічних наук, директору Національного природного парку «Гуцульщина» Юрію Стефураку (м. Косів) – за вагомий внесок у збереження та вивчення природних і культурних цінностей Карпат.

За традицією участь у церемонії вручення взяли фундатори, члени конкурсної комісії, лауреати минулих років, представники літературних, мистецьких, природоохоронних спільнот, структурних підрозділів Карпатського біосферного заповідника. Зокрема: письменник, лауреат Шевченківської премії Василь Герасим'юк (м. Київ); голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України Василь

Шкурган; кандидат філологічних наук і мистецтвознавства, директор Музею української культури в Свиднику Ярослав Джоганик (Словаччина); заслужений журналіст України, один з очільників Видавничого дому «Високий Замок» Степан Курпіль (м. Львів), кандидат мистецтвознавства, доцент Закарпатської академії мистецтв Ігор Луценко (м. Мукачево), заслужений художник України Василь Вовчок (м. Ужгород); заслужені природоохоронці України директор Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор (м. Рахів); доктор наук, професор Ганнес Кнапп (м. Еберсвальде, Німеччина) та ін.

Привітати учасників дійства прийшли також представники місцевої влади: голова Рахівської районної ради Діана Бабинець та начальниця відділу соціально-економічного розвитку, міжнародних зв'язків і туризму Рахівської міської ради Вікторія Губко. Церемонія вручення завершилася оглядом постійно діючої виставки книг, мистецьких альбомів, публікацій лауреатів премії «Corona Carpatica», яку зорганізувала начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-популярних видань Карпатського біосферного заповідника, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк.

Микола РИБАК,
директор КБЗ,
заслужений природоохоронець
України,
м. Рахів

ВНЕСОК У МІЖНАРОДНУ СПІВПРАЦЮ

Виступ на церемонії вручення Міжнародної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2024 р.

Шановні друзі! На нашу з вами долю випали непрості випробування. Ворожа навала забирає людські життя, нищить інфраструктуру, нівечить українську природу. Загалом під контролем загарбників перебувають 20 заповідних територій України. Ворог перетворює їх на мисливські угіддя, копальні й парковки для танків, – заявив у квітні 2023 р. керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак. Загалом від війни потерпає близько 30 відсотків заповідного фонду України, а прямі збитки екосистемі оцінюються вже трильйонами гривень! Це катастрофічні цифри, але Україна неодмінно вистоїть і переможе! У лавах ЗСУ рідну країну відстоюють близько шести тисяч працівників сфери охорони довкілля, серед них – 20 посланців Карпатського біосферного заповідника. У кровопролитних баталіях захищають вони природні і культурні цінності отчої землі. Символічно, що Міжнародна премія «Corona Carpatica», серед фундаторів якої і Карпатський біосферний заповідник, заснована саме з метою популяризації природних і культурних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці. У цій царині нами вже багато досягнуто, але попереду ще чималий шмат праці. Дозвольте коротко розповісти про роль і значення Карпатського біосферного заповідника у природоохоронній системі України і світу.

Як відомо, Карпатський біосферний заповідник сьогодні є одним із найбільших природно-заповідних об'єктів України, який охороняє унікальні природні та

Учасників дійства вітас голова Рахівської районної ради Діана БАБИНЕЦЬ; диплом і відзнаку лауреата премії «Corona Carpatica» в номінації «Екологія» Юрію СТЕФУРАКУ (зліва) вручас директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола РИБАК; еколого-освітній центр «Центр Європи» КБЗ

Промовляє ініціатор відзначення Днів європейської спадщини в Географічному центрі Європи доктор біологічних наук, професор Федір ГАМОР; лауреат Міжнародної премії «Согна Саградіса» в номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» Микола СТРИНАДЮК (справа) та письменник Василь ШКУРГАН (м. Косів); фото на згядку

антропогенні ландшафти – від Закарпатського передгір'я та субальпійського й альпійського поясів Українських Карпат.

У заповідних екосистемах під охороною перебуває 1779 видів вищих рослин, 806 – лишайників, 436 – водоростей, 980 – грибів, 66 – ссавців, 193 – птахів, 9 – плазунів, 15 – земноводних, 29 – риб та понад 3 000 видів безхребетних тварин.

Чимало з них включено до Червоної книги України, Міжнародного Червоного списку, Європейських червоних списків, охороняється Міжнародними конвенціями.

На території Карпатського біосферного заповідника також охороняється багато унікальних водно-болотних угідь, які є важливими для збереження біорізноманіття в Карпатському біогеографічному регіоні.

У 2019 році Секретаріат «Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів або Рамсарської конвенції», враховуючи результати багаторічних досліджень науковців заповідника, включив «Озірний-Бребенескул», «Печеру Дружба» і «Долину нарцисів» до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення.

Варто зазначити, що діяльність Карпатського біосферного заповідника високо оцінена як в Україні, так і у Європі і світі.

У 1997, 2002, 2007, 2012 та 2017 рр. за визначні здобутки у збереженні та вивченні природних комплексів Українських Карпат Рада Європи нагороджувала Карпатський біосферний заповідник Європейським дипломом для природоохоронних територій.

А найважливішим досягненням Карпатського біосферного заповідника є створення та розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, де буккові праліси заповідника (площею майже 21 тис. гектарів) є його найбільшою часткою. Під особливою охороною заповідника знаходиться понад 22% території Пан'європейського об'єкта спадщини ЮНЕСКО «Буккові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Важливою справою є також проведення аудиту заповідних територій Європейським товариством дикої природи. Так, території Угольсько-Широколужанського масивів стали учасниками Європейської мережі дикої природи та отримала сертифікати найвищого, «платинового», рівня.

За час своєї діяльності Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, зробив вагомий внесок у збереження природних екосистем та сталого розвитку Карпат, формування екологічної мережі та розвитку природно-заповідної справи в Україні. Тут створено досить потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру.

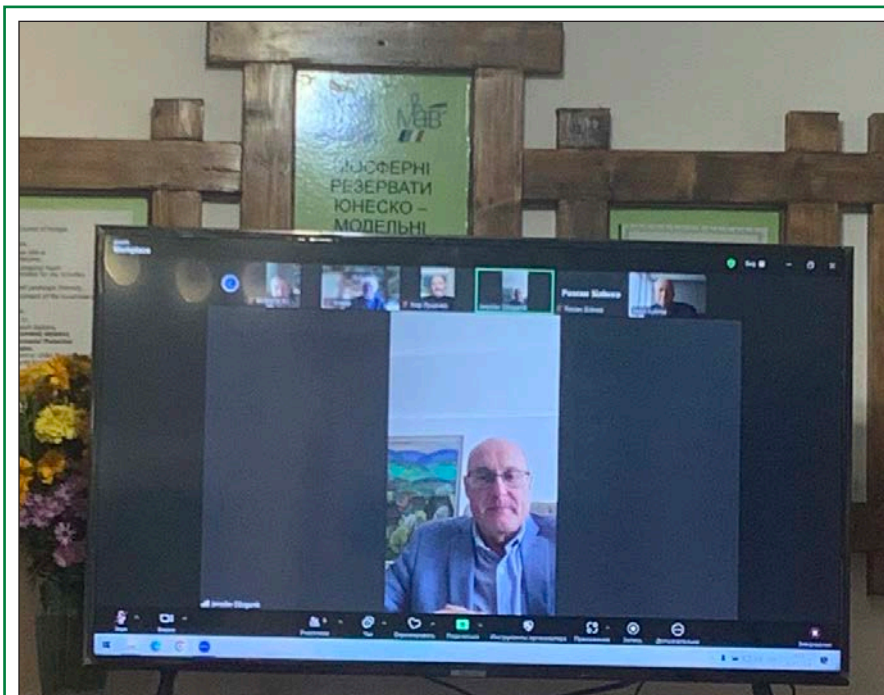
За роки діяльності заповідник випустив у світ сорок п'ять томів Літопису природи, організував десятки міжнародних науково-практичних конференцій і взяв участь у реалізації численних міжнародних наукових проєктів.

Сьогодні заповідник видає всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», газету «Вісник Карпатського біосферного заповідника» і науковий щорічник КБЗ та Інституту екології Карпат НАН України «Природа Карпат».

На виконання Указів Президента України № 25 від 14.01.2010 та № 5 від 2 січня 2022 року у Карпатському біосферному заповіднику сьогодні активно ведуться роботи з розширення та зміни меж природно-заповідної території з передачею їх у постійне користування. Як результат, територія заповідника найближчим часом поповниться ще 17 тисячами гектарів, де понад 4 тис. га – особливо цінні букові праліси.

Як керівник установи хочу запевнити, що Карпатський біосферний заповідник, де працюють близько 300 фахівців, впевнено продовжує вирішувати поставлені перед ним завдання, особливо з впровадження заходів із збереження об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, водноболотних угідь міжнародного значення, здійснення заходів із адаптації до змін клімату та забезпечення сталого розвитку регіону у рамках функціонування заповідника як біосферного резервату ЮНЕСКО.

Отож, сердечно вітаю високопрофесійних літераторів, художників, природоохоронців і природодослідників усіх європейських країн з сьогоднішньою подією – врученням Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Сорона Сагратіса» лауреатам 2024 року! Приємно, що осідком премії її фундатори обрали саме Географічний центр Європи – одини́менний еколого-освітній центр нашої установи. Це ще раз красномовно свідчить про цивілізаційний вибір України, вселяє надію, що наше міжнародне партнерство набуде нового творчого розвитку. Вистоїмо! Переможемо! Слава Україні!

Директор Музею української культури в Свиднику Ярослав ДЖОГАНІК (Словаччина) долучився до учасників дійства за допомоги майданчика ZOOM; дипломи і відзнаки лауреатів премії за 2024 р.; Географічний центр Європи (с. Ділове, Закарпаття)

КОСМОС

ВІЗИТІВКА ЛАУРЕАТА

НА ДЕРЕВ'ЯНИХ СКРИЖАЛЯХ

Микола СТРИНАДЮК – косів'янин від народження. Прийшов у світ 23 березня 1962 року. З дитинства, в школі й відтак у технікумі народних художніх промислів (1977-1981), опанував основи різьблення та інкрустації на дереві. Це захоплення стало справою його життя. Працював творчим майстром у виробничо-художньому об'єднанні «Гуцульщина», оформлювачем інтер'єрів у Косівському художньо-виробничому комбінаті. Там технічно зріс, набув потрібних навиків.

Тепер Микола Стринадюк – один із яскравих сучасних майстрів художньої різьби. Творчі роботи митця побували (і продовжують мандри) на численних виставках, розповсюдилися різними країнами. З 2008 року – член Національної спілки художників України.

Щодо робіт: характерним є розвиток традиційної гуцульської різьби та особистий пошук-експеримент, в котрих структура творів набуває неповторної динаміки – руху як основи життя. Палітра митця образна, емоційно напружена, з нестримною гуцульською енергетикою, з індивідуальним почерком. Впадають в очі поряд з різьбою поліхромні підмальовки писанкових аплікацій, металеві деталі, бісер, текстиль і навіть вишивка.

Сім'я: веселий Микола, дружина Галина (постійна приємність) та сини Богдан і Захар (батьківська гордість), що торують власні стежки в царині різьби на дереві.

Хатня обстановка: музейна; куди не глянь – Миколині роботи, що назавжди «вибирають очі»; стін не видно; стеля – в колекційних горнятах; постійні захоплені гості.

З відомим різьбярем, лауреатом Міжнародної премії «Corona Carpatica» Миколою СТРИНАДЮКОМ розмовляє голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України Василь ШКУРГАН.

В.Ш.: – *Твої роботи підписані – «Кока». Чому Кока?*

М.С.: – Це просто: коли був маленький та недобре вимовляв слова, то, чуючи «Миколка», себе називав «Кока». А як прийшлося придумати собі бренд, котрий би легко читався і легко запам'ятовувався, то вже інших варіантів не було.

В.Ш.: – *Найперше прошу озвучити своїх знакових наставників.*

М.С.: – Вчителі Василь Довбенчук, а відтак Петро Бурлаченко навчали різьби у школі. Саме Бурлаченко відчув мої потенційні можливості, скоріше за інших учнів перевів різьбити з навчальної дошки, тобто з опанування навиків, на готову річ. Уже в технікумі вчив «класики» старої школи викладач Володимир Гавриш. А викладач Степан Сахро спонукав до «вільнодумства» в плані трактування традиції з сучасного погляду, розкладав елементи і подавав розуміння дещо по-іншому. Їм завдячую. Але більше я вчився в наших основоположників різьби: Корпанюка, Шкрібляка, Мегединюка... Отак брав, де лиш вдалося, зображення їхніх робіт і старався зрозуміти, як кожен з них думає. Сказати б, я робив копії тих робіт, аби увійти в їх творче єство, задавався питанням: чому саме такий підхід, чому саме так розкладені елементи і як все трактується цілісно. Поступово ніби робишся кимось із них... Таке самопізнання мені багато дало.

Після навчання я відразу пішов працювати в творчу групу виробничо-художнього об'єднання «Гуцульщина», де технічно вагомо зріс. Сам процес на фабриці часто вимагав зробити замовлення,

як кажуть, на сьогодні, треба було працювати швидко. Той темп лишився при мені й понині, я не дримаю біля роботи.

В.Ш.: – *Коли ти вчився, радше коли отримав диплом, чи настало відчуття, що ти митець, поставлений в рамки (це робиться так, а не інакше; це можна, а цього не можна)?*

М.С.: – На початках то є добре, бо вчать з азів. У навчальному закладі опановуєш мистецький алфавіт... Там дають усвідомлене розуміння композиційних моментів. Але з часом приходиш до того, що це все добре, але якісь задуми треба робити по-своєму...

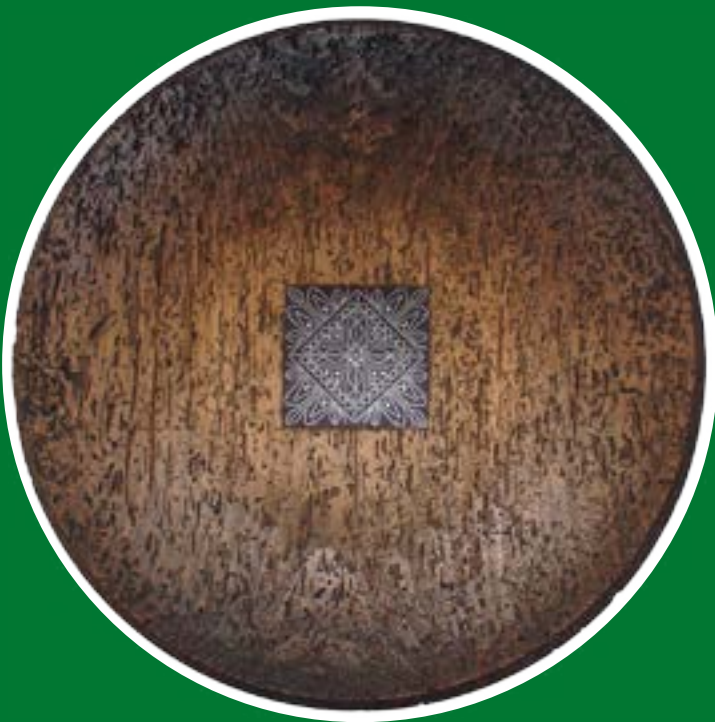
Десь до третього курсу мав відчуття: ніби вперся в якусь стіну і мене не «пускає». Малював-малював-малював і відчував, що не так... Не знав, як зробити наступний крок. Мусів переступити через щось... А такої можливості не мав. І коли я вже зайшов у безвихідь, то пішов до Віталія Соломченка, вчителя композиції. Кажу йому: є тема, котру не можу розрухати ні вліво, ні вправо. Може її поміняти? Каже: давай, показуй. Я розіклав на столі всі свої ескізи. Він подивився й каже: в тебе все є. Не треба нічого міняти. І почалася магія: він мені на моїх ескізах давай тлумачити; через 15-20 хвилин у мене відбулося реальне прояснення. Я тоді переступив бар'єр, котрий мене не пускав. Це був крайньо важливий момент у моєму житті, надалі я вже був вільний, з композицією не мав проблем. Далі залежав від себе самого.

В.Ш.: – *Чи є улюблена деревина як матеріал?*

М.С.: – Тут як до чого: бондарство, наприклад, з смереки... Різьба: колись було круто мережити по груш-

Микола СТРИНАДЮК. Пласт «Косівські візерунки». Ліпа, суха різьба, тонування, декорування дротом, акрил. 2012 р.; різьбяр Микола СТРИНАДЮК з дружиною Галиною у власній садибі-музеї; Микола СТРИНАДЮК. Диптих «Летіли сороки». Ліпа, суха різьба, тонування, аплікація з ниток, акрил. 2016 р.; диптих «Цвіт папороті». Ліпа, суха різьба, тонування, аплікація з шерстяних ниток, акрил. 2016 р.

ці. За грушкою йшов явір. Далі – бук для побутових речей, тобто посудин для масла, бринзи та іншого. А чому? А тому, що бука навколо повно. Раніше я шукав горіх, черешню... Тепер перейшов на липу. Вона дає можливість робити пластичніші речі. Особливо відколи змінив свою різьбарську кухню, тому іншу повів та й вийшов на більші площини. Тут липа годиться найліпше, головне, аби вона була не після примусової сушки (втрачає пластику), а сохла природнім чином. Сохне тричотири, навіть п'ять років, залежно від товщини дошки; рахується нормальна сушка – по сантиметру за рік.

В.Ш.: – *Твоя різьба – не тільки за ради застиглої краси. Ти явно тяжієш до динаміки, до осмислення явищ, що відбуваються довкола...*

М.С.: – Справді, колись орнаментальна різьба була повсюдною. Ще трималася сакральна тема. На якомусь рівні хочеться передати те, що відбувається в природі. Космічні миттєвості, природні, що дотичні до людства... Вони мають здатність осідати в душі й виходити на психологічне осмислення. Поступово набиралося багато нових ідей, мусів трохи відійти від чистої орнаментики. Пошукові процеси привели до свіжих моментів у різьбі, нових поєднань. Так відчуття динамічної природи, її вібраційних моментів, задали руху на різьбарських площинах.

В.Ш.: – *Чи на теперішньому етапі твоєї творчості виникає потреба шукати, чи ідей вистачає?*

М.С.: – Ідей більше, ніж чого! У мене є дні генерації ідей: я маю дуже багато. То і пошук, і знахідки. Вони зафіксовані на папері і потрібно сотні років, щоби я їх втілював у життя. ...Ідея – то рушій художника. Художник, котрий не генерує ідей, – мертвий художник.

В.Ш.: – *Кажуть, що художник-творець – це велика дитина... У тебе є таке відчуття чи й переконання?*

М.С.: – Художникові власти в дитинство – це просто щастя, то є стан без ніяких обмежень. Так, сформований художник обтяжений певними табу, перепонами, що не бажано порушувати. А дитина фіксує емоційно-вільний стан душі, лег-

ко трактує зовнішній та внутрішній світ без усяких «парканів». Для художника надзвичайно важливо, аби його ніщо не стримувало. На якомусь етапі я дійшов до висновку, що мушу починати писати закони сам. Якщо маєш свіжі бачення, то старі закони мусиш порушувати. Тоді ти створюєш речі з новою структурою.

В.Ш.: – *Отже, ти порушник певних законів, канонів! Наскільки ти порушник традиційної гуцульської різьби?*

М.С.: – Я, як кажуть, розвиваю...

В.Ш.: – *Але твої розвиток – особливий, своєрідний: маєш настільки відмінну творчу манеру, що ні з ким не сплутати...*

М.С.: – Сердечно ціную основоположників гуцульської різьби Корпанюка й Шкрібляка. У них елементи в різьбі з дуже глибоким змістом, з яких можна робити багато-багато-багато. Це алфавіт, даний на роки вперед, лиш беріть і працюйте. Я особисто гуцульську різьбу не порушую. Маю традиційні роботи з впливом сучасності та повністю модернові роботи, де традиція присутня в маленьких елементах. ...Тобто традиційні мотиви присутні, закладаються майже в усіх роботах, але часто вони на тонких вібраційних моментах і влітаються в моє теперішнє бачення, без основного акценту. Бо традиція – це одне, а куди я пішов поза нею, то зовсім друге. Часто виходить мікс різних стилів.

В.Ш.: – *Про мікс матеріалів у декорванні: оця мода поєднувати різні матеріали з'явилася порівняно недавно?*

М.С.: – Її не було. Але купуючи старовину, наприклад, кептарика з'їденого мілью, котрий вже вартує практично нічого, бо розпадається, – я беру звідти маленькі елементи й влітаю в свої роботи. Вклинювання елементів з інших матеріалів, або й запозичення готового, наприклад, кутасика з одягу до різьбленого тареля, треба робити обережно-тонко, аби вписати, не порушуючи властивих їм рис. Місяцями одне друге підсилює, чи зніжує. А й просто дає можливість закласти більше інформації, що може бути й таке, й таке... Але це мої експерименти. Я люблю експериментувати! Експеримент і пошук дуже рухає художника в різні боки. При цьо-

му не знаєш, куди тебе понесе... І якщо ти акцентуєшся на творчих пробах, то тебе аж «розриває», треба вчасно себе зупинити. Є й багато сміливих ідей, котрі я на цьому етапі в собі притримую.

Списку, що маю зробити, ніколи не складав. Себе ніколи не змушую: як іде, так іде... Замовників обожнюю, бо то, як правило, грамотні поціновувачі й цікаві люди.

В.Ш.: – *Тому ти й в центрі уваги митців, що є вдалим експериментатором...*

М.С.: – Люди мають можливість бачити багато всякого в подорожах, музеях, в мережі Інтернету... Ти так само маєш можливість вбирати це багатство. Ти живеш уже в 21-му столітті й художні вироби з минулого століття видаються архаїчними. Одні й ті ж речі робити протягом двохсот років не те, щоб нудно, а просто банально.

В.Ш.: – *Хто з сучасних різьбарів є тобі ближчим за духом, з ким підтримуєш дружньо-творчі стосунки?*

М.С.: – Є косів'янин Василь Бович. Він ніби пішов трошки в тінь, може роки далися взнаки... Робив на дереві цікаві речі з дуже своєрідним стилем. З ним я міг знайти найбільше об'єднаних рис. Під час мого творчого росту зустрічалося багато початкуючих майстрів з досить тонким відчуттям різьби, але вони в собі вбили той талант. Буває так: людина має талант, тонке сприйняття вібраційних процесів і себе зацитькує: «А кому це треба, якщо цього не розуміють?» І поступово-поступово переходить на інший вид діяльності, або скочується на заробітчанський ширвжиток. Елементарне виживання багатьох зіштовхує «в рів». Той, хто прагне пробитися й кладе життя на творчу дорогу, потребує забезпечення для творчо-вільного часу і в першу чергу, аби хоч не заважали.

В.Ш.: – *Письменники так само: якщо надійно не вхопився за соломинку, що тебе тримала від початку на творчій хвилі, і поступово відпустив її, то думка «кому воно потрібне?», як невблаганний судовиконавець, довершує кар'єру...*

М.С.: – Я на початках мав щось подібне, але ніколи не цікавився: «Кому я це роблю?» Я творив себе. Мав ідеї і

хотів їх, як кажуть, помацати. Щось вішав на стінку, щось складалося, щось продавалося, але мав розуміння, що мені це треба робити. Робив-робив-робив і роблю далі! Визнають мене, чи ні, за-критикують, чи ні – то чиясь питання. Моє питання – робити!

В.Ш.: – *Про твою працелюбність/працездатність говорять твої роботи з розлогим фоном, скрупульозно всіяним дрібними елементами. З цього роблю висновок, що ти дуже любиш «довбатися» в дереві.*

М.С.: – Ну є таке. Технічної роботи буває дуже багато. Без любові нема сенсу сидати за різьбярський стіл. Внутрішня потреба всередині сидить і кличе... Якщо робиш насилу, то глядач відчує це насильство. Заплести орнаментально вібраційний дриг – грає велику роль у різьбі. Фист залежить як зашироко, як заглибоко закласти окремі різьбярські елементи й скомпонувати в одне ціле.

В.Ш.: – *Що тебе надихає? Усвідомлюю, що інші види творчості в різних матеріалах – в першу чергу. А наприклад, література, музика, їх образність?*

М.С.: – Так, все, що з чужих рук милує око й душу, ревно пропускаю через себе. І не має значення давність робіт чи в якому матеріалі виконані. На стартідесь усі на емоційних відчуттях починають працювати подібно, але кожен виражає їх у вподобаному матеріалі: в словах, звуках, в глині, металі, нитках, фарбах тощо. Я трохи в інакшому світі живу, навіть не можу виділити, що саме дає мені поштовх до нової роботи. Щоразу яюсь інакше, але щоразу присутнє бажання. Мотивований я від початку, коли стартував, але маю такі дні, коли генерую собі ідеї. Протягом двох-трьох днів обкладаюся накопиченою, фіксованою в часі інформацією та багато малую (по 10-15 аркушів чогось одного). Включаюся емоційно. При цьому мені потрібна повна тиша. На другий день, чи коли впорядковую свій задум, чи копіюю свою ж роботу, задаюся питанням: як я це придумав. Таким чином відбувається пошук, таким чином приходжу до знахідок. Різні емоційні стани включають мене в роботу й далі вже не зупинити...

В.Ш.: – *Всі творчі люди, свідомо чи не свідомо, мають якийсь свій лозунг або керуються якоюсь істиною, якимсь дороговказом...*

М.С.: – Перший: не зрадь собі. Це основна штука. Бо є така можливість – зрадити собі в плані мистецтва. Можеш

дати слабинку і відтак банувати за чимось зробленим не так. Маєш тримати планку. Не понизити її самому собі. Не так важливий суд глядача, як особистий. Такі попущення самому собі можуть привести колись до стану, що маєш починати все з самого початку.

В.Ш.: – *Бачу, що тяжієш до асиметрії... У природі живого дерева трапляються чудернацькі форми, утворення: капи, чаги, привабливі корені. Використовуєш їх?*

М.С.: – Люблю на то дивитися, але не використовую, то не моє. Такої потреби не переживаю.

В.Ш.: – *В якому напрямку вбачаєш своє творче продовження?*

М.С.: – В сучасному, більш сучасному, зав'язаному на чомусь модерновому, абстрактному. Десь так. Хоча й традиція не відпускає. Взагалі, процес некерований та й можеш піти вліво, а не вправо...

В.Ш.: – *Чи є таке, подібно як у письменницькій практиці, що робота почата, а її завершення вимальовується в процесі?..*

М.С.: – Основний стержень ти розумієш, але є варіанти туди-сюди. Їх на дев'яносто відсотків бачиш наперед і вибір, трапляється, відбувається пізніше.

В.Ш.: – *З синами Богданом і Захаром маєте споріднену творчість? Чи кожен іде своїм шляхом? Чи десь помагаєте один одному?*

М.С.: – Головне, я їм не заважаю, даю можливість створювати свій стиль, окреслювати своє бачення. Ліпша наука їм – спостерігати за моєю роботою. У Богдана наразі тяжіння до мініатюри в різьбі, де він себе комфортно почуває. Але потенціал на великі речі має добрий. Захар у творчості якби ближчий до мене, ніби керується моєю творчістю, а надалі роки покажуть. Нехай торують свої стежки!

В.Ш.: – *Маємо війну: наскільки переймаєшся нею в декорванні?*

М.С.: – З перших днів війни не хотів робити виставки, довго навіть малювати не хотілося. У творчості зображувати війну не маю бажання. Її так багато в житті. Емоційно ця тема надто болюча і не хочу переживати її зайвий раз. Не дуже сприймаю навіть картин на воєнну тематику. На політичному, плакатному чи лозунговому рівнях переосмислювати цю жорстокість яюсь не йде. Наразі оминаю цю тематику.

В.Ш.: – *Присутність Творця: наскільки вона у твоїх виявах?*

М.С.: – Є сакральні моменти, але ця тематика у мене не переважає.

В.Ш.: – *Як легко відпускаєш свої роботи, тобто продаєш?*

М.С.: – Не відпускаю, не продаю. На початках продавалися. З якогось часу перша робота залишається в сім'ї, я дарую її дружині й далі цих стін вона не має ходу. Хіба на виставку. Прийшло розуміння, що ці роботи треба зібрати в одній колекції. Замовнику можу зробити копію, але першу не віддам. Було, що замовники ставали дибки, але шансів не мали і мирилися.

В.Ш.: – *Відчуваю, що твій молодецький запал «обцілувати» пласт деревини з роками зростає. Яку роботу хотілось би зробити, аби було фист-фист?*

М.С.: – Нема такого задуму. Розумію, що питаєш не про розмір, а втілення. Ні, окремо на «фист» плану нема, але до виконання маю купку бажань. До речі, я замовив собі більші розмірами столярні пласти, на метр і більше. На такій площі є де наробитися, і прийдеться! Хочу спробувати... Від споглядання масштабної різьбленої роботи залежить її сприйняття...

В.Ш.: – *Яка форма більш до вподоби: круг чи квадрат?*

М.С.: – Від круглої форми, тарелів, наприклад, я вже майже відмовився, працюю з прямокутними й квадратними площинами. У цих формах мені наче легше висловитися.

В.Ш.: – *Яку роль у творчості відіграє твоя дружина Галина, з котрою ви вже тридцять сім років разом? Це – енергетичний заряд, перший слухач-глядач, критик і співрозмовник, чи й помічник?*

М.С.: – Жінка то є жінка... А щодо того, що я роблю, то мені пощастило з жінкою, бо вона дає мені можливість творити. Я знаю багато таких творчих хлопців, котрих їхні жінки не розуміють. Мені ж пощастило! Вона мене підтримує завжди. Так, ділюся задумом з нею, бо кортить з кимсь поділитися, порадитись. Часто відчуття співпадають, буває її свіжа думка... Але, в результаті, все роблю по-своєму.

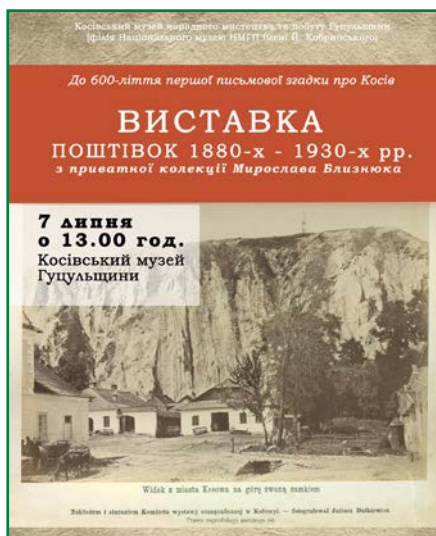
В.Ш.: – *Яке хобі маєш попри основну творчу роботу?*

М.С.: – Колекціоную старожитності. Вони притягують. Кераміка, старі дерев'яні речі, інструменти, бондарські речі... Найбільше захоплення мав і маю горнятками, уже не вміщаються в хаті. Це не потяг мати горнятку з кожного кінця світу, а саме горнятка польського періоду в нашій краї. Тепер задаємося питанням: що маємо з ними робити?..

ІСТОРИЯ, ПИСАНА ФОТООБ'ЄКТИВОМ

ІМПРЕЗА

ВИСТАВКА МИРОСЛАВА БЛИЗНЮКА «КРАЄОБРАЗИ КОСОВА»

*Марія ПОРОХ,
членкиня Клубу інтелігенції
імені І. Пеліпейка
та РО «Просвіта»,
м. Косів
Івано-Франківської області*

15 вересня 2024 року в Косівському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини представники творчої інтелігенції Гуцульського краю, місцевого самоврядування, студенти, викладачі Косівського фахового коледжу та Інституту прикладного і декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, художники, письмен-

**Краєзнавець, член Національної спілки художників України
Мирослав БЛИЗНЮК
(м. Івано-Франківськ)
аналізує поштові листівки
періоду Австро-Угорської імперії
(1880–1914 рр.)**

ники, музейники, поціновувачі мистецтва, журналісти мали змогу зустрітись з Мирославом Близнюком, колекціонером і дослідником, на закритті персональної виставки поштових фотокарток з його колекції «Краєобрази Косова».

Виставка краєзнавця Мирослава Близнюка відкрилася 7 липня 2024 року і діяла два місяці, була присвячена Дню міста та 600-літтю першої писемної згадки про Косів. Хтось мав змогу бути присутнім на цій зустрічі, а хтось відвідати її віртуально, переглянувши відео.

Вступне слово-вітання з нагоди відкриття, а 15 вересня – закриття виставки виголосила завідувачка музею, невідомна організаторка і популяризаторка українських шедеврів Вікторія Яремин.

Для відвідувачів дослідник підготував добре продумані і дуже цікаві лекції на тему «Філокартія з часів Австро-Угорської імперії (1880–1914)», яку прочитав на відкритті виставки, та «Філокартія з часів Польської Рес-

публіки (1918 – 1939 рр.)», якою завершив виставку. Лекції проводив у вигляді відеопрезентацій власного набору поштових листівок, після чого велись дискусії, обговорення, діалог з присутніми.

У двох залах музею глядачі поринули у світ минулого. Перед ними – широка панорама листівок із сюжетами Косівщини (в одному із залів 352 «краєобрази», датовані 1880-1939 роками) – тогочасні твори народного мистецтва, портрети жителів краю, сцени обрядовості та побуту. Світлина «Вид Косова» та «Циган з Косова» авторства Юліуша Дуткевича – найстаріші з колекції, їм 144 роки. Перша світлина з краєвидом Косова була виставлена 1880 року на етнографічній виставці в Коломиї.

Один із двох залів виставки присвячений творчості видатного фотографа Миколи Сеньковського.

Присутніх вельми зацікавила розповідь дослідника: шлях поштівки до колекції – куплено (третя частина поштівки придбана у Польщі), подарова-

но, обміняно, перейшло через 49 осіб.; видавництво – «косівські» сюжети друкували 32 видавці з 11 міст – Косова, Кутів, Коломий, Станіславова, Чернівців, Львова, Кракова, Праги, Самбора, Стрия, Калуша; інформація про видавців австрійського періоду; аналіз найбільш поширених сюжетів і локацій, зображених на листівках; практика тогочасного збору коштів на будівництво громадських споруд за допомогою листівок; виготовлення поштівок власниками крамниць, невеликі наклади, передрук малими партіями, завдяки яким поштівки мають особливу цінність для колекціонерів.

Під час лекції «Філокартія з часів Польської Республіки (1918 – 1939 рр.)» івано-франківський (і косівський також) краєзнавець розповів цікаві факти про поштівки цього періоду, які видавали не тільки у нашому місті, а й у Європі (сьогодні відомі імена 31 видавця з 9 міст, серед них Флоренція, Варшава та Відень); про діяльність видавництва «Запорожець» та першої на Гуцульщині книгарні Абрагама Крайзеля, відкритої у 1912 році в будівлі Рабинів мур (зараз тут знаходиться музей); фотоспадок Михайла Горбового, Юліана Дороша, Генріка Поддембського, Генріка Гонсарьовського, Михайлини Гнатковської, а також про Миколу Сеньковського та краєзнавців, які досліджують його фотографії, про людей, зображених на світлинах, про традиції і звичаї Гуцульщини.

Микола Сеньковський – український фотохудожник, відомий світлинами Карпат та гуцулів, який задокументував краєвиди, архітектуру, побут, мистецтво карпатського краю та типажі його мешканців початку ХХ століття.

Коломийська друкарня імені Шухевича в рамках культурологічного проекту «Коломия у світі мистецтв»

**Панорама Косова;
Косівський музей народного
мистецтва та побуту Гуцульщини;
учасники закриття виставки
поштових фотокарток
«Красобрази Косова»,
15 вересня 2024 р.**

у 2021 році видала комплект листівок «Хто є хто на світлинах Миколи Сеньковського», автором комплекту та упорядником текстів був Мирослав Близнюк. У наборі 13 світлин, на звороті кожної поштівки філокартист розмістив стислу інформацію про зображених осіб, яку почерпнув з досліджень Івана і Ярослава Зеленчуків, Миколи Домашевського, Ігоря Пелипейка, Василя Стеф'юка, Ігоря Остафійчука, Миколи Гавронського і власних. Завдяки дослідникам Іванові та Ярославові Зеленчукам йому вдалося дізнатися імена 16 осіб на світлинні Миколи Сеньковського «Весільна група», яка увійшла до набору. Серед світлин – фото косівського хору Союзу українок 30-х років, на якому мистецтвознавиця Марія Іванчук ще на першій презентації комплекту несподівано для себе впізнала на ньому бабусю свого чоловіка – Марію Шведюк (Бойченюк).

Мирослав Близнюк, продовжуючи шукати інформацію про наших краян зі світлин Миколи Сеньковського, каже: «Поки я житиму, я це робитиму». Мріє видати окрему книгу про перебіг і результати своїх досліджень, але бракує вільного часу та коштів.

«Сьогодні у Косівському музеї була лекція Мирослава Близнюка про історію косівчан, написану об'єктивом давніх фотоапаратів. Зазирали в чорно-білі шиби кольорового минулого наших предків, як у віконця часового потягу земної подорожі, у якому ми всі почергово мандруємо. Ми споглядали за ними так само, як хтось споглядатиме з майбуття за нами. Струни життя – жива вібрація роду, з почерговими акордами нескінченної Мелодії.

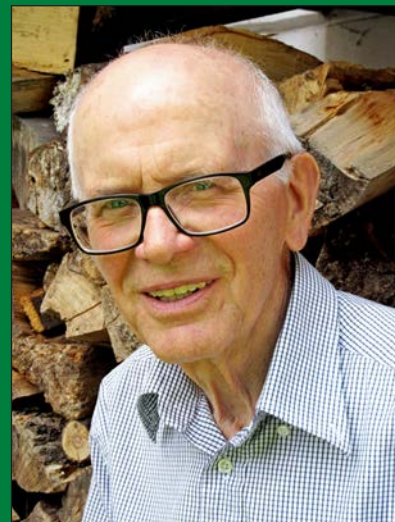
Цінуймо живу мить, встигаймо сказати важливі слова один одному вчасно.

Дякуємо Мирославу Близнюку, що нагадає усім нам про головне», – такими словами закрила виставку Вікторія Яремін.

ЛАУРЕАТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA» ЗА 2024 р.

*Микола СТРИНАДІЮК,
різьбяр,
член Національної спілки
художників України,
номінація «Декоративно-
прикладне мистецтво»,
м. Косів Івано-Франківської області*

*Степан ГОСТИНЯК,
поет, перекладач,
член Спілки українських
письменників Словаччини,
номінація «Література»,
м. Свидник,
Словаччина*

*Д-р Юрій СТЕФУРАК,
вчений-природознавець,
директор НПП «Гуцульщина»,
номінація «Екологія»,
м. Косів Івано-Франківської області*

*Роман ЗІЛІНКО,
художник-іконописець,
історик мистецтва,
номінація «Образотворче мистецтво»,
м. Львів*

«ЄДНАЄМО ПОКОЛІННЯ...»

Ксенія ЦИГАНЮК,
директор
Краєзнавчого музею
«Бойківщина»
Тетяни і Омеляна Антоновичів,
м. Долина
Івано-Франківської області

Саме такий слоган обрав для себе Краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів, що знаходиться в м. Долина Івано-Франківської обл. Адже музей є тим простором, де витає дух пращурів, і через різноманітні інструменти він дає можливість доторкнутися до історії, звичаїв, культурної спадщини тим людям, які живуть в сьогоденні.

Музей засновано 23 грудня 1997 р. і на перших порах він розташовувався в приміщенні районної організації «Прогрес». Першим директором музею був художник Олексій Фрицин.

Спочатку повноцінно функціонував лише художній відділ. Проводилися виставки з музейного фонду, а також персональні й групові – творів митців із Стрия, Івано-Франківська, Коломиї, Львова, Калуша та інших міст. Одночасно розпочалася робота з формування історично-етнографічного відділу, довелося обійти багато гірських поселень як в Івано-Франківській області, так і в сусідніх – Львівській та Закарпатській.

Новий виток в історії музею розпочався із зустрічі Омеляна Антоновича з головою районного товариства «Прогрес» Степаном Янковським.

Омелян Антонович – виходець з Долини, доктор права, політв'язень, член ОУН, окрім того засновник добродійної Фундації Тетяни і Омеляна Антоновичів.

Саме Фундація профінансувала будівництво нового приміщення для музею в центрі Долини. Його урочисто відкрили під час святкування першого Міжнародного фестивалю «Бойківська ватра» 5 вересня 2003 р. Напередодні відкриття музей очолила нова директорка – Тетяна Сенів.

НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ

Над створенням постійно чинної експозиції працювали кращі спеціалісти Прикарпаття: кандидат історичних наук, директор Івано-Франківського краєзнавчого музею Михайло Паньків, заслужений діяч мистецтв України Богдан Губаль та долинянин, член Національної спілки художників України Богдан Фреїв.

З перших експедицій (села Раків, Новоселиця, Старий Мізунь, Розточки, Кальня, Оболоня, Лужки, Липа, Надіїв, Слобода Болехівська, Велика Тур'я, Тростянець, Синечів, Вишків, і сама Долина) привезено речі побуту, вишивки, картини, ікони та інші предмети.

У грудні 2003 р. у новостворений музей передано 1537 речей основного фонду та 162 речі допоміжного.

Станом на 2023 рік заклад зміг збільшити надбання в кілька разів і вже тепер має колекцію, що складає понад 10 000 предметів основного фонду і 6000 допоміжного фонду.

На початку 2004 р. діляти такі відділи: історичний; природничий; етнографічний; меморіальний, присвячений родині Антоновичів.

У грудні 2008 р. відбулося відкриття залу «Сакральні пам'ятки», приурочене 140 роковинам заснування товариства «Просвіта», у квітні 2009 р. – залу «Бойківська хата», у серпні 2010 р. – «Долина нафтова», зал «Міста-побратими» започатковано у серпні 2009 р. (розформовано в 2019), «Сіль» – у 2021 р.

«Кімната родини Антоновичів». У цьому залі – експонати, що розповідають про життя й діяльність подружжя Антоновичів, а саме: збірка світлин із родинної колекції, фотографії, що знайомлять із лауреатами нагород міжнародної Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів, ко-

На передньому фоні (у центрі)
меценат Омелян АНТОНОВИЧ;
музейні працівники різних років
під час святкування
20-ліття музею, 2023 р.;
експозиції:
«Побут та етнографія»;
«Сакральні пам'ятки»;
«Бойківська хата»

Відтворена бойківська сорочка з фондів музею: «круглий стіл» «Бойківське весілля на Долинщині», 2023 р.; «Ніч у музеї», 2013 р.; сдиання поколінь: музейні працівники – часті гості старожилів Долинської територіальної громади

лекція значків і медалей подружжя, їхні особисті речі (одяг, візитки, книги тощо). Фоторозповідь про Омеляна Антоновича веде відвідувача нелегкими стежками життя славного долинянина – від батьківського порога до далекої Америки.

Також у цій залі є речі Мирослава Антоновича – доктора музикології, засновника Візантійського хору в Голландії. В експозиції – роляль, колекція родинних світлин, портрети, значки й нагороди, особисті документи, сувеніри, валіза для платівок, грамоти, концертні афіші та реклами, збірка статей, фотографії про акторську й концертну діяльність, речі з сімейного архіву тощо.

«Долина нафтова» – експозиція, присвячена 70-річній історії нафтової промисловості міста. Тут представлено бурові установки, промислові території з буровим обладнанням – нафтові помпи, будівлі, вишки та інше.

У «Природі» експонувалася флора і фауна Карпат, зокрема такі тварини: олені, кабани, вовки, лисиці та птахи краю. У 2014 р. відбулася реекспозиція, за результатом угоди з Державним природознавчим музеєм у цьому залі експонувалася виставка «Знахідки Старуні» (до 2019 року).

У залі «Історія» – топка солі – історичний експонат, якому вже понад сто років. Бойківська геральдика, археологічні знахідки періоду пізнього палеоліту Київської Русі – кремінні рубила, шкребки, знайдені на території Бойківщини, та інші кам'яні знаряддя праці наших предків, уламки глиняного посуду.

Для огляду представлено старовинну пожежну помпу австрійського періоду, за допомогою якої долиняни боролися з вогнем на початку ХХ століття.

Події періоду Першої та Другої світових воєн в експозиції представлено зразками зброї, амуніції воїнів, колекцією орденів та медалей; тема УПА – серією фотодокументів та зразками військового строю.

У «Побуті та етнографії» експозиція побудована так, щоб познайомитися з процесом виготовлення тканини. У цьо-

му залі виставлено терлиці, якими розпушували лляне волокно, дерев'яні й залізні гребені для їх розчісування, мотовила, самоклички, кросна, куделі ручні та колекцію різноманітних ніжних кудель, центральне місце займає ткацький верстат.

Серед іншого представлена велика колекція бойківського строю: вишиті жіночі та чоловічі сорочки, камізьелки, запаски, крайки, спідниці, хустки, дерев'яники, шкіряні та гумові ходаки, шкіряні чоботи.

У «Бойківській хаті» – дерев'яний посуд, предмети селянського побуту та багато інших речей, які бойки використовували в повсякденному житті, а також плетений із лози віз.

Експозиція – своєрідна демонстрація тих ремесел і промислів, які існували й досі є актуальними на Бойківщині. Кузня з традиційним ковальським начинням. Серед основного обладнання – горно, ковальський міх, ковадло, різних видів клевіці, обценьки, напильники.

Окресла експозиції – бойківська хата, відтворена майже в натуральну величину зі справжньою піччю, предметами побуту та одягом.

Наступна експозиція – зал «Сакральні пам'ятки».

Огляд представлених експонатів – це своєрідна мандрівка в найпотаємніший духовний і сакральний світ бойків, які з діда-прадіда були віруючими людьми. У центрі залу – ікона з Гошівського монастиря та копії чотирьох ікон Дмитрія (пензя відомого долиньського іконописця 16 ст.), а саме: Христос Пантократор, Спас Нерукотворний, Юрій Зміборець та Собор Архангелів. У залі сакральних пам'яток представлено також ікони бойківського краю, які подарували жителі Долинського району, ікона з колекції Віктора Ющенко «Юрій Зміборець», давні плащаниці, колекція священничого одягу з церков Долинщини, стародруки, журнали «Місіонар» із розповідями про новини в релігійному житті в Галичині, образки, хоругви та інші старовинні речі, що стосуються церков Бойківщини, – давні, а подекуди й такі, яким понад 200 років.

У залі «Сіль» діють два інтерактивні сучасні експонати, які дають можливість відвідувачам зануритися в історію заснування міста, що була пов'язана з винайденням соляної ропи, переглядом фільму, оглядом 3D-моделі Долинського сільзаводу.

Як і годиться, музей займається краєзнавчою та науковою роботою. За 20 останніх років спільно з «Клубом краєзнавців», що діє при музеї, підготов-

лено і видано багато краєзнавчої літератури. Це збірники статей «З історії Долини», наукові нариси про просвітницьку та громадсько-політичну діяльність на території Бойківщини, зокрема Долини, у різні історичні періоди, статті про відомі постаті Долинщини, рекламні буклети, брошури, фотокаталоги, монографія 2016 р. «Історія Долини» та багато іншого. Загалом більше 20 видань, які вміщують 140 досліджень.

Серед основних важливих напрямків роботи з відвідувачами є оглядові та тематичні екскурсії, дні науки, конференції, літературно-мистецькі вечори, зустрічі з цікавими, талановитими людьми, «круглі столи» тощо.

У пошуках нових форм, вивчаючи досвід передових музеїв України і світу, заклад запровадив такі форми: ярмарки, майстер-класи, квести, аукціони, ночі в музеї і схожі атракції.

Оскільки почала зростати кількість інтерактивних заходів, виникла потреба й в адаптованому приміщенні. У 2010 р., завдяки грантовому фінансуванню, музей переобладнав квартиру О. Антоновича, що була при музеї, у конференц-зал, що значно спростило проведення заходів.

Після відкриття музею, мабуть, найважливішою подією можна вважати відзначення 100-річчя від дня народження двох відомих людей: кардинала Мирослава Любачівського та Омеляна Антоновича, яке відзначали в 2014 р. Тоді на урочисте святкування приїхав глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук. Свято зібрало духовенство, лауреатів Фондації Тетяни і Омеляна Антоновичів та приблизно 1000 прочан з

усього району, які йшли віддати шану славним землякам. Святослав Шевчук на музейній площі освятив пам'ятник Омеляну та Тетяні Антоновичам, а також перший у світі пам'ятник Мирославу Любачівському на подвір'ї церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

На жаль, у 2014 р. розпочався збройний конфлікт на сході України. Тому музей вбачав актуальність у заходах, які були спрямовані на допомогу воїнам АТО, їхнім родинам.

А з початком повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну музейники активно почали залучати до організованих заходів внутрішньо переміщених осіб, щоб хоч якось відволікти їх від болю за покинутими домівками, загиблими родичами та непевним майбутнім. Ми проводили для них екскурсії містом і краєм, залучали тренерів-психологів. Навчали приїжджих дітей бойківським традиціям, а також разом виготовляли сувеніри, іграшки, букети, розписували писанки, обмінювалися досвідом, а інколи просто розмовляли й слухали...

Також у новій реальності зосередили свою роботу на збереженні пам'яті про загиблих героїв з нашої громади. З родичами упорядковуємо їхні біографії, збираємо фотографії і в майбутньому обов'язково будемо видавати книгу-спогад про полеглих героїв.

Сьогодні, коли гостро відчуваємо потребу в збереженні культурної спадщини, музей розгорнув три великі проекти: відтворення бойківського костюма, дослідження сакральної спадщини громади та вивчення бойківських весільних традицій.

Пам'ятник Омеляну та Тетяні
АНТОНОВИЧАМ освячує
глава УГКЦ Блаженніший
Святослав ШЕВЧУК, 2014 р.

Відтворення бойківської сорочки почалося ще в 2021 р. Ідея полягала в тому, що кожна майстриня, яка візьме участь в цьому проекті, по-перше, долучиться до збагачення культурної спадщини бойків, а по-друге, залишить своє ім'я в історії музею як вишивальниця репліки. Протягом певного часу декілька майстринь працювали над відшиванням елементів сорочки (уставки, ковніра, дуд) за автентичним мотивом, тоді зшивалися зі збереженням особливостей крою (в т.ч. брижуванням). Таким чином вдалося відшити 2 сорочки – одну з фондів музею, іншу з клубного закладу с. Велика Тур'я. До акції долучилися 13 майстринь.

Подібна ініціатива наштовхнула музей на ще одну думку: оскільки сорочка виконана ручним способом є достатньо вартісною, вона перестає бути доступною. Тому вирішено шукати майстрів машинної вишивки і в співпраці з ними, під науковим супроводом музейників, створити бойківські сорочки для широкого вжитку. Це дає нам кілька результатів: 1) популяризує бойківську сорочку; 2) робить сорочку доступною, а отже, конкурентною; 3) витісняє непритаманні краю, з чужими vzorami, вишиванки. За два останні роки вдалося відшити дві сорочки з фондів музею «Бойківщина» та одну сорочку з колекції музею у Фитькові.

Також (на продовження цієї теми) було проведено Оксаною Сокол в 2023 р. майстер-клас з відтворення спідниці в техніці вибійка. Її ще називають мальованка або ж димка, оскільки виготовлялася фарба на основі сажі і олії. Цей вид спідниці був надзвичайно популярний 150 років тому на Бойківщині. На жаль, в музеї таких зразків немає, тому відтворити в давній техніці таку спідницю вважалося цілком логічним.

...Якщо є спідниця і сорочка, потрібно і запаску, тому силами музейних працівників вручну вишито репліку бойківської півки із власної фондів колекції.

До дослідження і вивчення сакральної спадщини Долинської громади підштовхнула війна. Ворог нищить релігійні споруди і ніхто не може назвати остаточної цифри цих руйнувань, і тим паче, передбачити, кого ці руйнування торкнуться. Масштаб руйнувань спонукає вживати заходів щодо увіковічнення сакральних споруд для прийдешніх поколінь ще до того, як вони будуть знищені чи пошкоджені ворогом.

На території Долинщини є храми, історія заснування яких сягає ще 1-ї половини XIX ст. Дев'ять церков внесено до реєстру об'єктів культурної спадщини місцевого значення. На жаль, досі не було каталогізовано і системно задокументовано та зафіксовано у фотографіях інтер'єр та екстер'єр церков краю, а також не виконано роботу з вивчення та історичного дослідження існуючих сакральних споруд. Тому музей спільно з

народним фотоклубом «Промінь», що діє при музеї, взяв на себе цю місію. В громаді є понад 40 церков в 21 селі та м. Долина, до яких здійснювалися експедиції протягом 2023 року. Результатом цієї роботи буде двомовна фотокнига про церкви.

З 2022 р. в музеї щороку проводять «круглий стіл» «Бойківське весілля на Долинщині». Тема визріла, зокрема, через те, що сучасні бойківські весілля втрачають свою автентичність, люди забувають традиції, які побутували на наших весіллях та, зрештою, переймають і впроваджують чужинські звичаї.

Можливо, ми не зможемо відродити все те, що було, бо час йде вперед, але зафіксувати відмінності весільних обрядів і звичаїв різних населених пунктів потрібно обов'язково!

З цією метою музейники спільно з волонтерами, бібліотекарями та клубними працівниками здійснюють візити до старожилів різних сіл, записують їхні спогади, перефотографовують старовинні весільні світлини.

За роки існування в музеї «Бойківщина» побували тисячі відвідувачів, значна частина з яких діти та підлітки, що дуже тішить. Адже культурно-патріотичне виховання свідомих українців – це головний чинник всієї сфери культури країни, бо саме молоде покоління буде відбудовувати державу після перемоги, котра неодмінно настане! Ми цінуємо й любимо кожного з наших відвідувачів, але особливо приємно, коли в гості навідуються відомі (з різних сфер діяльності) фахівці. А за стільки років роботи музею таких особистостей було чимало!

Із приємністю згадуємо відвідини третього Президента України Віктора Ющенка, верховного Архієпископа УГКЦ Святослава Шевчука, Надзвичайного і Повноважного посла Канади в Україні Романа Ващука, доктора філософії, депутата ВРУ IX скликання Володимира В'ятровича, політичної та громадської діячки, доктора філологічних наук, народного депутата ВРУ VII скликання Ірини Фаріон, реп-співачки Альони Савраненко, телеведучого, шеф-кухаря Ектора Хіменеса-Браво, екс-учасника групи «Океан Ельзи», лідера гурту «Гудімов» Павла Гудімова, телеведучого Романа Вінтоніва (Майкла Щура), засновника проекту «Ukrainer» Богдана Логвиненка та інших поважних людей.

NOTA BENE

П'ЯТА СЕСІЯ КОНФЕРЕНЦІЇ СТОРИН РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

(м. Ліллафюред, Угорщина, 10-12 жовтня 2017 року)

РІШЕННЯ COP 5/13

ЗМІНА КЛІМАТУ

Стаття 12bis Карпатської конвенції

КОНФЕРЕНЦІЯ СТОРИН

1. Приймає таку поправку до Карпатської конвенції: Після статті 12 Система оцінки/інформації про стан довкілля, моніторинг та раннє попередження додається нова стаття в такій редакції:

Стаття 12bis «Зміна клімату»:

Сторони, беручи до уваги вразливість крихких гірських екосистем, вплив ключових галузей економіки та гірських громад на зміну клімату та ключову роль, яку відіграють гори для інших географічних районів, повинні:

а) проводити політику, спрямовану на пом'якшення наслідків зміни клімату у всіх секторах, що стосуються Конвенції, враховуючи їхню взаємодію;

б) проводити політику, спрямовану на адаптацію до зміни клімату, шляхом просування наукових досліджень та наукового співробітництва, міжгалузевої інтеграції, транснаціонального співробітництва, підвищення обізнаності, участі громадськості та співробітництва всіх зацікавлених сторін, а також сприяти процесам планування місцевої адаптації та реалізації заходів, особливо в найбільш вразливих районах і секторах, а також

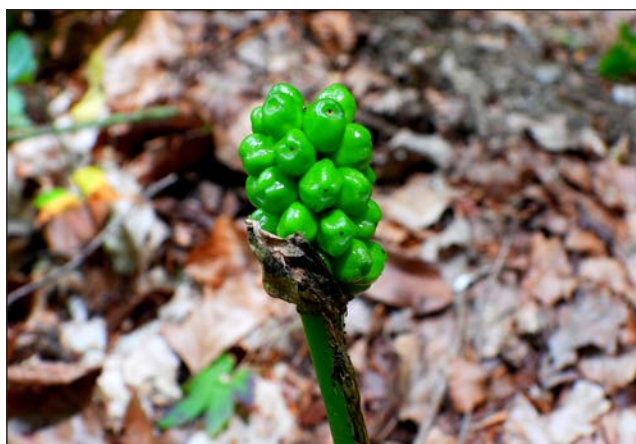
в) здійснювати комплексні заходи для зменшення ризиків та мінімізації негативних наслідків зміни клімату, особливо екстремальних погодних явищ.

2. Пропонує Сторонам ратифікувати цю поправку та, за можливості, розпочати виконання нової статті 12bis шляхом подальшого здійснення заходів, пов'язаних зі зміною клімату у Карпатському регіоні, та рекомендує Робочій групі зі зміни клімату підготувати та визначити пріоритетні стратегічні дії в цьому контексті.

3. Висловлює вдячність за роботу, проведenu Робочою групою зі зміни клімату і відповідними партнерами, та значну підтримку Угорщиною робочої групи зі зміни клімату та її діяльності.

4. Вітає прогноз щодо адаптації до зміни клімату для Карпат та висловлює вдячність за роботу, яку проводить Робоча група зі зміни клімату та відповідні партнери.

5. Вітає включення Карпатського регіону до Європейської платформи з адаптації клімату (далі – платформа Climate-ADAPT).

РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО «КРУГЛОГО СТОЛУ» «ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ, НАУКОВО- ОСВІТНІ ТА ТРАНСКОРДОННІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ І ПРОТОКОЛІВ ДО НЕЇ»

(м. Рахів, Україна, 3 жовтня 2024 р.)

Карпатські гори є унікальним природним скарбом визначної краси та екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, притулком для багатьох видів рослин і тварин, що перебувають під загрозою зникнення, та найбільшою у Європі територією з пралісами, важливою складовою довкілля екологічного, економічного, культурного, рекреаційного характеру і загалом середовища існування у серці Європи спільного для багатьох народів та країн.

І тому очікувалось, що поворотним моментом для майбутнього розвитку та збереження Карпатської природної серцевини Європи стане Рамкова конвенція про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат й Протоколи до неї.

Враховуючи досвід Альпійської конвенції, цей важливий документ мав би забезпечити правові механізми міжнародної співпраці Карпатських країн стосовно впровадження інтегрованих підходів до управління земельними і водними ресурсами, збереження та сталого використання біологічного і ландшафтного різноманіття, територіального планування, забезпечення сталого розвитку сільського та лісового господарства, туризму та транспортної інфраструктури, промисловості та енергетики, підтримку та збереження культурної спадщини і традиційних знань місцевого населення, збереження традиційної архітектури і особливостей землекористування тощо.

Міжнародний «круглий стіл» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї» відбувся, в онлайн- та онлайнрежимах, 3 жовтня 2024 року в м. Рахів Закарпатської області. Організаторами заходу виступили Карпатський біосферний заповідник Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Закарпатська обласна військова адміністрація, Інститут екології Карпат НАН України, Київський університет права НАН України, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака. У його засіданні взяли участь науковці, представники органів влади, природоохоронних установ та громадськості з України, Австрії, Польщі, Румунії, Словаччини та Німеччини, загалом понад 80 осіб, якими презентовано й обговорено 28 доповідей. Вагомості заходу додала участь у його роботі керівника Секретаріату Карпатської конвенції Гаральда Егерера.

На підставі заслуханих доповідей та проведених дискусій на Міжнародному круглому столі:

1. Відзначено:

1.1. Низький рівень зацікавленості на місцевому, регіональному і галузевому рівнях в своєчасній і ефективній імplementації документів, прийнятих в рамках Карпатської конвенції.

1.2. Відсутність належної координації дій стосовно виконання завдань Карпатської конвенції.

1.3. Позитивний досвід Держлісагентства України стосовно дотримання вимог «Стратегічного плану дій щодо впровадження Протоколу про стале управління лісами» та налагодження обов'язкової щорічної звітності лісовими підприємствами і організаціями регіону Українських Карпат.

1.4. Активність і високий професіоналізм адміністрації Карпатського біосферного заповідника та особисто професора Федора Гамора в справі організації цього важливого міжнародного наукового зібрання.

2. Рекомендовано:

2.1. Віденському офісу Карпатської конвенції розглянути можливість:

- формування та в обов'язковому порядку запровадження в усіх країнах Карпатського регіону Кодексу Карпатської конвенції;
- розробки окремого Протоколу до Карпатської конвенції щодо збереження самобутніх етнічних традицій та звичаїв населення в країнах Карпатського регіону;
- підготовки та впровадження заходів щодо популяризації та запровадження до навчальних програм закладів освіти країн-учасниць вивчення правових основ Карпатської конвенції та Протоколів до неї;
- видання та поширення в країнах-учасниць електронних та друкованих періодичних бюлетеня (газети) із питань поширення знань та проблем реалізації Карпатської конвенції та Протоколів до неї.

2.2. Кабінету Міністрів України:

2.2.1. Активізувати роботу відповідальних профільних міністерств, відомств, обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування Карпатського регіону щодо реалізації Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 р. № 11-р).

2.2.2. Забезпечувати поліпшення поінформованості громадськості та надання правової оцінки діям, що виконуються в рамках Карпатської конвенції.

2.2.3. Вжити додаткових заходів щодо прийняття Закону України про Смарагдову мережу України.

2.2.4. Ініціювати розробку та затвердження нової редакції Державної програми розвитку регіону Українських Карпат.

2.2.5. Доручити відповідним міністерствам та відомствам розробку концепції просторового планування Карпатського регіону з урахуванням принципів сталого розвитку та вимог Карпатської конвенції, у якій зокрема передбачити:

- *транскордонну транспортну, енергетичну й телекомунікаційну інфраструктуру та послуги;*
- *збереження та стале використання природних ресурсів;*
- *узгоджене планування міських та селищних прикордонних територій;*
- *запобігання транскордонному впливу забруднення;*
- *інтегроване планування землекористування, стратегічних екологічних оцінок та оцінок впливу на довкілля.*

2.2.6. Завершити формування нормативно-правової бази щодо впровадження компенсаційних механізмів та створення міжнародного реєстру збитків, покликаних забезпечити відшкодування екологічних збитків, заподіяних внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

2.2.7. Вжити заходів щодо гармонізації українського екологічного законодавства із міжнародними стандартами

(внести зміни до законів України, які діють, зокрема, у сфері землекористування та лісового господарства).

2.2.8. З метою екологічної інтеграції України до європейського простору, поліпшення можливостей для сталого управління природними ресурсами, доручити відповідним відомствам розробити план дій щодо активізації діяльності із впровадження Карпатської конвенції та протоколів до неї, збереження Смарагдової мережі та запровадження досвіду діяльності європейської мережі Natura-2000.

2.3. Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України:

2.3.1. Розробити та впровадити до правового поля України категорії оселища (біотопу) як реальної одиниці охорони, із внесенням необхідних змін до Закону України «Про Червону книгу України».

2.3.2. Розробити та внести на розгляд в установленому порядку зміни до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» у контексті конкретизації вимог щодо оцінки планованої діяльності на біорізноманіття, зокрема, урахування конкретних даних щодо поширення видів рослинного світу та стану їхніх популяцій.

2.3.3. Розробити Програму розвитку природно-заповідного фонду Карпатського регіону з урахуванням викликів воєнного стану та сучасних тенденцій розвитку національної та регіональної економіки.

2.3.4. Активізувати діяльність та державну підтримку національної інформаційно-аналітичної платформи з біорізноманіття УкрБІН (<https://www.ukrbn.com>) як основи комплексного моніторингу біорізноманіття на національному та регіональних рівнях.

2.3.5. Вжити необхідних заходів щодо організації адекватного та ефективного моніторингу та оцінки реальної ефективності господарської діяльності «зелених» енергетичних та інших компаній.

2.3.6. Забезпечити розробку на базі Державного земельного кадастру детальний Кадастр земельних ресурсів Карпатського регіону з оцінкою їх екологічного стану.

2.3.7. Для поліпшення загального стану і життєстійкості лісів та підвищення рівня ведення лісового господарства лісовпорядкувальні роботи проводити на основі європейських практик із застосуванням ділянкового методу.

2.3.8. Внести зміни і доповнення до Методики визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів.

2.3.9. Впровадити спільну, узгоджену Сторонами Конвенції, Програму моніторингу лісів у Карпатах з веденням

Біля водоспаду «Здоров'я» (центральна садиба Карпатського біосферного заповідника)

відповідної бази даних та розробити практичні механізми її реалізації.

2.3.10. Завершити процес створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах.

2.3.11. Спільно із Держлісагентством і ДП «Ліси України» відповідно до статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка гарантує громадянам право на загальне використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб, розробити правові механізми щодо забезпечення жителів гірських населених пунктів (особливо тих, що розташовані в зоні природоохоронних територій), у першочерговому пріоритетному порядку, за соціально доступними цінами паливними дровами та будівельним лісом.

2.3.12. Забезпечити налагодження звітності з питань реалізації завдань Карпатської конвенції.

2.3.13. Здійснити протягом 2025 року організаційно-технічні заходи стосовно створення на базі Карпатського біосферного заповідника регіонального координаційного комітету з виконання положень Карпатської конвенції.

2.4. Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Укрзалізниці та Закарпатській обласній військовій адміністрації для поглиблення транскордонної співпраці:

2.4.1. Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій», здійснити заходи із відновлення зруйнованого автомобільного переходу через річку Тиса та створення необхідної прикордонної інфраструктури на українсько-румунському кордоні у селі Ділове Рахівського району Закарпатської області;

2.4.2. Забезпечити реалізацію Проекту Укрзалізниці із відновлення руху потягів через Рахів до Румунії та організації руху потягів за маршрутами Київ–Рахів–Сігету-Мармаціей, Чернівці–Івано-Франківськ–Рахів–Сігету-Мармаціей–Тересва–Ужгород. Для цього невідкладно організувати проведення перемовин із румунською стороною щодо ремонту ділянки залізниці, протяжністю 2.5 км, яка знаходиться в занедбаному стані на дистанції Кимпулунг ла Тиса–Тересва.

АНГЕЛ З ПОЗИВНИМ «КУПОЛ»

ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ!

НА СВІТЛИЙ СПОМИН ПРО *АНДРІЯ ПИЛИПІВА* –
ЛЮБЛЯЧОГО ЧОЛОВІКА, БАТЬКА, СИНА,
НЕОРДИНАРНОГО МИСТЦЯ, МУЖНЬОГО ВОЇНА

Андрій Пилипів, солдат, старший стрілець-оператор механізованого батальйону 47 окремої механізованої бригади «Магура», позивний «Купол», народився 6 червня 1982 року в с/мт Вигода на Івано-Франківщині.

У 1988-1997 роках Андрій навчався у Рожнятівській загальноосвітній школі.

З дитинства обрав творчий шлях в житті й згодом вступив до Косівського коледжу декоративно-прикладного мистецтва, де здобув фах «Майстер художньої ковки»; закін-

С/мт Вигода – рідне містечко Героя

чив Інститут прикладного та декоративного мистецтва з дипломом бакалавра.

Навчався у Львівській національній академії мистецтв.

Працював у Чернівцях, Львові. Постійно вдосконалював свою майстерність і бездоганно володів художньою обробкою деревини та металу. Не шукав легких шляхів, не боявся найважчої роботи.

Андрій є автором пам'ятника заробітчанах у Івано-Франківську, що зображує сім'ю в момент повернення до рідного дому, коли на порозі до них птахом лине дитя, що зачекалося батьків із заробітків.

До мобілізації Андрій проживав у с. Лисиничі на Львівщині.

12 липня 2023 року став на захист Батьківщини. Характер воїна, духовна міць зумовили вибір роду військ – штурмові. Пізніше виконував бойові завдання у лавах 47 механізованої бригади Сухопутних військ ЗСУ.

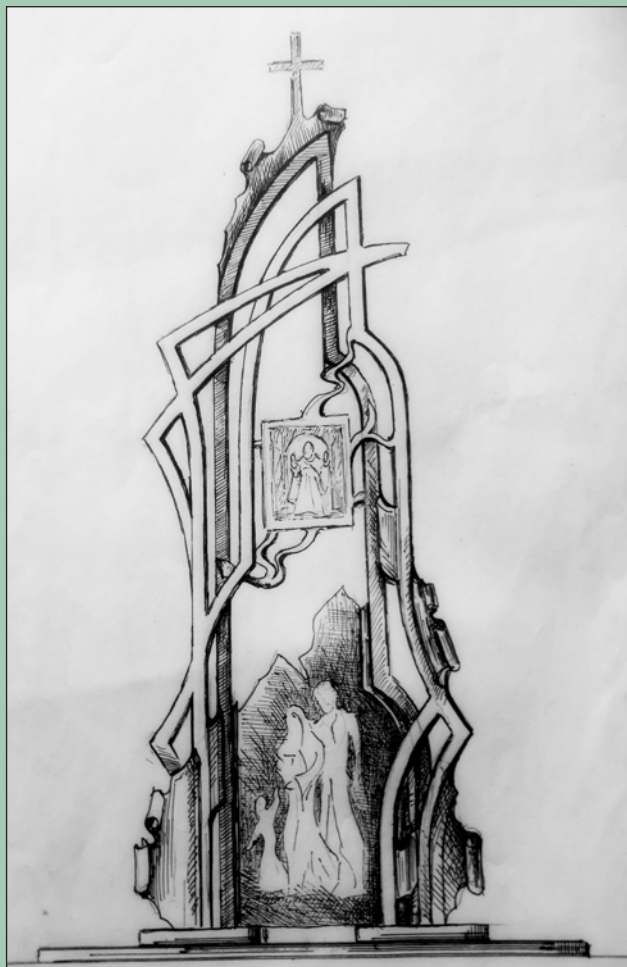
Андрій вирізнявся винятковою стійкістю і мужністю. Виконував найважчі завдання. Без докору сумління і жалю.

Під час однієї з ротаций на першу лінію оборони 5 листопада 2023 року був важко поранений у голову. Він тиждень боровся за життя. 12 листопада 2023 року серце Героя зупинилося.

Життя мужнього воїна – як спалах: яскраве, світле, сповнене любові до рідного краю. Згораючи, воно ще дов-

Андрійко з сестричкою Іринкою, 1986 р.;
сім'я Пилипівих на відпочинку: батько Богдан,
донька Ірина, син Андрій, мама Марія, 1991 р.;
Андрій ПИЛИПІВ з донечкою Катрусєю
і дружиною Наталією, 2018 р.

Творчі роботи Андрія ПИЛИПІВА:
вхідна брама «Три Ангели» церкви Святої Трійці
(м. Судова Вишня на Львівщині);
меблева стінка для власної спальні;
робочі ескізи пам'ятника заробітчанами-мігрантам
у м. Івано-Франківську (2008; 2014 рр.);
східці, встановлені в одному з громадських
закладів м. Львова (площа Ринок), 2022 р.;
Богдан ПИЛИПІВ. Вічність. Серед Воїнів
Небесних. Дерево, пірографія, 2024 р.;
Андрій. Погляд з «нуля». Дерево, пірографія,
2023-2024 рр.

го освітлюватиме шлях тим, хто по-заду. Такі герої йдуть першими у бій, щоб не дати можливості ворогам захопити жодного метра рідної землі.

Батько захисника Богдан Пилипів написав у Facebook: – Позивний нашого Андрійка – «Купол», як маленька часточка омофору Матері Божої. Купол любові, безпеки, надійного захисту, тепла для всіх нас.

Він не хвалився своєю мужністю, навіть мені не казав, як йому важко.

Хлопчики, які витягували Андрійка під обстрілами більше години на підручних засобах до стабілізаційного пункту, уже в розмові зізналися, що мусили його забрати «звідти», з Авдіївського пекла, бо зобов'язані йому своїми життями. За день до поранення Андрій врятував їх, прикривав їхній відхід на іншу позицію.

Сьогодні наш син Андрійко вже в рядах Ангелів-Воїнів на Небесах. Його останню творчу роботу – церковну браму – я називаю «Три Ангели Андрійка».

Брама «Три Ангели» є окрасою церкви Святої Трійці в Судовій Вишні на Львівщині.

На спомин про сина батько створив роботи «Вічність. Серед Воїнів Небесних» та «Андрій. Погляд з «нуля».

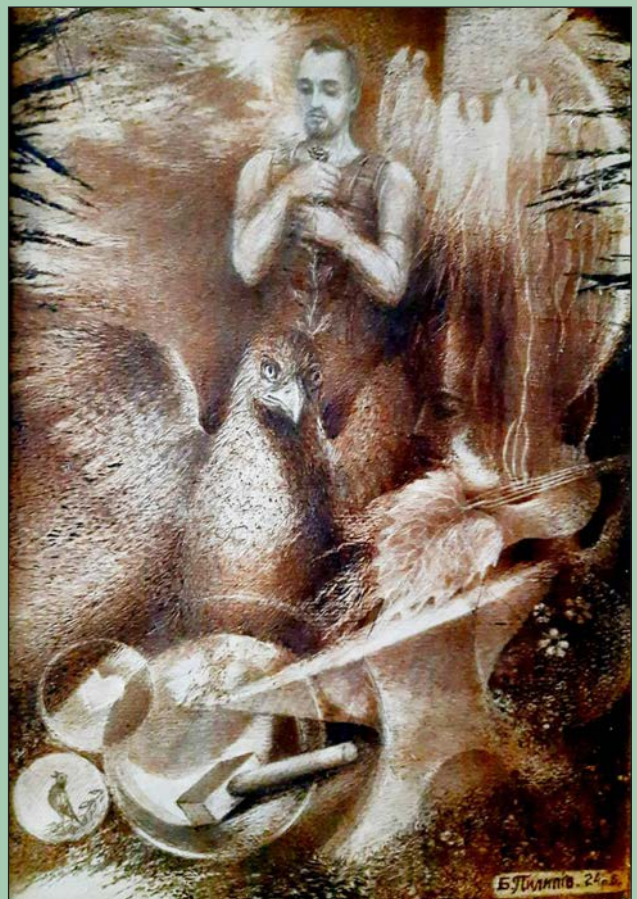
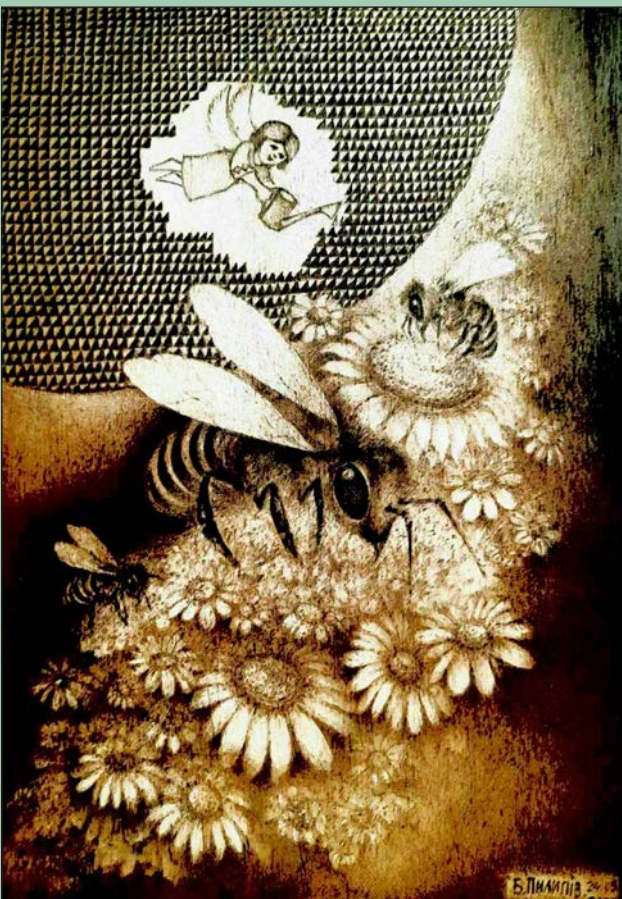
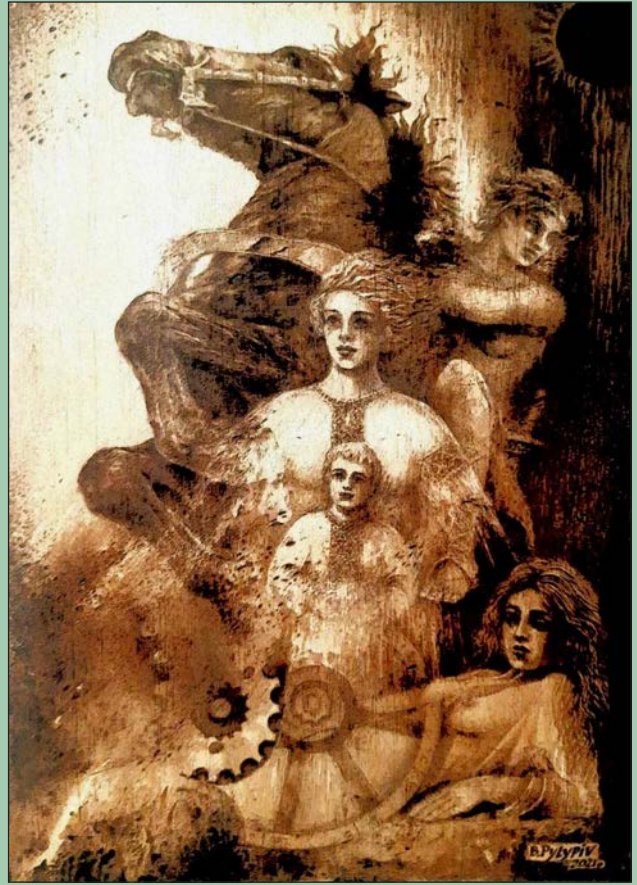
Щиро, емоційно згадують про Героя побратими: – Про таких будуть співати у піснях, малювати мурали: хто без докорів жалю чи сумління йде на штурми, не зрадив своїй сутності воїна, яка була для нього визначальною у житті.

Після важкого поранення тримався за життя тиждень і пішов з цього світу Героєм...

***

P.S. 9-16 червня ц.р. у Парижі, в залі кафедрального собору Святого Володимира Великого УГКЦ, відбулася авторська благодійна виставка батька полеглого Героя – талановитого українського художника-пірографа (графіка вогнем на дерев'яних площинах), журналіста Богдана Пилипіва «Світ Господній – прекрасний, збережімо його!», присвячена світлій пам'яті воїнів, які віддали життя за територіальну цілісність, незалежність України. Її організовано на запрошення Апостольського адміністратора УГКЦ єпархії Святого Володимира Великого для українців візантійського обряду у Франції, країнах Бенілюксу, Швейцарії, Бельгії, Нідерландах Владики Гліба Лончини. Виставка експонувалася також в Українському культурно-просвітницькому центрі УГКЦ в Мюнхені – за підтримки Апостольського екзарха Апостольського екзархату для українців східного обряду в Німеччині та Скандинавії єпископа Богдана Дзюраха (22-24 червня ц.р.).

Богдан ПИЛИПІВ. Богородиця. Час війни.
Дерево, пірографія, 2023 р.;
під час авторської благодійної виставки
Богдана ПИЛИПІВА у кафедральному соборі
Святого Володимира Великого УГКЦ.
Париж, 9 червня ц.р.;
Богдан ПИЛИПІВ. Війна. Обійми мене, мамо.
Віджени чорну ніч. Дерево, пірографія, 2022 р.;
Коли мовчать гармати. Дерево, пірографія, 2021 р.;
Берегиня. Мати. Воїн. Дерево, пірографія, 2021 р.;
Ціна жертвості. Шлях у Вічність.
Дерево, пірографія, 2024 р.

ВІДЙШОВ У ЗАСВІТИ ВИДАТНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ЕКОЛОГ, ПРОФЕСОР ІВАН ВОЛОЩУК

ВТРАТИ

Із великим сумом повідомляємо, що 14 травня 2024 року, на 89 році життя, відійшов у вічність видатний європейський вчений – еколог, уродженець села Луг (нині Закарпаття), професор, доктор наук, інженер, лауреат Міжнародної премії «Corona Carpatica» в номінації «Екологія» ІВАН ВОЛОЩУК.

Наукова спадщина, творчий і природоохоронний доробок І. Волощука – глибокі і багатогранні. Він – автор більше двох десятків книжок і монографій, десятка навчальних посібників і близько 400 наукових статей, опублікованих у різних словацьких виданнях і за межами країни. Багато із них перекладені різними мовами, стали великим здобутком міжнародної наукової спільноти.

Ось лише окремі з них. У 1991 році, у співавторстві, він опублікував словацькою, англійською та німецькою мовами цікаву методологічну працю «Rozhovory Ekologii a ochrane prirody»,

в якій знаходимо наукові терміни, основні поняття в галузі екології та охорони природи, визначення пріоритетних завдань цих наук щодо оптимізації життєвого середовища. У 1999 році за редакції І. Волощука побачила світ монографія англійською мовою «The National Parks and Biosphere Reserves. The last Nature Paradises». У ній охарактеризовано національні парки, біосферні резервати Угорщини, Словаччини, Польщі, України і Румунії.

Співавторами цієї монографії є також відомі українські природоохоронці Степан Стойко та Федір Гамор.

У 1990-1995 роках Іван Волощук працював директором Татранського національного парку, а з 1995 до 1999 рр. – генеральним директором Управління народних парків Словаччини.

Далі працював деканом лісогосподарського факультету Зволєнського технічного університету, координа-

тором біосферних резерватів у Татрах. В останні роки – професор факультету природничих наук Університету Матей Бела в Банській Бистриці. А далі перебував на заслуженому відпочинку.

Особливою заслугою професора Івана Волощука є участь у підготовці українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат», яка в 2007 році занесена до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Як визнаний еколог професор Іван Волощук входив до складу різних міжнародних природоохоронних структур. Був членом ради IUSN від Середньої і Східної Європи (2000-2004 рр.), заступником голови Словацького національного комітету МАБ ЮНЕСКО та членом Комісії природних і національних парків, Комісії з менеджменту Міжнародного Союзу охорони природи (IUSN), а також – Європейської федерації природних і національних парків, Президентом Асоціації карпатських національних природних парків і резерватів (ACANAP).

Протягом багатьох років своєї трудової діяльності брав участь у міжнародних науково-практичних конференціях та експертизах з різних природоохоронних проблем, у тому числі в Карпатському біосферному заповіднику.

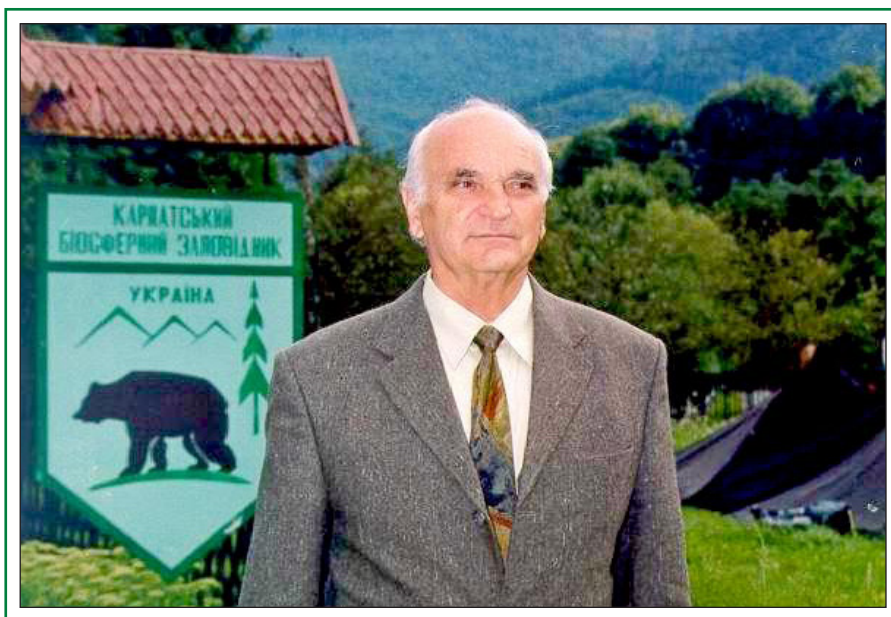
Численні його статті запам'яталися і читачам журналу «Зелені Карпати».

За багатогранну діяльність Світовий фонд дикої природи (WWF) нагородив професора Івана Волощука золотою медаллю, а КБЗ – почесною відзнакою за розвиток Карпатського біосферного заповідника.

Церемонія прощання із професором Іваном Волощуком відбулася 30 травня 2024 року в церкві словацького міста Татранська Ломніца.

Вічна, світла пам'ять та Царство Небесне нашому дорогому Другу.

Федір ГАМОР

Професор Іван ВОЛОЩУК на центральній садибі Карпатського біосферного заповідника, м. Рахів, 2002 р.

ЛІДЕРИ ДУМОК І СИЛА СЛОВА

Формуємо екологічний світогляд людей

Юрій БАБІЧИН,
експерт Інституту
еколого-релігійних студій,
м. Ужгород

Вкажи мені, о Господи, Твої дороги,
навчи мене, де Твої стежки
Псалми 25, 4

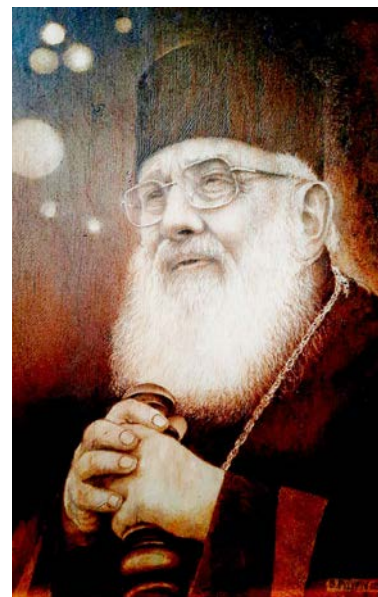
На сторінках журналу «Зелені Карпати» ми неодноразово порушували питання взаємодії природоохоронців і Церков у справі еколого-освітньої роботи. Сьогодні продовжуємо цей цикл публікацій. Мова піде про лідерів думок і їхню роль у справі формування екологічного світогляду людей.

Завдяки розуму і мисленню, що даровані нам Творцем, людина здатна пізнавати себе і навколишній світ. У результаті численних взаємодій з іншими людьми і природою у нас формується свідомість. Її можна вважати наріжним каменем світогляду, що є складною системою поглядів людини про її місце у цьому світі та взаємини з ним. Коли ми масою намір працювати з християнами, то можемо стверджувати, що це люди теоцентричного світогляду.

Світогляд, з базою цінностей, принципів, знань, ідеалів, вірувань, формується з дитинства. Через те особливий наголос вчергове ставимо на роботі з підростаючим поколінням.

У будь-якому суспільному середовищі є лідери, до думок яких завжди або часто прислухається велика частина людей. Завдяки цим особистостям формується або «коригується» світогляд. У Церкві такими лідерами є священники. Саме вони проголошують слово Боже, несуть науку про добро, спрямовують на стежки істини...

Священників бачимо основними лідерами думок, але у кожній релігійній громаді цю функцію можуть віді-

гравати також авторитетні вірники, серед яких дяки, вчителі, лікарі, дружина священника, навіть молоді люди (здаймо приклад шведської школярки і екологічної активістки Грети Тунберг) чи інші люди, які усвідомлюють важливість екологічних питань і готові діяти. Іноді звичайна бесіда після Літургії може стати для когось переломним поштовхом у осмисленні тих чи інших питань.

Беззаперечними лідерами думок є спископи, глави Церков. Періодично вони навідуються до громад у межах національних парків Закарпаття. Такі візити не мають залишитися без екологічних акцентів. Цьому мусить передувати робота лідерів думок на місцях, передусім священників.

Нерідко спископи і глави Церков публічно висловлюють свої позиції щодо екологічних питань. Такі моменти також не мають залишатися поза ува-

гою священників, які можуть доносити думки ієрархів, «вклеюючи» їх до своїх проповідей або післялітургійних роздумів та настанов

До лідерів думок також належать відповідальні працівники природно-заповідних установ. На Закарпатті переважна більшість працівників національних парків – віруючі люди. Деякі з них є дяками чи членами органів управління парафій.

Отже, завдяки своєму авторитетові спископи, священники, співробітники національних парків, інші віруючі, яких можемо віднести до лідерів думок, разом здатні суттєво вплинути на формування екологічного світогляду людей. Це не є питанням однієї проповіді чи бесіди. Мова йде про системну роботу, яку складно, але реально налагодити.

Богдан ПИЛИПІВ. Портрети Глави УГКЦ, Блаженнішого Святослава Шевчука та Патріарха-предстоятеля УГКЦ, кардинала Католицької церкви Любомира Гузара. Дерево, пірографія, 2021 р.; 2022 р.

ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ ПЗФ

В ужгородському видавництві «ФОП Сабов А.М.», за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради (голова – Роман Сарай) та Закарпатської обласної військової адміністрації (т.в.о. голови – Мирослав Білецький), у рамках природоохоронного заходу «Проведення науково-технічних конференцій і семінарів, організація виставок та інших заходів щодо пропаганди охорони навколишнього природного середовища, видання поліграфічної продукції з екологічної тематики» програми охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2024-2025 роки», у 2024 році за впорядкування Федора Гамора та Юрія Беркели на 348 сторінках побачила світ книга «Збірник наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні».

Згідно із завданнями, визначеними Статутними рамками та Севільською стратегією для біосферних резерватів ЮНЕСКО, Законом України «Про природно-заповідний фонд України», Положенням про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків, у збірнику вміщено найважливіші науково-практичні розробки колективу Карпатського біосферного заповідника.

Подаються матеріали щодо впровадження Стратегії сталого розвитку та вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду, програми та плани заходів для відновлення природних комплексів, рекомендації щодо збереження та відтворення рідкісних видів рослин, тварин та їх оселищ, а також деякі результати впровадження природо-охоронних рекомендацій та проектів зі сталого розвитку.

Розраховано на науковців, природоохоронців, працівників органів влади та місцевого самоврядування й широкої громадськості.

Із електронною версією книги можна ознайомитись за посиланням:

<https://kbz.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/RekomendaciiF.pdf>

Федір ГАМОР

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

У листопаді 2024 р. вийшов черговий випуск періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» № 1(9), у якому на 108 сторінках опубліковано результати досліджень науковців Карпатського біосферного заповідника, Ужгородського національного університету та інших наукових установ України.

Зокрема, у рубриці «Флора і рослинність» можна ознайомитися з результатами дослідження флори і рослинності сінокісних лук, які поширені на території Карпатського біосферного заповідника, у межах висот 175-1300 м н.р.м. Для збереження сінокісних лук, що є місцем зростання рідкісних лучних видів рослин та рослинних угруповань, рекомендовано проводити активні природоохоронні заходи – одночи дворазове викошування, видалення самосіву де-

ревних видів та інше. Також представлено результати вивчення стану локальних популяцій підсніжника звичайного у Черногірському масиві Українських Карпат, на території Богданського лісництва філії «Рахівське лісове дослідне господарство» ДП «Ліси України». Ця територія у 2022 році була включена до складу Карпатського біосферного заповідника. Цікавими є матеріали про вивчення фотосенсибілізуючої активності барвників борщівника Сосновського на Закарпатті.

Про тисово-букові угруповання Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника, їх лісівничо-таксаційну характеристику, біорізноманіття, стан збереження та досвід збору насіння тиса ягідного в Карпатському біосферному заповіднику йдеться у рубриці «Ліси».

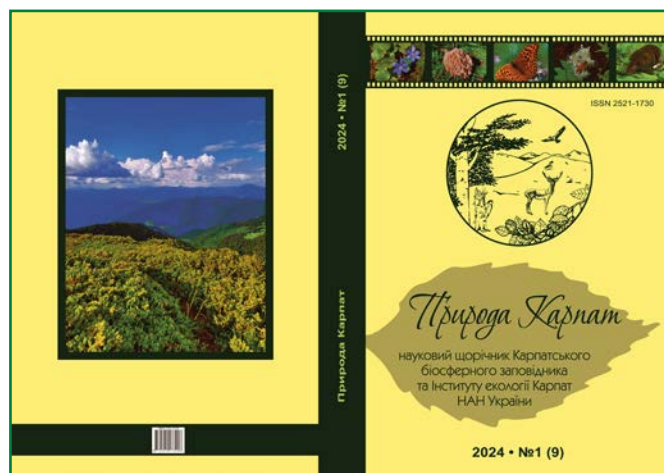
Змістовними є матеріали, які увійшли до рубрики «Фоновий моніторинг», про сезонну мінливість вмісту біогенних речовин у водах верхів'я басейну річки Тиса (за матеріалами Басейнового управління водних ресурсів річки Тиса, 2021-2022 рр.). Зацікавлять також читачів результати аналізу гідрохімічних параметрів води річки Чорна Тиса та її правих приток.

Важливими і повчальними є матеріали рубрик «Заповідна справа» та «Історія охорони природи». Зокрема у першій йдеться про роль Президентів України у збереженні природних цінностей Карпат й розвитку природно-заповідної справи в Україні. Резонансною історичною природоохоронною подією в незалежній Україні стало проведення першої наради під головуванням Президента України Віктора Ющенка в Шацькому національному природному парку (с. Гаївка Шацького району Волинської області, 9 липня 2009 р.) із пи-

тань розвитку природно-заповідної справи та визначення шляхів вирішення наявних проблем. А у другій рубриці подається короткий історичний огляд формування Концепції біосферних резерватів як модельних територій для сталого розвитку та роль фахівців Карпатського заповідника в роботі з імплементації її до українського законодавства.

Увагу читачів привернуть матеріали, які ввійшли до рубрики «Сталий розвиток»: про окремі підсумки роботи Карпатського біосферного заповідника в 2023 році та результати фінансово-господарської і соціально-економічної діяльності, а також функціонування НПП «Синевир» – втілення засад сталого розвитку. В інших рубриках висвітлено актуальні питання збереження Всесвітньої культурної та природної спадщини в Україні тощо.

Богдана МОСКАЛЮК

Інформаційно-туристичний центр Карпатського біосферного заповідника «Карпатська форель» (с. Ділове Закарпатської області)

Людмила БІКСЕЙ,
мистецтвознавець,
м. Ужгород

МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ЖИВОПИСНІ МЕДИТАЦІЇ: МІЖ ХАОСОМ І АРХЕТИПОМ

Творчі знахідки члена Національної спілки художників України Вікторії КУЗЬМИ лежать в площині традиції декоративного мистецтва, адаптовані до сучасності. Вільна асоціація художнього стилю – дієвий інструмент для пошуку змісту невідомого, визначення напрямку його руху, руйнівник форми та усвідомленої систематизації.

Цікавий, складний і непростий різновид декоративного мистецтва обрала для себе як спосіб самопізнання та самовияву індивідуальної творчої особистості художниця Вікторія Кузьма – живопис на склі. Серцем і розумом сприйняла старовинну техніку, для опанування якої потрібні були знання фахові та глибоке розуміння природи трансцендентного. На добрий ґрунт мистецького удосконалення лягли фундаментальні відомості про композицію, колір, декоративність тощо. Викладачі в Ужгородському училищі прикладного мистецтва: заслужений художник України А. Ковач, заслужений художник України І. Дідик та Н. Дідик, В. Роман, Ю. Дикун – вели майбутнього митця еволюційними сходами авторського саморозкриття. Творче середовище сприяло «одивненню» простого та метафоричності світу навколо і у відчуттях.

Старовинне мистецтво іконопису по склу найбільше зачепило емоції та стало для Вікторії символічним ще з часу навчання в училищі. Корені мистецтва малювання на склі мають свою історію і сягають давнини. Для потреб культу у середньовічній Європі, на території Трансільванії, виконувалися твори іконопису – святі образи на склі. Для створення канонічної ікони майстер потребував взірць для виконання. Простий люд мріяв прикрасити не тільки храми, але і власне житло. Поширенню небуденної традиції сприяла раритетність самого скла, привезти в гори яке було важко, і коштувало воно багато. Але були переваги: відстань від основних осередків і шкіл іконопису давала більше свободи художнику. Саме скло додавало гостроти та позачасовості зображеному образу сакрального змісту, сповненого життєвістю: святий Миколай, свята Варвара, Катерина тощо.

Образ Богородиці з дитям знайшов відображення у мистецькому доробку – живописі на склі – Вікторії Кузьми. Багатство кольору, щедрість позолоти, наближення геометричної форми до символу абсолютної довершеності викликає

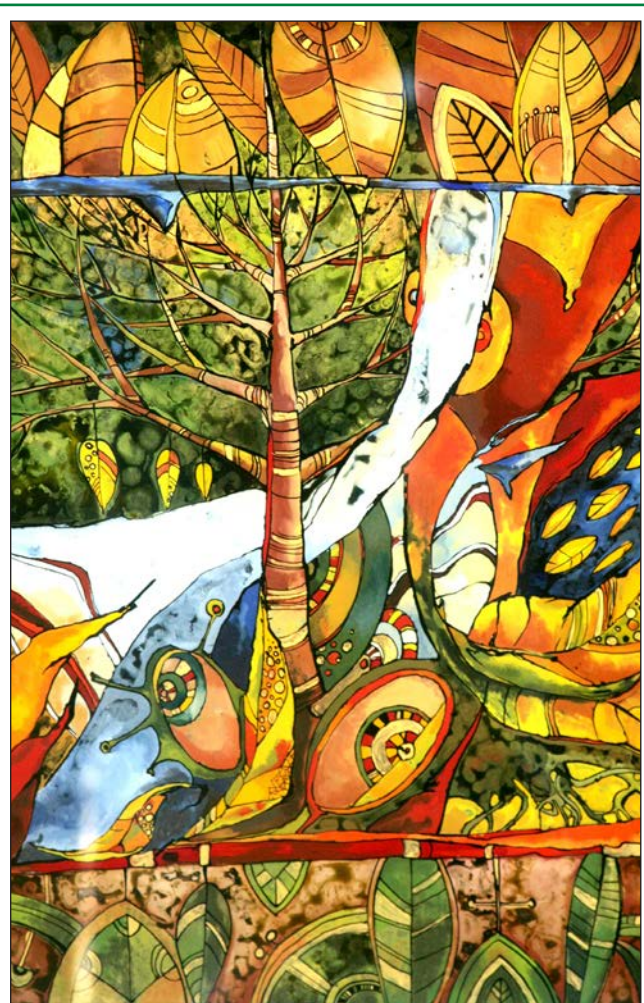

в свідомості людини хвилювання. Сама кривизна лінії підкреслює криволінійність ритму, який створює відчуття надчасу – метафізичного простору і часу. Через це глядач сприймає образ Богородиці як вияв неймовірної краси. Це стилістична ознака притаманна езотеричній моделі архетипу.

Духовна основа авторського позиціонування образу Богородиці з немовлям – графічно збалансована форма Божественного Лона. Вона за обрисом нагадує стилізовану вісімку, що за гематрією означає Божественну Любов. Символіка образів та знаків у автора служить посланням для всіх глядачів, у тому числі і собі, як нагадування про зцілення світу. Енергетика кола, як мотиву: німб навколо голови Диви Марії – символ абсолютної завершеності. Образ богині – праматері – заступниці наших дітей, годувальниці, покровительки, Березині. І земною формою, і космічним змістом Богородиця несе енергію любові і прощення, відповідальності та вдячності, тонкої чистоти засобом інформації про особисту історію, викладену апостолами її Сина в Біблії. Цій же біблійській події з життя земної жінки Марії художниця Вікторія Кузьма присвячує і ефектну символічну композицію «Різдво». Без антропоморфних послань, без деталізацій, засобами форми та кольору переданий настрій радості. Янголи торжествують! Така їх природа, а люди – радіють, бо з ними – Господь!

Інтерпретація художніх символів навіює глибокі асоціації та паралелі. Там, де панує емоція, відчутний ритм поетичного поля, який стає громадами декорацій живописної площини: етнічним орнаментом чи геометричним рисунком.

Естетичні живописні медитації Вікторії Кузьми змістовим контентом нагадують ритмічні поверхні тіл, площин та

Святий Михаїл. Скло, олія, 2020 р.;
Золота осінь. Скло, олія, 2019 р.;
На Великдень. Скло, олія, 2019 р.

ТВОРЧІ МИТТЄВОСТІ МИСТКИНІ ВІКТОРІЇ КУЗЬМИ

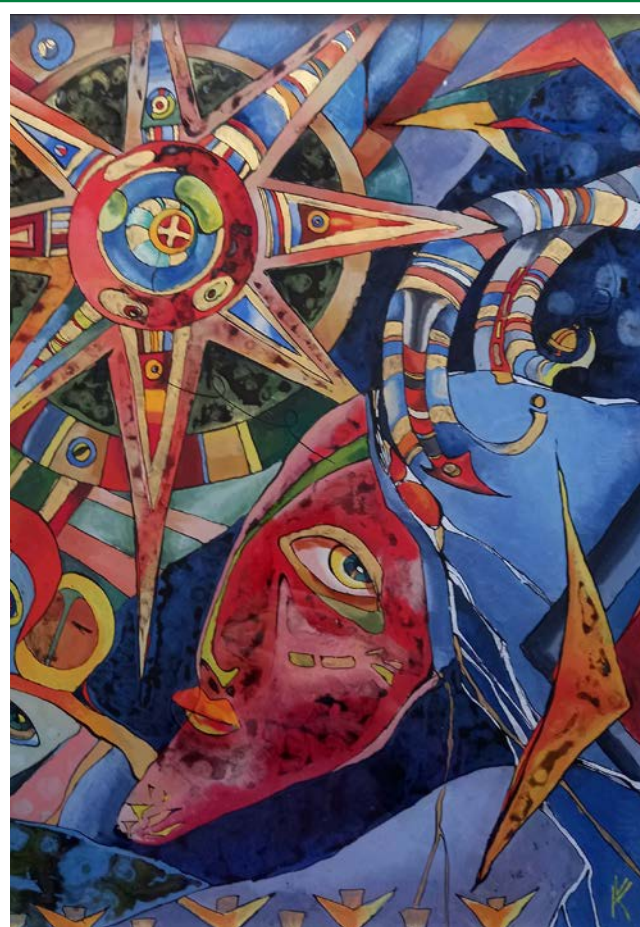
Щирі вітання поціновувачів прекрасного
(персональна виставка «Медитації на склі»,
м. Кросно, Польща, 2023 р.)

З найріднішими людьми: чоловіком –
народним художником України Борисом КУЗЬМОЮ,
донькою Ельвірою та сином Борисом, 2024 р.

Доктор філософії, викладач факультету історії
та міжнародних відносин Ужгородського
національного університету Вікторія КУЗЬМА
(четверта зліва) зі студентами
у робітні-музеї народного художника України
Володимира МИКИТИ, 2019 р.

Звізда ясна. Скло, олія, 2019 р.;
Подія. Скло, олія, 2018 р.;
Закувала зозуля. Скло, олія, 2022 р.;
Троянди. Скло, олія, 2024 р.

архітектурних споруд, часом доріг. У ліричній оповіді про осінь «Осінні барви» художниця активно ділить поверхню скла на частини, відділяючи верх та низ від загальної канви. Акценти поставлені на центральну частину твору, де зображене дерево з самотніми листками. Форма просторових образів через знаки передає сакральні послання – молитви. Це – підтекст певного звукового коду. У емоційних пейзажах елегантної осені присутній ритм і значення числа чотири, і саме четвірка – це два рази по два. Дуальність матеріального світу – обмеженість людського мислення в духовній площині. Але не всі брами пізнання піддаються ключам раціональної доказовості. Цикл осінніх пейзажів розкриває невідворотність змін у Всесвіті. Змінитись повинна людина. Вона повинна вільно перекладати образи навколишнього світу через число – кодову систему у смисловий зміст.

Серед ефектних і дуже загадкових, немов на межі між епохами, живопис на склі «Трипілля». За технікою виконання наближається до стертого, ніби трохи розмитого, заздалегідь скомпонованого геометричного простору поля. У образотворчо-мовній масі кольору стиха пульсує ритм землі, правильно розподілений автором і вільний. Відчутна крива поетичного ритму, у частинці якого існує прадавня мова протяжних голосних і сакральне число «три», яке означило і власну назву історичної доби.

Глибина аналізу живописного портрету «Дідо» («Автопортрет») та «Святий Франциск», видима легкість тлумачення образів демонструє ретельну та змістовну роботу автора над проявами антагонізму та полюсів божественної особи: Любов і Суд. Вільно летиться субстанція любові та обмежений умовностями існування суд як зворотний бік милосердя. Як тут не вистачає Лона Богородиці, де усі зцілені, захищені, святі. Автор демонструє розуміння, що із великої сили любові із матерії і антиматерії народилося все. У цій життєвій каруселі мінор і мажор зливаються в образах живописних портретів. Переконаливо і достовірно, іноді навіть документально зчитується символізм долі та сподівання щастя.

Живопис на склі має свою сакральну особливість: необхідно добре володіти матеріалом, знати композицію, вмінти малювати, розраховувати і враховувати зворотне бачення зображення. Між хаосом та архетипом, між плюсом і мінусом сучасне мистецтво демонструє здатність проявитися несподівано.

Сходивши стежки акварельної лірики, графічної суворості, Вікторія усім еством схотіла огорнути любов'ю свого мистецтва увесь світ, свою родину. На межі матеріального і духовного – роздуми талановитої художниці з Ужгорода Вікторії Кузьми. У цих роздумах – емоційна живописна розкіш та шарм людяності. Живопис на склі має свою сакральну особливість, і її добре знає Вікторія Кузьма – лауреат Закарпатської премії імені Й. Бокшая та А. Ерделі.

Продовження вернісажу Вікторії КУЗЬМИ
див. на 3-4 стор. обкладинки

ЕЛЕКТРОННА ВЕРСІЯ ЗБІРНИКА МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНОГО «КРУГЛОГО СТОЛУ» ІЗ ПИТАНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

У матеріалах «Збірника міжнародного «круглого столу» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції та Протоколів до неї», який підготовлений з нагоди 25-річчя схвалення (на Міжнародній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» у Рахові 13-15 жовтня 1998 р.) ініціативи адміністрації Карпатського біосферного заповідника розробити та прийняти Карпатську конвенцію. Збірник видано з метою привернення уваги державних, наукових інституцій та громадянського суспільства до проблем реалізації Карпатської конвенції. Вміщені матеріали з історії її прийняття, завдання та основні результати впровадження.

Презентується діяльність Віденського офісу Карпатської конвенції, подається детальний аналіз стану виконання Конвенції та Протоколів до неї в Україні, розглядається широке коло питань з активізації еколого-правової, науково-освітньої та транскордонної роботи в цьому контексті, вміщено напрацьовані рекомендації міжнародного «круглого столу» тощо.

Довідково додаються Закони та рішення Уряду України й інші інформаційні матеріали, що стосуються розробки та впровадження Карпатської конвенції.

Видання адресується науковцям, природоохоронцям, працівникам органів влади та місцевого самоврядування й широкій громадськості.

Професор Федір ГАМОР ділиться з членами науково-технічної ради НПП «Гуцульщина» секретами видавничої діяльності КБЗ, м. Косів, 20 грудня 2024 р.

ПІД ЗАВІСУ РОКУ

Висловлюємо щиро подяку за допомогу в підготовці матеріалів збірника керівникам та співробітникам наукових підрозділів Карпатського біосферного заповідника Юрію Беркелі, Ірині Йонаш, Богдані Москалюк, Ярославу та Володимиру Довганичам, ректору Київського університету права НАН України, професору Юрію Бошицькому, першому заступнику директора з наукової роботи Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака Володимиру Коржову та завідувачу відділу Інституту екології Карпат НАН України Олександрі Кагалу.

Особлива подяка за фінансову підтримку проведення «круглого столу» директору департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної військової адміністрації Юрію Шпонтаку.

З матеріалами збірника можна ознайомитись за посиланням: https://kbz.in.ua/.../uploads/2024/12/KryhlyiStil_2024-3.pdf

ПРЕЗЕНТОВАНО ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ КБЗ

20 ГРУДНЯ 2024 РОКУ на засіданні науково-технічної ради НПП «Гуцульщина» заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу присутніх до деяких проблемних аспектів роботи установ природно-заповідного фонду, зокрема необхідності активізації роботи з популяризації природоохоронних знань та формування екологічної культури населення. З цією метою вручив директору парку кандидату біологічних наук Юрію Стефураку та членам науково-технічної ради опубліковані останнім часом Карпатським біосферним заповідником випуски всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», періодичного збірника «Природа Карпат. Науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», регіональної екологічної газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника», а також «Збірник наукових матеріалів та рекомендацій із питань вдосконалення діяльності установ природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні» (виданий в 2024 р. за фінансової підтримки Закарпатської обласної військової адміністрації) та «Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Роль біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку».

Такі ж друковані матеріали вручено й адміністраціям Карпатського національного природного парку та Природного заповідника «Горгани».

Федір ГАМОР

ЗМІСТ

	Стор.		
Природоохоронні пріоритети	1	Сім заповідних установ отримали нові автомобілі та техніку	24
ГАМОР Ф. Заповідна справа у контексті довгострокової державної політики України	2	3 березня – Всесвітній день дикої природи	24
ПРОЦЬ М. Під особливою охороною (Печера «Молочний камінь» і її тасмниці)	7	Допомога у відновленні водно-болотних угідь	24
ГАМОР Ф. Щоб не розчавити гори... (На міжнародному «круглому столі» в Карпатському біосферному заповіднику розглянуто проблеми впровадження Карпатської конвенції)	8	Екоакція «Шевченко єднає Україну»	25
СТЕПАНОВА О. Знайдено ключ до вирішення кліматичної кризи Землі	11	Від каральної концепції – до попередження та усунення негативних наслідків	25
ГАМОР Ф. Основи для збереження і відновлення біорізноманіття	12	Як громади управлятимуть відходами	26
<i>Екосвіт у подіях</i>		ЛИПЧАК З. День лісів і екологічна вистава	26
Завдяки проєктам НПП «Гуцульщина»	15	БЕДНАР М. Відзначили Міжнародний день води	27
Четверта зустріч радників з нацбезпеки щодо Української формули миру	15	Презентували екологічний договір для України	27
ГАМОР Ф. Про стан і проблеми збереження природоохоронних територій Європи	16	ГАМОР Ф. Зустріч у територіальній громаді	28
НПП «Верховинський» – 14 років!	16	Заповідники – не для джиперів	29
Кліматична політика – серед основних пріоритетів довкіллєвих реформ	16	Міжнародний день без відходів	29
Реформа лісового господарства в дії	17	ГАМОР Ф. «Global Conservation» фінансово підтримуватиме КБЗ	29
Нове обладнання від Глобального екологічного фонду та UNDP	17	Вітаємо Нацпарк «Нобельський» з п'ятиріччям!	30
Реформа державної екологічної інспекції України – один із пріоритетів на 2024 рік	18	МОСКАЛЮК Б. Польові обстеження нових територій	31
ГАМОР Ф. Участь роботодавців у підготовці ОПП	18	Рекомендації для подальшого забезпечення відновлення України	31
Задля захисту вовків	18	ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Чергове засідання Координаційної ради КБЗ	32
ГАМОР Ф. Природоохоронні дослідження в австрійському університеті	19	Міжнародний день довкілля в реаліях повномасштабного вторгнення	33
Євроінтеграція – не лише політичний крок...	19	Щодо припинення забруднення пластиком	33
ЛИПЧАК З. Школярам – про водно-болотні угіддя	20	ГАМОР Ф. «Global Conservation» розпочинає фінансування	33
ГАМОР Ф. КБЗ – учасник пілотного проєкту ЄС за програмою «Horizon»	20	Суцільні рубки у гірських лісах Карпатського регіону будуть заборонені	34
Чорнобильська зона відчуження у майбутньому	21	ГАМОР Ф. Делегація «EuroNatur» відвідала КБЗ Нацпарку «Бузький Гард» – 15	35
Заборона джипінгу на природоохоронних територіях	22	Напрацювання єдиного підходу до сплати земельного податку установами ПЗФ	35
Інвестиційний портфель України у довкіллєвій сфері сягає 28,4 млрд доларів	22	Проєкти зі створення сталої транспортної інфраструктури для захисту біорізноманіття	35
ГАМОР Ф. Про бренд «Закарпаття – регіон Всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО»	23	Сучасна сміттєобробна інфраструктура Закарпаття	36
ГАМОР Ф. Форум із проблем збереження пасторального (пастушого) господарювання в гірських регіонах Європи	23	Схвалення законопроєкту про Смарагдову мережу	36
ГАМОР Ф. Видання КБЗ зареєструвала Нацрада України з питань телебачення і радіомовлення	24	22 травня – Міжнародний день біорізноманіття	37
		Європейський день парків	37
		ГАМОР Ф. Полтавські студенти у КБЗ Карпатському НПП – 44 роки!	38
		ЛИПЧАК З. Всесвітній день охорони довкілля у КБЗ	38
		ЛИПЧАК З. Майстер-клас із фарбування екоторбинок	38
		Уряд запровадив обов'язкову для всіх лісокористувачів фотофіксацію деревини	39

Інвентаризація земель природно-заповідного фонду	39	ФЕЛЬБАБА-КЛУШИНА Л., НЕСТЕРУК Ю.,	57
ГАМОР Ф. Студенські природоохоронні ідеї	39	ШКУРГАН В., ВОВЧОК В., ДУРУНДА А., СЕНЬКО І.	
Закарпатського угорського інституту		«Заради життя, заради Перемоги...»	
імені Ференца Ракоці II			
Міжнародний день Дунаю	40	ЧЕРІНЬКО П. Національний комітет України	60
Об'єкти ПЗФ України в умовах воєнного стану	40	з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»	
«Вартові Недеї» у Нацпарку «Вижницький»	41	ГІРНА А., МИКІТЧАК Т. Природно-історичне	62
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. 46 сесія Комітету Всесвітньої	41	середовище регіонального ландшафтного парку	
спадщини ЮНЕСКО		«Знесіння» (Про що мовчать полишені кар'єри	
Іпотерапія для військових	42	у середмісті Львова)	
БУНДЗЯК В. Екодень у «Горганах»	43	ШИШКАНИНЕЦЬ І., ДАНИЛЕНКО Б. 15 років	71
Війна знищила близько 80% лісових насаджень	43	діяльності НПП «Зачарований край»:	
НПП «Святі Гори»	43	основні напрямки та досягнення	
ЙОНАШ І. Щоб розширити партнерство	43	ФЕННИЧ В., КОТУБЕЙ І. Рубки переформування	74
ГАМОР Ф. У рамках міжнародного проєкту	44	у Карпатському регіоні: лісівничі підходи	
Нові екостежки та зони відпочинку	44	ГАМОР Ф. Екологічна модель для досліджень	78
Європейський досвід зі створення безбар'єрності	44	природних екосистем	
ЙОНАШ І., ПОКИНЬЧЕРЕДА В.	45	ВОЙТКІВ П., ІВАНОВ Є. Морфологічна будова	80
Міжнародний семінар в Еберсвальде	45	буроземів (Cambisols) пралісів	
Світлана Гринчук – новий Міністр захисту довкілля	46	Угольсько-Широколужанського масиву	
та природних ресурсів України	46	Карпатського біосферного заповідника	
Нацпарку «Гомільшанські ліси» – 20 років	46	ДЕПУТАТ М. Екологічний туризм	88
Природному заповіднику «Горгани» – 28!	46	у Карпатському регіоні України	
Привітання Міністра Світлани Гринчук	46	ЛАЖНИК В., МАЙСТЕР А. «Karpatské jsme děti...»	92
з Днем працівника лісу	46	(Рекреаційно-туристична привабливість	
ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Засідання	47	чеської частини Бескидів)	
Спільного комітету з управління об'єктом	47	МЕЛЕШ Є. Гнізда над головою	98
Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО		МОСКАЛЮК Б. «Христове тіло» та Іванів цвіт	100
ГАМОР Ф. «Екодіаманти...» мандрують Європою	48	ХАНГАЛДЯН-РОМАНОВА Т.	102
Ужанському НПП – 25 років!	48	Палітра весняних кольорів	
ЙОНАШ І., ПОКИНЬЧЕРЕДА В.	49	(Центральна садиба, дендропарк	
Підсумкова конференція проєкту «Лайф-Прогноз»	49	Карпатського біосферного заповідника у малюнках)	
П'ятнадцять нових транспортних засобів	50	НЕСТЕРУК Ю. Перший дослідник флори Чорногори	103
для НПП України	50	(Наукова спадщина Яна Канті Гіацинта	
Мир з природою – загальна тема Конференції ООН	50	Яцека Лобажевського)	
з біорізноманіття-2024	50	БІЛАК С. Національне багатство –	110
3 листопада – Міжнародний день	50	мінеральні води Закарпаття (Чи по-державному	
біосферних заповідників	50	ставимося до його збереження і використання?)	
ЙОНАШ І. Місцевий туризм і його перспективи	51	ДЕРЖИШЛЬСЬКИЙ Л. Загадкові назви Чорногори	122
ГАМОР Ф. ЮНЕСКО і проблеми	51	ГЕТЬМАН В. Природно-історичні краї України	130
українських біосферних заповідників (резерватів)	51	ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. Візерунки Верховини	140
<i>Ювілеї</i>		ПОПОВИЧ В. Гірська цивілізація, або Сплав лісу	150
ГАМОР Ф. Журнал «Зелені Карпати» 30 років	52	в долині річки Рускови	
поширює природоохоронні знання		ПОПОВИЧ В. Житіє марамороське	152
та формує екологічну культуру населення		КУХТА В. Мандрівки поета	156
КУХТА В. Кілька слів перед потопом...	53	(Далека дорога в Сигіт; Про Тису, яка відгородилася	
У екологів – новий журнал	54	від людей, і буркут, який не захотів покидати гори;	
Національна історична бібліотека України	54	Босоніж по конюшині)	
СТЕЦЕНКО М. «Зелені Карпати» –	54	ГОСТИНЯК С. Хранитель скарбів	170
інституційна пам'ять заповідної справи України:	55	ГЕРАСИМ'ЮК В. Третій із Гуцульської трійці	174
з нагоди 30-річчя заснування	55	КОСТИНЮК В. Від гір – до зір	175

КУХТА В. Коронації в центрі Європи (Стратегія міжнародного партнерства: Україна–Словаччина–Німеччина)	182	ГАМОР Ф. Відійшов у засвіти видатний європейський вчений-еколог, професор Іван Волощук	206
РИБАК М. Внесок у міжнародну співпрацю	183	БАБІЧИН Ю. Лідери думок і сила слова (Формуємо екологічний світогляд людей)	207
ШКУРГАН В. Космос на дерев'яних скрижальях	186		
ПОРОХ М. Історія, писана фотооб'єктивом (Виставка Мирослава Близнюка «Красобрази Косова»)	189	<i>Книжкова полиця</i>	
Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2024 р.	191	ГАМОР Ф. Для вдосконалення діяльності установ ПЗФ	208
ЦИГАНЮК К. «Єднаємо покоління...»	192	МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	208
<i>Nota bene</i>			
П'ята сесія Конференції сторін Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (м. Ліллафюред, Угорщина, 10-12 жовтня 2017 року)	197	<i>Мистець. Природа. Час</i>	
Рекомендації міжнародного «круглого столу» «Еколого-правові, науково-освітні та транскордонні аспекти впровадження Карпатської конвенції і Протоколів до неї» (м. Рахів, Україна, 3 жовтня 2024 р.)	198	БІКСЕЙ Л. Живописні медитації: між хаосом і архетипом	210
		<i>Під завісу року</i>	
		ГАМОР Ф. Електронна версія збірника матеріалів міжнародного «круглого столу» із питань реалізації карпатської конвенції	214
<i>Герої не вмирають!</i>			
Ангел з позивним «Купол»	200	ГАМОР Ф. Презентовано видавничу діяльність КБЗ	214

**Працівники Карпатського біосферного заповідника знайомляться
з новим випуском журналу «Зелені Карпати», 2024 р.**

LYPCHAK Z. For schoolchildren – about wetlands	20	From the punitive concept to the prevention and elimination of negative consequences	25
<i>About the activities of employees of the CBR in ecological education on the occasion of World Wetlands Day.</i>		<i>A new model of ecological control in Ukraine is set out in the draft Strategy for Reforming the State Ecological Control System and the Operational Plan for its Implementation in 2024-2026.</i>	
HAMOR F. CBR – participant of the EU pilot project under the Horizon program	20	How communities will manage waste	26
<i>The project partners will be 14 scientific and other interested organizations from UNESCO, Italy, France, Norway, Greece, Spain, Morocco, Luxembourg, Turkey, Portugal, and Ukraine.</i>		<i>Within the framework of the new Law of Ukraine «On Waste Management», we must implement a clear four-level hierarchy of strategic planning: national; regional; local; plans of enterprises, institutions and organizations.</i>	
The Chernobyl exclusion zone in the future	21	LYPCHAK Z. Day of Forest and Ecological Performance	26
<i>On February 13, 2024, the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Ruslan Strilets presented to the members of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Environmental Policy and Nature Management the main provisions of the Exclusion Zone Development Strategy until 2032, which was recently approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine.</i>		<i>As part of the celebration of the International Day of Forests, eco-educators of the Carpathian Biosphere Reserve organized a number of events for schoolchildren of the Rakhiv district (Transcarpathia), including an ecological performance with the participation of children.</i>	
Prohibition of jeeping in protected areas	22	BEDNAR M. International Day of Water was celebrated	27
<i>The Ministry of Environment of Ukraine, together with a number of interested institutions, has prepared a relevant draft law.</i>		<i>Ecological education events at CBR on the occasion of Ecological holiday.</i>	
Ukraine’s investment portfolio in the environmental sector reaches \$28.4 billion	22	Environmental treaty for Ukraine was presented	27
		<i>On March 27, 2024, the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Ruslan Strilets, together with colleagues from the International Working Group on the Environmental Consequences of War and its co-chair, former Minister of Foreign Affairs of Sweden Margot Wallström, presented the Environmental Treaty for Ukraine to members of the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management and its Chairman Oleh Bondarenko.</i>	
HAMOR F. About the brand «Transcarpathia – a region of UNESCO World Natural and Cultural Heritage»	23	HAMOR F. Meeting in the territorial community	28
<i>On February 19, at an online meeting of the Culture and Cultural Heritage Sector, with the participation of representatives of the Science, Education, Youth and Sports, and Natural Heritage Sectors of the National Commission of Ukraine for UNESCO, the issue of celebrating the 70th anniversary of Ukraine’s membership in UNESCO was discussed. A member of the National Committee of Ukraine for the UNESCO «Man and the Biosphere» Program, Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor proposed to start promoting the brand «Transcarpathia – a region of UNESCO World Natural and Cultural Heritage» within the framework of this date.</i>		<i>On March 27, 2024, the Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Mykola Rybak, met with the Head of the Neresnytsia Community of the Tyachiv District of the Transcarpathian Region, Vasyl Hasynets, on issues of sustainable development of the community’s territory and its assistance in preserving valuable natural complexes on the territory of the reserve. The meeting was also attended by CBR specialists and activists of the territorial community</i>	
HAMOR F. Forum on the problems of preserving pastoral (herding) management in the mountain regions of Europe	23	Nature reserves are not for jeepers	29
<i>On February 23, 2024, an international online discussion forum on the problems of preserving and developing pastoral management in mountain regions of Europe was held. Its organizers – the Association for Cooperation and Development of Mountain Territories «Euromontana» and the Secretariat of the Carpathian Convention.</i>		<i>On March 28, 2024, the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy and Nature Management supported and recommended that parliamentarians adopt as a basis in the first reading the draft law «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Nature Reserve Fund of Ukraine» regarding the preservation of territories and objects of the nature reserve fund.</i>	
HAMOR F. The Mass media of the CBR were registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting	24	International Zero Waste Day	29
<i>Media identifiers have been assigned to the scientific journal «Nature of the Carpathians: Annual Scientific Journal of the Carpathian Biosphere Reserve and the Institute of Ecology of the Carpathians NAS of Ukraine», to the all-Ukrainian ecological scientific and popular magazine «Green Carpathians» and the newspaper «Newsletter of the Carpathian Biosphere Reserve».</i>		<i>International Day of a World Without Waste is about drawing public attention to the global waste management system, as well as the importance of sustainable production and consumption methods.</i>	
Seven protected areas received new cars and equipment	24	HAMOR F. «Global Conservation» will financially support the CBR	29
<i>Representatives of the international organization «Tellus Conservation» and the Charity Organization «Nature Fund of Ukraine» passed assistance to the national parks «Northern Podillya», «Kremenetsk Mountains», «Dermansko-Ostrozskyi», «Prypiat-Stokhid», «Slobozhanskyi», «Buzkyi Gard» and the Nature Reserve «Drevlyanskyi».</i>		<i>On April 5, 2024, a Memorandum of Cooperation was signed between the International Fund «Global Conservation» and the Carpathian Biosphere Reserve. It will serve to preserve the wildlife of the CBR, in particular the primeval forests as a component of the serial transnational UNESCO World Natural Heritage Site «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe», and will promote the development of sustainable tourism and recreation as alternative sources of income for local communities.</i>	
March 3 – World Wildlife Day	24	Congratulations to the Nobel National Park on its fifth anniversary!	30
Helping in restoration of wetlands	24		
<i>About international technical assistance to Ukraine.</i>		MOSKALIUK B. Field surveys of new territories	31
Eco-action «Shevchenko unites Ukraine»	25	<i>On April 11 and 12, 2024, on the territory of the Bohdan-Petroskyi Nature Conservation Research Field Division of the Carpathian Biosphere Reserve, a survey of the biodiversity of the newly extended territories was conducted by Bohdana Moskaliuk, Candidate of Biological Sciences,</i>	

<p>Head of the Editorial and Publishing Department of Scientific and Popular Science Publications, Yevhenia Melesh, Leading Engineer of the Department for Scientific Research and International Cooperation, and Vasyl Yurash, Deputy Head of the Bohdan-Petroskyi division.</p> <p>Recommendations for provision of further recovery of Ukraine 31</p> <p><i>On April 12, 2024, in Verkhovna Rada of Ukraine were held hearings of the Committee on Environmental Policy and Nature Management on the topic of rebuilding Ukraine according to the European principles of green recovery.</i></p> <p>POKYNCHEREDA V. Regular meeting of the Coordinating Council of the CBR 32</p> <p><i>On April 16, 2024, a regular meeting of the Coordinating Council of the Carpathian Biosphere Reserve was held. The key issue on the agenda was the status of implementation of the Decrees of the President of Ukraine on the extension of the territory of the Carpathian Biosphere Reserve as a component of the UNESCO Biosphere Reserve. The issues of paying land tax to territorial communities and deepening cooperation with them, attracting additional funds for the proper functioning of the reserve and sustainable development of settlements on the territory of the biosphere reserve, the state and promising directions of development of tourism and recreational activities, etc. were also discussed.</i></p> <p>World Environment Day in the realities of a full-scale invasion 33</p> <p><i>On April 20, 2024, the Minister of Environment of Ukraine Ruslan Strilets, together with the head of the Eco-Committee Oleh Bondarenko, People's Deputy Olena Kryvoruchkina, colleagues from the Ministry of Environment, the State Ecological Inspection of Ukraine, and the Holosiyivskyi National Park, planted 27 oak trees as part of the «Shevchenko Unites Ukraine» campaign.</i></p> <p>About ending plastic pollution 33</p> <p><i>April 24, 2024. The Ukrainian delegation participated in the meeting of the Intergovernmental Committee for Negotiations on Plastic Pollution and the meeting of representatives of the Eastern European Regional Group (Canada). On the agenda - development of a future global treaty on plastics.</i></p> <p>HAMOR F. «Global Conservation» begins funding 33</p> <p><i>April 25-26, 2024: visit to the CBR (within the framework of the Memorandum of Cooperation) of Director (for the countries of Europe and Central Asia) of the International Environmental Fund «Global Conservation» Mustafa Gonen to address the organizational aspects of joint activities.</i></p> <p>Clear-cutting in the mountain forests of the Carpathian region will be prohibited 34</p> <p><i>April 26, 2024. The Cabinet of Ministers adopted a resolution prohibiting clear-cutting of the main use in the mountain forests of the Carpathian region.</i></p> <p>HAMOR F. The «EuroNatur» delegation visited the CBR 34</p> <p><i>On April 29-May 1, 2024, a delegation of the European Natural Heritage Fund «EuroNatur» (Germany) visited the Carpathian Biosphere Reserve with a working visit, consisting of the President of the Fund, Professor, Dr. Thomas Potthast, Executive Director Gabriel Schwaderer, and a member of the Fund's Board, Co-Chair of the Association «European Beech Forest Network» Professor, Dr. Hannes Knapp. As part of the visit, a working meeting was held with the leaders of the Rakhiv Military Administration, representatives of the Carpathian Biosphere Reserve, territorial communities and public organizations, as well as the presentation of the European Award «EuroNatur» to Professor Fedir Hamor, which was awarded to him in 2022.</i></p> <p>National Park «Buzkyi Gard» – 15 years old 35</p> <p>Development of a unified approach to land tax payment by institutions of Nature Reserve Fund 35</p> <p><i>On May 2, 2024, at the initiative of the Ministry of Environment of Ukraine, an interdepartmental meeting was held about the correctness of the application of land tax payment by institutions of the Nature Reserve Fund (reserves, nature/landscape parks, sanctuaries, etc.).</i></p>	<p>Projects on creation of sustainable transport infrastructure to protect biodiversity 35</p> <p><i>May 3, 2024. A new project «Integrating Biodiversity Conservation into Preliminary Planning of Linear Transport Infrastructure in Ukraine» is being launched, which will be funded by the Global Environment Facility.</i></p> <p>Modern waste treatment infrastructure of Transcarpathia 36</p> <p><i>The corresponding memorandum of cooperation was signed by the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Ruslan Strilets and the Head of the Transcarpathian Regional State Administration Viktor Mykyta. Five plants have to solve the problem of waste processing in Transcarpathia: in Uzhhorod, Mukachevo, Khust, Tyachiv-Rakhiv and Beregovo districts. The investment cost of the project is over 152 million euros.</i></p> <p>Approval of the draft law on the Emerald Network 36</p> <p>May 22 – International Day for Biological Diversity 37</p> <p>European Parks Day 37</p> <p>HAMOR F. Poltava students at the CBR 37</p> <p><i>On May 27, 2024, the educational practical training of students from the Poltava Pedagogical University named after V.G. Korolenko, studying the specialties «Geography» and «Tourism», began in the Carpathian Biosphere Reserve.</i></p> <p>Carpathian National Park – 44 years old! 38</p> <p>LYPCHAK Z. World Environment Day at the CBR 38</p> <p><i>Events on the occasion of the holiday at the ecological and educational centers of the CBR.</i></p> <p>LYPCHAK Z. Master class on painting eco-bags 38</p> <p><i>With the financial support of the Frankfurt Zoological Society, a master class on painting ecological bags for schoolchildren was held on June 6, 2024, at the central headquarters of the CBR.</i></p> <p>The government has introduced mandatory photo recording of timber for all forest users 39</p> <p>Inventory of lands of the nature reserve fund 39</p> <p><i>June 18, 2024. The purpose of the inventory, initiated by the Ministry of Environment of Ukraine, the State Geocadastr, is to form land plots and enter data on the objects of the NRF into the State Land Cadastre. This will prevent the illegal alienation of such lands.</i></p> <p>HAMOR F. Environmental protection ideas from students of the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II 39</p> <p><i>Professor Fedir Hamor talks about interesting and relevant environmental protection ideas from students, that he discovered during the work of the examination commission (as its chairman) for the Bachelor's degree in Biology and Human Health at the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II (June 18, 20-21, 2024).</i></p> <p>International Danube Day 40</p> <p><i>On June 29, 2024, Ukraine, together with the countries of the Danube region, celebrates Danube Day. The Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, within the framework of the International Commission for the Protection of the Danube River (ICPDR), together with 13 countries, is developing measures to protect the Danube.</i></p> <p>Protected areas of Ukraine under the martial law 40</p> <p><i>On July 4, 2024, Minister Ruslan Strilets opened a scientific and practical conference in Kyiv «Functioning of the Institutions of the Nature Reserve Fund of Ukraine under Martial Law: Ways of Restoration and Development».</i></p> <p>«Guardians of Nedeya» in the Vyzhnytskyi National Park 41</p> <p><i>Megalithic stone complex on the territory of the Vyzhnytskyi National Park.</i></p>
---	--

POKYNCHEREDA V. 46th session of the UNESCO World Heritage Committee	41	Greetings from Minister Svitlana Hrynychuk to the Day of Forest Worker's	46
<i>The 46th session of the UNESCO World Heritage Committee was held in New Delhi (India) from 21 to 31 July. It was another important step towards strengthening global cooperation and ensuring the protection of Heritage Sites. Information was presented on the scale of destruction and damage to cultural heritage sites in Ukraine, and a number of organizational, technical, procedural and financial issues were considered.</i>			
Hippotherapy for the servicemen	42	POKYNCHEREDA V., YONASH I. Meeting of the Joint Management Committee of the UNESCO World Natural Heritage Site	47
<i>July 27, 2024. For the second year in a row, the National Nature Park «Hutsulshchyna» has been actively hosting servicemen stationed in the Kosiv region at the recreation and rehabilitation camp for ATO fighters «With Love in the Heart». One of the most effective rehabilitation methods is recreational horseback riding at the Hutsul Horse Center «Hutsulyk».</i>		<i>The second meeting of the Joint Management Committee of the UNESCO World Natural Heritage Site took place in Humenne (Slovakia) on September 16-19, 2024. The meeting discussed the results and decisions of the 46th session of the World Heritage Committee, which took place this summer in New Delhi (India), and also considered ensuring a proper communication process and preparing the Report on the State of Conservation of the Heritage Site, including the deadlines for submitting information for each country, etc.</i>	
BUNDZYAK V. Eco-day in Nature Reserve «Gorgany»	43	HAMOR F. «Ecodiamonds...» travel across Europe	48
<i>In July 2024, a demonstration lesson on environmental education was held at the Gorgany Nature Reserve.</i>		<i>September 21, 2024. These days, at a meeting of the Joint Management Committee of the transnational serial UNESCO World Heritage Site «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe», which took place in Slovakia, representatives of the countries that are part of this site were presented with the English-language version of Fedir Hamor's book «Ecodiamonds of Europe. The History of the Nomination of Primeval Beech Forests to the UNESCO World Heritage List» (Lviv, Prostir-M Publishing House, 2023). Somewhat earlier, this book was also presented to the University of Sustainable Development (Germany).</i>	
The war destroyed about 80% of the forest plantations of the Svyati Gory National Park	43	Uzhanskyi National Park – 25 years old!	48
YONASH I. To develop partnership	43	YONASH I., POKYNCHEREDA V. Final conference of the project «Life-Prognoses»	49
<i>A visit to the Carpathian Biosphere Reserve by a group of scientists from the National Transport University (Kyiv), headed by Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of the Department of Ecology and Environmental Protection Technologies Viktoriya Khrutba, to fulfill the tasks of the joint international project «Transformational Learning Network for Resilience – Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable and robust reconstruction of (post-war) Ukraine».</i>		<i>Since 2021, the Carpathian Biosphere Reserve has been implementing the international project «LIFE – Protection of Old-growth Forests in Europe: Natural Heritage, General Description, Synthesis and Ecosystem Services». On October 1-3, 2024, its final conference was held in Bruges (Belgium), where participated the following representatives of the Carpathian Biosphere Reserve: director of the institution Mykola Rybak, scientific coordinator of the project Vasyl Pokynchereda, and the communications manager Iryna Yonash.</i>	
HAMOR F. Within the framework of an international project	44	Fifteen new vehicles for the National Parks of Ukraine	50
<i>As part of the implementation of the international project «Transformational Learning Network for Resilience – Enabling Ukrainian higher education to ensure a sustainable and robust reconstruction of (post-war) Ukraine», a working meeting was held on August 3, 2024 between Doctor of Biological Sciences, Professor, Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve for Science Fedir Hamor and Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of the Department of Ecology and Environmental Protection Technologies of the National Transport University (Kyiv) Victoria Khrutba. The scientists discussed best practices in the activities of biosphere reserves in Ukraine, and emphasized the need to implement the Concept of Biosphere Reserves as Model Territories for Sustainable Development into the curricula of higher educational institutions.</i>		<i>The Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Svitlana Hrynychuk, together with Yulia Ovchynnykova, a member of the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management, representatives of the German Embassy in Ukraine and the Frankfurt Zoological Society, handed over 5 pickup trucks and 10 motorcycles to the National Parks Cheremoskyi, Hutsulshchyna, Zacharovanyii kraj and Skolivski Beskydy. The vehicles were purchased with the support of the Frankfurt Zoological Society and the Government of Germany.</i>	
New eco-trails and recreation areas	44	Peace with Nature – the theme of the UN Biodiversity Conference-2024	50
<i>Tourist «magnets» of the National Nature Park «Podilski Tovtry».</i>		<i>Held at the end of October 2024 in Cali, Colombia.</i>	
European experience in creating barrier-free access	44	November 3 – International Day of Biosphere Reserves	50
<i>On August 19-22, 2024, a working trip of representatives of the Ministry of Environment of Ukraine and the national parks «Hutsulshchyna», «Vyzhnytskyi», «Cheremoskyi» to Poland took place as part of the international project «Ukraine: National Parks Accessible to People with Disabilities».</i>		YONASH I. Local tourism and its perspectives	51
YONASH I., POKYNCHEREDA V. International workshop in Eberswalde	45	<i>On November 6-8, 2024, the representative of the World Nature Conservation Fund «Global Conservation» Gaga Mumladze, a specialist in ecotourism and recreation, visited the Carpathian Biosphere Reserve. The main purpose of the visit was to get acquainted with the natural and cultural values of the Transcarpathian Hutsul region and the CBR.</i>	
<i>September 1-7, 2024. Scientists of the Carpathian Biosphere Reserve Iryna Yonash, Alla Kozurak, Vasyl Pokynchereda took part in the international workshop «Socio-ecological restoration of forests» within the framework of the project «Spheres of conflict – a discourse on the topic of socio-ecological restoration of forests during war and crisis situations», which was held at the University of Sustainable Development in Eberswalde (Germany).</i>		HAMOR F. UNESCO and the problems of Ukrainian biosphere reserves	51
Svitlana Hrynychuk – the new Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine	46	<i>The UNESCO Secretariat in Paris, with the participation of the National Commission of Ukraine for UNESCO, the National Committee of Ukraine for the UNESCO Man and the Biosphere Programme, and the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, held online consultations with the heads of biosphere reserves on October 17, 2024, aiming on clarifying the needs of institutions for possible providing assistance from UNESCO.</i>	
National Park «Homilshanski Forests» – 20 years old	46		
Gorgany Nature Reserve – 28!	46		

Anniversaries

- HAMOR F. The magazine «Green Carpathians» has been spreading environmental knowledge and forming the ecological culture of the population already for 30 years** 52
Professor, editor-in-chief of the all-Ukrainian environmental magazine «Green Carpathians» Fedir Hamor talks about the history of the magazine's founding.
- KUKHTA V. A few words before the flood...** 53
Writer, journalist, first deputy editor-in-chief of the magazine «Green Carpathians» Vasyl Kukhta recalls how the newly founded publication was developing, shares memories of creative everyday life, and outlines the strategic directions of editorial policy.
- Ecologists have a new magazine** 54
- National Historical Library of Ukraine** 54
The column «Kaleidoscope of Time» combined a review of the first issue of the magazine in the pages of the governmental newspaper «Holos Ukrainy» (July 12, 1994) and a letter of request from the National Historical Library of Ukraine to replenish their collection of books with issues of the «Green Carpathians» (January 2024).
- STETSENKO M. «Green Carpathians» – institutional memory of the nature conservation work of Ukraine: on the occasion of the 30th anniversary of the establishment** 55
Honored Environmentalist of Ukraine, Distinguished Worker of the Nature Conservation of Ukraine, President of the Association of Nature Conservation Areas of Ukraine, long-time head of specially authorized state administration bodies in the field of organization, protection and use of the nature reserve fund of Ukraine, former Deputy Minister of Ecology and Natural Resources of Ukraine Mykola Stetsenko analyzes the contribution of the first ecological magazine in Ukraine «Green Carpathians» to the formation of a new biospheric, noospheric thinking of people, its role and place in creating the chronicle of the nature conservation work of Ukraine.
- FELBABA-KLUSHYNA L., NESTERUK Yu., SHKURHAN V., VOVCHOK V., DURUNDA A., SEN'KO I. «For the sake of life, for the sake of Victory...»** 57
Doctor of Biological Sciences, Professor Felbaba-Klushyna (Uzhhorod), Doctor of Biology Yuriy Nesteruk (Lviv), writers Vasyl Shkurhan (Kosiv, Ivano-Frankivsk region) and Andriy Durunda (Uzhhorod), Honored Artist of Ukraine Vasyl Vovchok (Uzhhorod), local historian, literary scholar, candidate of philological sciences Ivan Senko (Uzhhorod), long-time authors of the magazine, share their experience of cooperation with the editorial staff of the magazine «Green Carpathians», emphasizing its contribution to the development of science, literature and art.
- CHERINKO P. National Committee of Ukraine for the UNESCO Programme «Man and the Biosphere»** 60
- Natural and historical environment of the regional landscape park «Znesinnya» (What the abandoned quarries in the center of Lviv are silent about)** 62
For over 30 years, the regional landscape park «Znesinnia» has been protecting the hills, the silhouette of which can be seen already on 17th-century engravings of Lviv, and with which the history and legends of two majestic districts of the city – Znesinnya and Kryvchytisia – are associated.
- SHYSHKANYNETS I., DANYLENKO B. 15 years of activity of the National Nature Park «Zacharovanyi Krai»: main directions and achievements** 71
- FENNYCH V., KOTUBEI I. Transformation cuttings in the Carpathian region: silvicultural approaches** 74
- HAMOR F. Ecological model for the research of natural ecosystems** 78
The serial transnational UNESCO World Heritage Site «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe», according to experts, is extremely valuable at the global level and represents the most complete ecological models, which reflect the processes occurring in pure beech forests under various natural and climatic conditions. The priority should be the issue of using primeval forests, first of all the Uholka-Shyrokyi Luh massif of the CBR, as a «hot spot» for science and knowledge exchange in the field of education and scientific research, the promotion of young scientists and creation of an interaction effect in all related projects.
- VOYTKIV P., IVANOV Ye. Morphological structure of brown soils (Cambisols) of primeval forests of the Uholka-Shyrokyi Luh massif of the Carpathian Biosphere Reserve** 80
- DEPUTAT M. Ecological tourism in the Carpathian region of Ukraine** 88
- LAZHNIK V. «Karpatské jsmé děti...» (Recreational and tourist attraction of the Czech part of the Beskydy Mountains)** 92
- MELESH Ye. Nests above the head** 98
The «Little Brothers» section contains a story about the ornithological features of the red crossbill and the house sparrow.
- MOSKALIUK B. «Bride's Feathers» and John's flower** 100
*Research by the Candidate of Biological Sciences Bohdana Moskaliuk on the botanical features of the *Aruncus vulgaris* and the *Filipendula ulmaria* – popular plants among the locals from Rakhiv district, Transcarpathian region.*
- KHANGALDYAN-ROMANOVA T. Palette of spring colors (Central headquarters, arboretum of the Carpathian Biosphere Reserve in drawings)** 102
- NESTERUK Yu. The first researcher of the flora of Chornohora (Scientific heritage of Jan Kanta Hyacinth Jacek Lobazhevskiy)** 103
- BILAK S. National treasure – mineral waters of Transcarpathia (Do we have a state-like attitude towards its preservation and use?)** 110
The author of the article, placed in the «Hot Topic» section, Candidate of Geological and Mineralogical Sciences Slava Bilak (Uzhhorod) shares the results of many years of research about mineral waters of Transcarpathia. He emphasizes: the conditions for expanding the geography and spectrum of using of waters by chemical composition are sufficiently available. But for this, first of all, when developing a comprehensive program for the development of the Transcarpathian region, it is necessary to take into account the availability of this treasure, comprehensively calculate its economic and health potential and, based on this, develop legal aspects of environmental protection.
- DERZHYPILSKYI L. The mysterious names of Chornogora** 122
The author, Candidate of Biological Sciences Lubomyr Derzhypilskiy (Kosiv town) notes: Petros, Hoverla, Breskul, Pozhyzhevsk, Dancher, Turkul, Hutyn-Tomnatyk, Berbeneskul, Menchul, Dzembronya, Pip-Ivan and many other local names (toponyms) of mountains, streams, settlements are synonyms, or have a common or closely related meaning, origin and are associated with the mythology of the ancients, their worldview and beliefs.
- HETMAN V. Natural and historical regions of Ukraine** 130
End of the publication by Candidate of Geographical Sciences Volodymyr Hetman (Kyiv) about the natural and historical regions of Ukraine, which were formed over the centuries. See the beginning of the publication in No. 1-4 for 2023.

PYLYPCHYNETS V. Patterns of Verkhovyna	140	<i>Honored journalist of Ukraine Vasyl Pylypchynets (Mizhhirya town, Transcarpathian region) talks about the life of highland settlements, the specifics of farming, traditions, customs, crafts of the inhabitants of the Verkhovyna hinterland, the tourist attractions of the mountainous region, etc.</i>	
POPOVYCH V. Mountain civilization, or the rafting of the timber in the valley of the Ruskova River	150	<i>Vasyl Popovych, director of the House of Culture of the village of Repedia (Kryvyi), located in Maramures County (Romania), talks about the ancient craft of fellow Ukrainians during the Austro-Hungarian Empire.</i>	
Life in Maramures	152	<i>Photo gallery of the life of Ukrainians in Maramures County (Romania), 1970s. Photos from the private archive of Vasyl Popovych (village of Repedia, Romania).</i>	
KUKHTA V. The Poet's Journeys (The long road to Sigit; About the Tysa, which fenced itself off from people, and the burkut, which did not want to leave the mountains; Barefoot on clover)	156	<i>Essays by a member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers, the National Union of Journalists of Ukraine, laureate of numerous literary awards Vasyl Kukhta (Uzhhorod) about the ecology of the human soul; natural and cultural values of the historical Maramures region, as well as the author's small homeland – the city of Rakhiv in Transcarpathia.</i>	
HOSTYNIAK S. Treasure Keeper	170	<i>A selection of poems about the unity of man and nature by the poet and interpreter, member of the Union of Ukrainian Writers of Slovakia, laureate of the International Award «Corona Carpatica» Stepan Hostyniak (Svydnik, Slovakia).</i>	
HERASYMIUK V. The third of the Hutsul trinity	174	<i>The section «Iconic Names» contains an essay by the laureate of the National Award of Ukraine in Literature, Vasyl Herasymuk (Kyiv), about the Hutsul writer, journalist, and publisher Vasyl Kostyniuk from the Kosiv region, who was shot by the Nazis in Kolomyia (1942).</i>	
KOSTYNIUK V. From the stars to the mountains	175	<i>The reader is offered four prose works by Vasyl Kostyniuk, in which the author reflects the most subtle movements of the human soul and the beauty of the surrounding nature.</i>	
KUKHTA V. Coronations in the center of Europe (International Partnership Strategy: Ukraine-Slovakia-Germany)	182	<i>Writer, coordinator of the Artistic Association «Corona Carpatica» Vasyl Kukhta talks about the process of the ceremony of awarding the International Award «Corona Carpatica» to the laureates of 2024 (September 26, this year).</i>	
RYBAK M. Contribution to international cooperation	183	<i>(Speech at the ceremony of awarding the International Award «Corona Carpatica» to the laureates of 2024).</i>	
SHKURHAN V. Space on wooden tablets	186	<i>Interview with carver, member of the National Union of Artists of Ukraine, this year's laureate of the International Award «Corona Carpatica» in the nomination «Decorative and Applied Arts» Mykola Strynadiuk (Kosiv).</i>	
POROKH M. History written by a camera lens (Exhibition by Myroslav Blyzniuk «Landscapes of Kosiv»)	189		
Laureates of the International Award «Corona Carpatica» in 2024	191		
TSYHANIUK K. «We unite generations...»	192	<i>A story about the Local History Museum «Boykivshchyna» of Tetyana and Omelyan Antonovych, in Dolyna, Ivano-Frankivsk region.</i>	
		<i>Nota bene</i>	
		Fifth session of the Conference of the Parties to the Framework Convention on the Conservation and Sustainable Development of the Carpathians (Lillafüred, Hungary, October 10-12, 2017)	197
		Recommendations of the International Round-Table Meeting «Ecological and Legal, Scientific-Educational and Cross-Border Aspects of Implementation of the Carpathian Convention and its Protocols» (Rakhiv, Ukraine, October 3, 2024)	198
		<i>Heroes never die!</i>	
		Angel with the callsign «Dome»	200
		<i>(In bright memory of Andriy Pylypiv – a loving husband, father, son, extraordinary artist, courageous warrior)</i>	
		HAMOR F. The outstanding European scientist-ecologist, Professor Ivan Voloshchuk, has passed away	206
		BABICHYN Yu. Opinion leaders and the power of word (Forming the ecological worldview of people)	207
		<i>Interaction between environmentalists and Churches in the field of ecological and educational work.</i>	
		<i>Bookshelf</i>	
		HAMOR F. To improve the activities of institutions of the Nature Reserve Fund	208
		<i>The «Collection of Scientific Materials and Recommendations on Improving the Activities of Institutions of the Nature Reserve Fund in the Carpathian Region» (Uzhhorod, 2024) was published, edited by Fedir Hamor and Yuriy Berkela.</i>	
		MOSKALIUK B. The next issue of «Nature of the Carpathians»	208
		<i>In November 2024, the next issue of the periodic scientific journal «Nature of the Carpathians: Annual Scientific Journal of the Carpathian Biosphere Reserve and the Institute of Ecology of the Carpathians NAS of Ukraine», No. 1 (9), was published.</i>	
		<i>Artist. Nature. Time</i>	
		BIKSEY L. Pictorial meditations: between chaos and archetype	210
		<i>A story about the creative works of Viktoria Kuzma, a member of the National Union of Artists of Ukraine, laureate of the Transcarpathian Prize named after Y. Bokshai and A. Erdeli, who diversified and enriched the ancient technique of painting on glass.</i>	
		<i>Wrapping up the year</i>	
		HAMOR F. Electronic version of the «Proceedings of the International «round-table» on the issues of implementation of the Carpathian Convention»	214
		HAMOR F. CBR's publishing activity was presented	214

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини

О. БОРИКА, Ю. ПОПОВИЧА, А. КОЗУРАК, Я. БОЧКОРА

1 стор. обкл.: Любочки щетинисті (*Leontodon hispidus* L.) на скелях Свидівця;

2 стор. обкл.: Рідкісна флора вапнякових скель Угольського заповідного масиву;
скелі Жандарми на Свидівці; жеруха (*Cardamine*) на субальпійських луках;
початок цвітіння кремені гібридної (*Petasites hybrida*) вздовж берегів гірських струмків

№ 1 (2024) проілюстровано фотознімками

Ю. ПОПОВИЧА, В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, І. КУХТИ,
Ю. НЕСТЕРУКА, О. БОРИКА, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК, Є. МЕЛЕШ,
І. ЙОНАШ, В. ШКУРГАНА, В. ДОВГАНИЧА, М. ВОЛОЩУКА, В. ГЕТЬМАНА,
Л. ДЕРЖИПІЛЬСЬКОГО, В. ПИЛИПЧИНЦЯ, Б. ПИЛИПІВА, В. ФЕННИЧА,
І. КОТУБЕЯ, Є. ІВАНОВА, П. ВОЙТКІВА, В. ЛАЖНІКА, В. БУНДЗЯК, М. БЕДНАР,
З. ЛИПЧАК, В. КУЗЬМИ, М. СТРИНАДЮКА, В. ПОПОВИЧА, М. ПОРОХ, А. ГІРНОЇ,
Т. МИКІТЧАКА, І. ШИШКАНИНЦЯ, Б. ДАНИЛЕНКА, А. МАЙСТЕРА,
І. КОВБАСНЮК, К. ЦИГАНЮК, Р. ШИМКОВИЧА, А. КОДРИНА,
М. ДУБЕНСЬКОГО, Я. БОЧКОРА, С. ГОСТИНЯКА, В. РЕГУША та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

члена Національної спілки художників України Вікторії КУЗЬМИ:

3 стор.:

1	2
3	

 1. Діва з дитятком. Скло, олія, 2021 р.

2. У багровому. Скло, олія, 2022 р.

3. Осінь. Скло, олія, 2019 р.

4 стор.: 1. Світ Божий, як Великдень. Скло, олія, 2020 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2024, №1

Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА

Літературна редакція, макетування, коректура – М.І. КУХТА

Верстка, комп'ютерне забезпечення – О.В. БОРИК

Переклад на англійську мову – І.Д. ЙОНАШ

Здано до друку __. __.2024. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 44. Тираж 500 прим. Ціна за домовленістю.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2024, №1.

Founded in 1993. By decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated March 21, 2024
№ 894, the magazine was included into the Register of Media Entities, identifier R 30-03332.

Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.

Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

